PRAEHISTORICA XII

ACTA INSTITUTI PRAEHISTORICI UNIVERSITATIS CAROLINAE PRAGENSIS

MIROSLAV BUCHVALDEK

Kultura se šňůrovou keramikou ve střední Evropě

I. Skupiny mezi Harcem a Bílými Karpaty

UNIVERZITA KARLOVA, PRAHA

Obsah

Předmluva 7

I. Úvod 9
1. Odborná terminologie 9
2. Speciální terminologie 10
3. Způsob zpracování, metodologie 13
4. Problémy archeologických pramenů 14

II. Skupiny 17
A. Šňůrová keramika ve středním Německu 17
1. Prameny a základní literatura 17
2. Nástin bádání 19
3. Typové členění 21
Keramika 21
Nekeramické nálezy 29
4. Hroby a pohřebiště, pohřební ritus 32
5. Sídliště 38
6. Nálezové skupiny 39
7. Vztahy mezi nálezovými skupinami 44
8. Závěry 71
B. Šňůrová keramika v Horní Lužici 73
1. Prameny a základní literatura 73
2. Nástin bádání 73
3. Typové členění 73
Keramika 73
Nekeramické nálezy 77
4. Hroby a pohřebiště, pohřební ritus 77
5. Sídliště 78
6. Nálezové skupiny 78
7. Vztahy mezi nálezovými skupinami 78
8. Závěry 78
C. Šňůrová keramika v Čechách 79
1. Prameny a základní literatura 79
2. Nástin bádání 79
3. Typové členění 83
Keramika 83
Nekeramické nálezy 91
4. Hroby a pohřebiště, pohřební ritus 92

5. Sídliště . . . 95
6. Nálezové skupiny . . . 95
7. Vztahy mezi nálezovými skupinami . . . 106
8. Závěry . . . 109
D. Šňůrová keramika na Moravě . . . 110
1. Prameny a základní literatura . . . 110
2. Nástin bádání . . . 110
3. Typové členění . . . 112
Keramika . . . 112
Nekeramické nálezy . . . 115
4. Hroby a pohřebiště, pohřební ritus . . . 116
5. Sídliště . . . 116
6. Nálezové skupiny . . . 116
7. Vztahy mezi nálezovými skupinami . . . 121
8. Závěry . . . 122

III. Celkové závěry . . . 123
Die schnurkeramische Kultur in Mitteleuropa. I. Die Gruppen zwischen dem Harz und den Weissen Karpaten *(Zusammenfassung)* . . . 127
Seznamy nalezišť
Seznam č. 1 (střední Německo)
část a (podle čísel) . . . 140
část b (podle abecedy) . . . 144
Literatura k seznamu č. 1 . . . 149
Seznam č. 2 (Horní Lužice) . . . 149
Literatura k seznamu č. 2 . . . 150
Seznam č. 3 (Čechy)
část a (podle čísel) . . . 150
část b (podle abecedy) . . . 152
Seznam č. 4 (Morava) . . . 154
Literatura . . . 156
Zkratky . . . 159
Bibliografické zkratky . . . 160
Obr. 4—7 (volná příloha; mapy nalezišť a okresů ve středním Německu, mapa nalezišť v Horní Lužici)

Předmluva

Již před 200 lety byly zveřejněny první nálezy šňůrové keramiky v Čechách jedním ze zakladatelů slavistiky *Josefem Dobrovským.* Avšak teprve před 100 lety byla šňůrová keramika kulturně odlišena ve středním Německu. Proto je studium této výrazné kulturní formace z 3. tisíciletí př. n. l. stále v počátcích.

Předložená práce (zpracovaná v rámci úkolů státního plánu zákl. výzkumu) není jen pokusem o analýzu a syntézu části jejího středoevropského uskupení, ale chtěla by být i prověřením některých metodických postupů a kritickým pohledem na současné výklady. Měla by být i úvodem a podnětem pro další speciální studium kultury, jejíž tvůrci jsou považováni obecně za indoevropské kmeny, vstupující zakrátko do civilizace doby bronzové.

Při této příležitosti chtěl bych poděkovat všem našim a zahraničním badatelům a správcům sbírek, kteří mi byli jakýmkoliv způsobem nápomocni. Vzpomínám s vděčností na přátelská přijetí v zahraničních muzeích a institucích v NDR *(W. Matthias, Doc. Dr. H. Behrens),* v Nizozemí *(Prof. Dr. W. Glasbergen, Prof. Dr. J. D. van der Waals),* v Polsku *(Prof. Dr. J. Machnik, Dr. Z. Krzak, Doc. Dr. T. Wiślański)* a ve Švýcarsku *(Prof. Dr. Ch. Strahm).* Za svého delšího pobytu v NSR, umožněného ministerstvem školství ČSR a DAAD (Deutscher Akademischer Austauschdienst) v r. 1974, poskytli mi ke studiu své soukromé archívy *Prof. Dr. E. Sangmeister* a *Dr. K. W. Struve*; oba a další odborníci, zvláště *Dr. U. Fischer,* věnovali mi mnoho času na prodiskutování problémů.

Děkuji oběma recenzentům za cenné připomínky, *Dr. A. Hubalovi* za překlad souhrnu. Můj zvláštní dík patří akademickým funkcionářům, zvláště *doc. Dr. J. V. Černému, CSc.* a ved. univerzitní edice *Dr. Z. Vávrové-Rejškové,* a všem pracovníkům knižní výroby, kteří se o vydání práce zasloužili.

Na paměť bezejmenných, kteří před více jak čtyřmi tisíci lety vzdělávali i naši zem. Spočívají v ní desetitisíce jejich pohřbů, jejich pozůstatky dodnes zúrodňují půdu. . .

V Praze, v červnu 1984 *Miroslav Buchvaldek*

Úvod

Středoevropská prehistorie a archeologie se v době po druhé světové válce neobyčejně rozvinula, a to jak v terénním výzkumu, tak v metodických přístupech. Přesto však mnoho památek čeká na zveřejnění, v některých směrech teoretické úvahy předběhly dokonce archeologická dokumentační zpracování. Proto nadále chybějí nejen dílčí práce pramenné povahy, ale i výkladová díla, jež by se o prameny opírala spolehlivěji. O takové druhé pojetí se snaží předložená práce. Jejím předmětem je rozbor a interpretační možnosti jihozápadní části velkého kulturního komplexu se šňůrovou keramikou (ŠK), rozprostírajícího se ve 2. pol. 3. tisíciletí př. n. l. (podle konvenčního radiokarbonového datování — ^{14}C) od Nizozemí po horní Volhu a od Finska po horní Podunají a Švýcarsko *(obr. 1)*. Naše pozornost bude zaměřena v 1. díle na skupiny ve středním Německu (širší Posálí), v Horní Lužici, v Čechách a na Moravě *(obr. 2)*. Je samozřejmé, že řešení některých otázek v jedné části komplexu se neobejde bez zřetele na celek. Tento požadavek však za dnešního stavu poznání, rozsáhlosti a nestejné kvality pramenů je sotva splnitelný, zvláště pro jednotlivce. Je tu citelná potřeba širší mezinárodní spolupráce, ke které sice zčásti došlo — připomínáme především specializovaná symposia v Halle/Saale (NDR), dobře připravená pracovníky tamějšího muzea a univerzitním pracovištěm v r. 1967 *(Becherkulturen)* a v r. 1979 (Jahr. Halle 64, 1981) —, ale která stále představuje jen první kroky.

Výběr jihozápadní části komplexu je podmíněn jednak větší vzájemnou vazbou jeho jednotlivých skupin (a česká je mezi nimi co do mohutnosti na druhém místě), dále značnou návazností na příbuzná seskupení v severním kontinentálním pásu nebo naopak ve Švýcarsku, na druhé straně na tzv. raně bronzový vývoj v karpatské kotlině, jehož význam pro ŠK je rozpoznáván teprve v posledních letech. Zmíněné vazby k jihovýchodu umožňují, zatím jen ovšem spoře, předkládat i hypotézy o vztazích až k Egejské oblasti.

Studium komplexu se šňůrovou keramikou nemá jen význam pro komplex samý. Již prvopočáteční bádání koncem 19. stol., obsahující mj. snahy o etnický (národnostní) výklad pravěkých společností, reprezentovaných různými archeologickými kulturami, brzy spojovalo tvůrce šňůrové keramiky s indoevropskými kmeny. Tento výklad sice stále trvá, ale konkrétnějšímu řešení problému jsme stále ještě značně vzdáleni.

V dalších osudech lidu se šňůrovou keramikou se i dnes spatřuje vývoj některých indoevropských společností. Rekonstrukce jazykového vývoje jen na základě archeologických pramenů je velmi obtížná, ne-li nemožná, a po mnohých omylech se jí prehistorie spíše vyhýbá. V této práci nebudou tyto otázky řešeny.

Podle našeho soudu však prehistorie dosud dostatečně nevyužila svých archeologických prostředků k historickému výkladu vztahů dvou následných archeologických kultur. Interpretace takových vztahů se nutně dotýká i etnického vývoje. Kultury se šňůrovou keramikou jsou studovány proto i z tohoto celkového vývojového hlediska, z hlediska významu na počátku doby bronzové. Z výše uvedených poznámek je zřejmé, že studium rozsáhlejších archeologických celků obráží určitou metodologii a podporuje její rozvíjení. Komplex se šňůrovou keramikou předkládá k rozboru a úvahám nejen běžné archeologické otázky, ale i problémy kritérií pojmů jako jsou např. migrace, autochtonní vývoj aj.

1. **Odborná terminologie.** Pojmosloví v prehistorii není dosud mezinárodně jednotné, není sjednoceno ani v naší archeologii. Zastavíme se jen u několika obecných a speciálních pojmů, protože v jejich obsahu se nutně obráží i metodologická východiska, zvláště klasifikační kritéria. Pod archeologickými prameny v širším smyslu zahrnujeme všechny pozůstatky po jakékoliv činnosti člověka, byť se některými zabývají speciální obory (např. paleobotanika, paleozoologie aj.). Zvláštním archeologickým pramenem jsou i lidské pozůstatky, jež studuje paleoantropologie.

Spornějším pojmem, o nějž se čas od času rozvine i větší mezinárodní diskuse, je archeologická kultura. Archeologickou kulturu považujeme za objektivní odraz, torzo živé kultury určité lidské společnosti v čase a prostoru. Živá kultura je specifickým výtvorem lidské společnosti, umožňující — lépe nebo hůře — vyrovnat se s přírodním prostředím, ale i s problémy uvnitř společnosti a mezi různými pospolitostmi. I když je v těchto pojmech ještě mnoho nejasného (srov. otázku obsahu pojmů materiální a duchovní kultura), chtěli bychom zdůraznit, že živá kultura je velmi složitou strukturou, vyžadující pro své vytvoření určitou dobu. Ve svých některých částech se může rychleji, ale i pomaleji měnit (závažné místo tu bude mít celý hospodářský život), může různě reagovat na vnější i vnitřní podněty. Archeologická kultura je ovšem značně ochuzena o mnohé projevy živé kultury, a tím se její mnohostranný výklad stává nesnadným. Archeologie si tu vypomáhá prostým roztříděním pramenů podle praxe (hroby, sídliště, druhy nálezů atd.), v podstatě vytváří určité typy objektů, nálezů, ale i činností, charakteristických pro tu či onu archeologickou kulturu podle dochovaných, tj. prozkoumaných nálezů. Vytváří tedy i typy hospodářské, sociální organizace, právních zvyklostí, estetické tradice ap.: to znamená, že archeologická kultura je rovněž strukturou typů, ovšem archeologických se všemi svými omezeními.

Na základě těchto obecných poznámek jen uveďme, že považujeme za důležitý předpoklad, že k celkové změně kulturního systému (struktury) uvnitř jedné společnosti nemohlo dojít naráz ve všech sférách jejího života, že v mnoha směrech docházelo k přežívání starých tradic, jak to ostatně známe i ze současnosti. Rozpracování hypotéz o průběhu kulturních změn je věnováno v posledních desetiletích mnoho pozornosti, ačkoliv zatímní praktické výsledky nejsou příliš uspokojivé.

2. **Speciální terminologie.** Ze dvou základních důvodů volíme pojem „komplex kultur se šňůrovou keramikou", třebaže do určité míry má oprávnění i název „kultury bojových sekeromlatů". Předně je jedním z nejstarších *(Klopfleisch 1883, Götze 1891)*, a za druhé co nejobecněji připomíná, že jedním z charakteristických nálezů jsou nádoby zdobené otiskem kroucené šňůry. Diskuse na téma celkového pojmu by byla sama o sobě rozsáhlá, ale zde nadbytečná. Poněkud složitější je — v některých případech — problém, které jednotlivé kultury do komplexu patří. Je to jistě záležitostí kritérií, jaká zvolíme, ale při torzovitosti pramenů nemůžeme očekávat, že se vždy podaří kritéria jednoznačně využít. Při rozsáhlejším srovnávacím studiu hrozí totiž nebezpečí (kromě toho, že někdy porovnáváme sídliště v jedné oblasti s pohřebišti ve druhé!), že srovnáváme asynchronní celky, tj. nestejně staré. Dobře zkoumané skupiny se ŠK (srov. *obr. 1)* ukazují, že jde o uzavřenější osídlení určitých regionů, že ne vždy jedna skupina navazovala bezprostředně na druhou a měla s ní úzké kontakty, které by pokaždé zaručily alespoň přibližné časové vztahy.

Pro celý komplex se ŠK lze stanovit jen několik málo kritérií společných znaků, a to dosti obecných. O co jsou tato kritéria obecnější vůči jednotlivým skupinám se ŠK, o to jsou konkrétnější oproti jiným kulturám, komplexům:

1. Pohřebiště, hroby se zesnulými ve skrčené charakteristické poloze (trup na zádech, nohy stranou podle určitých pravidel; uložení rukou typu A—C); muži (chlapci) a ženy (dívky) jsou rituálně rozlišováni, zpravidla muži leží na pravém, ženy na levém boku, s opačnou orientací hlavy (nejčastěji Z—V, V—Z a příbuzné orientace). — Hroby byly často překryty jednoduchým hlinitým kuželovitým násypem, mohylou. Hrobů s více jedinci, např. se dvěma, není více než 10 %. Jde tedy výrazně o individuální pohřbívání.

2. Pohárovité nádoby s výzdobou otisků kroucené (pletené) šňůry na hrdlech, amfory s podobnou výzdobou nebo rytou.

3. Dobře vypracované kamenné sekeromlaty, často s jednostranně spuštěným ostřím.

Další kritéria jsou méně specifická:

4. Kamenné sekery a tesly s hrubě opracovaným povrchem a dobře vybroušeným ostřím.

5. Pazourkové čepele, nože, event. srpové nože.

6. Kostěné nástroje — hroty, dlátka.

7. Ozdoby ze zvířecích (hlavně psích) zubů, z mušlí, z mědi (zvl. rourkovité šroubovicové záušnice).

8. Hroty šípů.

9. Kostěné jehlice (spinadla?).

Určitým negativním kritériem by bylo chybění sídlišť v mnoha uskupeních. Archeologicky jsou zatím nejpodstatnější a nejvýraznější kritéria 1.—3. (nazveme je hlavní), ačkoliv přítomnost dalších nelze podceňovat. Je samozřejmé, že hlavní kritéria neznamenají, že příslušný jev musí být v některých skupinách zastoupen po celou dobu jejich trvání nebo stejně intenzívně (srov. např. problém výskytu mohyl v Čechách,

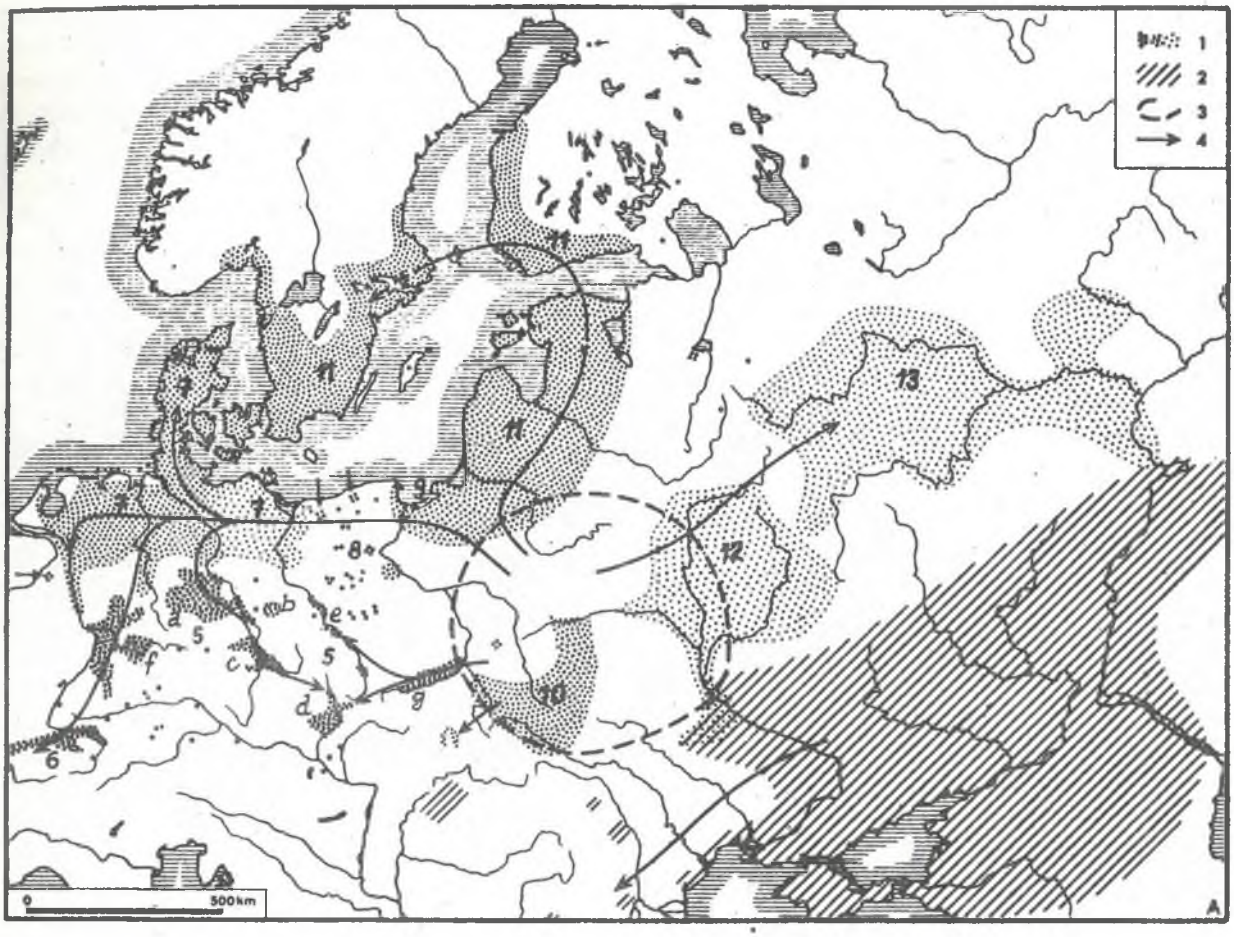

Obr. 1. 1 hlavní skupiny se šňůrovou keramikou v Evropě (5 středoevropská ŠK: *a* ve stř. Německu, *b* v Horní Lužici, *c* v Čechách, *d* na Moravě, *e* ve Slezsku, *f* v jz. Německu, *g* v horním Povislí; 6 ŠK ve Švýcarsku, 7 kultura jednotlivých hrobů v sz. Evropě včetně kultury pohárů s nožkovitou podstavou v Nizozemí a dolnooderské ŠK; 8 ŠK ve Velkopolsku; 9 kultura rzucewská; 10 ŠK na západní Ukrajině; 11 východobaltská ŠK, kultura loďkovitých sekeromlatů ve Finsku, Švédsku a Norsku; 12 středodněperská kultura; 13 fatjanovská a balanovská kultura); 2 kultura okrových hrobů; 3 autorem uvažovaná oblast vzniku ŠK; 4 předpokádané prvotní pohyby nositelů ŠK (podle M. Buchvaldka in: *Pleiner-Rybová 1978*, upraveno). — *Abb. 1.* Hauptgruppen der Schnurkeramik in Europa (5 mitteleuropäische SchK: *a* in Mitteldeutschland, *b* in der Oberlausitz, *c* in Böhmen, *d* in Mähren, *e* in Schlesien, *f* in SW-Deutschland, *g* im Oberweichselgebiet; 6 SchK in der Schweiz; 7 Einzelgrabkultur in NW-Europa, einschliesslich der Standfussbecherkultur in den Niderlanden und der Oderschnurkeramik; 8 SchK in Grosspolen; 9 die Rzucewo-Kultur (Haffküstenkultur); 10 SchK in der Westukraine; 11 ostbaltische SchK, SchK (Bootaxtkultur) in Finnland, Schweden und Norwegen; 12 Mitteldneprkultur; 13 die Fatjanowo- und Balanowo-Kultur; 2 die Ockergrabkultur; 3 vom Autor vermuteter Entstehungsraum der Schnurkeramik; 4 vorausgesetzte ursprüngliche Bewegungen der Schnurkeramiker (Ockergrableute).

zastoupení amfor na severu Evropy aj.). Lze naopak očekávat, že společným prvkem budou patrně dřevěné hrobové konstrukce, jakési malé komory. Právě tak společným prvkem, dosud vzácně zjišťovaným, bude asi i kruhovitý příkop se stopami po palisádovém ohražení kolem hrobu. Nelze rovněž podcenit dosud nepropracovaný fakt, že komplex se ŠK ve své většině pohřbíval všechny své zemřelé, tj. i kojence.

Pro přesnost je třeba dodat, že skupiny se ŠK, archeologicky zjištěné ze sídlišť (rzucewská a příbuzné nálezy v Pobaltí, ŠK ve Švýcarsku) jsou klasifikovány jen podle druhého a třetího kritéria, a to postačujícím způsobem. Rovněž je potřebí upozornit, že podle těchto kritérií nepatří do komplexu se ŠK dvě kultury, často — a s určitým právem — do něho zařazované: kultura złocká (u města Sandomierz v Polsku) a kultura schönfeldská v NDR (tato je však již většinou brána jako samostatná kultura), nehledě na spornost některých vysloveně pozdních skupin se ŠK (strzyżowská aj.). Existence těchto „smíšených" kultur není důležitá jen pro zpětný kritický pohled na zvolená kritéria, ale především historicky a celkově metodologicky.

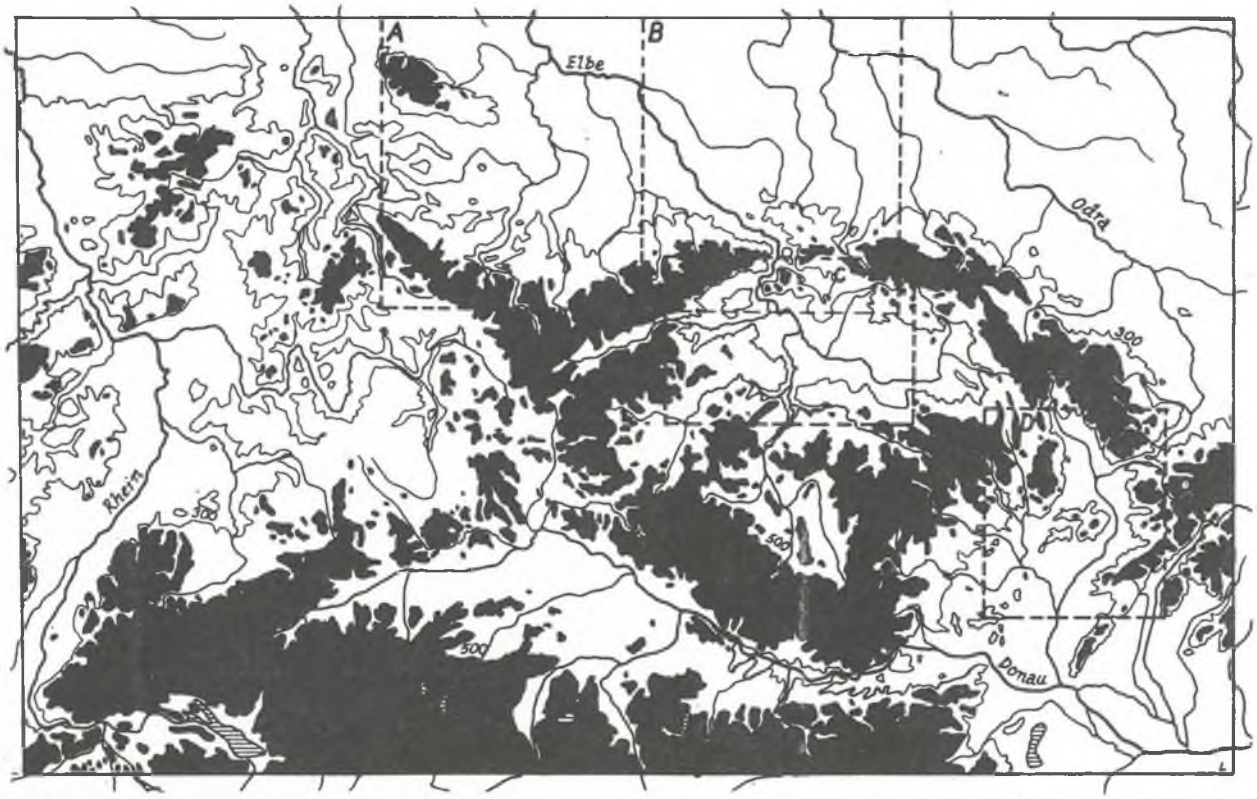

Obr. 2 Některé vrstvenice (300 m, 500 m — výše začerněno) v části stř. Evropy a situování map A — D (*obr. 4, 6, 41, 58*). — *Abb. 2* Einige Höhenkurven (300 m, 500 m und darüber geschwärtz) im Teile Mitteleuropas und Situierung der Karten A — D (*Abb. 4, 6, 41, 58*).

Z hlediska hlavních kritérií můžeme do komplexu se ŠK zařadit všechny skupiny se ŠK (třebaže s různými názvy), které známe a které jsou tak označovány, tedy od Nizozemí po horní Volhu a od Finska po Švýcarsko *(obr. 1)*, datované relativně chronologicky do zhruba jednoho úseku, podle ^{14}C do 2. pol. 3. tis. př. n. l. (podle dendrochronologické opravy zhruba do 1. pol. 3. tis. př. n. l.). Z hlediska hlavních kritérií je komplex „okrových hrobů" (drevnejamnaja, katakombní hroby) v severním Černomoří relativně samostatným celkem se specifickými archeologickými znaky.

Archeologie se ovšem nespokojila s takovým celkovým vymezením komplexu, ale poměrně záhy jej počala členit. Toto členění na větší uskupení bylo podmíněno do značné míry i počátečním bádáním v jednotlivých státech koncem 19. a poč. 20. stol., které právě vypracovávalo „samostatné" kultury se ŠK, a to s různými názvy. Nemíníme, že by bylo nutné se těchto historicky podmíněných názvů vzdát. Specialista se jimi rychleji orientuje. To ovšem neznamená, že nedošlo a nedojde ke korekturám (např. zaniknutí starého názvu „sasko-duryňská kultura", nově se přestává používat pojmu „pásové poháry" aj.).

Do těchto uskupení pro pozdní dataci i archeologickou náplň nezařazujeme tak zvané epišňůrové komplexy Chłopice-Veselé, horodocko-zdovbyckou kulturu na Volyni, kulturu strzyżowskou a rovněž nejmladší komplex měřanovicko-nitranský. Zvláštním problémem jsou nálezy v dolním Porýní (dříve „pásové poháry"). Odlišná, byť chronologicky blízká je tzv. „šňůrová keramika" v jihovýchodní Evropě, o které bude později zmínka.

Výčet uskupení bez podrobných charakteristik *(obr. 1)* mohl by navodit dojem, že vytvářejí jakési zcela homogenní celky v rámci celého komplexu. Tento stav lze však postihnout jen u některých, ale spíše jde i uvnitř jednotlivých uskupení o rozdílnosti mezi jejich skupinami v důsledku rychlé diferenciace vývoje. Stačí, porovnáme-li zběžně ŠK v jihozápadním Německu a na Moravě, přičemž obě jsou kladeny do středoevr. uskupení. Nebo např. u ŠK v Horní Lužici, tak blízké středoněmecké ŠK, není téměř zastoupen fasetovaný sekeromlat, ačkoli týž je až v oblasti kultury jednotlivých hrobů, na Moravě nebo v oblasti rzucewské kultury v Pobaltí. Takových příkladů je více a někdy je můžeme vysvětlit. Ale máme-li na mysli, že kritéria pro vydělení uskupení jsou opřena především o keramiku (méně o sekeromlaty, místo tu mají však

i teritoriální a geografické poměry), pak je třeba přiznat více než dosud, že stávající pokusy o ohraničení uskupení mají velmi diskusní charakter a jsou oprávněné jen v určitém smyslu. Právě zkoumání většiny středoevropských skupin by mělo přinést i pro celkové dělení komplexu se ŠK závažné výsledky. Již nyní lze však říci, že základnou jakékoliv analýzy musí být jedna relativně uzavřená teritoriální skupina s následným srovnáním s dalšími celky. Je to tedy požadavek již metodologický.

3. **Způsob zpracování, metodologie.** V této práci, v které jde o podání zvláštního a celkového pohledu na zmíněné středoevropské skupiny, jejich vztahy a význam (nikoliv tedy o mikroanalýzu), volíme zpracování tématu, které není nejpřehlednější. Půjde nejprve o dílčí archeologické studie podle jednotlivých skupin, aby tak byla vytvořena minimální kontrolovatelná základna pro vzájemná porovnání. Tyto části by měly posloužit i jako východisko pro další speciální studium. Následující komparativní část umožní pak formulování archeologických faktů vyššího řádu a souhrnější závěry, výkladové hypotézy. Půjde tedy o analyticko-syntetické zpracování, nikoliv o přehledný pohled na středoevropské uskupení se ŠK, dílčími analýzami jen ilustrovaný, jak by bylo možno rovněž téma předložit.

Práce se opírá rovněž o dosavadní bádání zahraniční i naše, odkazuje někdy přímo na speciální studie, některé výsledky dřívějších rozborů přebírá autor z citovaných prací. Je přirozené, že prehistorie předkládá více než jiné historické disciplíny alternativní hypotézy. V současné době jednotliví autoři správně připouštějí více možností výkladu, jak to odpovídá stavu pramenů. Toto vědomí nutného omezení poznání není však vždy dobře chápáno, a nekriticky se vyžaduje pro každý jednotlivý případ, situaci, pozitivní řešení.

Z hlediska detailních pracovních postupů se přidržujeme v podstatě klasických přístupů, a to morfologicko-typologické analýzy na základě nálezových celků (hrobů, hrobového inventáře) s využitím kartografických a jednoduchých statistických zjištění. V typologické analýze, ať již v jednotlivých určeních, tak v komparativních studiích se bezesporu projevují nejvíce individuální pohledy, úsudek, odhad badatele. V současné době stoupají nároky na objektivnější kritéria při studiu keramiky a jiných nálezů (přesné sledování různých parametrů tvarů atd.), ale výsledky nejsou mnohdy uspokojivé. Dáváme přednost názoru, že keramika v eneolitu je stále produktem jednotlivých občin nebo i rodin, že se v ní obráží nejen zčásti způsob života, obecná tradice, vlivy ze sousedství, ale i individuální zručnost a výtvarná schopnost. Postihnout komplexně všechny tyto momenty výpočetní technika dosud nedokáže. Je sice dokonalá, ale dosti jednostranná, resp. její údaje lze obtížně interpretovat. Přesto lze od ní očekávat v budoucnosti mnoho závažných výsledků. V této souvislosti bychom chtěli stručně vysvětlit zde používaný pojem „nálezová skupina" (= NS). Považujeme za ni souhrn objektů a předmětů, které jsou si vzájemně po všech stránkách podobné. Jde o nižší a únosný stupeň abstrakce při analýze regionu (skupiny) se ŠK na základě nálezových celků; nižší jednotkou by mělo být jedno pohřebiště (sídliště). Obsahově je pojem nálezové skupiny za současného stavu studia únosným pro širší srovnávací studium, ale odpovídá i nějaké pravěké realitě. Rozhodnout, zda nálezová skupina obráží celkový stav vývoje kultury nebo je lokální záležitostí, to je již záležitostí interpretace. Pojem „podskupina" (produkční skupina) by měl pak vyjadřovat jemnější vztahy mezi nálezy v rámci nálezové skupiny. Na tento problém ukážeme později v konkrétních případech.

Kromě chyb z individuálního typologického posuzování nálezů pramení mnoho nedostatků z hodnocení nálezových celků nebo stratigrafických případů. Buď se nekriticky přejímají nebo se hodnotí podle celkové koncepce; bohužel poslední přístup lze najít i v nejnovější literatuře.

Je potřebí zaujmout také stručně stanovisko k radiokarbonovému datování (^{14}C). Považujeme je za vhodnou pomůcku, kterou je nutné za daného stavu bádání velmi opatrně používat. Zatím se osvědčuje v širších komparacích. Je nasnadě, že kdyby metoda ^{14}C byla zcela spolehlivá, nemluvě už o dendrochronologické opravě, odpadly by brzy rozsáhlé chronologické studie a bylo by možno na základě dobrých časových údajů řešit rychleji celkovou historickou problematiku.

Stav speciálních studií k ekologickým otázkám, k hospodářství (zemědělství, chov domácí zvěře, lov, sběr, výroba předmětů z organických hmot atd.) je dosud v počátcích, a to z pochopitelných důvodů: pramenná základna je malá, otázka původního přírodního prostředí v mikroregionech a v kratších časových lhůtách nejsou jednotně řešeny ani přírodovědci. Zvláštní rozbory nálezů (studium technologie keramiky, traseologická zkoumání nástrojů, analýzy mědi ap.) nejsou stále v potřebném množství a někdy na potřebné úrovni. Zvláště nedostatečné je zevrubné studium technologie keramiky, přestože by mohlo přinést závažné výsledky.

Specifickým a důležitým problémem využití speciálních analýz jsou paleoantropologická a paleodemografická zkoumání. O to více, že v nedávné době se v literatuře objevily staronové a vlastně rezignující názory, že např. problém vzniku komplexu se ŠK je možno řešit asi jen antropologií, tj. zjištěním, zda jeho tvůrci jsou v té či oné oblasti novou nebo „domácí" populací. Domníváme se, že současná antropologie je v podstatě kritičtější, než podobné názory, uvědomujíc si dobře stav pramenů. Je pravda, že význam demografických studií včetně prostých určení stáří, pohlaví zesnulých stále stoupá a pomáhá v úvahách o složení pospolitostí a jejich velikostech. Nicméně objektivnějšímu řešení různých otázek chybí stále mnoho neznámých, např. doba trvání kultur, hustota osídlení aj. K propojení sítě poznatků je proto zapojeno množství hypotetických ba spekulativních úvah, i když se v současné době opírají o střízlivější odhady a operují alespoň vůbec s nějakými konkrétními čísly (např. počet současně žijících lidí v rámci jedné skupiny).

Choulostivější je otázka modelování procesu vývoje jako metodického přístupu. Někteří zahraniční i domácí autoři poukazují na potřebnost kritického modelování nejen dílčích (např. technologických) dějů, ale i možného vývoje oblasti. Vycházejí z kritického pohledu na různé interpretace, běžně používané prehistoriky do druhé světové války (model často etnický, jazykovědný, náboženský, jen ekonomický orientovaný ap.), které v podstatě vyrůstaly vědomě i nevědomě z etnologie (etnografie, event. historie), z jejích poznatků z převážně odlišných oblastí, které nadto prošly dalším vývojem ve srovnání s eneolitem Evropy. Současné vzácné pokusy o modelování dějinných procesů se pokoušejí využít více zdrojů, a to dosavadních faktografických (archeologie, etnografie, historie atd.) s využitím teorie, ať již základní (historický materialismus u marxisticky fundovaných badatelů) nebo teprve nově vytvářené (teorie vývoje kultury v konkrétních podmínkách). Je třeba říci, že všechny celkové historické interpretace k určité oblasti, kultur jsou vlastně konkrétními modely, jejichž přiblížení ke skutečnosti prověří postupně budoucí bádání. Bude proto asi vhodnější, vyhradíme-li pojem modelování pro teoretické práce, opírající se mj. o jednotlivé „konkrétní modely", tj. o konkrétní řešení archeologických kultur.

Závěrem ještě k téměř nedotčenému tématu, s jehož obsahem každý prehistorik vlastně pracuje, k problému myšlenkového vývoje, psychologických jevů. Archeolog se může těžko vyjádřit ke speciálním otázkám, ale nemůže neupozornit na určité faktické a zvláštní momenty, které zobrazují niternější myšlenkový svět našich předků. Byl jistě často ve vleku náboženských představ a tradic, ale viděn z hlediska dalšího evropského dějinného vývoje (až raně středověkého), měl zřejmě zčásti specifický průběh, podmíněný celkovým hospodářským vývojem, jehož kořeny spatřujeme až v eneolitu a neolitu středního a severního evropského pásu.

4. **Problémy archeologických pramenů.** V archeologii sice minuly doby, kdy i speciální studie obsahovaly mnoho „impresívních" pojmů *(Malmer 1962)* jako „mnoho", „často", „vzácně", „běžně" ap., ale nelze zdaleka tvrdit, že existuje přesnější přehled o základních pramenech archeologického poznání v konkrétních případech. Jde jak o kvalitu, tak kvantitu, přičemž kvantita je někdy podceňována. V našem případě měl stav nálezů, zvláště jejich stávající počet, důležitou úlohu ve starších koncepcích o ŠK ve střední Evropě. Konec konců se „imprese" ze současného počtu hrobů a pohřebišť v celém komplexu ŠK v Evropě stále projevuje, ale poněkud jiným směrem. Dosud objevené se považuje za reprezentantivní vzorek pravěké skutečnosti. Jestliže otázka reprezentativnosti je teoreticky stále otevřená (pro Čechy předpokládáme u ŠK znalost asi 1—2 % původních objektů), je možno kvantitativní vztahy mezi určitými skupinami, regiony posuzovat v určitých přepočtech (např. 100 hrobům v lépe zkoumané oblasti odpovídá 10 hrobů v hůře prozkoumaném území). Někdy však dojdeme v rozborech k tak nízkým četnostem objektů a nálezů, že zapochybujeme, zda jde o charakteristický jev. Tato nerovnoměrnost pramenné základny v různých oblastech vede k chybným úvahám častěji než si archeologové obvykle připouštějí: region s hustší sítí nálezů se považuje za vývojově prvotní. Dochází ovšem k opačným extrémům, malá hustota nálezů ve větší oblasti dokumentuje vystěhování, předpokládají se někdy chybějící vývojové fáze ap.

U ŠK je posuzování množství nálezů komplikováno tím, že neznáme přesněji velikosti pohřebišť a jejich vzájemné vzdálenosti. Současná praxe v základním přehledném mapování skupin je taková, že se podchycují bodově současné katastrální obce event. jejich osady, na jejichž území byly zjištěny výzkumem nálezy. Je však známo, že hroby, části pohřebišť pocházejí často ze dvou i více poloh v rámci současného katastru (nehledě už vůbec na velikosti katastrů). Je třeba zdůraznit, že přehledné, ale podrobné zmapování ŠK ve střední Evropě s číselnými údaji, s kritickým komentářem, který by upozornil na souvislosti ně-

OBLAST *Gebiet*	PLOCHA (km²) *Fläche*	NALEZIŠTĚ *FO*	NAL./100 km² *FO/100 Km²*	NÁDOBY *Gefässe*
STŘEDNÍ NĚMECKO *Mitteldeutschland*	12 000	760	6,3	3300
ČECHY *Böhmen*	5 000	300	6,0	2000
HORNÍ LUŽICE *Oberlausitz*	1 500	70	4,6	300
MORAVA *Mähren*	3 200	95	3,0	480
SLEZSKO *Schlesien*	1 800	28	1,6	50
HORNÍ POVISLÍ *Oberes Weichselgebiet*	2 500	40	1,6	250
JIHOZÁP. NĚMECKO *SW — Deutschland*	10 000	125	1,2	250
HORNÍ PODNĚSTŘÍ *Oberes Dnestrgebiet*	4 000	30	0,8	70
STŘEDNÍ PODNĚPŘÍ *Mittleres Dneprgebiet*	10 000	70	0,7	150

Obr. 3. Některé (statistické) údaje o ŠK v různých oblastech. — *Abb. 3.* Einige (statistische) Angaben über SchK in verschiedenen Bereichen Europas.

kterých objektů v jedné poloze, v jednom katastru, ap., nebylo dosud provedeno. Přesto se domníváme, že zde uvedená čísla a mapy nemají jen hodnotu ilustrativní, ale faktografickou a metodologickou. *Obr. 3* předkládá jednak počet nalezišť podle katastrálních obcí (osad) pro studované skupiny (pro srovnání uvádí počty z jiných skupin), jednak počet takových nalezišť pro území 100 km² v rámci jejich hranic. Tato naleziště jsou zanesena na mapách *(obr. 4, 6, 41, 58). Obr. 3* pak podává počty nádob v jednotlivých skupinách, což jsou autorovy odhady s přesností 10 %. Zdálo by se, že je možné vypočítat a srovnat určité koeficienty na základě počtu nalezišť a počtu nádob. Je to možné, ale nepříliš důležité, víme-li, že např na Moravě je v hrobech obvykle vyšší počet keramického inventáře než např. v jihozápadním Německu. Také počet všech hrobů lze obtížně stanovit, i když je do značné míry úměrný počtu nalezišť podle katastrů. Podle hrubých odhadů je k dispozici např. ve středním Německu mezi 1 500—2 000 hroby, v Čechách necelých 1 000, na Moravě kolem 200 hrobů. Pro ilustraci: podle odhadu celkový počet hrobů v zemi by měl v Čechách dosáhnout čísla 50—100 tisíc, v daném okamžiku by mělo žít kolem 5—10 tisíc osob (srov. *Buchvaldek 1974).*

Rozdíly údajů pro jednotlivé studované skupiny ŠK jsou dosti značné. Lze je jen zčásti vysvětlit, právě tak jako průběh hranic skupin. Význam hustoty, počtu nalezišť lze spíše určit pro jeden region ve vztahu k jiným kulturám než k ostatním sousedním skupinám se ŠK, protože faktory důležité pro objev památky jsou v jednom regionu stejné pro různé kultury. Podle dřívějších pokusů však předpokládáme, že hranice většiny středoevropských skupin se ŠK jsou za současného stavu bádání více či méně konečné *(Buchvaldek 1973, 1975),* že odpovídají pravěké skutečnosti. Měnit se bude vnitřní síť nalezišť, tj. jejich hustota, ačkoliv i zde jsme optimističtí a předpokládáme znalost aspoň 30 % nalezišť (nikoli objektů) podle katastrálních obcí. Největší doplňky budou ovšem v počtech hrobů.

Jaký mohou mít význam četnosti objektů a nálezů v různých analýzách? V každém případě připadá na kratší časové úseky ve vývoji eneolitické kultury poměrně malé procento nálezů. Za předpokladu, že naše dosavadní nálezy jsou vlastně náhodným statistickým výběrem (a to může být někdy sporné) a jsou rovnoměrným odrazem pravěké skutečnosti, pak pro jednotlivé úseky (generace, staletí) lze pracovat jen s málo desítkami objektů. Zároveň pak v úvahách o možných počtech „typologických" kontaktů mezi různými nálezovými skupinami (ale i kulturami nebo fázemi jedné kultury), tj. odrazů styků mezi pospolitostmi

s rozdílně produkovanými předměty, dostáváme se do obtížné situace. Na druhé straně při chybění stratigrafických případů nevíme, zda nálezový celek, obsahující pospolu typově různý inventář (i dvou kultur), je dokladem časové souřadnosti různorodých nálezů v širším měřítku nebo dokladem jejich časového překrývání. Skutečná časová souřadnost dvou pospolitostí s odchylnou produkcí předmětů nemusí být z různých důvodů (rituálních,etnických aj.) v hrobech zachycena. Přesnější kritéria pro výklad takových případů nejsou propracována a interpretace si vypomáhá dalšími indíciemi.

Byla již zmínka o kvalitě nálezových celků, tj. většinou hrobů. V návaznosti na některé zahraniční autory *(Malmer 1962),* byl již dříve navržen jednoduchý systém hodnocení nálezových celků v podobě hodnotových čísel (= HČ. HČ 1: dobře prozkoumané a dokumentované hroby, HČ 2: narušené, ale dobře dokumentované hroby, HČ 3ab: hroby ze starších nedostatečně dokumentovaných výzkumů ap.; např. hrobů o HČ 1 je v Čechách kolem 10—15 % všech objektů), který byl poměrně úspěšně aplikován *(Buchvaldek 1967).* Ukázalo se totiž, že rozbory hrobů roztříděných do souborů podle jejich kvality poskytují odchylné výsledky, zdůvodnitelné logicky i statisticky. V této práci je kritika uzavřenosti nálezových celků poněkud snížena, protože jednak vyloučením méně kvalitních hrobů (z našeho hlediska!) se ochuzuje nevelká pramenná základna, jednak přísná kritika může vést ad absurdum, neboť ani o jednom celku nelze říci s absolutní jistotou, že je uzavřený a kompletní. Hrozí tu i jiné nebezpečí, že superkritika podporuje mnohé slabě zdůvodněné hypotézy, srov. např. hodnocení hrobu ze Schraplau ve středním Německu *(Kat. IV.,* T. 114).

II. Skupiny

Jednotlivé skupiny se šňůrovou keramikou budou probrány v podstatě na teritoriálním principu. V subkapitolách je zvoleno schema, které se jen poněkud odchyluje od běžných zvyklostí. Informace o stavu pramenů a základní literatuře umožňuje ve stručném přehledu bádání odkázat na určité jevy. Jádrem jsou části o typovém členění pramenů (hroby a inventář) a stanovení nálezových skupin, otázky jejich vzájemných vztahů. Stručně budou dotknuty problémy hospodářství, sociální organizace, nadstavbové jevy; interkulturní vztahy a celková historická interpretace budou uvedeny podle potřeby jak v subkapitolách, tak v závěrečném širším srovnání (kap. III).

A. Šňůrová keramika ve středním Německu

Je-li zde započato právě středoněmeckou (posálskou) šňůrovou keramikou (v oblasti „střední Labe—Sála", „Saaleschnurkeramik"), má to své opodstatnění v několika směrech. Předně jde o skupinu, která byla ve střední Evropě nejprve rozpoznána, za druhé disponuje největším pramenným fondem v Evropě a za třetí základní historická problematika o kulturách se ŠK i ve vzdálenějších územích byla řešena (a je tomu tak i dosud) obvykle v souvislosti se středoněmeckými nálezy. Některé zmíněné důvody nejsou dnes již nejdůležitější. Správně se hovoří u některých autorů o „nimbu", který posálská ŠK získala a který vyvíjel v minulosti značný tlak při studiu jakékoliv ŠK. Zůstává však nadále skutečností, že řešení středoněmeckých problémů má zásadní význam pro skupiny se ŠK v Čechách a jz. Německu.

1. Prameny a základní literatura (pramenná). V současné době, po velkorysém a kritickém zveřejnění velké většiny nálezů (katalogy aj. hlavní pramenné práce, někdy s částečným hodnocením: *Coblenz 1952, 1954; Loewe 1957, 1959; Lucas 1965; Feustel et al. 1966; Matthias 1968, 1974, 1982; Bach et al. 1975; Höckner 1955, 1957; Kahlke 1955*; množství zpráv o jednotlivých nálezech viz především v časopisech Jahr. Halle, AFB, AuF, Alt-Thüringen) péčí zemských muzeí v Halle (Saale), v Drážďanech, ve Výmaru a Německé akademie věd NDR, máme výbornou představu o jejich kvantitě i kvalitě, i když k tomu bude zapotřebí ještě speciálního hodnocení. Např. *U Fischer (1956)* se opíral o 570 více či méně dobře prozkoumaných hrobů, *H. Behrens (1973)* uvádí všeobecně 1 000 hrobů. Náš celkový odhad, počítáme-li s tím, že jeden náhodný nález keramiky pochází s největší pravděpodobností z hrobu (náhodně nalezené sekeromlaty mají sice většinou podobný původ, ale pro jejich neznámý celkový počet s nimi nepočítáme) se pohybuje kolem 1 500—2 000 zkoumaných nebo rozrušených hrobů ze 760 nalezišť podle kat. obcí (ve skutečnosti je nalezišť ovšem více, na území katastru bývají často i 2—3 polohy s nálezy), tj. jde zhruba o 6,3 nal./100 km^2. Zhruba desetina nebo i méně hrobů (*Fischer 1956,* 124, při rozboru používá 140 případů) odpovídá požadované dokumentaci, tj. s plány hrobů, pohřbů a rozmístěním inventáře (srov. obdobný poměr v Čechách). Obsáhlý keramický fond přesahuje 3 000 nádob (většinou zrekonstruovaných), několik set sekeromlatů (patrně půjde dnes o 800—1 000 exemplářů), z nichž jen necelá stovka pochází z hrobů. Další inventář, sekery, štípaná industrie, ozdoby (jejich komplety, např. z desítek zvířecích zubů) je méně četnější, protože lze do ŠK započítat nálezy tohoto druhu jen z hrobů. Nejsou totiž vždy kulturně jednoznačné (jehlice, ozdoby ap.). Tyto památky jsou známy většinou z několika desítek hrobů.

Rozšíření hrobů a pohřebišť předvádějí podrobně mapy *obr. 4, 6,* mapy *(obr. 8)* naznačují orientačně kvantitu nálezů. Abychom se vyhnuli nedorozumění, volíme pro charakteristiku územního rozšíření ŠK řeky. Určitou severojižní osou je Sála (Saale), od ní na západ a jihozápad durynské Unstrut a Ilm, v menší vzdálenosti na východ od Sály Weisse Elster a Pleisse, ještě východněji s roztroušenějšími nalezišti oblast

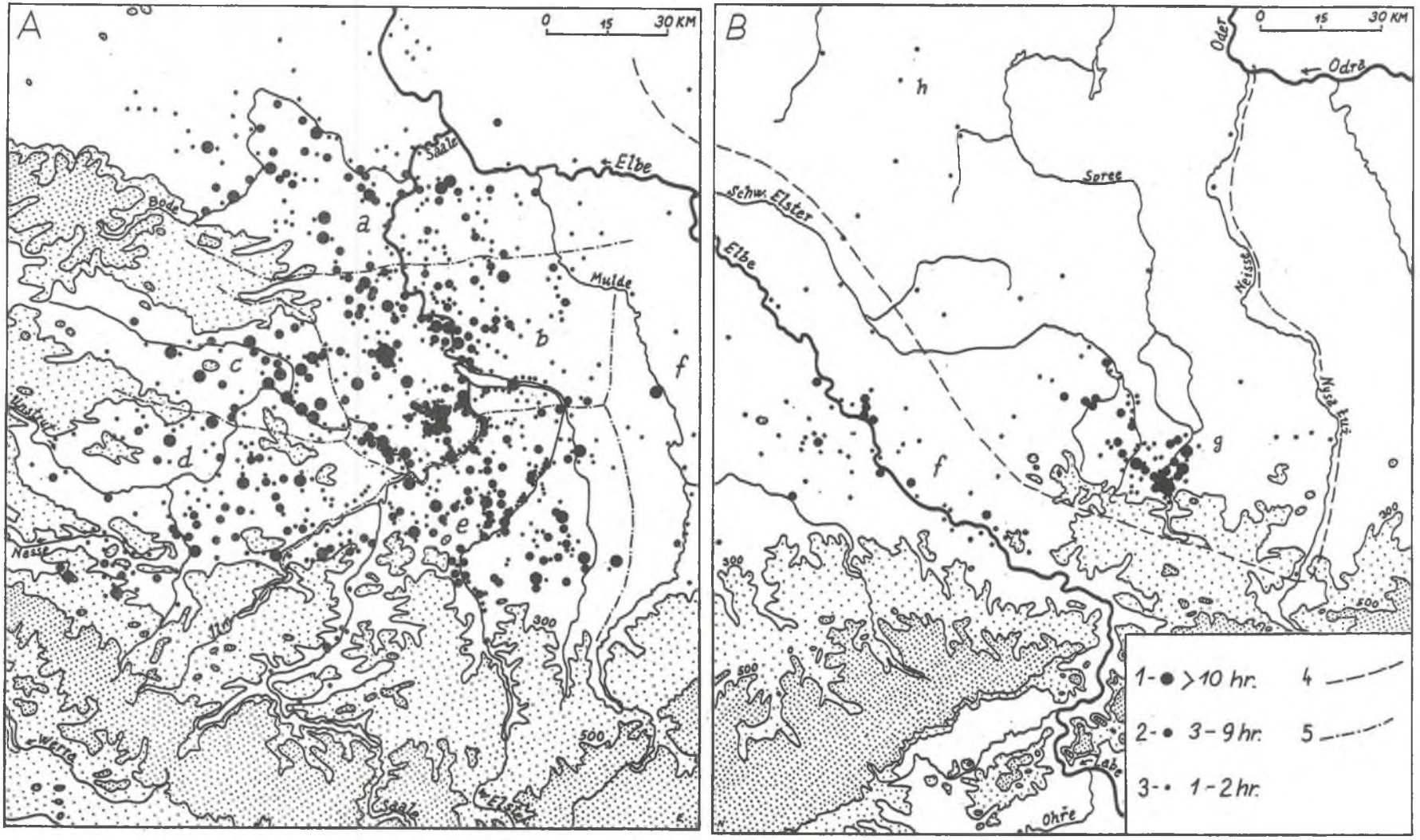

Obr. 8. 1 naleziště (podle kat. obcí) s 10 a více hroby (náhodnými nálezy keramiky), 2 s 3—9 hroby, 3 s 1—2 hroby; 4 hranice mezi středoněmeckou a hornolužickou (*g*) (včetně jihobraniborské — *h*) ŠK, 5 hranice zvolených regionů (*a* severní — dolní Posálí, *b* centrální, *c* západní, *d* jihozápadní, *e* jižní, *f* východní). — *Abb. 8.* 1 Fundorte mit 10 und mehr Gräber (Keramikeinzelfunde), 2 mit 3—9 Gr., 3 mit 1—2 Gr.; 4 Grenzen zwischen der mitteldeutschen und der Oberlausitzer SchK (*g*) (einschl. der südbrandeburgischen SchK — *h*), 5 Grenzen der gewählten Regionen (*a* nördliche — Saalemündungsgebiet, *b* zentrale, *c* westliche, *d* südwestliche, *e* südliche, *f* östliche).

horní Muldy (Mulde) a Labe v širším okolí Drážďan (poslední region je smíšený, obsahuje více nálezů hornolužické ŠK). Hranice celé skupiny, jejíž souvislou plochu odhadujeme nejméně na 12 000 km^2, jsou do značné míry podmíněny geograficky, zvláště na jihu, jihozápadu (Durynský les) a severozápadu (Harz). Na severu je zčásti stanovena archeologicky (přechází nejasně do řídkého osídlení „sesterské" skupiny s jednotlivými hroby (Einzelgrabkultur = EK) na stř. Labi (Magdeburg), kde je i jádro schönfeldské kultury, na východě není chybění nálezů dosud uspokojivě vysvětleno (nevhodné písčité nebo bažinaté půdy, malá intenzita výzkumu?). Posálská ŠK je druhou nejmohutnější kulturou (i z hlediska prostorového) po tamní neolitické kultuře s lineární keramikou. Objekty nepřekračují vrstevnici 300 m.

Topografie nalezišť se poměrně opakuje. Hroby jsou převážně na vyvýšených místech, na terasách malých údolí, táhlých hřbetech, jsou vzdáleny nejvýše několik set metrů od menších i větších vodních toků. Kde byl zachován od pravěku porost, tam se dochovaly mohyly *(obr. 9)*. V této souvislosti není jedna otázka dořešena. *Fischer (1956,* 112) i jiní autoři se zmiňují o tom, že hroby s kamennými skříňkami, pokud byly zjištěny pod mohylami, nebyly zapuštěny pod původní povrch; z toho usuzují, že zkoumané ploché hroby se zapuštěnými skřínkami byly asi původně bez mohyl. Protože se předpokládá, že mohyly v dnešní mnoho set let obdělávané krajině dávno zmizely, a lze i předpokládat, že v těchto regionech byly i mohyly s nezapuštěnými skřínkami na původní úrovni, pak je na místě otázka, kolik takových objektů bylo už nenávratně zničeno (zčásti se tato úvaha týká i jiných skupin se ŠK); v tomto směru by bylo potřebí zvláštní studie.

2. **Nástin bádání.** Šňůrová keramika byla odlišena již před sto lety *F. Klopfleischem (1883), A. Götze (1891)* ji záhy souhrnně zpracoval (chybné připojení rössenské keramiky bylo brzy opraveno) a umožnil tak rozlišení příbuzných památek v sousedství (např. *Schliz 1906* v širším pohledu), ale i brzké zapojení kultury do tehdejších historických, zvláště etnicky zabarvených výkladů (*G. Kossinna* aj., srov. výklad *Filip 1952*). Už tehdy měla význam prostá archeologická skutečnost, že velká část středoněmeckých nálezů z přelomu století pocházela z mohyl, tehdy houfně v celé střední Evropě zkoumaných na různé odborné úrovni; vznikl tím v relativním i absolutním počtu nálezů náskok oproti sousedství. Připomeňme však několik jmen archeologů, kteří se snažili o dobrou publikaci hrobů podle dobových požadavků. V některých případech je možno se opírat o jejich nálezové zprávy dodnes (*Grössler 1900, Höfer 1905, Möller 1912, Seelmann 1904* aj.).

Z hlediska dalšího vývoje německé archeologie a na základě přibývajících nálezů po 1. světové válce (*Krüger 1925,* publikuje známou stratigrafii dvou pohřbů v Peissen, která je dodnes předmětem diskusí) bylo téměř logické, že ŠK ve stř. Německu byla povýšena na ústřední a nejstarší skupinu (srov. *Stocký 1926,* 82). Její genetické kořeny byly usilovně hledány, kromě napojení na „nordický okruh", v předchozím domácím vývoji (walternienbursko-bernburská kultura, keramika s hlubokým vpichem), a to hlavně v souvislosti s okruhem nálezů, které se dnes označují jako mansfeldská skupina (Mansfelder Gruppe — k dějinám srov. *Ch. Fischer 1959*). Za všechny pokusy citujeme studie *W. Nowothniga (1936), H. Agde (1936),* ale připomeňme, že nechyběly hlasy, poměrně osamocené (*Schulz 1934*), které upozorňovaly na lokální a možný mladší charakter mansfeldských památek. Ve třicátých letech došlo dokonce k dalším snahám o hlubokou dataci ŠK, až na úroveň prvních zemědělských kultur, např. lineární keramiky. Je nepochybné, že v pozadí těchto výkladů působila více či méně tehdejší ideologie. Jen někteří autoři měli odchylný názor. Je paradoxní, že některé tehdejší typologické analýzy nebyly — díváme-li se z odstupu — úplně nesprávné, byly však po 2. světové válce na čas, zvláště mimoněmeckým bádáním, zavrženy a ostře kritizovány, právě tak jako celá typologická metoda.

K novým kritickým přístupům, vyvolaným jednak novou politicko-kulturní situací, jednak působením starších (*V. G. Childe* aj.) a nových speciálních dánských prací (zvláště *Glob 1945,* nepřímo *C. J. Becker 1947)* došlo na počátku padesátých let. Je pozoruhodné, že studie, kterou vlastně začalo nové kritické intenzívní bádání ŠK ve stř. Německu, nebyla jí přímo zasvěcena, ale kultuře schönfeldské (*Fischer 1951*). *U. Fischer* pak řadou prací usměrnil a podnítil další studium jak ŠK (zvláště *1956, 1958, 1969*), tak dalších eneolitických středoněmeckých i středoevropských kultur včetně propracování relativně chronologického systému (*1952*); stopy působení jeho prací najdeme i v českém bádání včetně autora této publikace. Bylo záslužné, že Fischerovy podněty byly využity a uskutečňovány postupně v maximální míře. Vynikající díla pramenné povahy s různými postřehy odevzdal odborné veřejnosti *W. Matthias* a další autoři (viz výše katalogy aj.), v řadě prací najdeme i komplexní přístup, kdy nálezy byly studovány z hlediska technologické-

ho, funkčního a antropologického (zvláště *Feustel et al. 1966* aj.). Pro studium obživy mají důležitost speciální studie (*Matthias et Schultze-Motel 1971 aj., Clason 1971*). V popředí zájmu však zůstávaly — a zůstávají, jako určitá reakce na posuzování celkového historického postavení ŠK — problémy vnitřního vývoje a genese, méně studium významu pro počátky doby bronzové.

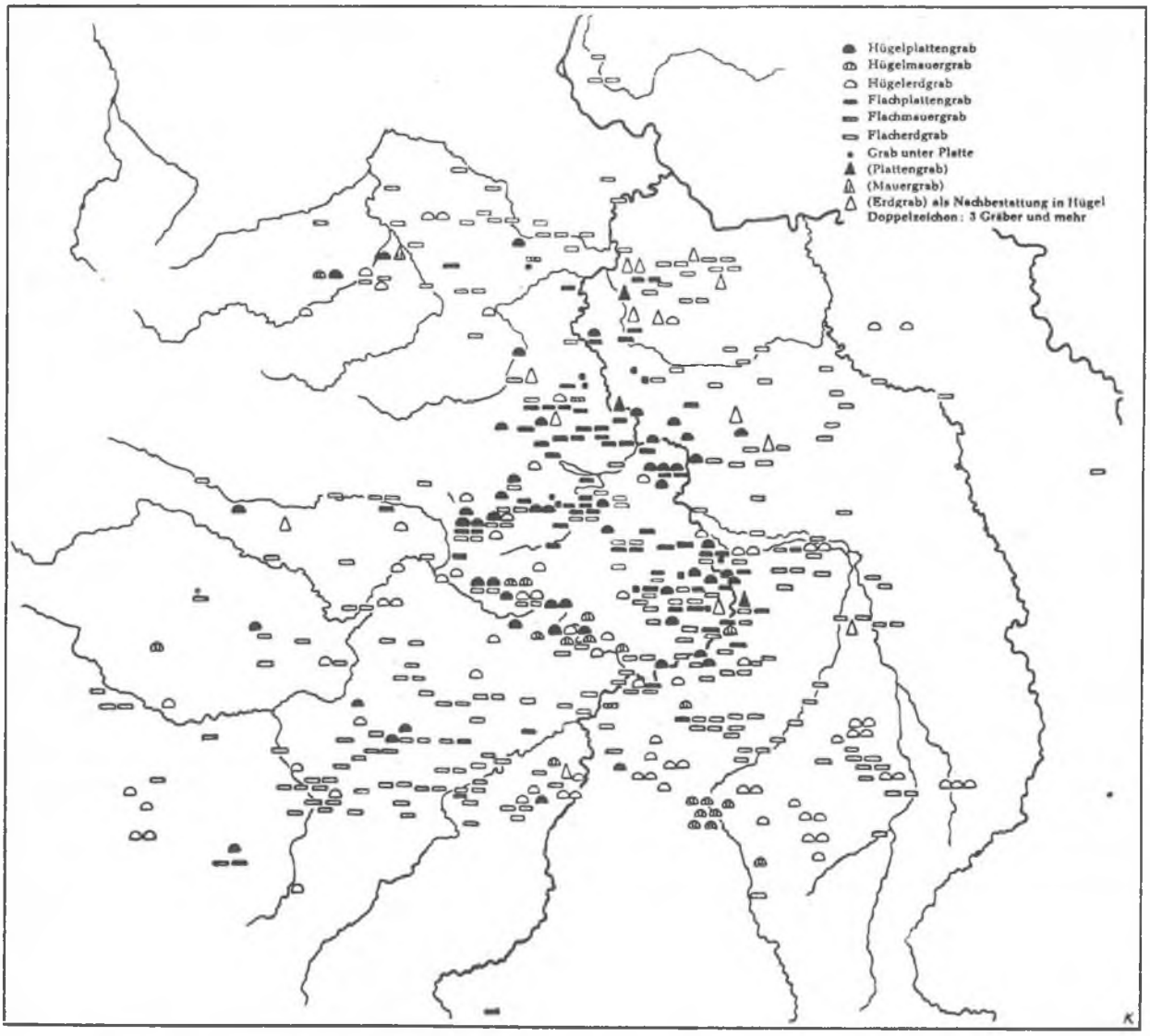

Obr. 9. Rozšíření typů hrobů ve stř. Německu (podle *U. Fischera 1956*). — *Abb. 9.* Verbreitung der Grabformen der mitteldeutschen SchK.

Po pokusu o třídění ŠK *E. Sangmeisterem (1951)* při zpracování ŠK v jihozápadním Německu, který obsahoval nové postřehy (tzv. perioda rozšiřování s prvky pozdějšího A-horizontu), ale byl zatížen starou koncepcí mansfeldské skupiny, měla zásadní význam *Fischerova* studie (*1958*) pro metodologický přístup k celkové problematice; v ní je ukázáno přesvědčivě na vztahy k předchozímu prostředí, na zvláštnost a význam specifického ritu ŠK, nové jsou i úvahy o eventuálním zásahu nových elementů zvenčí, aniž by autor ovšem formuloval nějakou migrační hypotézu. Jeho nástin vnitřního třídění zůstal v hrubých obrysech, podtrženo bylo nižší stáří mansfeldské (lokální) skupiny; jím postulovaná kalbsriethská skupina by měla přispět k řešení vzniku ŠK. V r. 1966 pokusil se o konkrétnější vypracování nálezových skupin ve středním Německu a postižení jejich vzájemných vztahů i autor (*Buchvaldek 1966*, srov. i *1957*). Zatímco jeho charakteristika typově starších nálezů (nálezová skupina II) byla zčásti akceptována, hypotéza přítomnosti celoevropského horizontu (nálezová skupina I) v Posálí jako první báze ŠK nebyla tehdy přijata, jen diskutována.

Mnohé další postřehy k vnitřnímu třídění nebo k určitým jevům přinesli i jiní autoři při zveřejnění svých výzkumů nebo úvah (*Billig 1962, Schlenther 1962, Behrens 1962, 1969, 1971a, 1971b* aj., *Behm-Blancke 1955, Peschel 1963, Lappe 1975, Donat 1961, 1969* aj.); lze se jich blíže dotknout později a příležitostně.

Vědomí významu studia ŠK se pozitivně odrazilo i v uspořádání zmíněných dvou symposií v Halle (Saale) (*Becherkulturen 1969*; Jahr. Halle 64, 1981), jejichž dokumenty přinesly cenné přehledy studia i analýzy ŠK v Posálí i v dalších oblastech. Posálská ŠK měla přirozeně své závažné místo i při studiu jiných skupin (*Struve 1955, Kilian 1955, Sangmeister 1951, Sangmeister-Gerhardt 1965, Strahm 1971, Machnik 1966* aj.) nebo v syntetických publikacích a rukovětích (především *Behrens 1973, Müller-Karpe 1974, Häusler 1975)* či v jiných studiích (např. *Krzak 1980, Merpert 1976*, práce *A. Häuslera* o vztazích k východní Evropě).

Rovněž nemohla chybět ŠK v relativně chronologických studiích (*Fischer 1952, Mildenberger 1953*) o středoněmeckém neolitu. Je však skutečností, že posálská ŠK nemá dodnes svou moderní monografii. — K nejnovějším tříděním (*Hein 1981, Lanting 1982*) budou uvedeny poznámky níže.

3. Typové členění. Podmínkou pro stanovení resp. ohraničení nálezových skupin, jejichž archeologická existence byla dosavadním bádáním do značné míry prokázána, a to především podle hrobového inventáře, je vytvoření takové typové klasifikace objektů, nálezů a jevů, které by bylo na uspokojující úrovni abstrakce. Extrémem je tu jak obecně pojatý obsah typu, tak velmi „úzký" typ, omezující se prakticky na 1 — 2 archeologické případy. Typ, typický jev by měl stát někde uprostřed souboru konkrétních případů s příbuznými znaky (tvarovými, ornamenálními, konstrukčními, funkčními, polohovými ap.). Zkušenosti ukazují ovšem na některé obtíže: spojitosti mezi jevy (památkami) jsou stanoveny, odhadovány archeology podle jejich hledisek, která mohou být dosti jednostranná, ale i příliš komplikovaná. Archeologicky zjištěné rozdíly mohou být podružné, některé shody naopak jen zdánlivé a přitom mají dosah významných rozdílů atd.; je často otázkou, zda graf rovnoměrného rozdělení znaků typu, o jehož konstrukci nelze pochybovat, vyjadřuje zároveň pravěkou skutečnost. — S vědomím možných chyb, omylů jsou předkládána typová členění i zde, aniž tu lze rozebírat tento široký teoretický problém.

Přes současnou kritiku dáváme v typovém členění přednost a důraz na keramiku (četnost, produkce jednotlivých osad, citlivost na tvarové a výzdobné změny, možnost abstrakcí na různé úrovni), protože ostatní dochované památky a jevy nemají takovou rozmanitost a vlastnosti, resp. nejsou dosud zjišťovány. O některých se ví, ale nebyly dosud technicky nebo jinak zvládnuty (analýzy konstrukcí a výplně hrobů; technologie a provenience nástrojů, ozdob ap.). V konkrétním stanovení typů vycházíme z dosavadních zkušeností, z komparativní morfologie a typologie, a to na základě nálezových celků (hrobové komplexy). Je nepochybné, že v budoucnosti budou využity v této souvislosti logicko-matematické metody s výpočetní technikou. Tato práce je ještě nevyužívá.

Keramika. Základní druhy se svými znaky (A — J) jsou uvedeny níže (četnost je zaokrouhlena, a to podle hrubého součtu zobrazených a určitelných nádob k r. 1982.

A amfory	1 495 ks	46,70 %	82,30 %
B poháry	1 140 ks	35,60 %	
C džbánovité tvary a koflíky	120 ks	3,75 %	
D vejčité (zásobnicovité) tvary	35 ks	1,10 %	
DD dózy s víky („Deckeldosen")	25 ks	0,80 %	
G válcovité poháry (hmoždířovité tvary)	180 ks	5,60 %	
H mísy (včetně 53 ks na nožkách)	135 ks	4,20 %	
J hrubší dózy, dózovité nádobky	70 ks	2,20 %	
celkem	3 200 ks	100,00 %	

Nezapočítáno je 6 vaničkovitých nádob a nádoby zvláštního tvaru, dále dosud vzácné zlomky větších zásobnicovitých nádob s vlnovitou plastickou páskou aj. zlomky ze sídlišť.

Skutečné četnosti jsou jistě vyšší (nepublikované nálezy, neurčitelné zlomky atd.), ale poměr jednotlivých druhů považujeme za reálný. Odlišuje se od naposled zmiňovaného (*Behrens 1973,* 127; tam opominuty „hmoždíře" a válcovité poháry a přeceněny mísy), ovšem jen orientačního. Pozoruhodný je poměr počtu amfor k pohárům (4:3!), třetím nejčastějším tvarem jsou válcovité poháry včetně hmoždířovitých tvarů, čtvrtým mísy, pátým džbánkovité a vzácnější koflíkovité tvary , šestým malé hrubší dózovité nádob-

ky a nejméně zastoupeným druhem, po zásobnicovitých nádobách (D), jsou známé válcovité dózy s víky (DD). Platí základní údaj, že amfory a poháry tvoří přes 80 % keramické náplně.

V druhovém určení vznikají někdy potíže se zařazením pohárů s většími oušky (džbánky?, poháry s uchem? — obdobné českému druhu E), i v německé terminologii je určité váhání. Podobně je tomu s hrubšími dózovitými nádobkami J; pokud exemplář má vyšší válcovité (kónické) stěny, byl vřazen pod válcovité poháry, ačkoliv funkčně vytváří s jinou dózovitou nádobkou obvyklou dvojici v ženských hrobech. Také některé široké a větší poháry jsou blízké vejčitým nádobám D.

Typy a varianty. Pro srovnávací studium klademe důraz na amfory a poháry. U amfor jde o typové členění, přejaté v podstatě z dřívějších prací (hlavně *Buchvaldek 1966*), upravené ve variantách (jiné podrobnější členění nebylo dosud zveřejněno). Nelze je jistě považovat za konečné a vždy za vhodné, protože se opírá především o výzdobu (motivy); jde tedy o tzv. syntetizující třídění. U pohárů je předložen nový analytičtější přístup, v budoucnosti asi jedině správný, přestože v našich rozborech pracujeme spíše opět jen s výzdobnými motivy. Je to důsledek obtížné klasifikace tvaru, který byl mnohem více vystaven zjednodušení, deformacím v podmínkách vesnické produkce. Členění ostatních druhů jsme pro charakter práce nepovažovali za nutné, bude je třeba rozpracovat (eventuální výraznější typy a jejich označení jsou uvedeny jen na obrázcích). Následující verbální charakteristiky zdůrazňují jen základní nutné znaky (OŠ = otisky šňůry), písmena malé abecedy označují varianty, výjimečně jsou označeny u amfor subvarianty nebo výzdoba pohárů číselnými exponenty. *Rozměry jsou uvedeny jen pro některé typy, (minimální, maximální výška, medián),* u nichž neobvyklá velikost zavdala příčinu různým diskusím. Obrázky by měly postihnout rovněž podstatu typu (varianty). Přesnější počty jsou zmíněny jen u důležitějších a problémových případů.

A — *amfory* (srov. *obr. 10*). Pokud není zmíněno, jde o baňaté (lehce dvoukónické), kulovité, méně často vejčité tvary s dvěma, méně čtyřmi uchy na výduti, někdy těsně nad ní. *U amfor A1 — A15 jsou charakteristiky použitelné i pro Čechy a jz. Německo;* některé typy, varianty v obou zemích nejsou ovšem zastoupeny. V závorce jsou uvedeny i některé používanější názvy. Občas jsou připojeny doplňující charakteristiky pro více typů pohromadě (viz „Komentář . . ."). Protože celkový počet amfor (1 495 ks) zahrnuje i typově neurčitelné, torzovité exempláře, je vhodné uvést úvodem zaokrouhlené počty určitelných typů, přičemž jsou sdruženy příbuzné typy:

A1 — A2	20 ks	(1,6 %)	A16 — A17	100 ks	(8,1 %)
A3	20 ks	(1,6 %)	A18	ca 15 ks	(1,2 %)
A4	32 ks	(2,6 %)	A19	ca 120 ks	(9,8 %)
A5 — A6	85 ks	(6,9 %)	A20	ca 55 ks	(4,5 %)
A7	ca 120 ks	(9,8 %)	A21	ca 10 ks	(0,8 %)
A8	20 ks	(1,6 %)	A22	ca 180 ks	(14,6 %)
A9 — A11	100 ks	(8,1 %)	A23	65 ks	(5,3 %)
A12	ca 60 ks	(4,9 %)	A24	6 ks	(0,5 %)
A13 — A14	22 ks	(1,8 %)	A25 (nezdobené)	ca 140 ks	(11,4 %)
A15	35 ks	(2,8 %)	AQ (zvláštní)	ca 25 ks	(2,0 %)
			celkem	1 230 ks	(100,0 %)

A1 (19 ks bez varianty A1c; amfora A-typu, Amphore mit stichgesäumten Strichbündeln, „Nordharzamphore"): menší kulovité tělo s nízkým hrdlem a dvěma tunelovitými (cívkovými) často žlábkovanými uchy. Varianta A1a (13 ks): na plecích svislé svazky (6 × a více) rytých rýh lemovaných vpichy nebo krátkými vrypy, na výduti vždy vodorovné linie, obvykle ryté, výjimečně z rýžek, nebo nevýrazná plastická zdobená páska (Teuchern). — Varianta A1b (6 ks) : jako A1a, vodorovné linie na výduti chybějí. — Varianta A1c (2 ks): jako A1a, ale výzdoba provedena technikou taženého vpichu, s dalšími odchylkami ve tvaru nebo výzdobě, proto vyjmuta z rozborů typu A1, bude analyzována zvláště (Schraplau, Volkmaritz, *Kat. IV,* T. 114: 10; 141:4).

A2 (1ks): jako A1, ale svazky jsou střídavě šikmé.

Komentář ad A1a, A1b, A2: některé častěji opakující se morfologické prvky: přesekávaný okraj, nezdobené hrdlo nebo na hrdle vodorovné jednoduché OŠ, přesekávané okraje uch, výjimečná jsou dvojitá ucha; malá ouška na podhrdlí nejsou doložena. Nápadné jsou většinou malé rozměry. V. 93, 252, medián 165 mm.

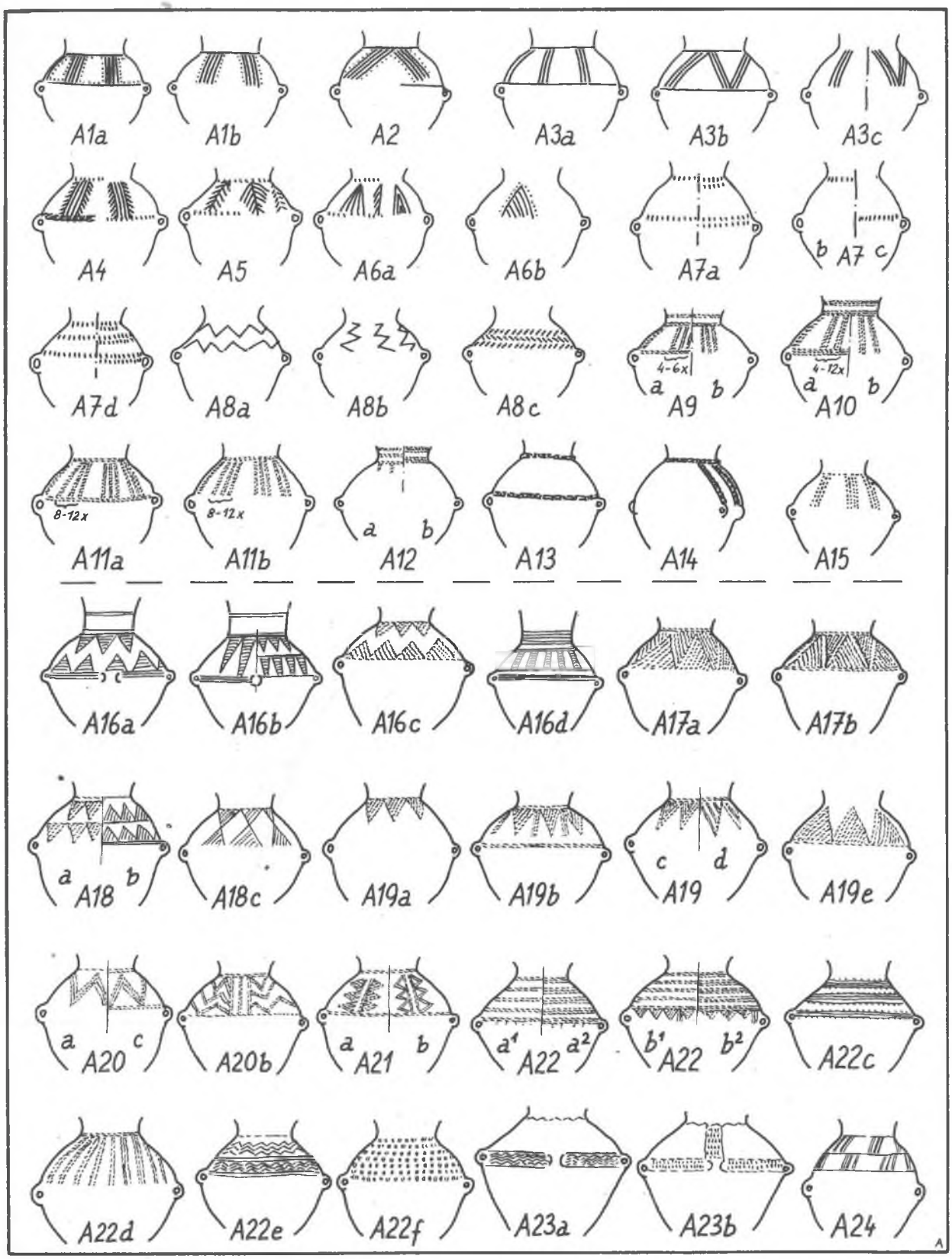

Obr. 10. Typy amfor ve středoněmecké ŠK. — *Abb. 10.* Amphorentypen der mitteldeutschen SchK.

A3 (20 ks): tvarově a rozměrově jako A1 — A2, základní schema výzdoby je podobné rovněž typům A1 — A2, ale je ochuzeno o vpichy nebo vrypy po stranách svislých (šikmých) svazků. Varianta A3a (4 ks) má vždy na výduti vodorovné ryté linie, varianta A3b (1 ks) má šikmé svazky na plecích, varianta A3c (15 ks) nemá zhruba v polovině exemplářů na výduti žádnou výzdobu, v ostatních případech linii rýžek.

Komentář: některé opakující se prvky: přesekávaný okraj, hrdlo je nezdobeno nebo má vodorovné ryté linie, na podhrdlí je vodorovná linie rýžek nebo vzácně přesekávaná páska, přesekávané okraje uch; malá ouška na podhrdlí nejsou doložena. V. 74, 267, medián 145 mm (nejmenší ze všech typů).

A4 (32 ks; amfora s obrvenými rytými svazky, Amphore mit gefiederten Strichbündeln): tvarově a rozměrově zapadá mezi běžné středoněmecké tvary (obvykle větší kulovité tělo, nižší plece a kratší hrdlo). Hlavním znakem jsou svislé ryté svazky (4 a více) na plecích, lemované rýžkami. Dvě ucha (1 × dvojitá) na výduti nebo těsně na ní (vzácněji jsou doložena 4) jsou často tunelovitá, žlábkovaná; 3 × lze zaznamenat malá ouška na podhrdlí. Okraj je 7 × přesekáván, hrdlo je převážně nezdobeno (několikrát nese OŠ nebo ryté linie), na podhrdlí bývá jako horní ohraničení základního motivu ojediněle linie rýžek, na výduti v polovině případů rovněž linie rýžek, ale nejméně 6 × přesekávaná páska, vzácně ryté linie (žlábky). (Lze teoreticky vyčlenit varianty tohoto typu, kdy základní motiv je z OŠ — 10 ks. Protože však svými dalšími znaky tyto amfory náležejí typům A9—A11, jsou vřazeny mezi ně.)

Komentář: několik exemplářů je velmi blízkých typu A1, odlišují se např. jen rýžkami u svazků rýh. Někdy je podle obrázků těžko rozhodnout, zda jde o vpichy (vrypy) nebo rýžky. V. 79, 275, medián 230 mm.

A5 (68 ks): tvar je obdobný předchozímu typu, rovněž dvě ucha na výduti (1 × dvojitá, 3 × čtyři ucha) jsou často tunelovitá a žlábkovaná, výjimečně jsou na krajích přesekávaná; malá ouška na podhrdlí jsou doložena 4 ×. Hlavním znakem je motiv svislé jedlové větévky („Tannenzweigmuster") na plecích, a to v různém počtu, někdy pokrývá celý povrch. Okraj je vzácně přesekáván, hrdlo je převážně nezdobeno, 9 × nese otisk OŠ (nejvýše dvojité linie), vzácně ryté linie. Na podhrdlí je 28 × linie rýžek, 3 × přesekávaná páska. Výduť je zhruba v třetině případů nezdobená, v další třetině má linii rýžek, 6 × přesekávanou pásku, 3 × OŠ, 1 × rytou linii, 1 × rytou klikatku.

Komentář: v některých případech je základní motiv střídán s jinými (svislé ryté linie, svislé klikatky aj.), výjimečně je větévka bez středové linie. V. 85, 315, medián 210 mm.

A6 (16 ks): tvar jako A5 se dvěma uchy (malá ouška v podhrdlí jsou doložena 1 ×), ale jsou i čtyři amfory se čtyřmi uchy! Zatímco varianta A6a (9 ks) je ornamentálně bližší typu A5, a to trojúhelníkovitými svazky rýh nebo poloviční větévkou či vsunutými rytými trojúhelníky, má varianta A6b (7 ks) na plecích ryté šrafované trojúhelníky, někdy obrvené nebo lemované vpichy.

Komentář: u obou variant jsou někdy doplňkové prvky jako u A5, přesekávaný okraj (4 ×), hrdlo je převážně nazdobeno, někdy nese OŠ, 2 × připomíná výzdoba přesekávanou pásku (Merseburg, Günthersdorf, *Kat. V,* T. 30:8; 69:10). Na podhrdlí a výduti bývá linie rýžek, 3 × je na výduti přesekávaná páska. V. 110, 228, medián 172,5 mm.

A7 (ca 120 ks): tvarově převažují formy jako u předchozích typů, hlavním znakem jsou vodorovné, maximálně dvojité linie rýžek. V budoucnosti bude možno vytřídit přesněji varianty, zde jsou stanoveny jen pomocně, v rozborech nejsou příliš rozlišovány. Varianta A7a (ca 40 ks) má linie v podhrdlí i na výduti, varianta A7b (ca 30 ks) jen v podhrdlí, varianta A7c (ca 30 ks) jen na výduti. Odchylnější je varianta A7d (ca 15 ks), která nese linie v podhrdlí, na výduti i na plecích.

Komentář: jde o běžný a ornamentálně nevýrazný typ. Rozměrově zapadá rovněž do průměru středoněmeckých amfor, průměrná výška kolem 180—230 mm.

A8 (ca 20 ks): tvarově jde o běžný typ, příbuzný A4 — A6. U varianty A8a (ca polovina ks) jsou hlavním znakem vodorovné ryté klikatkové linie na plecích, u varianty A8b (4 ks?) tytéž linie ve svislém uspořádání; varianta A8c (6ks?) má na plecích vodorovné ryté linie vstřícných rýh. Rozměry jako A7.

A9 — A11: jde o amfory typu „Schraplau" v původním pojetí *U. Fischera (1951),* přesněji však nedefinované. V následujícím jejich rozdělení jde o pokus o zpřesnění jejich třídění i oproti naší charakteristice z roku *1966* a *1967.*

A9 (34 ks): hlavním znakem na běžných tvarech jsou 4 — 6 svislých svazků OŠ (jednoduché nebo dvojité) na plecích. Varianta A9a (22 ks) má tento motiv na výduti ohraničen v naprosté většině vodorovnými liniemi OŠ, 2 × plastickou přesekávanou páskou a 2 × linií rýžek. Pozoruhodné je (4 × !) umístění vpichů, vrypů u vodorovných linií na výduti, v podhrdlí a vzácně u svislých svazků (Geiseltal, *Kat. V,* T. 25:7),

připomínající schéma typů A1a. Šikmé kratičké linie z OŠ po stranách svislých svazků (motiv připomíná typ A4, viz zmínku výše) jsou doloženy u A9a 4 ×, u A9b 1 ×. Tato poslední varianta (12 ks) nemá žádnou vodorovnou výzdobu na výduti.

Komentář: u A9a převažují 4 svislé svazky, u A9b 6. Přesekávaný okraj je doložen 1 ×, ouška v podhrdlí 1 ×, hrdlo je vždy zdobeno jednoduchými nebo dvojitými liniemi OŠ. V. 93, 280, medián 200 mm.

A10 (41 ks): jde o tvarově i ornamentálně nejhomogennější typ „Schraplau", kdy hrdlo je často i ostře nasazeno. Hlavním znakem jsou 4 (v několika případech i více, maximálně 12) svislé svazky trojitých OŠ na plecích, kdy svazek má často 3 × 3 nebo 4 × 3 OŠ ap. Varianta A10a (23 ks) má na výduti vodorovné linie (1—3 ×), trojitých OŠ (1 × linii rýžek), na něž vzácně navazují různé třásně z OŠ. Varianta A10b (18ks) nemá na výduti žádnou výzdobu.

Komentář: hrdlo je vždy zdobeno trojitými OŠ, přesekávaný okraj je 2 × u A10b, obrvení svazků z krátkých OŠ 1 × u A10a, vrypy u vodorovných linií nebo svazků 2 ×. Ouška v podhrdlí jsou doložena 2 ×. Neobvyklý je vyšší výškový medián. V. 117, 320, medián 228 mm.

A11 (24 ks): tvarově jde o větší rozmanitost, jsou i vyšší hrdla, především u varianty A11b. Hlavním znakem je 8—12 svislých svazků OŠ (maximálně z dvojitých OŠ) na plecích. Varianta A11a (12 ks) má na výduti vodorovné, maximálně dvojité linie OŠ, jen 1 × přesekávanou pásku a 2 × linii rýžek. Varianta A11b (12 ks) je na výduti bez výzdoby.

Komentář: hrdlo je zdobeno (maximálně dvojitými) OŠ, přesekávaný okraj je doložen jednou, obrvení svazků z OŠ je 3 × u A11b, u vodorovných linií 1 × u A11a. U téže varianty jsou doložena jednou ouška v podhrdlí. Výškový medián je nejvyšší z typů A9 — A11. V. 105, 342, medián 239 mm.

A12 (ca 65 ks): amfory běžného typu, zdobeno jen hrdlo OŠ, a to u varianty A12a nejvýše dvojitými, u varianty A12b trojitými. Na podhrdlí mohou být různé jednoduché třásně z OŠ.

A13 (18 ks): málo četný typ, hlavním znakem je přesekávaná nebo podobně členěna páska na podhrdlí nebo na výduti.

A14 (5 ks): v podstatě jde o variantu předchozího typu, vodorovné pásky mohou být zastoupeny, hlavním znakem jsou svislé přesekávané pásky. Výšky pro A13—14: 130, 330, medián 243 mm.

A15 (ca 35 ks): běžný tvar, hlavním znakem jsou svislé svazky z bodů a krátkých rýžek na plecích. Průměrná výška ca 195 mm.

Následující typy amfor jsou v naprosté většině specifické jen pro stř. Německo, v některých případech dokonce jen pro jeho určité oblasti. Nepovažujeme zde za nutné a možné uvádět podrobnější charakteristiky, hlavní znaky jsou zřetelné z obrázků. Právě tak počty typů jsou orientační, i jejich průměrné velikosti, pokud jsou uváděny.

A16 — A17: jde o typy z okruhu tzv. mansfeldské skupiny.

A16 (přes 80 ks): kromě běžných forem mají méně obvyklý tvar varianty A16a, A16b a A16d, a to menší dvoukónické tělo s vyšším hrdlem (zhruba typ Adendorf podle *Ch. Fischer 1959*). Hlavními znaky jsou: pro variantu A16a vodorovné pásy vodorovně šrafovaných trojúhelníků (OŠ, ale hlavně tažený vpich) vytvářející negativní klikatku, pro variantu A16b pásy protáhlých lichoběžníků nebo trojúhelníků vodorovně šrafovaných (OŠ a tažený vpich), pro A16c (zde jde převážně o běžné tvary s nižším hrdlem, blízké typu Braunsdorf podle *Ch. Fischer 1959*) vodorovné pásy šikmo šrafovaných trojúhelníků s negativní klikatkou, pro A16d žebříčkový motiv (OŠ, tažený vpich). U variant A16a a A16c jde o nadprůměrné výšky (kolem 250—260 mm).

A17 (ca 20 ks): většinou běžný tvar, hlavním znakem je plošný motiv „vlčích zubů" (varianta A17a) nebo mu blízkých (varianta A17 b). Převažují OŠ.

Komentář: ad A16 — A 17: na těchto typech lze zaznamenat občas řadu prvků popsaných dříve: přesekávaný okraj, ouška v podhrdlí, doplňující linie vpichů, rýžek aj.; kromě dvou jsou i čtyři ucha na výduti, nové jsou různé pupky v podhrdlí i na výduti, časté je využití techniky taženého vpichu, zvláště u typu A16 kromě varianty A16c.

A18 (ca 15 ks): znakem jsou vodorovné pásy (obvykle 2) většinou visících trojúhelníků na plecích.

A19 (ca 120 ks): hlavním znakem na běžných tvarech je vodorovná linie trojúhelníků v podhrdlí i na plecích (hrdlo bývá zdobeno OŠ). Nejobvyklejší je varianta A19a (přes 75 ks) s pásem visících šrafovaných trojúhelníků v podhrdlí (OŠ), nejbližší je varianta A19b (ca 20 ks), na níž zmíněný pás je přerušovan svislými svazky OŠ. Nečetná je varianta A19c (pás vsunutých trojúhelníků), A19d (šrafování trojúhelní-

ků je provedeno svazky OŠ) a A19e (větší šrafované trojúhelníky na základně. Průměrná v. u A19a a A19b je 195 mm.

A20 (ca 55 ks): hlavním znakem na tvarech běžné velikosti jsou klikatkové vodorovné pásy z OŠ na plecích, a to většinou prosté (varianta A20a) nebo přerušované svislými svazky (varianta A 20b). Jen kolem 10 ks (varianta A20c) má klikatkové pásy ohraničené v podhrdlí nebo na výduti.

A21 (ca 10 ks): vůdčím motivem jsou svislé svazky OŠ, po jejichž stranách jsou šrafované (výjimečně ryté) trojúhelníky.

A22 (ca 180 ks): na běžných tvarech jsou plece zdobeny plošně jednoduššími motivy. Blíže byly sledovány první dvě varianty (130 ks), a to A22a (59 ks; podvarianta A22a^1 má plece pokryty z větší části vodorovnými OŠ, maximálně dvojitými, podvarianta A22a^2 trojitými OŠ) a A22b (71 ks; podvarianta A22b^1 má týž hlavní znak jako A22a^1, doplněný o pás šrafovaných trojúhelníků nebo různých větších třásní ap. pod poslední linii OŠ, podvarianta A22b^2 odpovídá A22a^2 s týmiž doplňky). U A22a-b se vzácně objeví i technika taženého vpichu. Podle výběrového měření je výškový průměr nízký, kolem 155—160 mm! Je třeba říci, že subvarianty A22b^1 a A22b^2 jsou někdy blízké typu A19a, protože vodorovné OŠ u zmíněných subvariant sahají jen do poloviny plecí. — Varianta A22c má plece převážně zdobeny pásy vodorovných OŠ s postranními body, vrypy. Častější A22d má plece plošně pokryty svislými svazky OŠ (jde o určitou příbuznost s typem A11), vzácnější varianta A22e nese na plecích plošně vodorovné, výjimečně svislé klikatkové pásy (většinou tažený vpich), rovněž nečetná varianta A22f má plece pokryty liniemi vpichů a rýžek.

A23 (65 ks; východoharcká amfora — „Ostharzamphore"): stlačenější tvar se čtyřmi uchy na výduti, s velmi nízkým hrdlem. Je třeba již zde upozorit, že exempláře ze širšího dolního Posálí nemusí vždy náležet ŠK, protože *G. Wetzel (1979)* ukázal na jejich běžný výskyt i v schönfeldské kultuře. Podle téhož autora i *W. Matthiase (1967)* se zdá, že do prostředí ŠK náleží především naše varianta A23b (26 ks), která kromě charakteristického širšího zdobeného pásu na výduti („*Gurtband*") má i svislé pásy na plecích („*Fenstermotiv*"), které nemá varianta A23a (39 ks). Průměrná v. je kolem 190 mm.

A24 (6 ks): na plecích je šachovnicový motiv, provedený různými technikami.

A25 (ca 140 ks): nezdobené amfory.

AQ (ca 25 ks): amfory s ojedinělou výzdobou. Je pravděpodobné, že některé kusy se stanou v budoucnosti novými typy.

B — *poháry (obr. 12)*. Jak už řečeno, určení typů a variant, které by syntetizovalo tvary a výzdobu, je teprve budoucím úkolem. Obtíže při členění tvarů jsou dosud velké, např. obrázky v publikacích i naše zkušenosti z autopsie ukazují, že jeden a týž pohár má často různý profil na protilehlých stěnách. *Obr. 12* je zcela hrubou kombinační tabulkou typů a tvarů B1—B14 s výzdobnými motivy (variantami) a — z na hrdle event. v podhrdlí.

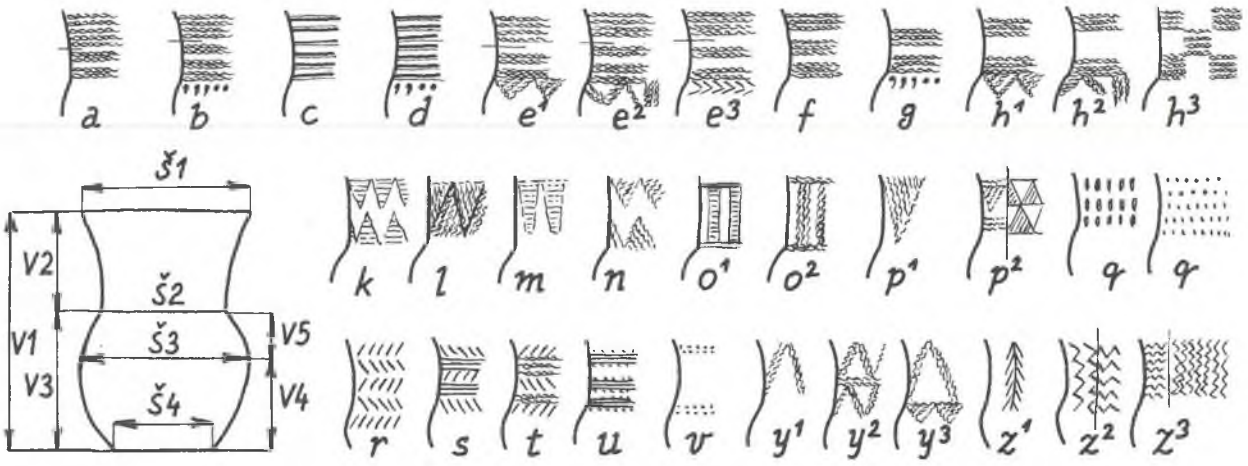

Obr. 11. A míry poháru, B varianty výzdoby na hrdlech pohárů (pro všechny skupiny). — *Abb. 11.* A Bechermasse, B Varianten der Becherhalsverzierung (für alle Gruppen).

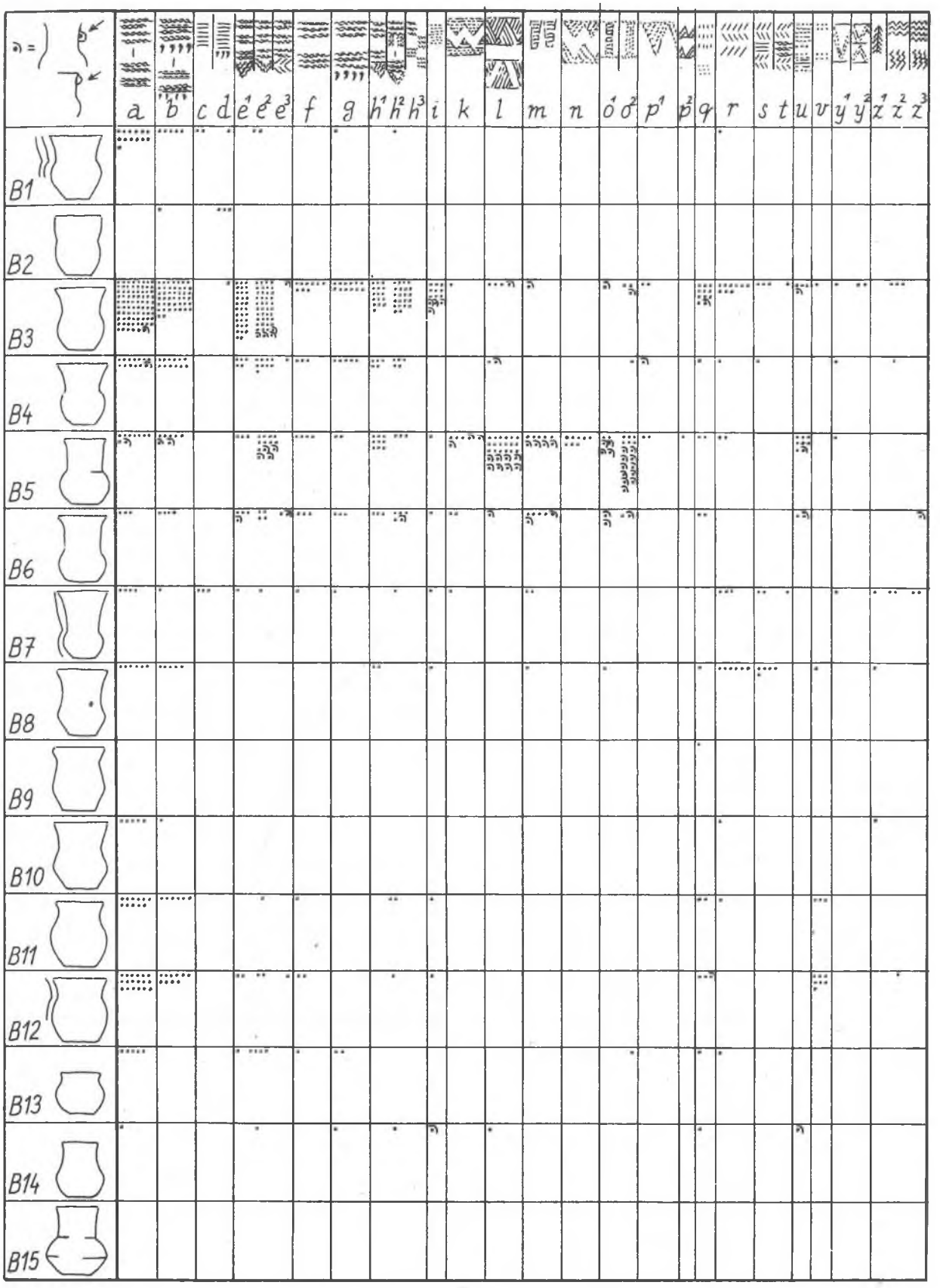

Obr. 12. Kombinace tvaru a výzdoby pohárů (středoněmecká ŠK.) — *Abb. 12.* Kombination der Becherform und der Verzierung (mitteldeutsche SchK).

K celému dělení (srov. *obr. 11*, uvádí zkratky výzdoby a umístění rozměrů tvaru) je nutné učinit v některých případech několik poznámek s dalšími orientačními údaji (k poslednímu třídění výzdoby a k posuzování tvarů pohárů u *E. Sangmeistera, 1981*, se vrátíme později). Uvedená tabulka je přehledem určitelných typů podle tvarů.

B1—2	29 ks	(3,8 %)	
B3	320 ks	(41,8 %)	
B4	50 ks	(6,5 %)	
B5	140 ks	(18,3 %)	
B6	35 ks	(4,6 %)	
B7	30 ks	(3,9 %)	
B8	30 ks	(3,9 %)	
B9—10	16 ks	(2,1 %)	
B11	25 ks	(3,3 %)	
B12	70 ks	(9,2 %)	
B13	10 ks	(1,3 %)	
B14	10 ks	(1,3 %)	
celkem	765 ks	(100,0 %)	

B1 (29 ks): slabě nálevkovité hrdlo většinou s přímými stěnami (méně často s lehce prohnutými, svislými nebo vydutými) je více méně ostře nasazeno na vejčité tělo (V4:V3 ⩾ 0,60), podstava je malá, někdy odsazená, nožkovitá. Průměr okraje je stejný nebo větší než maximální průměr těla (Š1 ⩾ Š3), poměr výšky těla k maximální výšce se pohybuje kolem 60 % (V3:V1 = 0,5—0,7, medián 0,61 (61 %). Rozdíl mezi šířkou horního ukončení těla a max. šířkou těla je velmi malý, u nepočetných exemplářů s vydutou nebo téměř svislou stěnou hrdla (viz typ B2!) prakticky žádný. Poměr mezi šířkou nádoby k její celkové výšce (používáme tu Sangmeisterova návrhu, kdy tato šířka je aritmetickým průměrem šířky — průměru okraje a max. šířkou těla) se pohybuje kolem 0,8. Tato hodnota platí zhruba i pro většinu posálských pohárů, které jsou celkově o něco širší než poháry v severozápadní Evropě. Výzdoba: většinou a, b (19 ks), méně c, d (4 ks, většinou se svislou nebo vydutou stěnou), ale i výjimečně e, g, h, r.

B2 ((4—5 ks): zčásti problematický tvar, který se blíží B1 ve všech prvcích jeho variantě se svislými nebo vydutými stěnami. U B2 je však průměr okraje menší než max. průměr těla. Výzdoba: d nebo a, b.

B3—B4: spolu souvisící tvary, i výzdobně. Jde v podstatě o poháry s esovitou profilací, u B3 zcela plynulou, u B4 s ostřejším nasazením hrdla; někdy je toto rozlišení obtížné.

B3 (ca 320 ks): stěna poháru vytváří více méně plynulou esovitou křivku, okraj má obvykle menší průměr než max. šířka těla, které je vejčitého tvaru, někdy i stlačené. Poměr mezi výškou těla a hrdla je zhruba vyrovnán (V3:V1 = 0,45—0,60). Podstava je někdy odsazená. Výzdoba: převažuje a, b, dále e—h, méně ostatní varianty.

B4 (ca 50 ks): od B3 se odlišuje ostřejším nasazením hrdla, které má někdy okraj širší než výduť, tím se blíží např. B1. Výzdoba jako u B3.

B5 (ca 140 ks). Druhý nejvýraznější a nejčetnější tvar. Na kulovitém až vejčitém těle je více méně ostře nasazeno válcovité hrdlo, často vyšší než tělo; průměr okraje je obvykle menší než šířka těla, ve více než třetině případů je doloženo malé ouško na hrdle. Výzdoba: převážně t — o, ale též varianty a, e, h, vzácně jiné.

B6 (ca 35 ks): válcovité nebo slabě prohnuté vyšší hrdlo je dosti plynule nasazeno na stlačené tělo, jehož šířka je většinou podstatně větší než šířka okraje. Výzdoba: všechny výraznější varianty kromě r, s, t.

B7 (ca 30 ks): vysoké, více méně prohnuté, výjimečně vyduté hrdlo je ostřeji nasazeno na nízké kulovité nebo vejčité tělo (toto dosahuje jen kolem 40 % celkové výšky). Okraj má obvykle větší průměr než tělo. Výzdoba: a, b, c, dále e, f, g, h, i, k, m, l, s, t.

B8 (ca 30 ks): prohnuté vyšší hrdlo je ostře nebo oble napojeno na kónicky spodek (tzv. „prohnutý pohár"). Výzdoba: převážně r, s, a, b, málo některé ostatní varianty.

B9—B10 (ca 15 ks): lomeně esovité poháry. Zatímco převažující tvar B9 má lomený profil vyrovnanější, B10 má extrémně nízké hrdlo. Výzdoba: převážně a, b, r, třetina ks je nezdobená.

B11—B12: opět příbuzné tvary, někdy obtížně rozlišitelné. Jde v podstatě o esovité poháry s vyšším, relativně širokým tělem a krátkým hrdlem, s podobnou výzdobou.

B11 (ca 25 ks): nízké a užší hrdlo je plynule napojeno na soudkovité nebo vejčité tělo (V3:V1 ⩾ 0,60). Převažuje výzdoba a, b.

B12 (ca 70 ks): nízké a zpravidla nálevkovité hrdlo plynule nebo i ostřeji navazuje na soudkovité nebo vejčité tělo (V3:V1 ⩾ 0,60); některé exempláře se blíží B1. Výzdoba: převažuje a, b, méně e, vzácné jsou ostatní varianty.

B13 (ca 10 ks): malé poháry s extrémně nízkým hrdlem. Z výzdoby je nejčastější varianta e.

B14 (ca 10 ks): vyšší a užší hrdlo je napojeno plynule na vejčité nebo stlačené tělo. Různá výzdoba.

Varianty výzdoby: na *obr. 11* jsou uvedena schemata (varianty) výzdobných motivů, a to s ohledem na umístění na hrdle event. na podhrdlí. Výzdoba na podhrdlí není blíže uváděna především u motivů k—z. U variant k—o je užita kromě obvyklých OŠ i technika taženého vpichu. Nezdobených tvarů je kolem 50 ks, tj. necelých 7 % všech pohárů.

C — *džbány a džbánkovité tvary, koflíky* (ca 120 ks). Z těchto dosud opomíjených keramických druhů je nejčetnější menší baňatý džbánek s nízkým hrdlem a jedním uchem, většinou zdobený na hrdle a v podhrdlí (varianta C1). Další varianty jsou nečetné, poměrně tvarově vyhraněnou skupinku tvoří koflíky (C3), které by mohly být samostatným typem (*obr. 13*).

D — *vejčité tvary* (ca 35 ks) jsou převážně nezdobené nádoby zásobnicovité formy, v některých případech zcela obdobné běžným českým, ale bez pupků pod okrajem. V Posálí jsou tyto tvary někdy blízké velkým pohárům B12 (*obr. 13*).

DD — *dózy s válcovitými víky* (ca 25 ks; „Deckeldosen"). Válcovité nádobky s odsazeným hrdlem pro těsné uzavření víkem, což pojišťují i ouška a otvory na víku. Většinou obě části mají bohatou výzdobu (často varianty k—o jako u pohárů). DD jsou výrazným představitelem mansfeldské skupiny (*obr. 13*).

G — *válcovité poháry* (hmoždířovité tvary ap.; ca 180 ks). Zde naznačené varianty se patrně stanou v budoucnosti samostatnými typy, neboť jde o velkou tvarovou rozmanitost (srov. *obr. 13*). Výzdoba je dosti různá (OŠ, tažený vpich).

H — *mísy* (ca 135 ks): lze rozlišit zhruba 5 variant. H1 jsou většinou kónické nezdobené mísy s odsazenou podstavou, H2 zdobené mísy s esovitým profilem a často se dvěma oušky vedle sebe pod okrajem, H3 jednoduché zdobené mísy, H4 mísy na nožkách (přes 50 ks, často s jednou „přepážkou" mezi dvěma nožkami; mezi ně patří i známé dřevěné mísy ze Stedten — *Kat. IV*, T. 122:2,3), H5 tzv. schönfeldské mísy s radiálním ornamentem (široký tažený vpich) na vnější straně stěn (*obr. 13*).

J — *dózy, dózovité nádobky* (ca 70 ks): malé, často hrubě modelované nezdobené nádobky, jen 50—80 mm vysoké, zhruba esovitého profilu, vzácně s 1—2 oušky, někdy připomínají těla pohárů; dózy byly také skutečně nahrazovány spodky pohárů obroušením hran po ulomeném hrdle. Jsou však i nízké tvary válcovité, které se obtížně rozlišují od pohárů G. V ženských hrobech byly ukládány většinou po dvou kusech. Vzácně se objeví výzdoba z OŠ nebo rytá (*obr. 13*).

Ostatní keramické druhy: vaničky jsou známy dosud v šesti kusech, počet zlomků *zásobnicových nádob s plastickou vlnovitou páskou* je stále malý, ale prokazuje, že s jejich přítomností (viz jejich obdoby v různých skupinách ŠK v Evropě) je nutno počítat i v Posálí. Vzácné jsou *lžičky — naběračky* např. oproti sousední Horní Lužici. Zatím unikátní je keramický zdobený *váleček* z Dornburgu (*Peschel 1963*), nalezený mj. spolu s vaničkou. — K technologickému zpracování lze jen říci (speciálních rozborů je velmi málo), že je průměrné kvality, nejlepší je pravděpodobně u tzv. mansfeldské skupiny (amfory typu A16, A17, poháry tvaru B5 s výzdobou k—o, dózy s víky). Všude převažuje červené, cihlově červené, žlutočervené a hnědé zbarvení povrchu, málo šedé a tmavošedé až černé. Povrch je většinou polohladký.

Nekeramické nálezy. Z výše naznačených důvodů jsou uvedeny jen v přehledu a jsou k nim připojeny nejnutnější poznámky a orientační údaje.

Kamenné sekeromlaty (*obr. 14*). Zde jsou rozlišovány, podobně jak to činí i jiní autoři (kromě *P. Herferta, 1981;* jeho údaje viz zčásti u *Lantinga, 1982,* 91), tři základní typy, čtvrtý je vyčleněn spíše negativně.

AHA — sekeromlat A-typu. Delší tvary (d. i více než 200 mm) se zaobleným oválným tělem a lehce spuštěným ostřím, vrtání je z vnější strany nebo z obou, u některých kusů je dochováno podélné žebírko nebo dvě rýhy. Z celkového počtu přes 70 ks pochází 6—7 ks z hrobů, z toho jen jednou s keramikou! — Typ má další názvy (celoevropský sekeromlat, středoněmecký sekeromlat aj.), má obdoby téměř ve všech skupinách se ŠK v Evropě.

FHA — *fasetované sekeromlaty* (několik set ks). Hmotnější oválné tělo je podélně zbroušeno do plošek — fasetek. Otvor je obvykle vrtán z obou stran a vyleštěn. Varianta FHA1 o větší průměrné délce (ca 160—180 mm) má rozšířené spuštěné ostří. Nejběžnější varianta FHA2 je v průměru kratší (kolem 130—160 mm), má ostří úzké; lze ji dělit na subvariantu FHA2a („klasický" tvar) s pravidelným opracováním, v půdorysu jde o tvar heptagonu, a na subvariantu FHA2b, tj. méně vypracované exempláře. Navíc rozlišujeme typ FHA3 s výrazným žebrovitým zesílením těla u otvoru. V hrobech je doloženo kolem

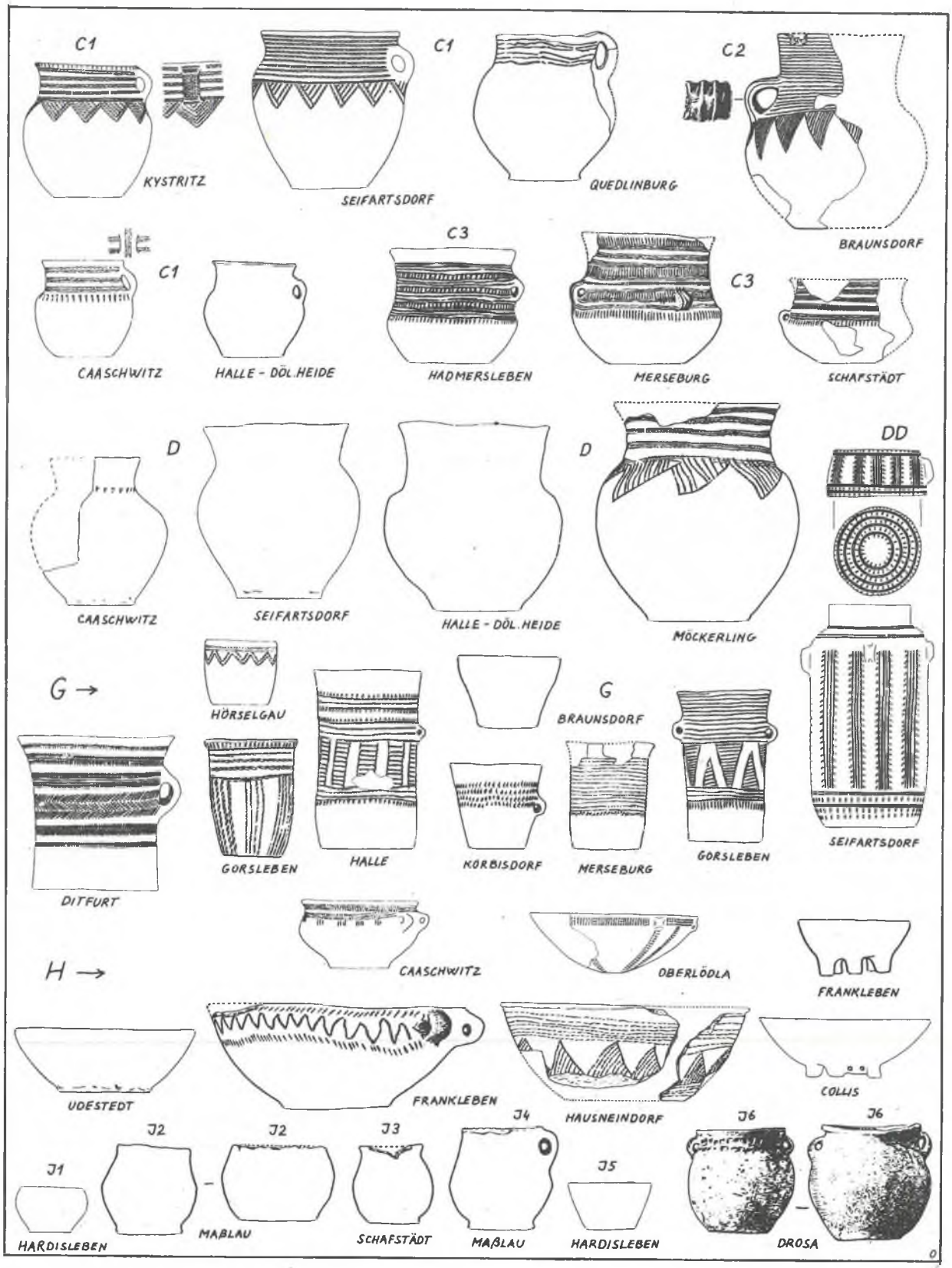

Obr. 13. Ostatní keramické druhy (středoněmecká ŠK). Ca 1/5—1/6. — *Abb. 13.* Andere keramische Gattungen (mitteldeutsche SchK).

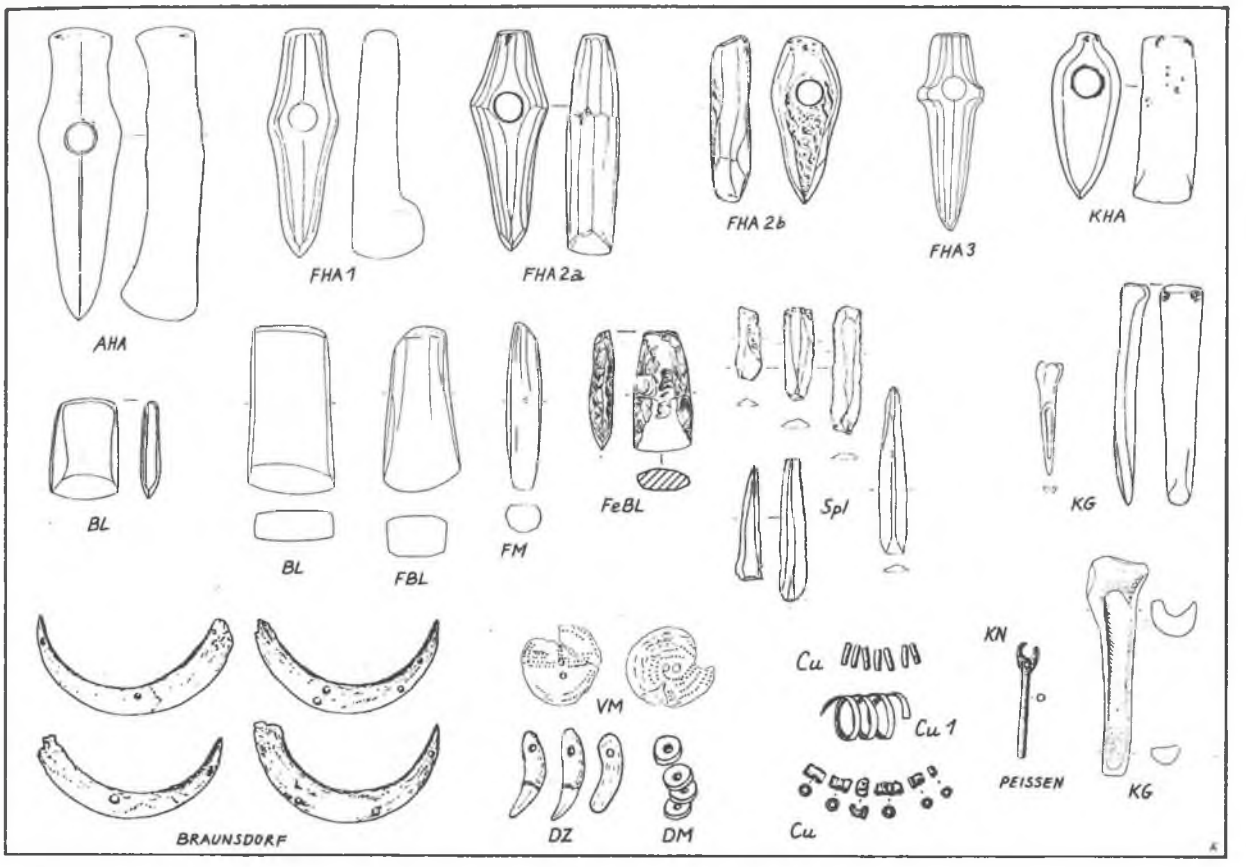

Obr. 14. Nekeramické nálezy (středoněmecká ŠK). — *Abb. 14.* Nichtkeramische Funde (mitteldeutsche SchK).

80 ks sekeromlatů.

KHA — *sekeromlaty typu K* podle severské terminologie. Jde o nečetné exempláře se zúženým týlem. Masově je zastoupen v kultuře jednotlivých hrobů v sz. Evropě (hroby „nad úrovní", tj. mladší), v Posálí je dvakrát doložen v hrobech se ŠK.

XHA — *sekeromlaty nevýrazné a atypické formy*, mj. i tvarově blízké fasetovaným, ale bez fasetování (srov. *Behrens 1970*); několik kusů je doloženo v hrobech a jenom tyto mohou být posuzovány.

BL — *kamenné sekery a dlátka (FM)* (několik desítek ks z hrobů, *obr. 14*). Nebyly dosud blíže členěny. Jde jak o vlastní sekery, tak tesly bez bližšího rozlišení (BL). Podle suroviny jsou četnější sekery z místních hornin, obdélníkového průřezu; méně časté jsou pazourkové sekery (FeBL) většinou s čočkovitým průřezem těla. Středoněmeckým specifikem jsou sekery s fasetováním (FBL); dlátka (FM) s fasetováním jsou dosud vzácná.

DK — *kamenné provrtané koule*, „bulavy" jsou z hrobů známy jen výjimečně, z hrobů pochází 5—6 případů, což kontrastuje s poměry v Čechách.

SpI — *štípaná industrie* sestává především z hrotitých pazourkových čepelek, některé z nich byly žacími noži. Pazourkové nástroje byly zřejmě běžnou hrobovou výbavou, ale často přehlédnutou při záchranných výzkumech. Pazourkové hroty šípů (PS) jsou v Posálí dosti vzácné.

SSt — *brousky* z pískovce jsou doloženy z novějších výzkumů, mají nepravidelný tvar.

KG — *kostěné (parohové, rohové) nástroje* jsou lépe zastoupeny, a to různými hroty, šídly (KG1) a dlátky (KG2); vzácné jsou sekerovité nástroje s otvorem (Bedra, *Kat. IV*, T. 3:9; Braunsdorf, *Kat. V*, T. 7:9).

VM — *oválná miska sladkovodní mušle* s dvěma otvory, zdobená pásy jamek do tvaru kříže (velikost delší osy ca 40—60 mm), byla oblíbenou ozdobou (spinadlem?), často ve dvou kusech v ženských hrobech; je známo několik desítek případů.

DM — *Kroužky z mušlí* (průměr kolem 10 mm, otvor bývá dvoukónický) jsou v ženských hrobech ve velkém počtu (i několik set ks), podobně jako provrtané zuby. Podle detailních výzkumů tvořily spíše dlouhé náhrdelníky (srov. *Havel 1980*).

DZ — *provrtané zvířecí, především psí zuby* a jejich napodobeniny z kostí; byly našívány pravděpodobně na lem tkaniny, kůže („Fransenketten") nebo navlékány do náhrdelníků ap. (zde byly použity i zuby dalších zvířat). Jsou v ženských hrobech, *U. Fischer* uvádí téměř 60 případů. Mužskou ozdobou jsou rozštípnuté a provrtané kančí zuby, známé ze 16 hrobů (*Matthias 1969,* 14).

Cu — *měděné ozdoby,* doložené z několika desítek hrobů, byly převážně ženským a dětským šperkem. Nejčastějším a tvarem méně přehlédnutelným jsou drátěné šroubovicové záušnice (Cu1), dále různé perly (Cu2); některé nálezy jsou problematické (jehlice). Výjimečný je hrob s dýkou a šídlem a kostěnou kladívkovitou jehlicí severočernomořského typu v Bleckendorfu (*Behrens 1952,* 53).

KN — *kostěné jehlice* s provrtanou a někdy zdobenou hlavicí, často se zaobleným koncem jehly, takže mohlo jít o spinadla. Podle *Fischera* (*1956,* 129) je známo téměř 20 ks, většinou z mužských hrobů.

Ozdoby z jantaru (BP), kosti (KP — perly) a jiných hmot jsou nečetné. Považujeme za pravděpodobné, že do ŠK náleží i *srdcovitá spinadla* (GP), známá v páru ze stř. Německa zatím jen z jednoho akeramického hrobu v Nohra se zvláštním sekeromlatem (*Schmidt — Thielbeer 1955*) — Mezi hrobové milodary patří i části zvířat; podle kostí jde jak o domácí (kráva, vepř, ovce/koza, pes), tak divokou zvěř (medvěd, jelen, vlk, liška, bobr aj.; srov. *Matthias 1969,* 14). Zvláštním a vzácným druhem nálezu je okr (hrudky, barvivo).

4. Hroby a pohřebiště, pohřební ritus. Novodobé bádání o konstrukcích a vzhledu hrobů a hlavně o pohřebním ritu je spojeno ve střední Evropě s jménem *U. Fischera* (*1956*), s jeho srovnávací a dodnes velmi cennou monografií. Uvedeme proto v přehledu jen základní fakta, přitom poukážeme na některé problémy a doplňky podle nových výzkumů.

Typickou formou hrobu v Posálí je mohyla s pohřbem v hrobové jámě, vyhloubené v průměru 60—80 cm pod původní povrch, a s převažující orientací Z—V (JZ—SV). Mohyly se dochovaly ovšem jen v oblastech málo dotčených kultivací, bývají 1—2 m vysoké o průměru 10—20 m; oba rozměry jsou orientační, protože jednoduché hlinité násypy postupem doby erodovaly, výška mohyl se snižovala a průměr zvětšoval. Kamenné věnce na obvodu mohyl jsou vzácné, právě tak kruhové příkopy se stopami palisádové konstrukce. Poslední spojuje *U. Fischer* (*1956,* 113) s akeramickou hypoteticky starobylou tzv. kalbsriethskou skupinou ŠK v Posálí (viz níže), avšak podobné starší i zcela nové nálezy v jiných oblastech naznačují, že tyto příkopy budou častější a spojeny i s hroby s keramikou (srov. Čechy, Nizozemí); k jejich objevu dochází teprve při větších a systematičtějších výzkumech.

Hrobová jáma je ponejvíce obdélníková, ale i oválná nebo vzácně kosodélníková (proč?), přiměřené velikosti (d. 1,4—2 m), aby pojala pohřeb ve skrčené poloze a milodary (inventář, výbavu). Větší rozměry jam nebo čtvercový půdorys mají hroby s více jedinci, naopak malé rozměry jsou doloženy u hrobů dětských, jež se záchranným výzkumem obtížně prokazují a zjišťují pro strávení křehkých pozůstatků.

Některé hroby jsou druhotně zapuštěny do starších mohyl, podobně do mohyl se ŠK byly ukládány pohřby pozdějších kultur. Těchto poměrně četných stratigrafických případů (tyto jsou ovšem známy i u tzv. plochých hrobů) bylo využito ve studiích o mezikulturních vztazích a relativní chronologii ve stř. Německu, jak bude ještě zmíněno a zhodnoceno.

Pozoruhodným jevem středoněmecké ŠK je velká rozmanitost hrobových konstrukcí (*obr. 9*), např. v Čechách téměř neznámá. Jejich společným rysem je zapuštění nebo umístění v hrobové jámě a komorovitý (skříňkovitý) tvar, který chránil vlastní pohřeb; nešlo tedy o nějakou formu „rakve". Jak *U. Fischer* (*1956,* 117) správně upozorňuje, archeologicky jsou sice nejnápadnější kamenné konstrukce, protože se nejlépe dochovaly, ale na použité surovině patrně tolik nezáleželo, šlo spíše o její dostupnost. V úvahách bude potřebí více počítat s dřevěnými konstrukcemi. Nicméně velký počet kamenných objektů v Posálí má i další problematiku, např. vazby na předchozí vývoj, vztah k západoevropskému prostředí, větší hrobky pro více zesnulých, odraz sociálního postavení atd.

Hrobové konstrukce (ukázky *obr. 15*) se obvykle dělí (*Fischer 1956,* 114 sqq.) na kamenné skříňky (komora je vytvořena z velkých pískovcových, vápencových aj. desek a překryta), hroby s kamenným deskovitým překryvem (komora mohla být ze dřeva nebo překryv podepřen nějakými sloupky ap.), dále na méně časté kamenné konstrukce z menších kamenů a dřeva (Mauergräber), většinou pod mohylami, v jejichž

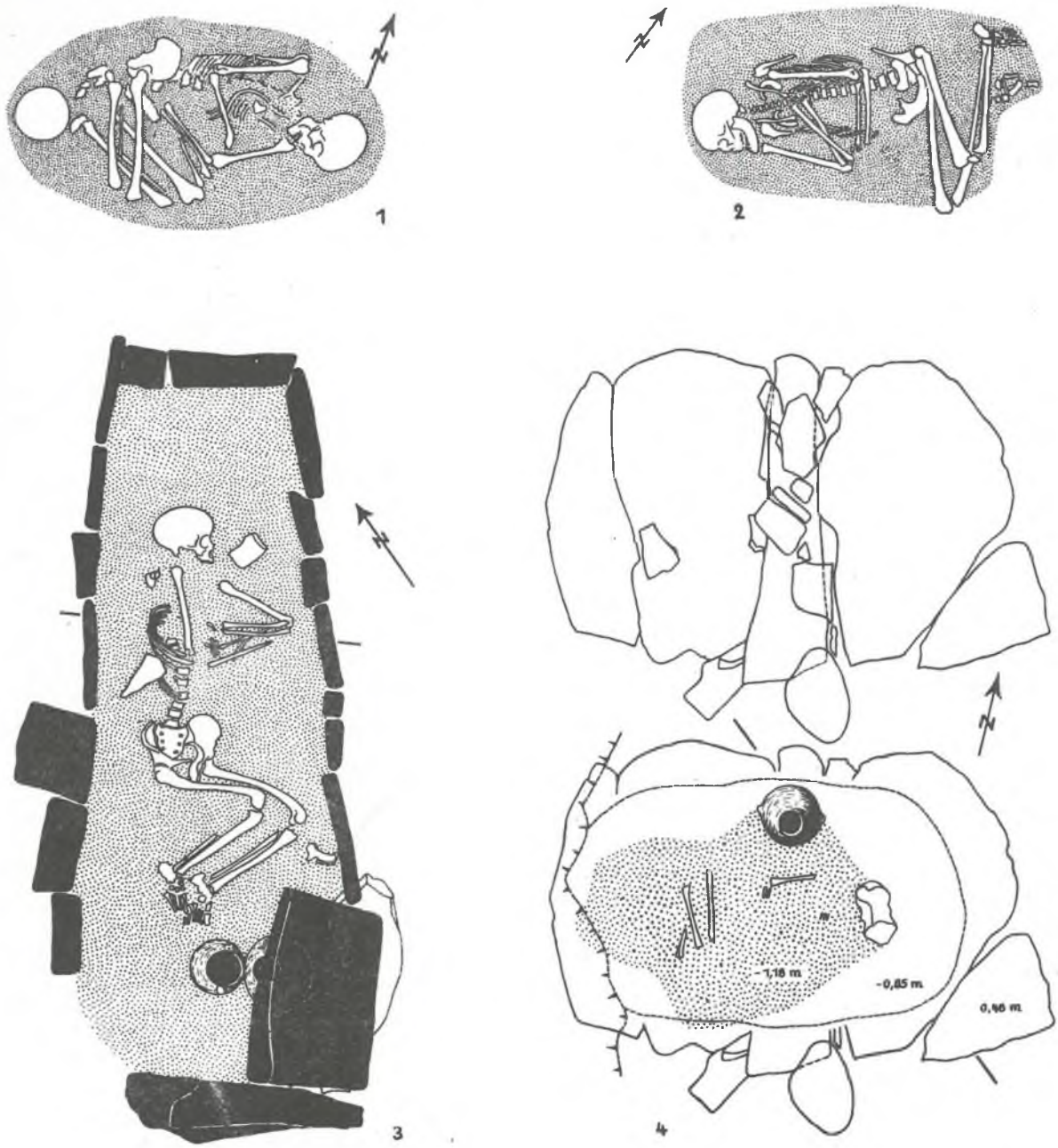

Obr. 15. Příklady hrobů a hrobových konstrukcí (stř. Německo, podle *Matthiase 1969*). — *Abb. 15.* Beispiele von Gräbern und Grabkonstruktionen (mitteldeutsche SchK).

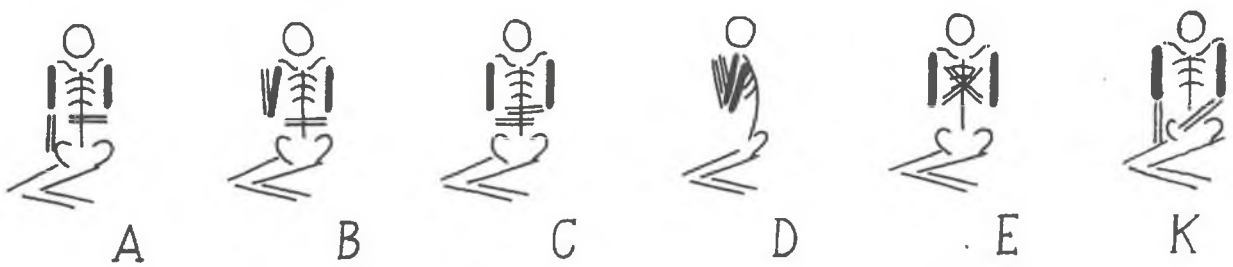

Obr. 16. Typy uložení pohřbů (pro všechny skupiny). — *Abb. 16.* Haltungstypen (für alle Gruppen).

centru je hrobová jáma; archeologicky se jeví jako různé souměrnější hromady, propadlé do hrobových jam. Někdy jsou doloženy jakési obvodové zídky. Kombinací je tu mnoho, zetlení dřevěných konstrukcí znesnadňuje výklad. Zvláštními případy jsou v této souvislosti konstrukce blízké půdorysu chaty (Totenhütte, srov. *Behm-Blancke 1955*). Posledním a patrně převažujícím typem byly menší dřevěné komorovité konstrukce, po nichž se téměř nic nedochovalo, resp. obvyklé záchranné výzkumy nemohly jejich nepatrné stopy zachytit. (V německé terminologii „Erdgräber" — česky přibližně hroby s prostými hrobovými jámami). Doklady vymazávání mezer mezi kamennými deskami nebo dřevěnými trámy jílem nebo hlínou (někdy je toho dokladem i několikacentimetrová nesouvislá vrstva jílu těsně nad pohřbem, ba i na kostech!) umožnily podobný výklad i pro české nové nálezy.

O něco lépe a přesněji jsou známy způsoby uložení zesnulých. Protože byly popsány — na základě prvotní analýzy U. Fischera — i v naší literatuře, lze uvést jen souhrnné a z části výkladové údaje, které nemohou mít ovšem stoprocentní platnost. V objektech různé kvality a s různou dokumentací je stále dosti výjimek, např. mezi předpokládaným a antropologickým určením pohlaví zemřelých ve vztahu k uložení těla ap. Muži byli pohřbíváni na zádech ve skrčené poloze na pravém boku a převážně hlavou k západu (kolem 70 %), ženy zcela opačně. Na druhém místě je u mužů orientace hlavy na JZ, u žen opět opačná, tj. na SV. Němečtí autoři často pracují při udávání orientace s tzv. směrem pohledu zesnulého (Blickrichtung), který je více méně kolmý na osu těla. Tento údaj se jeví méně spolehlivý, protože docházelo druhotně k posunům lebky.

Zatímco U. Fischer prokázal pro Posálí čtyři základní polohy (typy) rukou (A—C, D je v menšině; k tomu přistupuje i Häuslerova poloha K, event. autorova E, srov. *obr. 16*), které platí i v mnoha dalších skupinách ŠK, typy poloh nohou nebyly detailně propracovány. Nejběžnější je střední skrčení (stehenní kosti jsou kolmo k páteři s odchylkou ± 15°) a silné přitažení (úhel pod koleny je menší než 30°; terminologie podle *J. Havla 1978*). Údaje o uložení zemřelých byly získány (*Fischer 1956,* 121) z prostých hrobů, protože v kamenných skříňkách, kde se dutiny udržely déle, docházelo častěji k druhotným zásahům (působení hlodavců, spodní vody aj.).

Zmíněná a další pravidla jsou odvozena z hrobů s jedním pohřbem (k vzácným žárovým pohřbům viz *Behm-Blancke et al. 1967).* Hrobů se dvěma nebo více pohřby je poměrně malý počet, ačkoliv je třeba upozornit, že budoucí systematičtější výzkumy pozmění jejich dosavadní archeologický obraz. V Posálí je známo několik málo desítek případů, kdy jsou dva pohřbení (dospělí stejného pohlaví — většinou muži!, děti) pohřbeni vedle sebe. Vzácná je antipódická poloha, kdy zesnulí jsou uloženi nohama k sobě a hlavami od sebe. Hroby dospělého s dítětem byly asi častější než jak ukazují nálezy. Společné hroby muže a ženy jsou mimořádně vzácné, právě tak hroby s větším počtem pohřbů (srov. „rodinný hrob" v Udestedt, *Kat. I,* 41). Několikrát je doloženo postupné pohřbívání do větších skříněk, jde však většinou o starší a méně dokumentované objekty. Druhotné pohřbívání do hrobů (skříněk ap.) jiných kultur bylo asi výjimečné (srov. zásadní poznámky u *Matthiase 1969,* 20 sqq. k známým hrobkám v Göhlitzsch a Halle-Dölauer Heide s vnitřní výzdobou).

Způsoby, polohy milodarů a jejich počty v hrobech se do značné míry opakují, ale zdá se, že dosavadní bádání příliš generalizuje pro nedostatek pramenné základny a detailních rozborů: pohár bývá obvykle u hlavy, méně často u nohou, s amforou je tomu naopak. Je-li v hrobě pohár a amfora, pak nejčastěji je první tvar u hlavy, druhý u nohou. Keramika bývá i za trupem, nejméně před ním. Sekeromlat leží obvykle před hlavou, v blízkosti ní i sekery. Další podrobnosti, které zpracoval *U. Fischer* (*1956,* 124 sqq.), budou v tomto směru patrně jen málo korigovány. Např. ze statistického hlediska je pozoruhodné oproti jiným skupinám se ŠK, že téměř polovina hrobů obsahuje pohár i amforu, téměř čtvrtina má amforu bez poháru a jen kolem 18 % hrobů má jen pohár! Asi 10 % hrobů je akeramických. Na jeden mužský nebo ženský pohřeb připadá v průměru 1,5 nádoby). Obecně platí, že pro mužské pohřby jsou typické kamenné zbraně a nástroje, z ozdob vzácně jehlice a lamely z kančích zubů, pro ženské pohřby ozdoby z mušlí, z provrtaných zvířecích zubů (nášivky) a mědi. Hlavní keramické druhy jsou zastoupeny u mužů i žen (srov. Čechy), jen malé dózovité nádobky J jsou, zpravidla ve dvojici, charakteristické pro ženské hroby. Nádoby v dětských hrobech jsou obvykle malých rozměrů. — Často úspěšné chirurgické zákroky na hlavě — *trepanace* byly zjištěny zatím jen u mužů.

Tyto stručné a další charakteristiky mají význam pro srovnání zvyklostí v různých kulturách, ale pro rozbory uvnitř ŠK ve stř. Německu mají dnes již menší vypovídací hodnotu. Např. některá Fischerova zjiště-

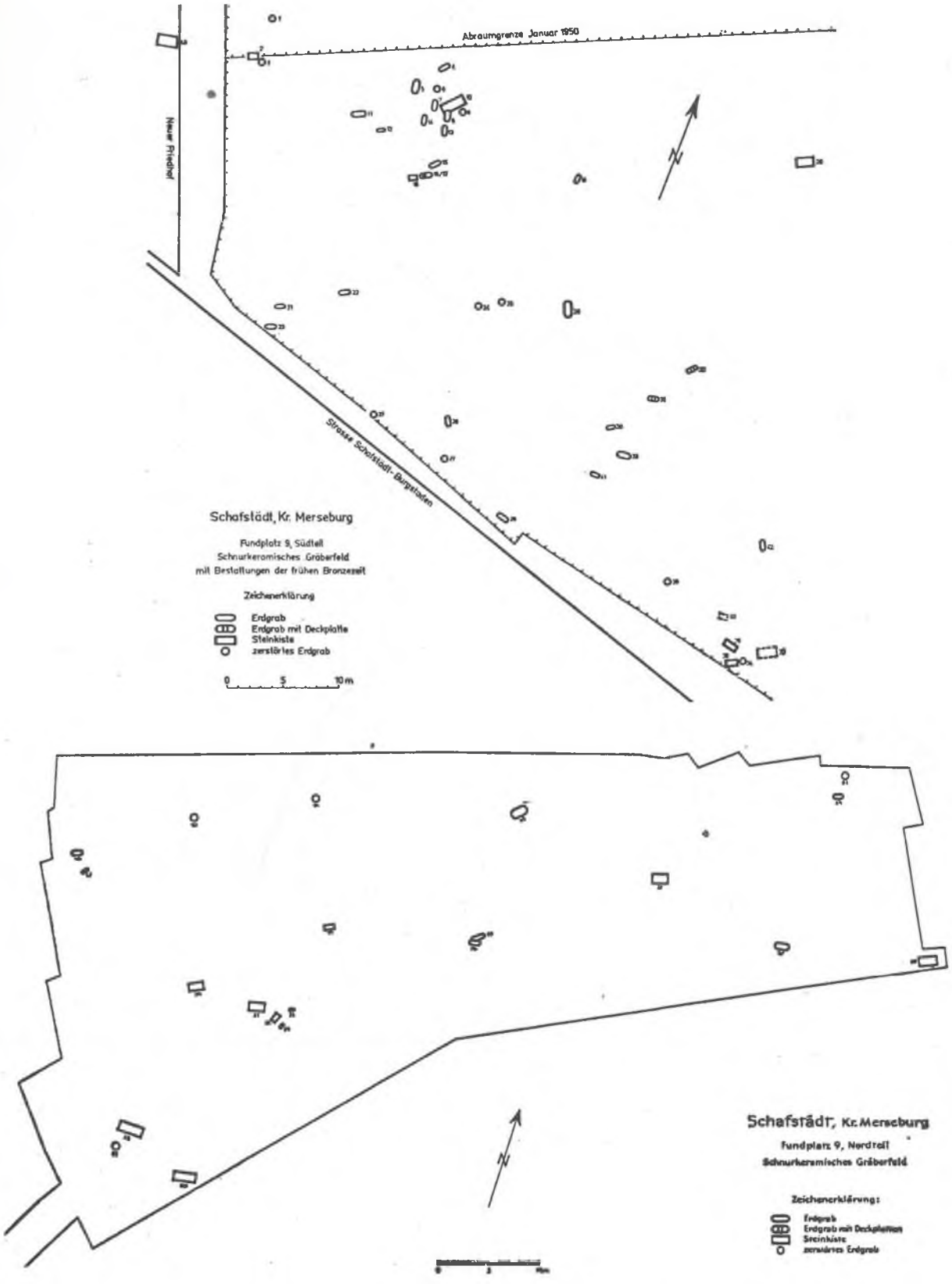

Obr. 17. Schafstädt, Kr. Merseburg. Plány pohřebišť; naleziště 9, jižní (nahoře) a severní část (podle *Matthiase 1982*). — *Abb. 17.* Schafstädt, Pläne der Gräberfelder; Fundplatz 9, Nordteil und Südteil.

ní o počtech a charakteru hrobů se sekeromlaty, ozdobami atd., která jsou podkladem k úvahám o určitém sociálním postavení zesnulých, jsou příliš obecná; podle nových odhadů je kupř. pro mužský pohřeb se sekeromlatem v Posálí nejčastější kombinace s amforou a pohárem! aj. Právě české novější výzkumy (Vikletice), které přispěly k poznání celých pohřebišť, prokázaly, že bude nutné analyzovat detaily pohřebního ritu jak v širší rovině, tak ve vztahu k jednotlivým pohřebištím a nálezovým (produkčním) skupinám (*Buchvaldek 1973*). Domníváme se, že na vikletickém areálu bylo alespoň zčásti prokázáno (*Buchvaldek—Koutecký 1972*), že časově uzavřené pohřebiště má některé specifické rituální znaky, které mohou mít velký význam pro posuzování jakýchkoliv spojitostí mezi dalšími pohřebišti ve větším regionu, pro celkový výklad osídlení. Na druhé straně takové detailní rozbory mohou vést k přesnějšímu hodnocení vlastního ritu, a to z různých hledisek. Nelze si však dělat iluze, že k uspokojivým výsledkům brzy dojde, např. největší pohřebiště v Schafstädt z polohy 9 s více jak 70 hroby (*obr. 17*) bylo teprve nedávno zveřejněno (*Kat. V*).

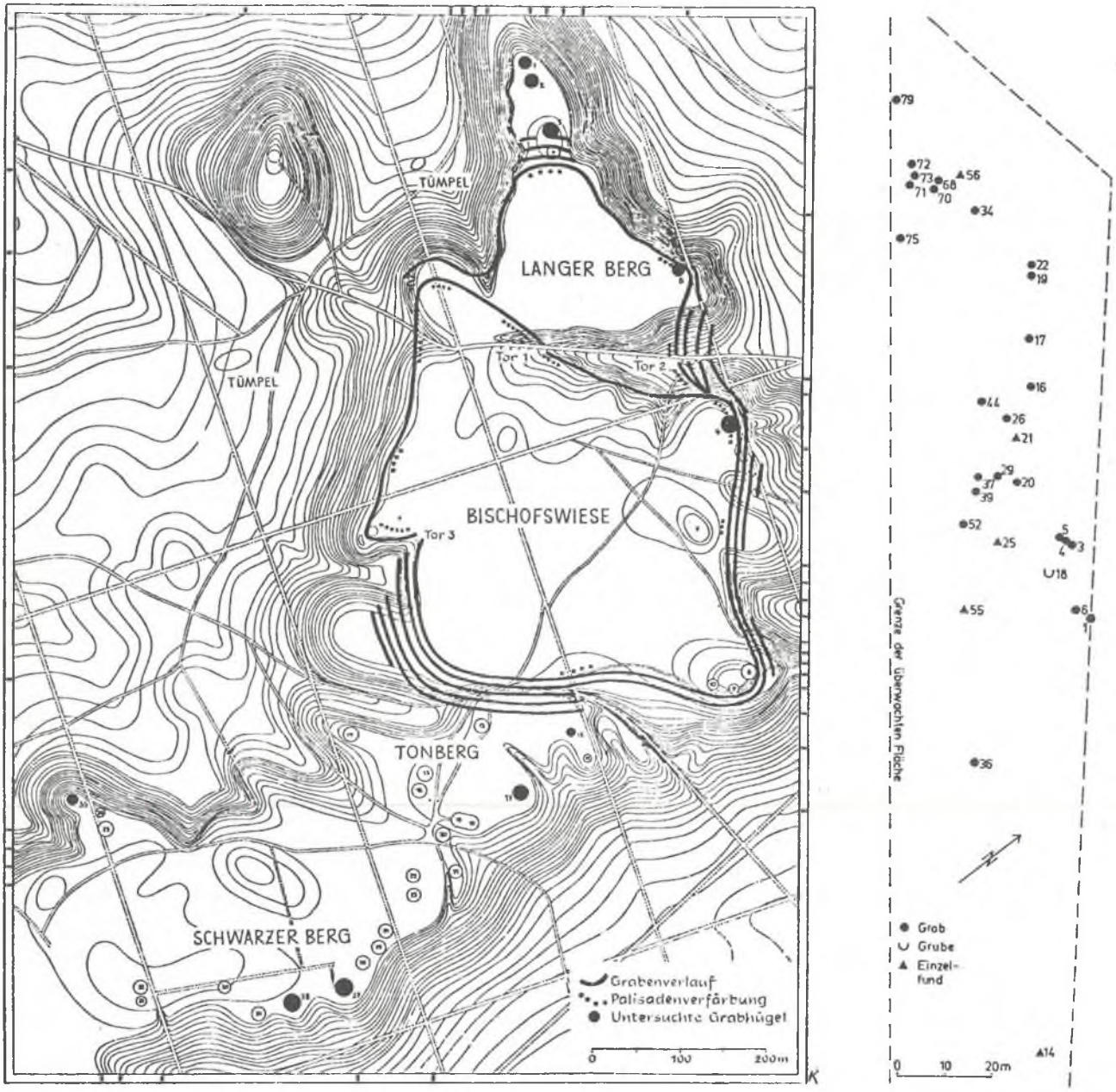

Obr. 18. Vlevo: Halle-Dölauer-Heide, Stadtkr. Halle/Saale, plán mohylníku (černé kroužky — prozkoumané mohyly). Vpravo: Braunsdorf, Kr. Merseburg, plán pohřebiště (podle *Matthiase 1982*). — *Abb. 18.* Links: Halle-Dölauer-Heide, Plan des Hügelgräberfeldes. Rechts: Braunsdorf, Plan des Gräberfeldes.

Je paradoxní, ale pochopitelné, že právě o uspořádání, velikosti hřbitovů ve stř. Německu víme nejméně. Dříve zkoumané větší mohylníky nemají náležitou dokumentaci, nebyly systematicky zkoumány ani v celku, ani v případě jednotlivých mohyl, což odpovídalo možnostem archeologie z přelomu 19. a 20. stol. Další velká část hrobů byla zkoumána záchrannými akcemi. Hlavní příčinou nesystematičnosti jsou poměrně velké vzdálenosti mezi hroby, takže výzkum pohřebiště by si vyžádal velké náklady. Jen v případě větších terénních prací a povrchových odkryvů nebo při výzkumu jiných objektů došlo, většinou v nedávných letech, k prozkoumání většího počtu hrobů poblíž sebe. (Schafstädt — 70 hrobů: *Kat. V*; Quenstedt — 22 hrobů a Halle-Dölauer Heide — 17 hrobů: *Behrens — Schröter 1980;* Braunsdorf-Galgenberg — 30 hrobů: *Kat. V*; Luckaer Forst — ca 70 hrobů: *Kat. I, Höckner 1955, 1957;* Auleben — 15 hrobů: *Feustel et al. 1966* aj.).

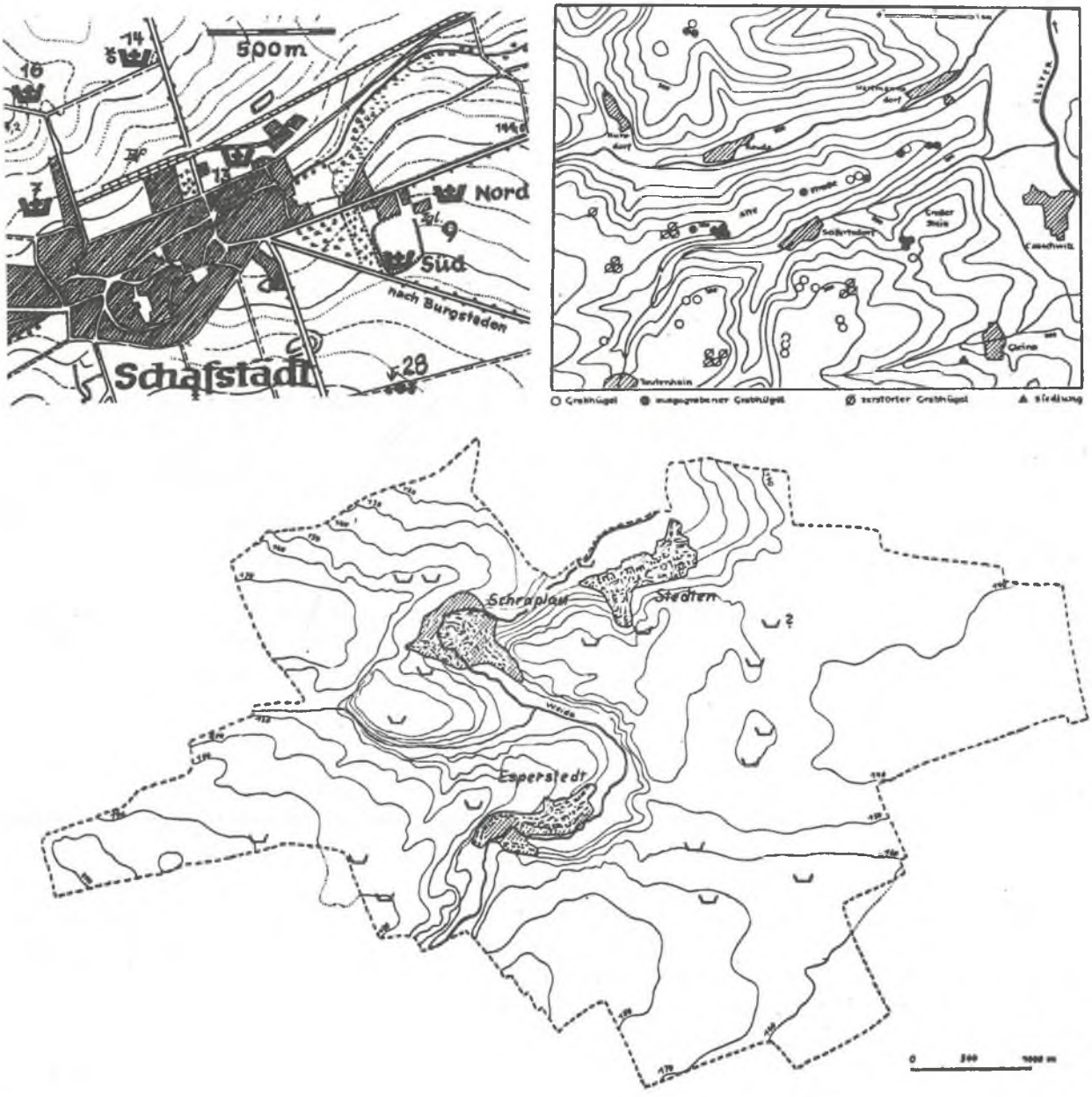

Obr. 19. Hustota mohylníků a pohřebišť v okolí středoněmeckých obcí: Schafstädt, Seifartsdorf, Schraplau (podle *Loewe 1959, Matthiase 1982* a *Schlette 1969*). — *Abb. 19.* Dichte der Hügelgräber- und Gräberfelder in Umgebung verschiedener mitteldeutscher Fundorte.

Protože použitelných plánů z terénu je minimálně (*Obr. 17—18*), je dodnes obtížné říci, co je vlastně uzavřeným pohřebištěm, dokonce zodpovědět spolehlivě otázku, zda takové existuje. Je pravděpodobné, analogicky k dosavadním poznatkům v Čechách (Vikletice, Čachovice aj.) a z některých místních údajů, že je třeba předpokládat hrobové skupiny s 10—30 hroby (mohylami) v relativně ohraničeném podélnějším prostoru (i 100—200 m dlouhém!) ve směru Z—V, pokud tomu vyhovoval terén. V jiných případech např. mohyly lemovaly okraj návrší (je ovšem neznámo, jaký počet byl izolovaných hrobů, které jsou také doloženy). Počet takových skupin po 300—500 letech pohřbívání je zřejmě značný, terénní průzkum i teoretické propočty o počtu obyvatelstva (srov. *Buchvaldek 1974*) tomu nasvědčují. Mezery mezi těmito skupinami obnášejí někdy jen několik set metrů, jak ukazují zjištění v okolí obcí Schafstädt (*obr. 19*), Gleina, Schraplau aj. (obr. souhrnně u *Schlette 1969*). Tento současný hypotetický archeologický obraz, promítající několikasetletý vývoj pohřbívání do jedné roviny, ukazuje, že všechny skupiny hrobů (pohřebiště) nemohly být současné v době ŠK. To má vážné důsledky jak pro archeologické rozbory, tak pro studium způsobu a charakteru osídlení (viz níže).

V této souvislosti jsme použili pojmu „skupiny hrobů" záměrně, protože „pohřebiště" obsahuje v dnešním pojetí víceméně souvislé, časově ohraničené pohřbívání určitou skupinou obyvatelstva. Dosavadní zkušenosti totiž ukazují, že podle inventáře a hrobových konstrukcí se setkáváme v těchto skupinách obvykle se značnou rozmanitostí. Většina hrobů bývá sice formálně příbuzná (dokonce lze určit ve více hrobech keramiku „z jedné ruky"), ale téměř vždy se ojeví i hroby po všech stránkách odlišné, umístěné uprostřed a na okraji skupiny. Tato fakta, do nedávna málo respektovaná, znovu zdůrazňují, aby budoucí celkové rozbory (chronologické aj.) byly více komplexnější a zahrnovaly nejen inventář, ale i ritus, polohu ve skupině. Skupinu hrobů nelze tedy považovat a priori za časově, demograficky i jinak uzavřené pohřebiště, třebaže takovým skutečně byla. Tato otázka má zásadní význam i pro svůj aspekt metodologický, např. hypotetické chronologické koncepce opřené o jednotlivé hroby mohou reálnou časovou a populační uzavřenost pohřebiště naopak popírat.

Z torzovitých pohřebišť lze uvést kumulaci dětských (méně ženských nebo mužských) hrobů v jednom místě. V mohylách je doloženo i více pohřbů, většinou zhruba současných (bohužel četné *Höcknerovy* výzkumy, *1955—1957,* nemají vždy požadovanou dokumentaci; ačkoli z jeho a jiných výzkumů lze zjistit i různou hloubku primárních nebo sekundárních hrobů v mohyle, jde v každém případě o rozdíl proti zvyklostem v severské kultuře jednotlivých hrobů).

Shrneme-li dosavadní poznatky o pohřbívání ve stř. Německu, je tu především nápadné individuální pohřbívání s pevnými pravidly, a to u všech zesnulých, tj. i dětí (problém nejmenších dětí, kojenců a novorozeňat bude muset být ještě speciálně řešen). Typickými rysy ritu jsou mohyla, komorovitá (skříňkovitá) schrána nad pohřbem, poloha pohřbeného ve skrčené poloze na zádech s uložením rukou typu A—C (méně K a D), rituální rozlišování zesnulých podle pohlaví (muži hlavou k západu na pravém boku, ženy opačně), přičemž charakter hrobových milodarů se jeví být přirozený — muži mají nástroje a zbraně, ženy ozdoby.

Fischerovu hypotézu, opřenou o celková statistická zjištění, že muži se sekeromlaty představují válečnickou elitu, se sekerami další vrstvy, ženy s bohatým šperkem rovněž přední osoby (*Fischer 1956,* 140), lze jen podmínečně přijmout. Jednak není podepřena o uzavřená pohřebiště, jednak novější diskuse o funkci sekeromlatů a zvláště seker zpochybnila jejich význam jako zbraní. Závažný problém stovek fasetovaných sekeromlatů z náhodných nálezů teprve čeká na své řešení. Závěrem je třeba uvést, že kamenné hrobové konstrukce jsou doloženy se všemi základními typy amfor.

5. Sídliště. Odpověď na otázku vzhledu sídlišť je vcelku stručná: nevíme o něm téměř nic (celkově srov. *Schlette 1969*). Sestávala jistě z povrchových staveb s použitím dřeva, hlíny a kamenů, jak naznačují „ chýše mrtvých", tj. některé hrobové konstrukce (*Behm-Blancke 1955*), a jak by to odpovídalo celkové situaci v eneolitu stř. Evropy. Starší domněnky o lehkých stanovitých chatách ap., vhodných pro posouvající se chovatele dobytka sice padly s odmítnutím nomádského způsobu života u lidu se ŠK, ale v podstatě bez serióznější úvahy; neznáme-li stavby vůbec, nelze vyloučit z jejich konstrukce žádný typ. Došlo naopak k jinému extrému, kdy chybění sídlišť se zčásti vysvětlilo tím, že tato byla situována v místech historických osad a byla později zničena (*Schlette 1969,* 167). Stopy po sídlištích jsou dokumentovány buď zcela vzácnými jednotlivými kulturními jámami (Grosslehna aj.) nebo určitými plochami se stopami kůlů, pecí, se zlomky nástrojů a keramiky obvykle v blízkosti mohylníků (např. Luckaer Forst, *Höckner 1957*; Bottendorf, *Kat.*

IV, 62 sqq.), které lze jen obtížně interpretovat. Další sídlištní stopy je možno spatřovat v různých zlomcích keramiky a industrie, které se dostaly do násypů mohyl. Pro prokázání pozůstatků sídlišť (i pohřbů) byla v Posálí využita i fosfátová analýza (*Frauendorf 1955, 1957*). Odrazem sídlišť mohou být i izolované zlomky nádob (srov. *Müller 1980,* kde problematika).

Z hlediska hospodářské základny, způsobu života a z hlediska typických archeologických projevů považujeme za současného stavu bádání za mnohem důležitější skutečnost — byť negativní —, že ŠK v dobře prozkoumaném Posálí nezná kulturní jámy (s charakterem skladovacích, zásobních podzemních prostor), poměrně časté v předchozím vývoji.

6. Nálezové skupiny. S odkazem na předchozí práce (především *Buchvaldek 1966, 1967*), a se zřetelem na některé zahraniční studie, považujeme za nejdůležitější problém vypracování nálezových skupin. Středoněmecké bádání se o bližší vymezení souborů příbuzných památek na základě nálezových celků (hrobů a pohřebišť), tj. v naší terminologii nálezových skupin (dále NS), dosud nepokusilo, vyjma „mansfeldské" skupiny a skupiny s „východoharckou" amforou (A23). Fischerův stručný přehled skupin (*Fischer 1958*) naznačil jen určité možnosti členění.

Předkládáme-li obsah v podstatě již dříve zformulovaných nálezových skupin ve stručné formě, činíme tak s vědomím značné jejich hypotetičnosti. Nálezové skupiny nejsou zdaleka tak homogenní a ostře ohraničené, jak jsme se dříve domnívali. Není to možné ani z archeologických důvodů (velmi omezený počet celků se stejnorodým obsahem, malá kontrola uzavřenými pohřebišti ap.), ani z logických předpokladů (produkce malých osad). Stále více se zdá pravděpodobnější, že v obecně stanovené náplni nálezových skupin se skrývá produkce menších vnitřně spjatých komunit, které byly jen rámcově současné. Bude poukázáno na jejich možnou existenci, jejichž archeologický odraz je označen předběžně jako *podskupiny.*

Charakteristika NS v Posálí vychází nejen ze středoněmeckých nálezů, ale z části i ze situace v sousedství. Obtížné je ovšem posoudit, jak dalece je hustota nálezů ve všech regionech stejná, zda je přibližným odrazem pravěké reality. Podle odhadu tomu tak není a tento moment lze jen těžko odstranit. Nálezově podreprezentováno je asi dolní Posálí, záp. Durynsko a celá oblast na východ od řeky Pleisse. Pro územní charakteristiky jsme stanovili s ohledem na nálezový obraz tyto regiony (oblasti — viz *obr. 8*): *severní oblast* (širší dolní Posálí), *ústřední (centrální) region,* zhruba mezi dolní Unstrutou a širším okolím Halle/Saale, *západní region* (střední a dolní tok řeky Helme, „Goldene Aue"), *jz. region* (Durynsko západně od řeky Ilm a jižně od řeky Unstrut), *jižní region* (oblast mezi řekami Ilm a Pleisse), *východní region* (Polabí v širším okolí Drážďan).

Při stanovení NS byl oporou hrobový komplex. Budoucí bádání jistě využije výpočetní techniku pro podchycení všech jeho detailů. Zde byla zvolena vůdčím typem amfora jako nejčetnější keramický druh s častou ornamentikou. Obecným pomocným dělítkem u amfor byl mj. výskyt nebo absence motivu šrafovaného trojúhelníku, plošnosti výzdoby. Naopak nebyly brány příliš v úvahu ty amfory nebo poháry, které mají jednoduchou a evidentně průběžnou výzdobu. (Třídění výzdoby amfor u *E. Sangmeistera, 1981,* Abb. 2, které je i detailnější — plece, hrdlo — není příliš odlišné od našeho; nejsou však z něho vyvozovány žádné závěry.) Dlouhé trvání měly — oproti vžitému názoru — i běžné fasetované sekeromlaty a patrně další kamenná industrie.

Nezveřejňujeme tu žádné korelační diagramy (do určité míry platí ještě starší, srov. *Buchvaldek 1966,* Abb. 6—9). Hojnější je uvedení příkladů hrobových komplexů, zcela nové jsou mapy. Označení a řazení NS I—III sice naznačuje jejich určitou chronologickou sekvenci (někteří autoři je mezitím nesprávně zaměnili za vývojové fáze), ale ve zcela obecné formě, ve smyslu celkového progresívního vývoje, jak bude zdůvodněno níže. Vůdčí a hlavní typy NS jsou tištěny kurzívou, typy v závorce jsou buď nedostatečně zastoupeny nebo jejich přiřazení do NS je z různých důvodů problematické. Štípaná industrie není charakterizována.

Nálezová skupina I („celoevropský horizont", „A-Horizont", „Einheitshorizont"). Keramika: *amfory A1a, A1b, A2;* A3a, A3b, varianta A4 blízká A1a. *Poháry tvaru B1* (B3, B12), s výzdobou *a, b, c, d.* (Džbánek C1.) — *Sekeromlaty AHA,* FHA 1 (FHA 2, sekery BL). Ozdoby z mědi Cu (forma?), z mušlí VM, ze zvířecích zubů DZ. — Hroby a ritus: mohyly i „ploché" hroby, prosté hroby i s kamennou konstrukcí (skříňka, desky). Orientace pohřbů (dospělí i děti) Z—V i V—Z, asi obvykle pravý i levý bok, uložení typu A (doloženo u hrobů s keramikou), D (hrob se sekeromlatem AHA). Do hrobů byl pravděpodobně dáván 1 ks inventáře *(obr. 20).* — Rozšíření: poměrně rovnoměrné po celém území. Větší je zhuštění amfor v dolním Posálí, ná-

padnější je chybění pohárů B1 v jz. regionu. Větší četnost sekeromlatu AHA v severoharcké oblasti je již vlastně mimo oblast výskytu keramických nálezů. Podskupiny nejsou v rámci NS I vyčleněny (*obr. 21*).

Příklady hrobů: Emersleben (*Kat. III,* T. 11:1), Grossengottern (*Feustel et al. 1966,* Abb. 32—33, T. XXXI:1—3), Grosskayna (*Kat. V,* T. 29:1—6), Köthen? (*Kat. II,* T. 16:9—10, 12), Krumpa (*Kat. V,* T. 60:1—2), Kühnhausen (*Feustel et al. 1966,* 68, T. XXXIV:1, Abb. 36), Masslau (*Kat. V,* T. 65:5—6), Mescheide (*Schmidt 1894*), Micheln (*Kat. II,* T. 20: 4—5), Milzau (*Kat. V,* T. 71:3—4), Nienburg (*Kat. II,* Abb. 18), Osterwieck (*Kat. III,* T. 31:3), Sinsleben (*Kat. III,* T. 38:8), Werben (*Baumann et al. 1983*), Zehringen (*Kat. II,* T. 30:2 — amfora A4 blízká A1, Zeuchfeld (*Kat. IV,* T. 148:2—3).

Komentář: náplň NS byla stanovena pro nedostatek nálezových celků s několika předměty na základě typologických vazeb se širším sousedstvím. Váhu má i okolnost, že vůdčí keramické typy a AHA nejsou zastoupeny v druhých NS. Některé nálezy (např. Grosskayna a amfory A3a) se zdají typologicky mladší. Největším problémem se jeví příslušný tvar poháru. Obtížné je řešení vztahu mezi sekeromlaty AHA a FHA 1 (FHA 2 je běžný „domácí" produkt v NS II-III). Je pravděpodobné, že k budování hrobových kamenných konstrukcí došlo v průběhu existence NS I (viz Milzau a Zeuchfeld).

Nálezová skupina II (využito přes 100 hrobových komplexů s amforami). Nejprve bude uvedena celková charakteristika, později návrh hypotetických podskupin. Vůdčí typy amfor mají převážně — podobně jako u NS I — metopovité uspořádání výzdoby, tj. ve svislých svazcích (liniích u A5). Prvky NS II mají četné obdoby v sousedních oblastech. — Keramika: *amfory A3c, A4, A5, A6, A9;* většina amfor A15 a A7, část amfor A23, A25, A11, A22a[1], A13, A14 (A12a, A19a, A19c, A22a[2]). *Poháry* — patrně větší část jejich počtu — *tvaru B3, B4, B7, B8, B12* (B11) s výzdobou *a, b, c, d, r, s, t,* (e[1]?), e[2], f, g, h[2], (q) z[1], z[2]. Část počtu mis H všech typů, *většina dózovitých nádobek J*; vzácně válcovitý pohár G a jednodušší typy džbánkovitých tvarů C. — Pravděpodobně *většina fasetovaných sekeromlatů FHA 2* (FHA 1?, AHA ?), část všech druhů seker, tesel (BL, FBL, FeBL). Ozdoby z mědi Cu, většina *kompletů z kroužků z mušlí DM a zubů DZ, kostěné jehlice KN,* část zdobených mušlí VM a kostěných nástrojů KG. — Hroby a ritus: jako u NS I, ale doloženo ve větším počtu. Kamenné konstrukce jsou obecně hojnější v centrální oblasti, výjimečné jsou žárové pohřby (Schwerborn). Lze prokázat všechny hlavní typy uložení pohřbů (hlavně A, ale i K!). V hrobech jsou obvykle 1—2 ks inventáře (často je amfora s pohárem u lebky), v ženských hrobech s dózami (J) 3—4 ks. — Rozšíření: podle amfor jde o poměrně rovnoměrný rozptyl ve všech regionech vyjma dolního Posálí, kde se koncentruje A23 (o detailnějších rozdílech viz níže u podskupin). Rozšíření variant výzdoby pohárů, zvláště a, b, není pro jejich průběžnost zcela směrodatné; varianty r, s, t, jsou ve všech regionech, méně v dolním Posálí. Tam a v jižním sousedství se zdá být více zastoupena varianta c (d) (*obr. 22—25*).

Podskupiny a příklady hrobových komplexů. Vydělení hypotetických podskupin bere v úvahu, že řada prvků je společných (esovité poháry B3ab ap., dózovité nádobky J, fasetované sekeromlaty, ozdoby DZ, DM). Typologické rozdíly v amforách a jejich odchylky v rozšíření nebo v doprovodném inventáři však naznačují užší vazby mezi jejich komplexy, mezi jejich tvůrci.

Podskupina IIa: dosud nezřetelně ohraničená podskupina s vůdčím typem *A3c.* Tato amfora navazuje typologicky jednak na A3ab (velikost, chybění oušek v podhrdlí), jednak na A4. Je-li hrob v Günstedt (*Bach et al. 1975,* 45) uzavřený, pak druhá amfora prokazuje příbuznost s mansfeldskou ornamentikou (podskupina IIIa). Amfory A3c nejsou v dolním Posálí (*obr. 26*).

Příklady hrobů s amforami: Alperstedt (*Feustel et al. 1966,* T. I), Auleben (*týž,* T. XI: 1—3), Gundorf (*Coblenz 1954,* Abb. 50:2), Luckaer Forst (*Kat. I,* T. 76:9—11), Neutz (*Kat. V,* T. 80:2—3), Oberesperstedt (*Kat. IV,* T. 89:2—7).

Podskupina IIb: vůdčí typ, *amfora A4,* je poměrně všude dobře zastoupen, méně v jz. regionu. Typologicky je spojen úzce s A1 (obrvení rytých svazků místo bodů, vrypů), ale má již nové nebo upravené prvky (ouška v podhrdlí, linie rýžek nebo přesekávaná páska na výduti, zvětšení velikosti aj.). Typem A4 počíná svébytnější vývoj amfor v Posálí. Hrob z Helfta se sekeromlatem AHA by symbolizoval vztah k NS I. Poháry v hrobech mají jednoduchou (a, b), ale i rozvinutější orgnamentaci (e, h), hrob z Halle-Dölauer Heide obsahuje mj. pohár se šrafovanými trojúhelníky v podhrdlí, pohár ze spodního hrobu z Forst Leina má rovněž motiv přesýpacích hodin (zde i typický fasetovaný sekeromlat v bezpečném kontaktu s A4), v dalším hrobě z téže lokality je mj. amfora A22a[2] s trojitými OŠ; pozoruhodné jsou i jednoduché džbánkovité tvary ve Frankleben nebo Stössen. Tyto kontakty naznačují vztah k NS III (*obr. 26*).

Příklady hrobů s amforami: Burgörner (*Kat. IV,* T. 26:8—9; 27:1—2), Erfurt (*Kat. I,* T. 4:1—2), Forst Leina (*Kat. I,* T. 70:5—8; T. 71; T. 72:1—6), Frankleben (*Kat. V,* T. 22:5—8), Grossdalzig (?; *Coblenz 1954,* Abb. 45, 46:2—3), Grossjena (*Kat. IV,* T. 52:3—4), Halle-Dölauer Heide (*Kat. V,* T. 41:11—14), Helfta (*Kat. IV,* T. 58:4—6), Naundorf (*Coblenz 1954,* 110 a AFB 3, 83 s obr.), Stössen (*Kat. I,* T. 105:8—9), Voigstedt (*Kat. IV,* T. 139:1—2).

Podskupina IIc: vůdčí typ, *amfora A5* (a typologicky blízká A6) se poněkud odlišuje svou „jedlovou větévkou" od svazkovitého uspořádání výzdoby ostatních amfor NS II. Vznik tohoto motivu není jasný, *U. Fischer (1969,* 54) upozornil na jeho možný zvláštní význam. Nelze však přehlédnout, že tento motiv se objevuje i pospolu s motivem amfory A4 na jedné amfoře (Peissen, *Kat. V,* T. 85:4; Heroldishausen, *Sellmann 1904,* T. I:25, zde i OŠ), nehledě na společný výskyt těchto motivů v jiných skupinách ŠK. Je také možné, že motiv jedlové větévky souvisí s motivem vstřícných rýh (r, s) na pohárech, které jsou v hrobech s amforami doloženy téměř jedině s typem A5 (některé tyto poháry mají i jedlovou větévku na těle), a to 5×, tj. téměř tolikrát jako poháry s jednoduchou výzdobou (a, b, c). Dalších kombinací s rozvinutější pohárovou ornamentací velmi málo (f, g, h^2). K náplni podskupiny by patřily zmíněné amfory A6 (pěkným dokladem společného výskytu s A5 jsou hroby z lokalit Merseburg a Günthersdorf, *Kat. V,* T. 69:19—20; 30:7—8), pravděpodobně i většina hrobů bez amfor, ale *s poháry se vstřícnými rýhami* (r, s) nebo *s dózovitými nádobkami J* nebo *akeramické hroby s ozdobami z mušlí a zubů* (DM, DZ). Nejvyšší počet kontaktů fasetovaných sekeromlatů je právě s amforami A5—A6, což naznačuje, že do rámce podskupiny nebo obecně do NS II patří pravděpodobně i většina akeramických hrobů s těmito sekeromlaty (*obr. 27).*

Obsah podskupiny je tedy uzavřenější, vymyká se z něj jen hrob z Schkölen s amforami A19a, A19c. Zastoupení amfor A7 nebo A13 nepřekvapuje, jde však o jednodušší průběžné tvary. Do podskupiny lze předběžně zařadit i amforu A8 a „prohnuté" poháry s výzdobou z^2 event. s některými variantami q (linie rýžek). Rozšíření amfor A5 se zdá rovnoměrné vyjma chybění v dolním Posálí a zčásti v okr. Saalkreis (*obr. 24).* Poněkud jiný a specifický je rozptyl pohárů se vstřícnými rýhami: jsou i v dolním Posálí, ale řídce mezi dolní Helme a Schlenze (*obr. 22*); k tomu je třeba poznamenat, že poháry o tvaru B3 (esovité) mají vztahy k severu, zatímco tvary B8 (prohnuté), B9, B10 k Hessensku, tvar B7 se zdá být specificky středoněmecký. Pozoruhodná je koncentrace amfor A6 v oblasti řeky W. Elster; nelze tu vyloučit určitou spojitost s faktem, že motivy u A6 jsou blízké trojúhelníkovým prvkům u NS III. V této NS, resp. severní mansfeldské podskupině (IIIa) jsou běžná i čtyři ucha na výduti, která jsou rovněž na některých amforách A6.

I když rozdíl mezi podskupinami IIb a IIc není velký, jsou u druhé z nich důležité mj. dvě okolnosti: kontakty s poháry se vstřícnými rýhami, zastoupení podskupiny jako celku v Čechách, nehledě na některé exempláře A5 v jz. Německu, ve Švýcarsku, v Horní Lužici a v Braniborsku.

Příklady hrobů s amforami A5, A6, A8: Aderstedt (*Kat. II,* T. 1:1—2), Altenburg (*Kat. I,* T. 48:12—13), Auleben (Feustel et al. 1966, T. XVI), Cröbern (*Coblenz 1954,* Abb. 8; 1:12, 33:1), Dölzig (*týž,* Abb. 33:5—6), Daspig (*Kat. V,* T. 19:6—7), Einsdorf (*Kat. IV,* T. 40:2—3, 5—6), Erfurt-Ilversgehofen (*Kat. I,* T. 5:2—3 a T. 5:4—7), Grossbrembach (*Lappe 1975,* Abb. 2—3), Günthersdorf (*Kat. V,* T. 30:3—5), Hörselgau (*Kat. I,* T. 17:1—2), Köttichau (*Billig 1962*), Lieskau (*Kat. V,* T. 62:14—15), Masslau (*Kat. V,* T. 65:12—13), Merseburg (*Kat. V,* T. 69:10—17), Meuselwitz (*Kat. I,* T. 86:8—9), Niederschmon (*Kat. IV,* T. 87:1—7), Niedertopfstedt (*Timpel 1960*), Oldisleben (*Kat. IV,* T. 94:18; 95:1—2), Reichardtswerben (*Kat. V,* T. 86:6—9), Schafstädt (*Kat. V,* T. 95:7—9), Schwerborn (*Behm-Blancke et. al. 1967*), Wechmar (*Kat. I,* T. 30:1—2), Weissensee (*Behrens 1971b*). — Příklady hrobů bez amfor: Artern (*Kat. IV, T. 7:9—12*), Bleckendorf (*Kat. III,* T. 5:17—20), Gaunitz (*Neumann 1954,* Abb. 17:5, 7, 10), Jena-Lobeda (*Peschel 1966*), Kleinromstedt (*Kat. I,* T. 18:7, 8, 12), Latdorf-Pohlsberg (*Kat. II,* T. 17:4—5; 18:2—5), Masslau (*Kat. V,* T. 65:7—10), Mittelhausen (*Kat. IV,* T. 78:4—9), Peissen (*Kat. V,* T. 84:3—9), Quenstedt (*Behrens-Schröter 1980,* Abb. 82:m-o), Schafstädt (*Kat. V,* T. 96:10—11), Udestedt (*Kat. I,* T. 26:14—17), Weimar (*Kat. I,* T. 31:4), Weissenfels (Kat. V, T. 115:2—5) aj.

Podskupina IId: vůdčí typ, *amfora A9* („Schraplau" *s dvojitými OŠ,* event. některé varianty A11), je svým uspořádáním výzdoby blízký typu A4. Je i několik exemplářů (Kirscheidungen, *Kat. IV,* T. 71—1; Mockern, *Kat. I,* T. 87:1; Lützensömmern, *Bach et al. 1975,*T. XXV), které mají obrvení svazků z OŠ nebo výjimečně body, vrypy podél svazků a připomínají tak ještě typ A1 (Geiseltal, *Kat. V,* T. 25:7). Za současného stavu komplexů nelze rozhodnout, zda menší počet svislých svazků, např. 4, je primárnější než vyšší, tj. 6, 8. Je pravděpodobné, že typologicky vyvinutější je jejich velký počet, pokrývající plošně plece (typ A22d z NS III). Hrobů s poháry je málo, je zastoupena jednoduchá pohárová ornamentika (a, b), ale také e, g, h, n (?), která je více spojena s typem A11. Fasetovaný sekeromlat je doložen jen 2×, přítomnost jiných keramických tvarů (miska, dózy?) je minimální, jen hrob ze Seifartsdorf má neobvyklý inventář (B3e², A19d, A10b) (*obr. 28).*

Rozšíření amfor A9 (A11) je podobné předchozí podskupině, rovněž je pozoruhodné její chybění v okrese Saalkreis (*obr. 22*). Tento fakt, typologické vazby k amfoře A4 a doklad současnosti typů A5 a A9 v hrobě v Schafstädt (*Kat. V,* T.95:7—8) připouštějí zařazení podskupiny, orientované výzdobou výhradně na OŠ, do NS II. Její typologický rozvoj lze však sledovat dobře v podskupině IIId.

Příklady hrobů s amforami A9 (a některých variant A11): Erfurt-Gispersleben (*Gall 1974*), Ermlitz (*Kat. V,* T. 21:1—5), Gotha (*Kat. I,* T. 7:5—6), Grossbrembach (*Bach et al. 1975,* T. XIV—XV), Kämmeritz (*Kat. V,* T. 52:2—3), Kirscheidungen (*Kat. IV,* T. 71:1—3), Luckaer Forst (*Kat. I,* T. 75:19—20), Seifartsdorf (*Kat. I,* T. 100:7—8, T. 101:1,3), Schraplau (*Kat. IV,* T. 114:4—9), Schwerborn (*Kat. I,* T. 24:4—7; 8—14), Stedten (*Kat. IV,* T. 119:3—7), Unteresperstedt ? (*Kat. IV,* T. 130:6,9).

Podskupina IIe: jde o lépe ohraničenou podskupinu v dolním Posálí (*obr. 28*), v oblasti s mnoha prvky schönfeldské kultury, s vůdčím *typem A23* („východoharcká" amfora), o jehož chronologickém postavení uvnitř ŠK nejsou jednoznačné názory (srov. *Fischer 1951,* 67 sq.; *týž 1958,* 264; *Matthias 1969,* 20; *Wetzel 1979,* 34—39). Malý počet nálezových celků podmínil spíše obecné úvahy o jeho vyšším i nižším stáří. V hrobech se objevují jak poháry s jednoduchou, tak složitější výzdobou. Poněvadž v dolním Posálí nejsou zastoupeny žádné jiné podskupiny, ani z nálezové skupiny III, dále fakt, že některé amfory A5 a A9 z lokalit blízkých tomuto regionu mají čtyři ucha typická pro A23, je pravděpodobné, že část amfor A23 s jednoduchými poháry, dózovitými nádobkami, event. fasetovanými sekeromlaty je více méně současná s ostatními podskupinami NS II. Druhá část by spadala již pod NS III (viz níže IIIe). Jde tedy o podobné pojetí jako u některých zmíněných autorů. — Z hlediska typologického mají amfory A23, zvláště A23b, vztahy jak k A1, tak k některým mansfeldským amforám, i když otázka genese „východoharcké" amfory je zatím obtížně řešitelná (srov. *Wetzel 1979,* 34 sqq.).

Příklady hrobů s amforami: („starší"): Alsleben (*Kat. II,* T. 1:6—8), Bündorf (*Kat. V,* T. 18), Drosa (*Kat. II,* T. 8:6—12), Unterrissdorf (*Kat. IV,* T. 135:1—3).

Podskupina IIf: vůdčí typ, *amfora A15,* má poněkud menší rozšíření, např. chybí mezi dolním tokem Helme a Schlenze (*obr. 25*). Kontakty s poháry s jednodušší výzdobou (a,b, ale také e,r!), s fasetovanými sekeromlaty, s ozdobami DM a DZ, a některé typologické vztahy (např. Hohstedt, *Kat. IV,* T. 66:5, kde na jedné amfoře motiv A15 a nepravá jedlová větévka; Köttichau, *Billig 1962,* nález F, kde pohromadě A6a a A15) přiřazují podskupinu jako celek do NS II (*obr. 28*).

Příklady hrobů s amforami: Bottendorf (*Kat. IV,* T. 23:3—4), Erfurt (*Lippmann 1982,* T. 35—37; *Kat. I,* T. 6:1—2), Forst Leina (*Weber 1964,* Abb. 18—19), Hörselgau (*Kat. I,* T. 18:1—3), Neumark (*Kat. V,* T. 76:5—6), Oberwerschen (*Matthias 1969*), Voigstedt (*Kat. IV,* T. 139:7,13).

Není vyloučeno, že i amfory A7 a A13 (A14) odrážejí nějaké podskupiny, ale to bude muset být v budoucnosti ověřeno. Jejich jednoduchá výzdoba, odvozená zřejmě z prvků amfor A4, A5, rozšíření a hrobové nálezy (kontakty s vůdčími typy předchozích podskupin) prokazují, že jejich většina patří do rámce NS II.

Nálezová skupina III (použito méně než 100 hrobových komplexů s amforami). Představuje typologicky rozvinutou ŠK ve středním Německu, u níž lze naznačit také podskupiny. Dřívější i současné bádání zatím zdůrazňuje tzv. mansfeldskou skupinu zhruba v ústředním a jižním regionu; odchylné postavení má dolní Posálí (srov. výše podskupinu IIe a níže IIIe). Vůdčí typy amfor mají na plecích většinou vodorovnou, méně svislou, ale často plošnou ornamentaci, v níž je využit hojně motiv šrafovaného trojúhelníku. Poháry mají na hrdlech trojité OŠ, trojúhelníkové motivy, jež jsou i na plecích. V centrální oblasti je i častá technika taženého vpichu. Charakteristický je výskyt dalších tvarů, u NS II téměř neznámých.

Keramika: *amfory A10a, A10b, A12b, A16—A21, A22a*^{2}, *A22b*^{1}, *A22b*^{2}, část amfor A23 a A25; A22cde, část amfor A7, A11, A12a, A13—14, A22a^1. Poháry *tvaru B3, B4, B5, B6* (B11, B7, B13, B14) s výzdobou *a, b, e, f, g, h, i, k, l, m, n, o, p, u, y, x. Džbánkovité tvary C, válcovité ap. tvary G, vejčité hrnce D, dózy s víky DD, různé typy mis H* (včetně typů na nožkách a „schönfeldských"), malá část dózovitých nádobek J a vzácné *vaničky.* — Menšina *fasetovaných sekeromlatů FHA 2,* část všech typů seker a tesel (BL, FBL, FeBL), *ozdoby z mědi Cu, z mušlí VM* a menší část kolekcí ozdob z mušlí a zubů DM a DZ, kostěné nástroje KG. — Hroby a ritus: mohyly i „ploché" hroby, prosté hroby i s kamennou konstrukcí (skříňky ap., i větších rozměrů,

„chýše mrtvých"); poslední jsou četnější v centrální oblasti (*obr. 9*). Orientace pohřbů je jako u předchozích NS, je zaznamenáno více odchylek k jihu (severu). Uložení zesnulých A—D (zastoupení nebylo statisticky zjišťováno). V hrobech jsou průměrně 2—3 ks keramického inventáře. Větší počty milodarů mohou svědčit pro více pohřbů. U větších hrobů, zvláště s kamennou konstrukcí, vznikají obtíže při stanovení počtu pohřbů a přesné přináležitosti inventáře. — Rozšíření: ponecháme-li stranou dolní Posálí, pak hlavní oblastí je ústřední a jižní region, okrajovou východ západního regionu a málo významnou jihozápadní a východní region (*obr. 25, 29—32*).

Podskupiny a příklady hrobových komplexů. Zdálo by se, že počet hrobů je značný, ale z hlediska amfor někdy zcela nedostatečný. Z navržených hypotetických podskupin byly první dvě postupně vymezeny a zpřesněny *U. Fischerem (1958), Ch. Fischerovou (1959)* a *P. Donatem (1969).* V dalším bude jmenován jen keramický inventář, nekeramický je více méně zastoupen obecně, jak řečeno výše.

Podskupina IIIa: severní (vlastní) mansfeldská podskupina s vůdčími druhy a typy: *amfory A16a, A16b, A16d,* poháry (typický je *tvar B5*) mají charakteristickou výzdobu *k—n, o*[1]; *dózy s víky DD, některé džbánkovité a válcovité typy C, G.* Kromě OŠ bylo užito ve výzdobě i *taženého vpichu* nebo rytých linií. Rozšíření se soustřeďuje v centrální oblasti s jižní hranicí zhruba na říčce Geisel, kde se prolíná s podskupinou IIIb. Některé nálezy zasahují poměrně hluboko do dolního Posálí (*obr. 29, 33*).

Příklady hrobů s amforami: Beidersee (*Kat. V,* T. 3:13—14), Dederstedt (*Kat. IV,* T. 31:7—8, 12), Halle-Dölauer Heide (*Kat. V,* T. 40), Helmsdorf (*Kat. IV,* T. 59:5—6), Ilbersdorf (*Kat. II,* T. 14:1—4), Leuna (*Kat. V,* T. 62:6—11), Neundorf (*Kat. II,* T. 21:1—4), Mittelhausen (*Kat. IV,* T. 79), Stedten (*Kat. IV,* T. 121), Zeuchfeld (*Kat. IV,* T. 147:7, 9—10). — Srov. též seznamy u *Ch. Fischer 1959* a *P. Donat 1969.*

Podskupina IIIb: jižní mansfeldská podskupina s vůdčími druhy a typy: *amfory A16c, A17a, A17b,* poháry s výzdobou *l, n, o*[2] s převahou výzdobné techniky z OŠ; *některé typy C, G.* Na severu se prolíná s podskupinou IIIa, větší koncentrace nálezů je ve východní části jižního regionu, zasahuje (amfory) do jz. regionu (*obr. 29, 33*).

Příklady hrobů s amforami: Braunsdorf (*Kat. V,* T. 6:7—12, 7:1—9; 8:1—3), Forst Leina (*Kat. I,* T. 73:3—11; *Weber 1964,* Abb. 16—17, Abb. 9—11), Naumburg (*Kat. IV,* T. 82:3—5), Neumark (*Kat. V,* T. 75:10, 76:2—4), Rothenschirmbach (*Kat. IV,* T. 108:3—7), Seifartsdorf (*Kat. I,* T. 98:12—13, 99:1—7), Weischütz (*Kat. IV,* T. 143:1—3), Zabenstedt (*Kat. IV,* T. 147:1—6).

Podskupina IIIc: amfory A19a, A19b, A22a[2]*, A22b*[1]*, A22b*[2], část amfor A22a[1] amfory A18, A19cd, A20 (?), A21, A22cd. Poháry často s variantami výzdoby *e—h* (objeví se i méně a, b), ale také l, m, n, o, u. Celkové rozšíření (*obr. 31—32*) zhruba jako u IIIa, b, ale s některými odchylkami: např. A20ab je zastoupena i v jz. regionu, podobně varianta A22a[1], A22b[1] s třásňovitým ukončením výzdoby plecí je i v záp. regionu ap.; typ A19 je i ve výoh. regionu. — Podskupina je zatím značně heterogenní, bude třeba ji propracovat, protože obsahuje velký počet nálezů. Proto neuvádíme příklady hrobů s amforami (viz *obr. 34,* a *Kat. IV, V*).

Podskupina IIId: vůdčí typ *amfora A10* („Schraplau" s trojitými OŠ), některé varianty amfory A11 (s dvojitými OŠ, u obou typů je vzácně i obrvení svazků z OŠ). Poháry mají ponejvíce výzdobné varianty *e*[1], h[1] (tj. na plecích šrafované trojúhelníky), dále f, g; nejsou zastoupeny motivy, typické pro mansfeldské podskupiny. Z dalších typů amfor je přítomen 2 × A21, z jiných keramických druhů jsou nečetné nálezy C1, G, D a H (*obr. 34*). — Na rozdíl od podskupiny IId (amfora A9 „Schraplau" s dvojitými OŠ), je rozšíření více koncentrováno v centrálním regionu s vynecháním území okr. Saalkreis, a v jižním regionu; některé amfory (se čtyřmi uchy) jsou poměrně hluboko v dolním Posálí (*obr. 25*).

Příklady hrobů s amforami: Bottendorf (*Kat. IV,* T. 20:6—10), Caaschwitz (*Kat. I,* T. 49:4—9), Cretschwitz (*Feustel et al. 1966,* T. XXXIX; *Bach et al. 1975,* T. XXXIX—XL), Forst Leina (*Kat. I,* T. 73:1—2, 72:13—17), Frankleben (*Kat. V,* T. 21:6—11, 22:1), Harth b. Zwenkau (*Hanitzsch 1957,* Abb. 2—6), Hohlstedt (*Kat. I,* T. 16:8—12), Luckaer Forst (*Höckner 1955,* Abb. 13; *týž 1957,* Abb. 5:4, 6:3; Abb. 6:4—5), Mittelhausen (*Kat. I,* T. 19:6—8; 20:1—3), Nienstedt (*Kat. IV,* T. 87:13—15, 17, „východoharcký" pohár?), Schafstädt (*Kat. V,* T. 97:2—11; 98:12—13), Schotterey (*Kat. V,* T. 109:5—8), Volkstedt (*Kat. IV,* T. 141:6—7), Werben (*Baumann et al. 1983*).

Podskupina IIIe: „východoharcká" *amfora A23* v dolním Posálí, v hrobech jsou poháry s rozvinutější ornamentací *(f,g,h, „východoharcký" pohár)* (*obr. 34*).

Příklady hrobů s amforami: Heteborn (*Kat. III,* T. 24:1—6), Morl (*Kat. V,* T. 72:6—9), Rodersdorf (*Kat. III,* T. 36:3—9), Wulfen (?) (*Kat. II,* T. 28:8—9).

Návrhem podskupin nejsou ovšem zařazeny všechny typy amfor i jiných druhů inventáře. Složení podskupin je jen pokusem uspořádat nálezy do užších souvislostí. Je zřejmé, že nejlepším potvrzením existence podskupin by byla jejich uzavřená pohřebiště (předpoklad ohraničeného území podskupin vychází již z určité dané koncepce, která nemusí odpovídat realitě). O problému hřbitovů bylo hovořeno výše. To, co o nich víme, umožňuje sice odhadnout velikost časově uzavřeného pohřebiště, ale zároveň připouští i jeho určitou heterogennost: v mnoha konkrétních případech jsou „vedle sebe" hroby se zcela rozdílným inventářem, tj. náležejícím do různých NS nebo podskupin.

Ve stř. Německu můžeme sledovat tento jev podobně jako v Čechách. Na druhé straně lze konstatovat, že větší pohřebiště s příbuzným inventářem v jednotlivých hrobech patří obecně NS III. Pro ilustraci celkové situace lze uvést několik pohřebišť, pro která jsou k dispozici plány, skicy, a na kterých jsou hroby různých nálezových skupin nebo podskupin: Braunsdorf-Galgenberg, kolem 30 hrobů (*Kat. V,* Abb. 2:e); Halle-Dölauer Heide, mohyly (*Kat. V,* Abb. 8); Luckaer Forst, mohyly (*Höckner 1957,* Abb. 1); Oberesperstedt-Acker Morgeneier, 16 hrobů (*Kat. IV,* Abb. 23:f); Quenstedt, kolem 20 hrobů ve čtyřech skupinách (*Behrens-Schröter 1980*); Schafstädt, Fundplatz 9, kolem 70 hrobů (*Kat. V,* Abb. 36—37); Stedten — Silberhügel, 7 hrobů (*Kat. IV,* Abb. 33:b); Voigstedt — Kiesgrube, 12 hrobů (*Kat. IV,* Abb. 36:b).

Kromě toho je více lokalit známých ze záchranných výzkumů se dvěma třemi hroby ap. , které lze zařadit do jedné NS nebo podskupiny.

7. Vztahy mezi nálezovými skupinami, podskupinami. Řešení tohoto vztahu znamená i řešení vnitřní relativní chronologie ŠK ve stř. Německu. Pokusy v tomto směru byly vždy v popředí zájmu, protože se dotýkaly i vnější relativní chronologie, vztahů k předchozímu a následnému osídlení. Přitom převažovalo evolucionistické typochronologické východisko, spočívající na předpokladu, že rozvoj neolitických kultur lze nejlépe postihnout studiem keramiky, analýzou tvarových a výzdobných změn. Je třeba přiznat, že tato obecná metodologická základna platí do značné míry dodnes, a to i pro zkoumání dalších otázek.

V posuzování významu zmíněných změn byly a jsou však velké rozdíly. Je možné je považovat buď za rozhodující pro stanovení stupňů (fází) vývoje celé kultury nebo naopak za projev lokálního vývoje resp. hrnčířské produkce různého časového a územního dosahu. Oba výklady jsou přípustné, mají-li prameny dostatečnou vypovídací hodnotu, což nebývá obvyklé; záleží pak na kritickém přístupu badatele.

Tradiční metodologickou oporou jsou stratigrafická pozorování, mající charakter externí evidence. V případě ŠK dochází (viz níže) na jejím základě k paradoxním výsledkům.

Dalším přístupem při řešení různých vztahů se stal předpoklad, že nejstarší ŠK bude mít typologické vztahy ke keramice předchozího osídlení, nejmladší k následné produkci. To by se mělo zvláště projevit tehdy, kdyby bylo prokázáno, že ŠK je domácího původu.

Kromě těchto základních postupů, komplikovaných někdy vedlejšími předpoklady, hledali autoři i pomoc ve studiu těch archeologických jevů, které byly k disposici (sekeromlaty, hrobové konstrukce aj.).

O některých momentech bádání bylo již zmíněno výše, zde je potřebí uvést některé nové myšlenky mladší badatelské generace. Zásadním obratem ve vnitřní chronologii byly studie *U. Fischera,* v nichž především zdůraznil mladší postavení mansfeldské skupiny. Využil přitom kartografických a stratigrafických zjištění, upozornil však na několik okolností, jež byly jinými autory zčásti opominuty, a to, že chápání mansfeldské skupiny jako obecně platného chronologického stupně ve stř. Německu je jen podmíněné a že mnoho prvků ŠK je velmi konzervativních. Zdá se však, že přecenil chronologický význam některých stratigrafií a fasetovaného sekeromlatu. Dále velmi obecně definoval starší ŠK (nehledě na nejstarší „protošňůrový" stupeň — kalbsriethskou skupinu), což se stalo znovu předmětem kritiky v nových pracích *M. Heina* (*1981,* jde o předběžný text rukopisné disertace!) a zčásti *A. E. Lantinga* (*1982*). Oba autoři došli ke zcela protichůdným výsledkům v relativní chronologii, i když v chápání vývoje ŠK jako střídání jednotlivých fází (keramických stylů) jsou si blízcí. M. Hein došel na základě rozboru keramiky ke čtyřem kombinačním skupinám a—d (a, b představují starší ŠK, zhruba mansfeldskou skupinu, u skupiny c jsou typické OŠ na amforách, skupina d obsahuje mj. amfory s rytými svazky, motiv se vstřícnými rýhami), přičemž každá má být v podstatě jednou vývojovou fází, poněvadž všechny jsou zastoupeny na jednom území (zhruba naše centrální oblast a část jižního regionu) a nemohou být regionálními jevy (? *M. B.*). Autor však nepopírá teoretickou možnost obráceného sledu skupin (tj. d—a), rozhodující jsou pro něho stratigrafie,

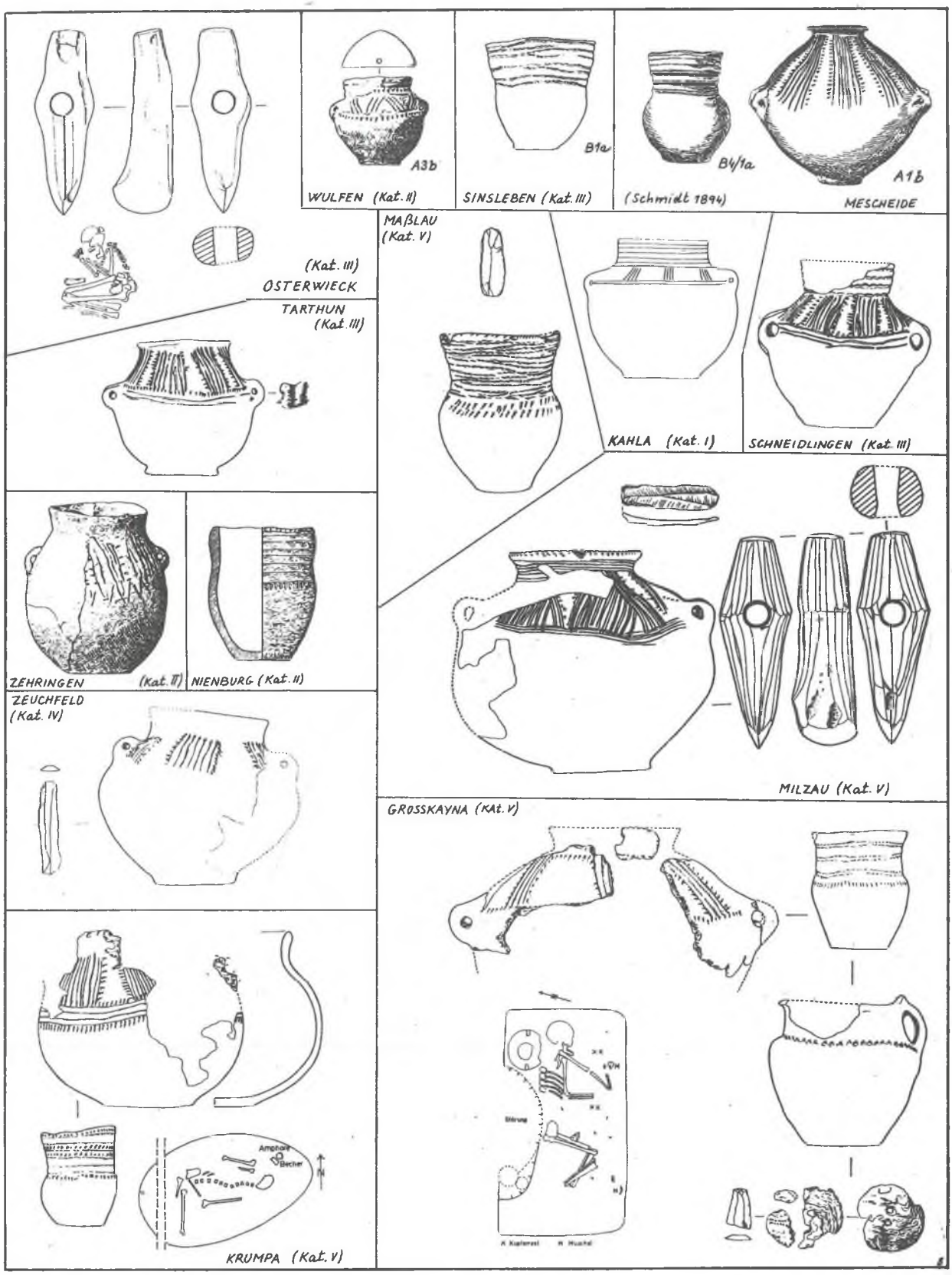

Obr. 20. Nálezová skupina I ve stř. Německu, příklady hrobových komplexů (podle různých autorů). Ca 1/5—1/6. — *Abb. 20.* Die Fundgruppe I in Mitteldeutschland, Beispiele von Grabkomplexen.

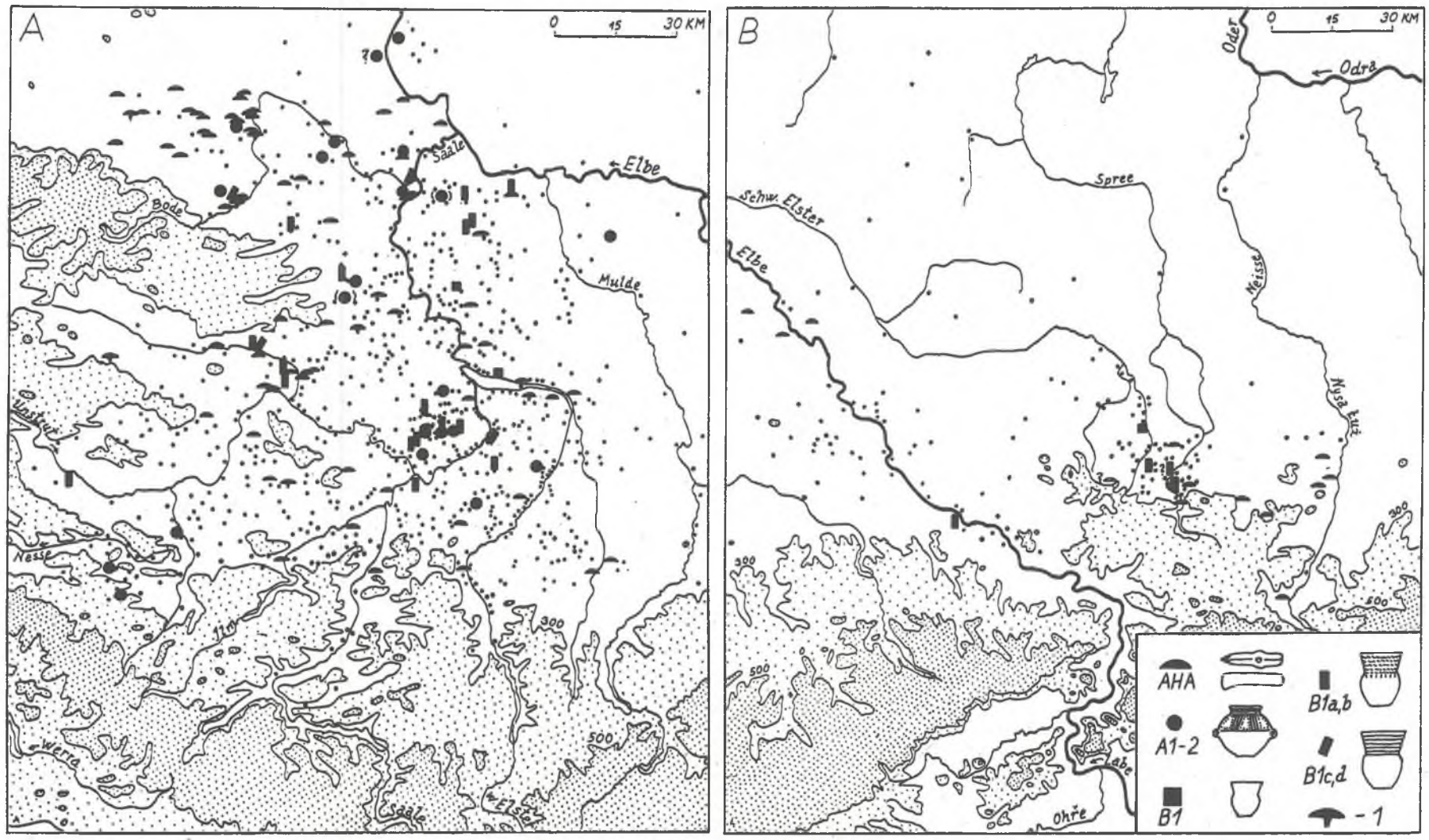

Obr. 21. Rozšíření hlavních typů NS I (1 A-sekeromlat v hrobě). — *Abb. 21.* Verbreitung der Haupttypen der FGr I (1 A-Hammeraxt im Grabe).

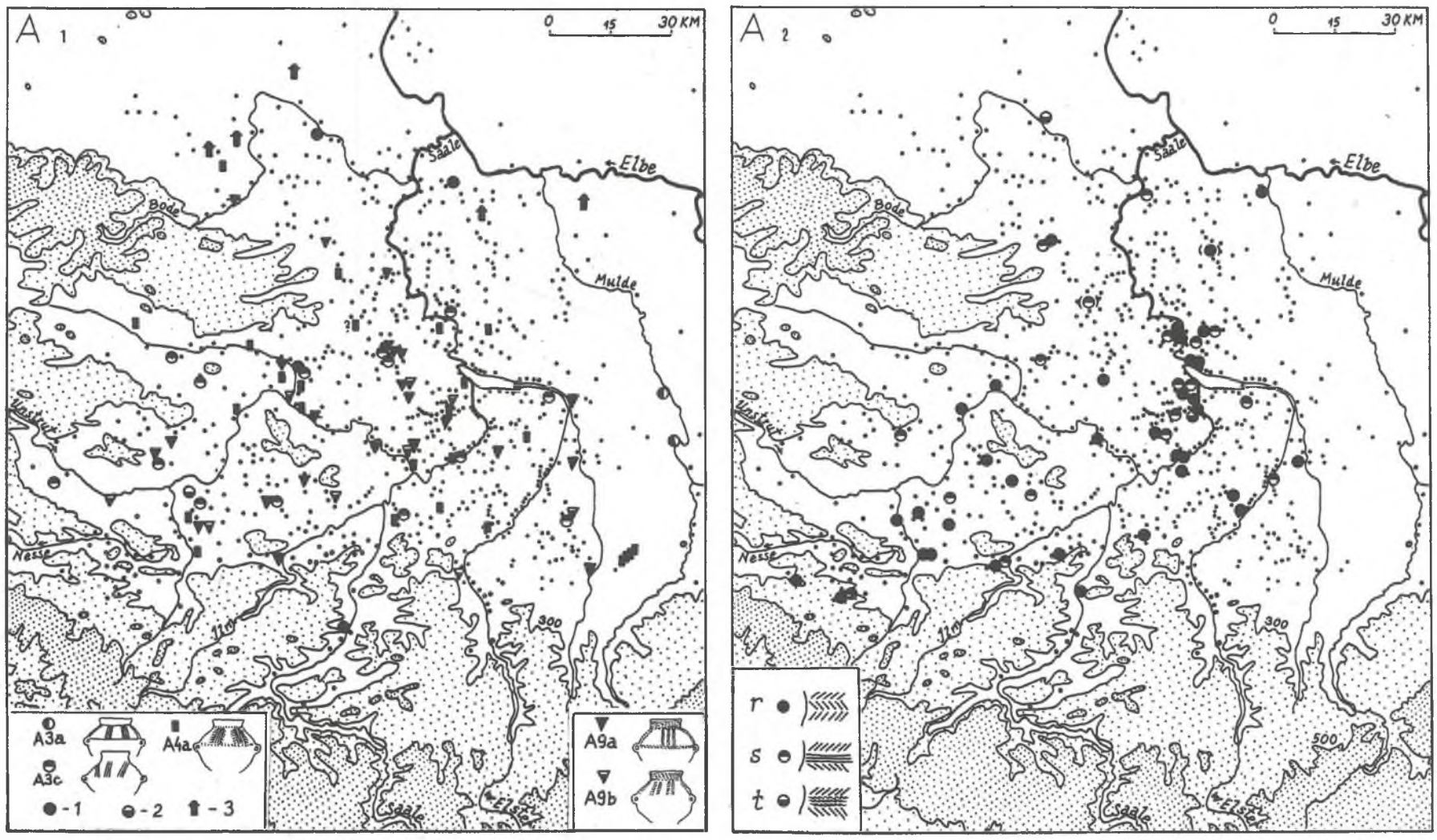

Obr. 22. 1 rozšíření některých typů amfor (1 A3a, c, blízké A1, 2 A3a zdobený brázděným vpichem, 3 A4a blízký A1); rýžky u symbolů = čtyřuché exempláře. 2 rozšíření pohárové výzdoby r, s, t. — *Abb. 22.* 1 Verbreitung einiger Amphorentypen (1 A3a, c, verwandt mit dem Typ A1, 2 A3a mit Furchenstich, 3 A4a, verwandt mit dem Typ A1); Striche bei Symbolen = 4-henkelige Stücke. 2 Verbreitung der Becherverzierungen r, s, t.

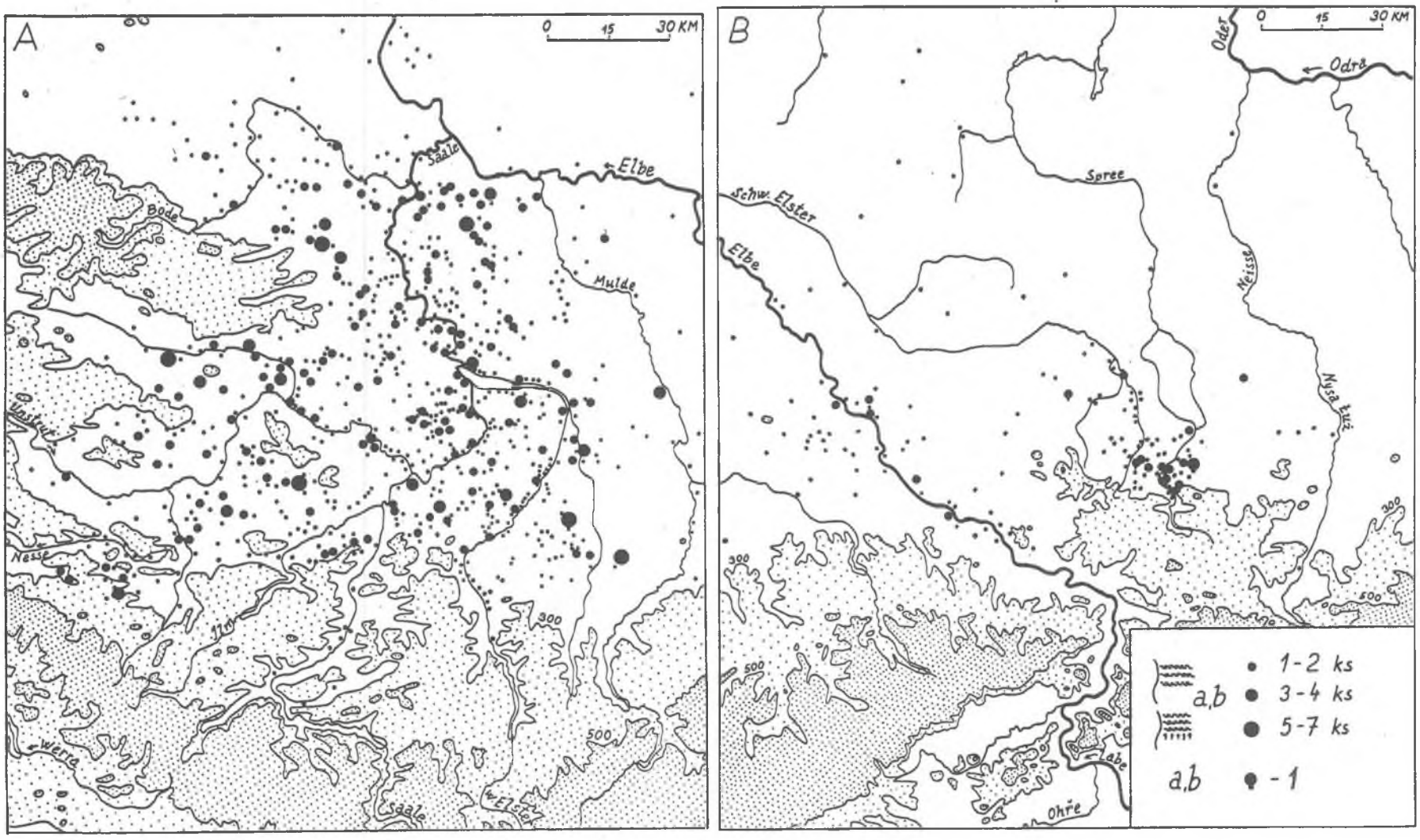

Obr. 23. Rozšíření pohárové výzdoby a, b (1 a, b na hornolužických tvarech B5). — *Abb. 23.* Verbreitung der Becherverzierungen a, b (1 a, b auf B5 in der Oberlausitz.).

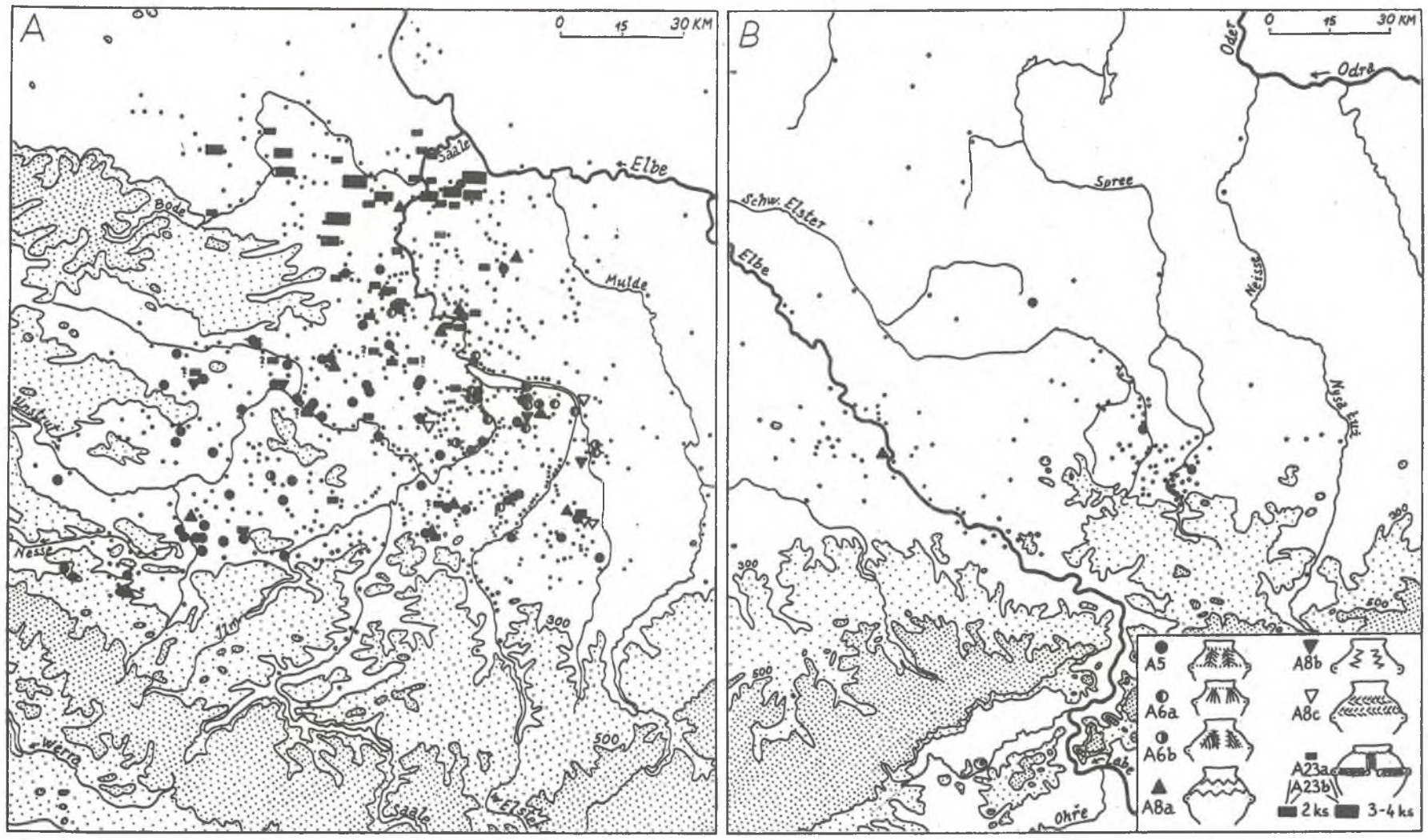

Obr. 24. Rozšíření některých typů amfor (rýžky u symbolů, kromě A23a, b, znamenají čtyřuché exempláře). — *Abb. 24.* Verbreitung einiger Amphorentypen (Striche bei Symbolen, ausser A23a, b, bedeuten 4-henkelige Stücke).

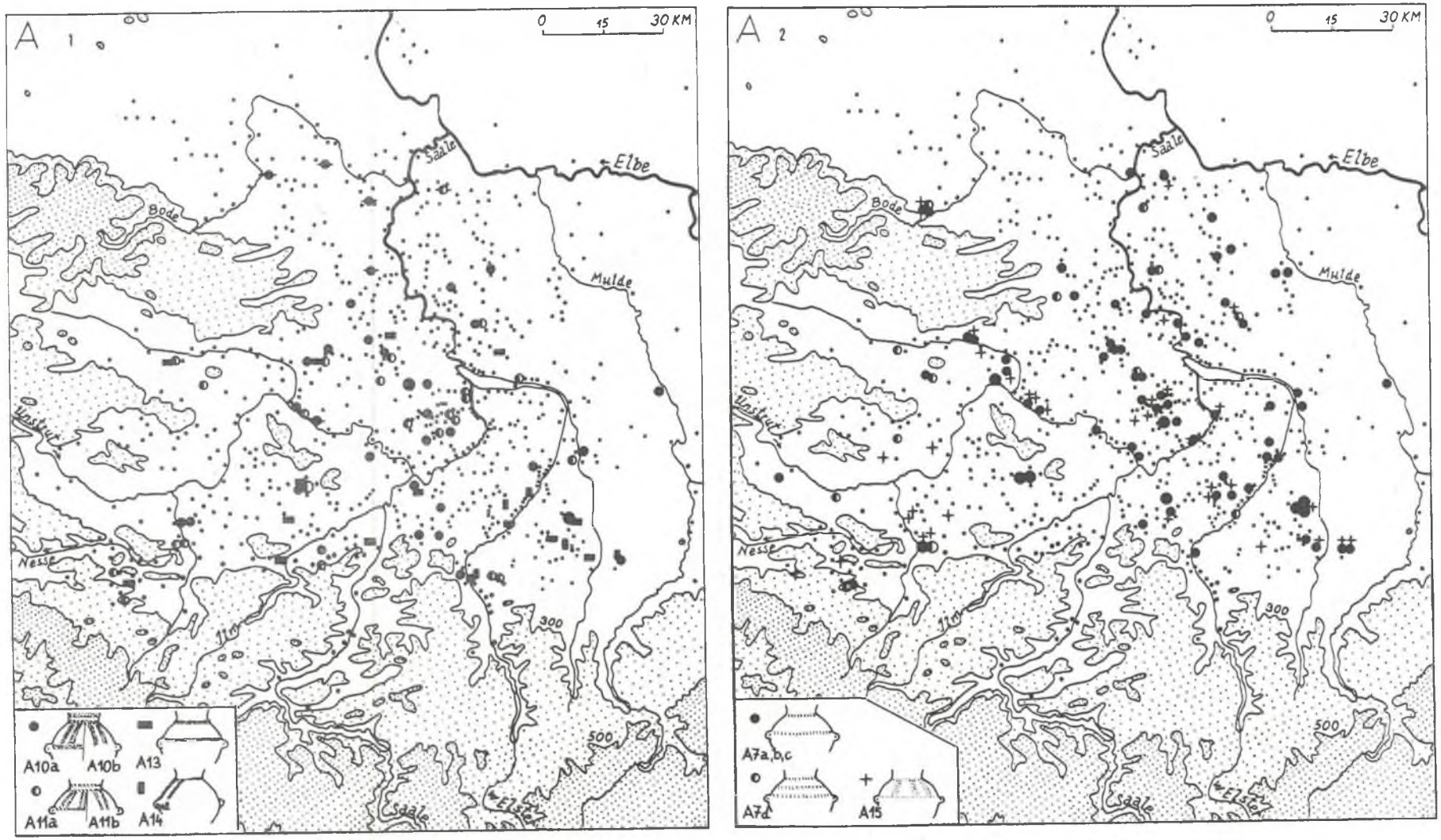

Obr. 25. 1, 2 rozšíření některých typů amfor (rýžky u symbolů = čtyřuché exempláře). — *Abb. 25.* 1, 2 Verbreitung einiger Amphorentypen (Striche bei Symbolen = 4-henkelige Stücke).

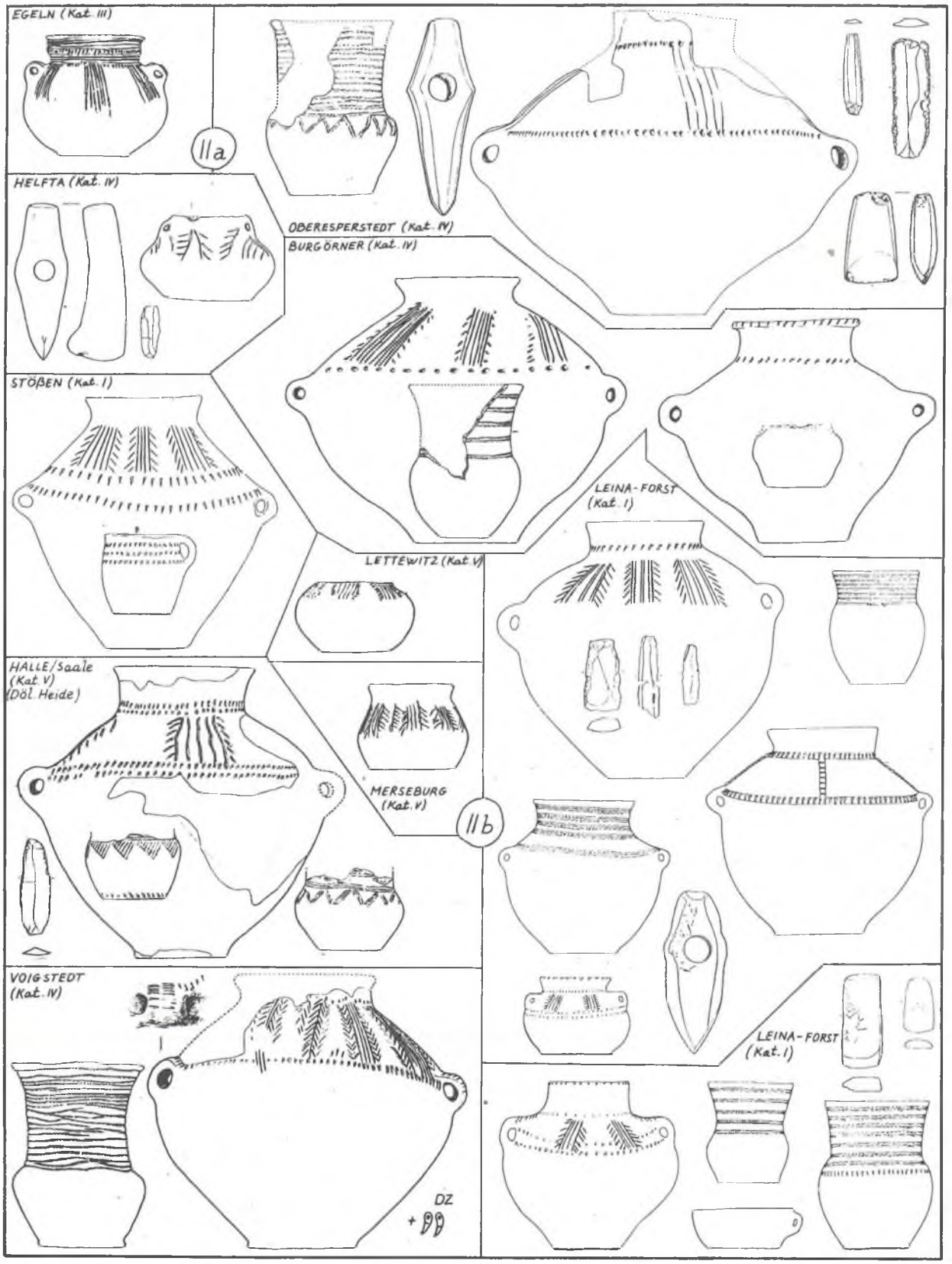

Obr. 26. Nálezové podskupiny IIa, IIb ve stř. Německu, příklady hrobových komplexů (podle různých autorů). Ca 1/5—1/6. — *Abb. 26.* Die Subgruppen IIa, IIb in Mitteldeutschland, Beispiele von Grabkomplexen.

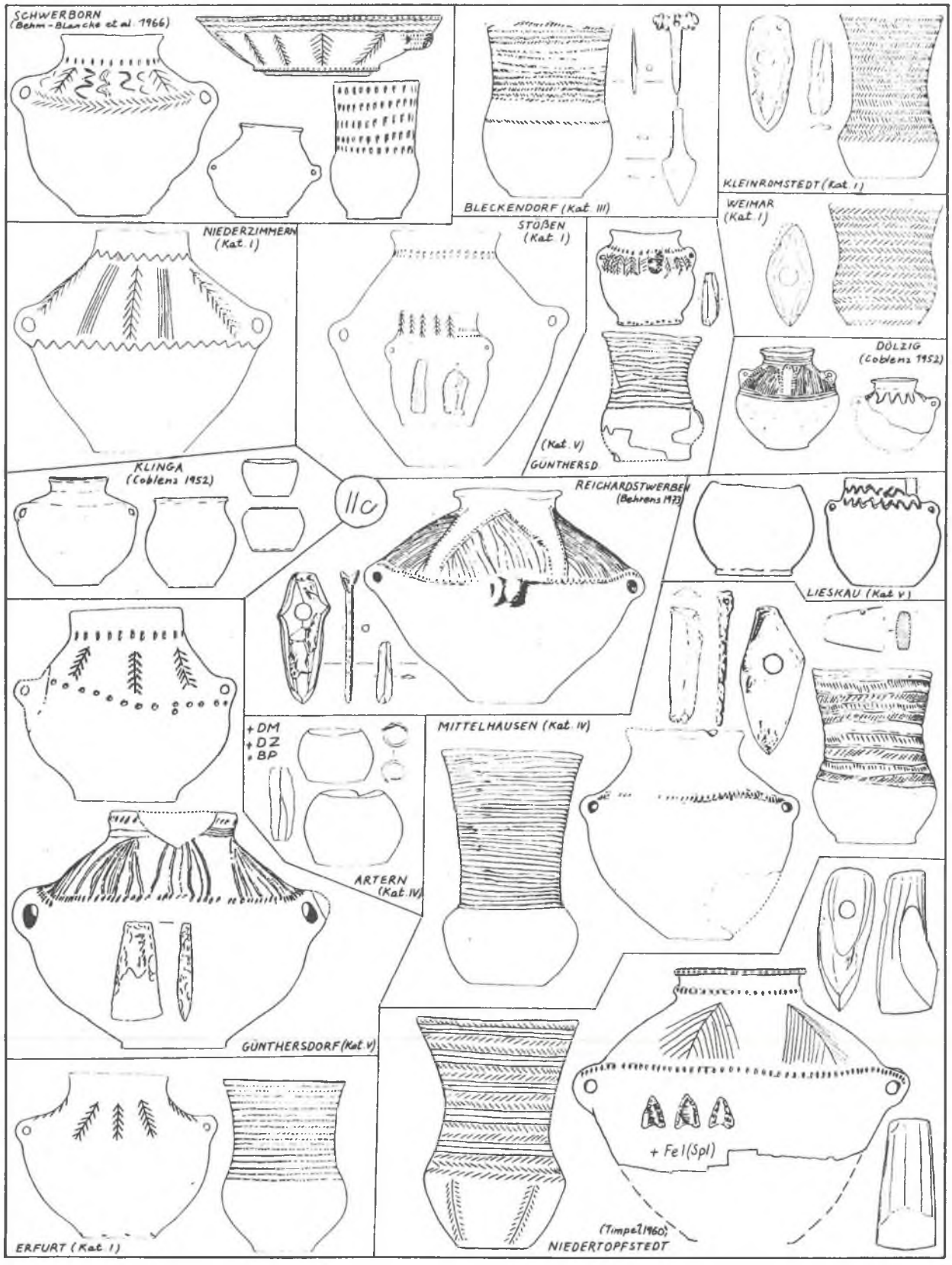

Obr. 27. Nálezová podskupina IIc ve stř. Německu, příklady hrobových komplexů (podle různých autorů). Ca 1/5—1/6. — *Abb. 27.* Subgruppe IIc in Mitteldeutschland, Beispiele von Grabkomplexen.

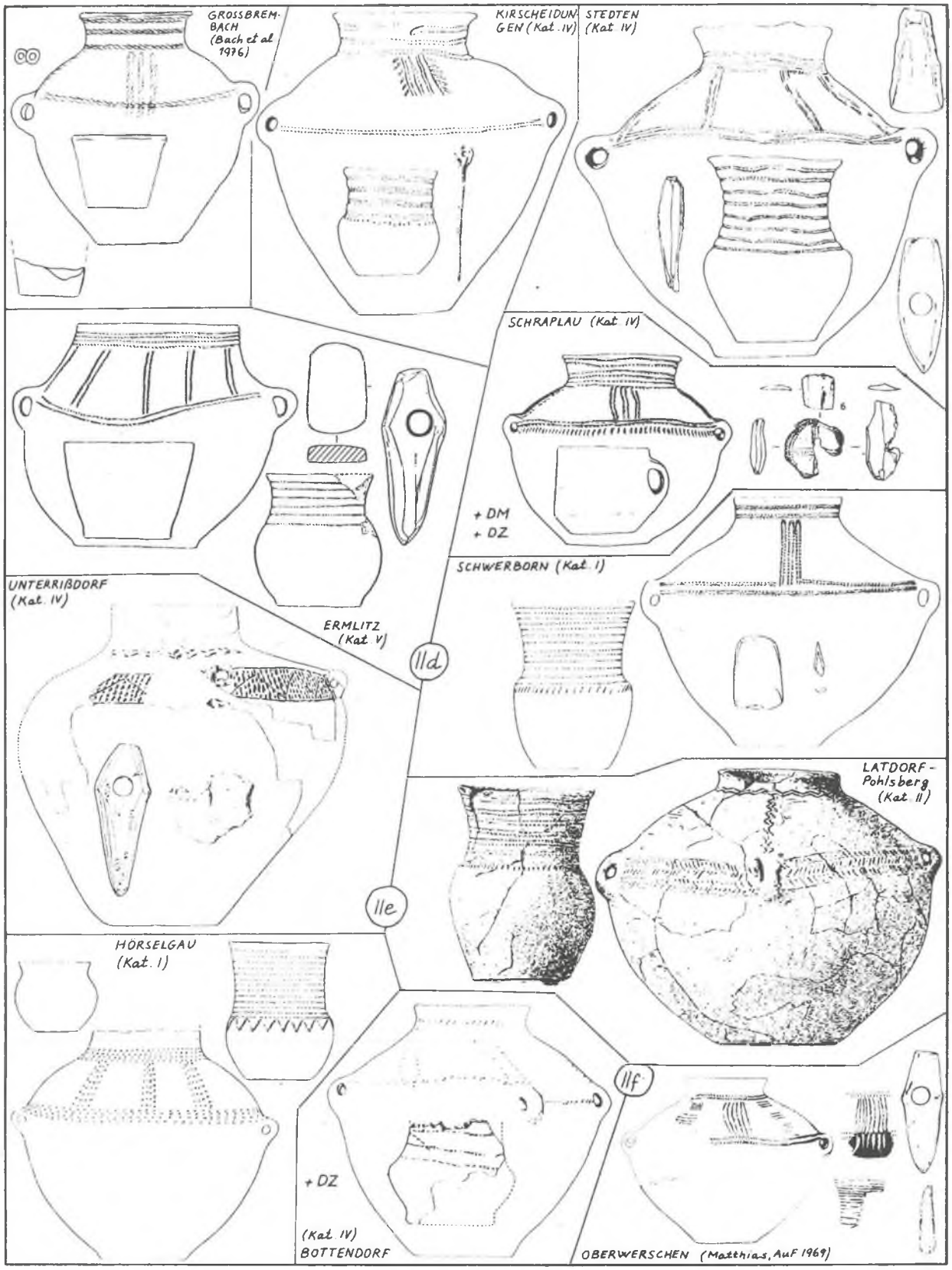

Obr. 28. Nálezové podskupiny IId, IIe, IIf ve stř. Německu, příklady hrobových komplexů (podle různých autorů). Ca 1/5—1/6. — *Abb. 28.* Subgruppen IId, IIe, IIf in Mitteldeutschland, Beispiele von Grabkomplexen.

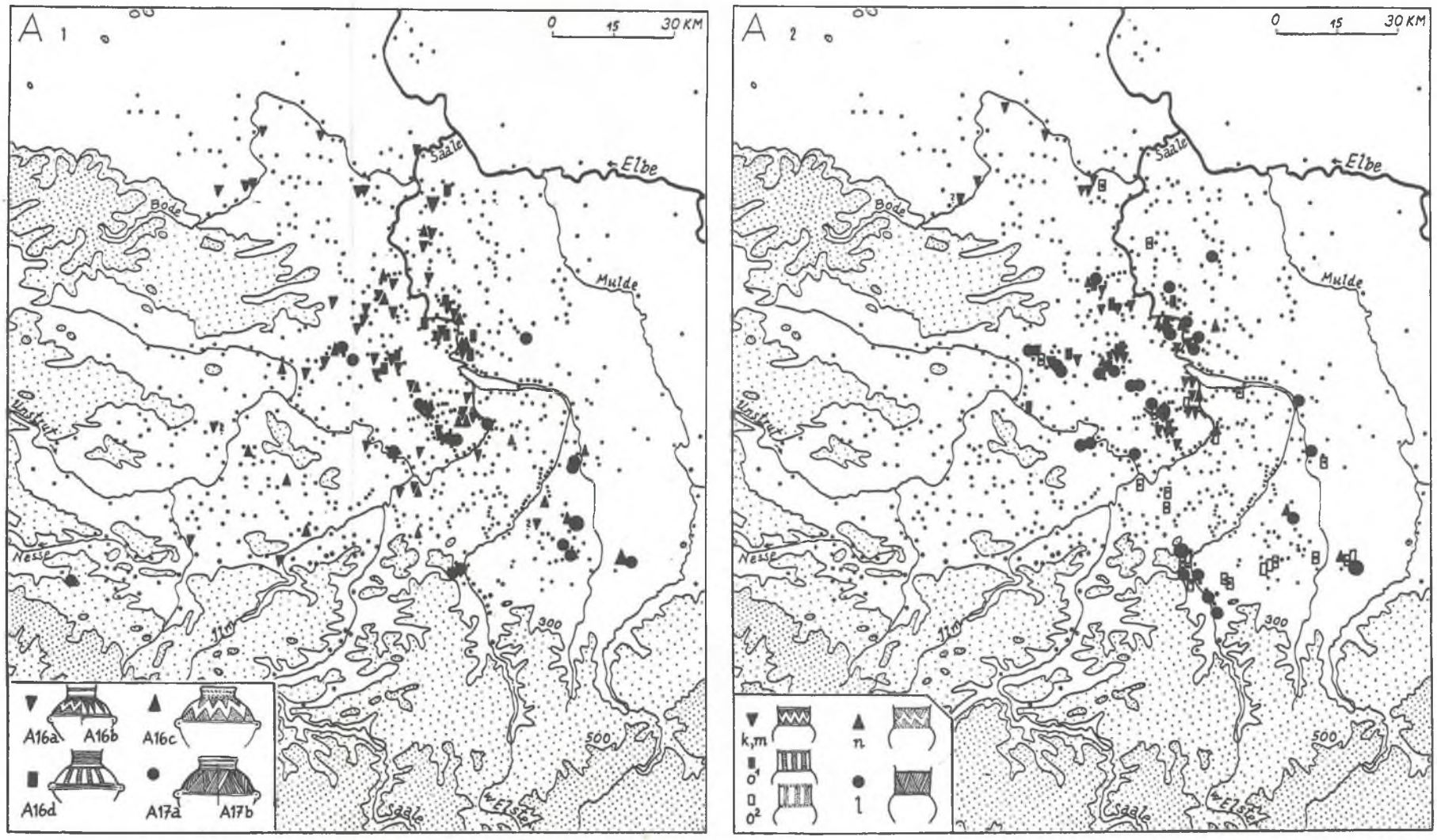

Obr. 29. 1, 2 rozšíření některých „mansfeldských" typů amfor a výzdoby pohárů. — *Abb. 29.* 1, 2 Verbreitung einiger „mansfeldischer" Amphorentypen und Becherverzierungen.

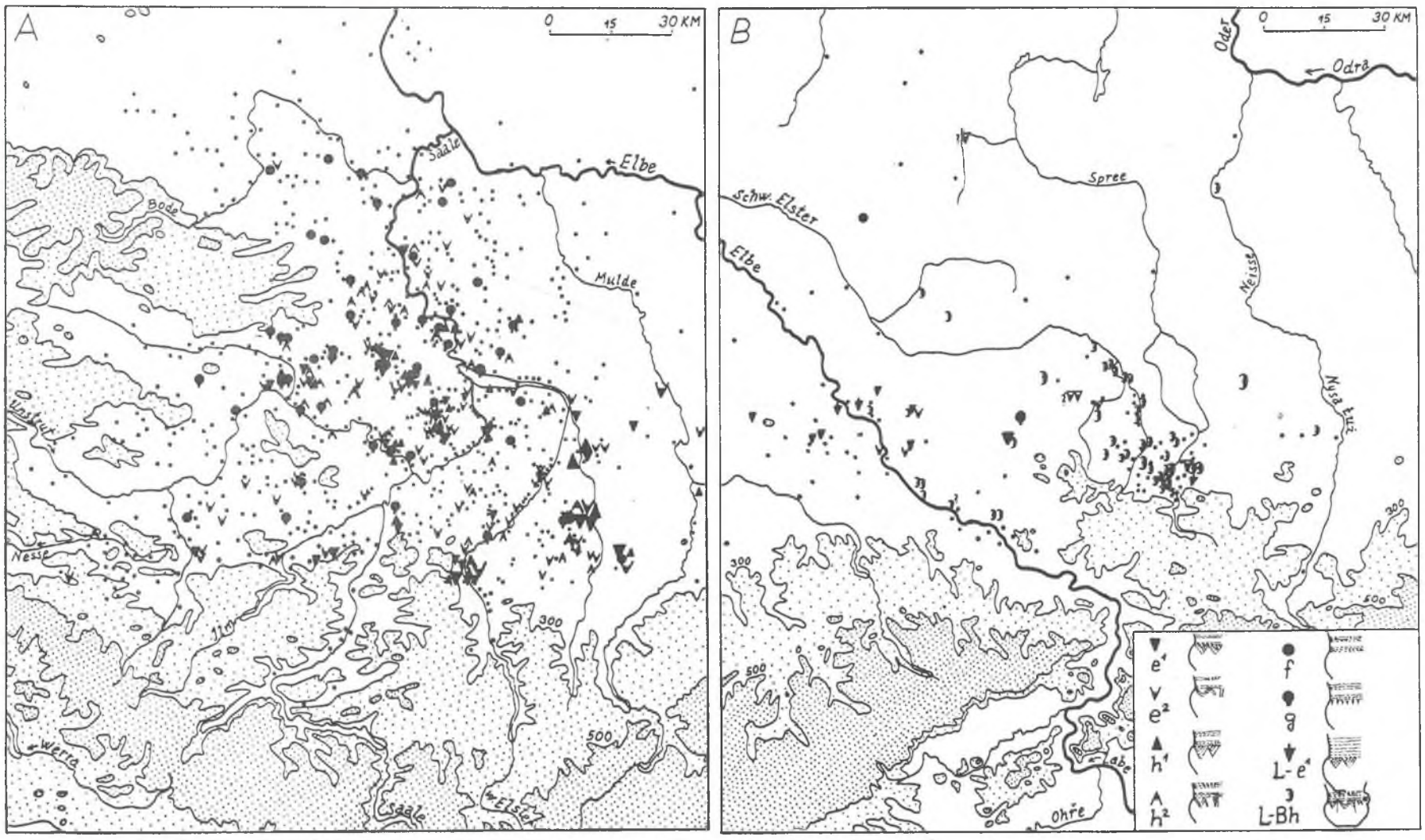

Obr. 30. Rozšíření některé pohárové výzdoby (L-e[1] hornolužická varianta, L-Bh hornolužické poháry s ouškem bez rozdílu výzdoby), větší symbol = 3—5 ks. — *Abb. 30.* Verbreitung einiger Becherverzierungen (L-e[1] Oberlausitzer Variante, L-Bh Oberlausitzer Henkelbecher ohne Unterschiede der Verzierung).

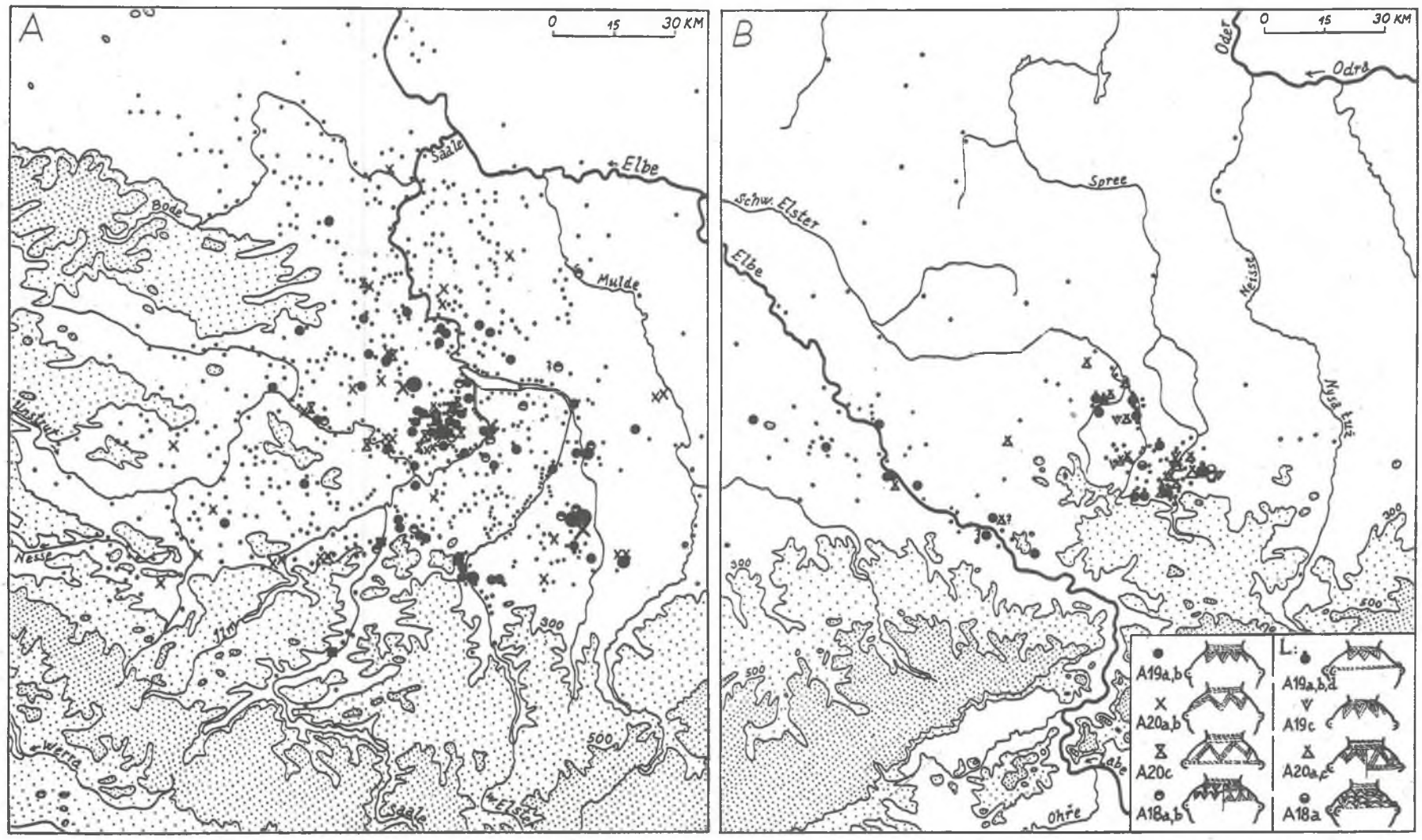

Obr. 31. Rozšíření některých typů amfor (L: = hornolužické typy; čtverečky = české typy A16—17); větší symboly = 3—4 ks a 5—6 ks. — *Abb. 31.* Verbreitung einiger Amphorentypen (L: = Oberlausitzer Typen; schwarze Vierecke = böhmische Typen A16—17); grössere Symbolen = 3—4 St. und 5—6 St.

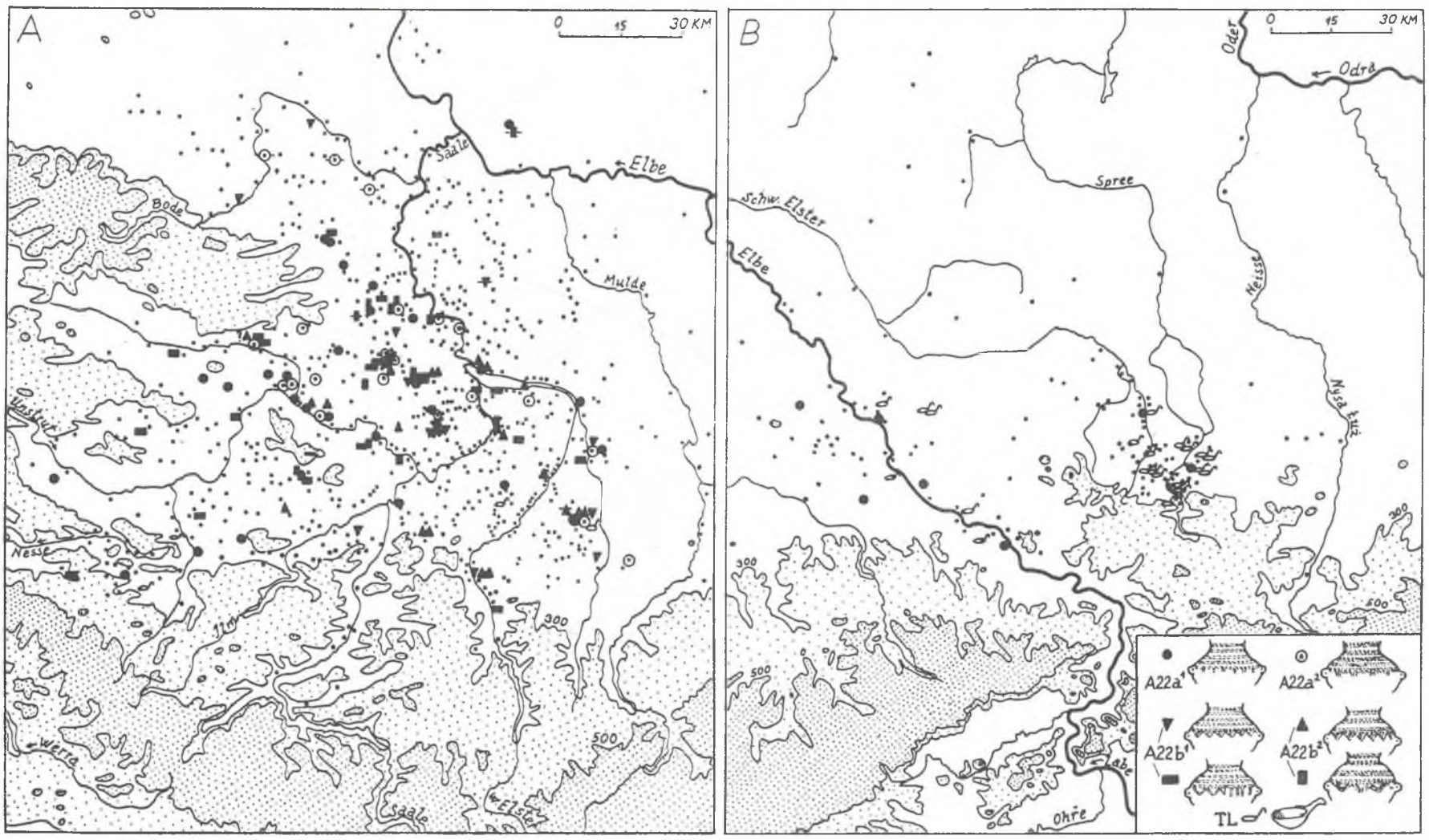

Obr. 32. Rozšíření některých variant A22 a hliněných lžiček (TL); větší symbol = 3ks, rýžky = čtyřuché exempláře. — *Abb. 32.* Verbreitung einiger Varianten des Typs A22, und der Tonlöffel; grösseres Symbol = 3 St., Striche = 4-henkelige St.

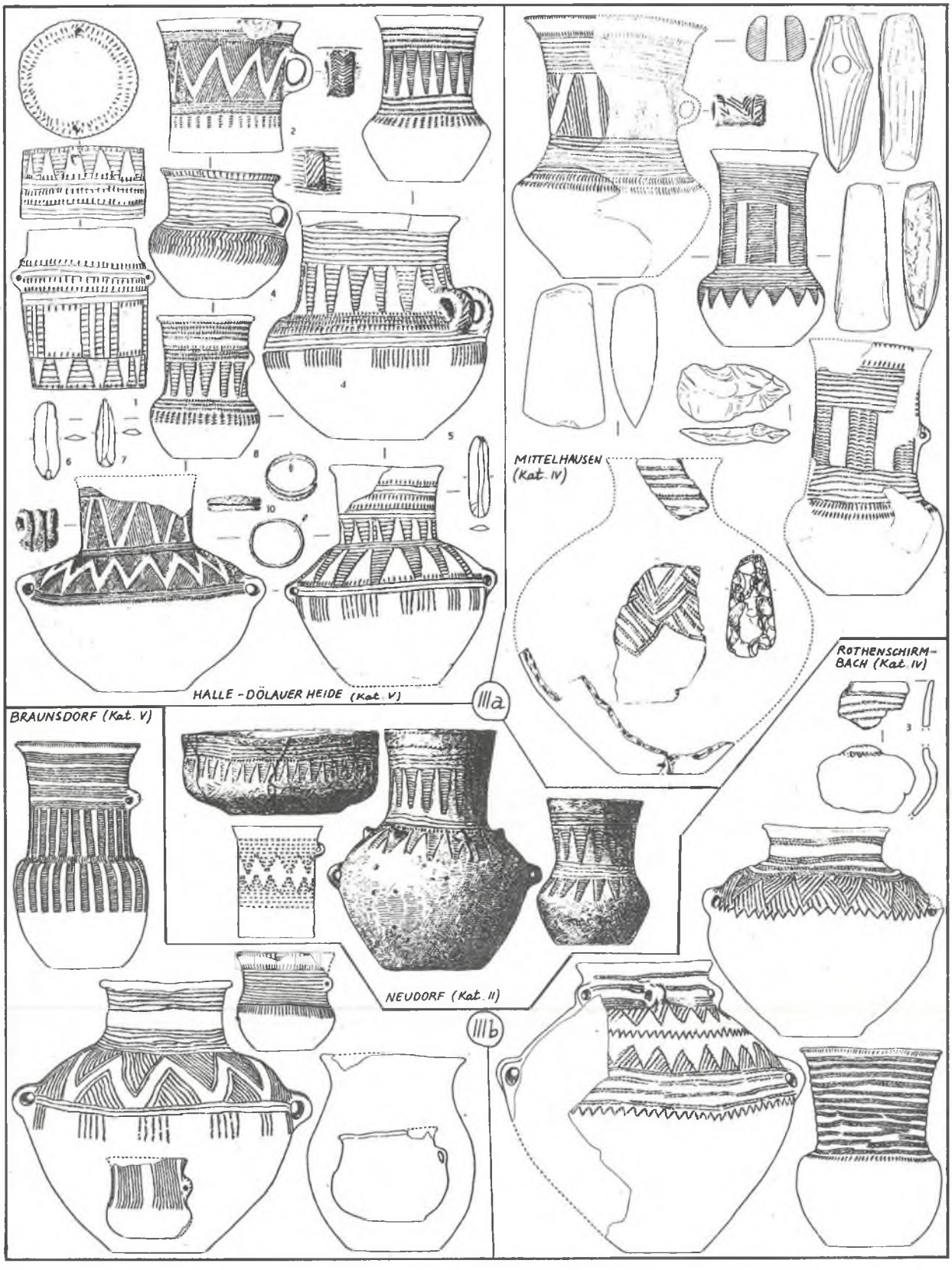

Obr. 33. Nálezové podskupiny IIIa, IIIb ve stř. Německu, příklady hrobových komplexů (podle *Matthiase 1982* aj. autorů). Ca 1/5. — *Abb. 33.* Subgruppen IIIa, IIIb in Mitteldeutschland, Beispiele von Grabkomplexen.

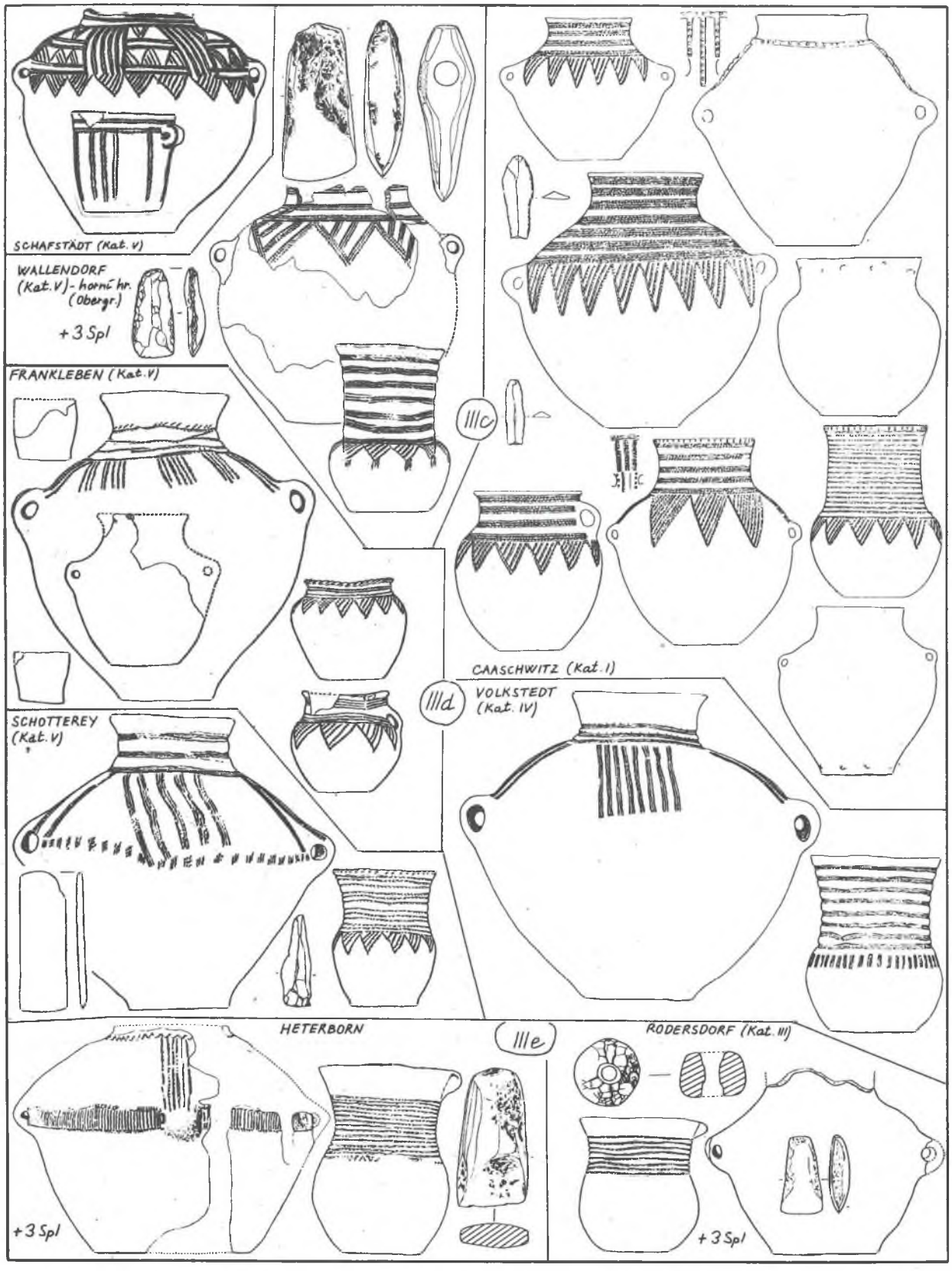

Obr. 34. Nálezové podskupiny IIIc, IIId, IIIe ve stř. Německu, příklady hrobových komplexů (podle různých autorů). Ca 1/5—1/6. — *Abb. 34.* Subgruppen IIIc, IIId, IIIe in Mitteldeutschland, Beispiele von Grabkomplexen.

které prý svědčí pro sled a—d. — Interpretace stratigrafií není podle našeho soudu vždy kritická, poukazuje však někdy správně na nedostatky terénní dokumentace „tradičních" stratigrafií. Hlavním záporem v Heinově koncepci je nerespektování různých souvislostí k ostatním skupinám ŠK v širším sousedství.

Kritikou Heinovy interpretace stratigrafií začíná svou studii o chronologii středoněmecké a české ŠK *A. E. Lanting* (*1982,* srov. i *1980*). V mnohém lze s touto kritikou souhlasit. Ve svém třídění navazuje jednak na obrácený sled Heinových skupin a—d (za mladou ŠK považuje skupiny c, b, a, tj. od objevení se amfory „Schraplau", blíže však nedefinovanou; také počítá s určitým překrýváním skupin resp. stupňů), jednak pro Čechy na naše NS I—III (*Buchvaldek 1967*), které však ostřeji ohraničuje jako stupně s podstupni. Z určitých důvodů zařazuje za NS I hypotetický stupeň IIa, typově blízký NS I; mansfeldskou skupinu v Posálí považuje převážně za mladší než NS III v Čechách. K některým vývodům obou autorů i dalších badatelů se vrátíme příležitostně.

Pro sledování vzájemných vztahů mezi skupinami event. podskupinami je třeba využít všech přístupů, jak již bylo naznačeno. Respektování nálezových celků se zdá být samozřejmé, ale právě v této fázi rozboru může být za jistých okolností (srov. problém uzavřenosti pohřebišť) přeceněno.

Stratigrafie. Jde jednak o nesporné vertikální stratigrafie (překrývání dvou hrobů nebo tzv. konkordantní pohřby, tj. přímo nad sebou v jedné hrobové jámě), jednak o stratigrafie v mohylách, které vyžadují opatrný výklad postupného ukládání pohřbů. Zatímco prvních případů je velmi málo, druhé jsou početnější, ale nepřinášejí často pro nedostatečnou dokumentaci nebo nečitelnost terénní situace očekávané výsledky. Upozornili jsme již dříve (*Buchvaldek 1966,* 146 sqq.) s příslušnými odkazy na to, že většina stratigrafií vztah mezi NS neřeší, protože „spodní" (starší) a „horní" (mladší) hroby mají velmi příbuzný inventář. Několik zbývajících situací (viz následující seznam) bývá pak v interpretaci opět ovlivněno celkovou chronologickou koncepcí autorů. Např. je třeba zdůraznit, že přítomnost běžného fasetovaného sekeromlatu ve stratifikovaných hrobech nemůže být jediným rozhodujícím chronologickým prvkem.

Příklady vzájemných stratigrafií hrobů s inventářem různých NS (podskupin):

a) Braunsbedra (dříve Bedra, *Kat. V,* 17; viz i *Saal 1983*). Tuto stratigrafii (spodní pohřeb NS II?, horní NS III) nepovažujeme již za tak průkaznou, protože pohár ze spodního hrobu má třásňovitou výzdobu na plecích, která je podobná třásním na keramice horního hrobu, kromě toho jeho tvar není dostatečně fixován do NS vzhledem k průběžnosti těchto pohárů.

b) Forst Leina (Abt. 17, mohyla I; *Kat. I,* 90 a *Höckner 1955,* 101) (*obr. 35*). Nedostatečná dokumentace a Höcknerův text sice připouštějí dva výklady, ale pravděpodobnější je ten, který považuje spodní hrob s amforou A4 za starší. Stratigrafický vztah podle keramiky by byl: starší NS II (IIb), mladší NS III (IIIb?).

c) Forst Leina (Abt. 31, mohyla II; *Kat. I,* 91 a *Höckner 1955,* 110). Spodní hrob s amforou A10a (A9a?) a horní s A19e/A18a by naznačoval sled: starší podskupina IIId, mladší IIIc.

d) Peissen (*Kat. V,* 133). Tuto stratigrafii považujeme za jednu z nejpřesvědčivějších, a to ve smyslu *Matthiasova* výkladu (*1951*). Hrob se spodním pohřbem NS IIc obsahuje výše pohřeb NS III (IIIc?) (*obr. 36*).

e) Schafstädt (*Kat. V,* 161, hroby 34 a 36). Hrob 34 s dózovitou nádobkou J (NS II) byl asi rozrušen hrobem 36 (NS III).

f) Schafstädt (*Kat. V,* 170, hroby 55 a 56). Hrob 55 s amforou A22b^2 (podskupina IIIc?), byl porušen hrobem 56 s amforou A10a (podskupina IIId).

g) Wallendorf (*Kat. V,* 195). Spodní pohřeb s amforou A12a (je tu určitá příbuznost s A9a NS II) byl překryt pohřbem NS III (IIIc?, mj. A19d, B5h^1, fasetovaný sekeromlat!).

h) Werben (*Baumann et al. 1983*). Pohřeb s amforou A1 (NS I) je starší než nálezy NS III (IIId, IIIa), z vyšší polohy.

i) Zipsendorf (*Hein 1981,* 55 uvádí nám nedostupnou literaturu). Zdá se, že jde o velmi sporný nález (*Lanting 1982,* 86).

Ostatní příklady, mj. uváděné i *Heinem* (*1981*) nemají podle našeho názoru dostatečnou vypovídací hodnotu z hlediska vztahů NS (podskupin); většinou „starší" hroby obsahují týž inventář jako „mladší". Problematický a těžko využitelný je také nález v Oldisleben (*Behm-Blancke 1967; Kat. IV,* Abb. 25b, T. 94:12—14, 18; 95:1—2), kde amfora A5 má patřit hornímu pohřbu, spodnímu schönfeldská mísa a pohár B3f. Výklad situace v Poserna (*Götze 1909*), byť přitahuje svou možnou sekvencí NS I (starší), NS II (mladší), není dokumentačně jasný.

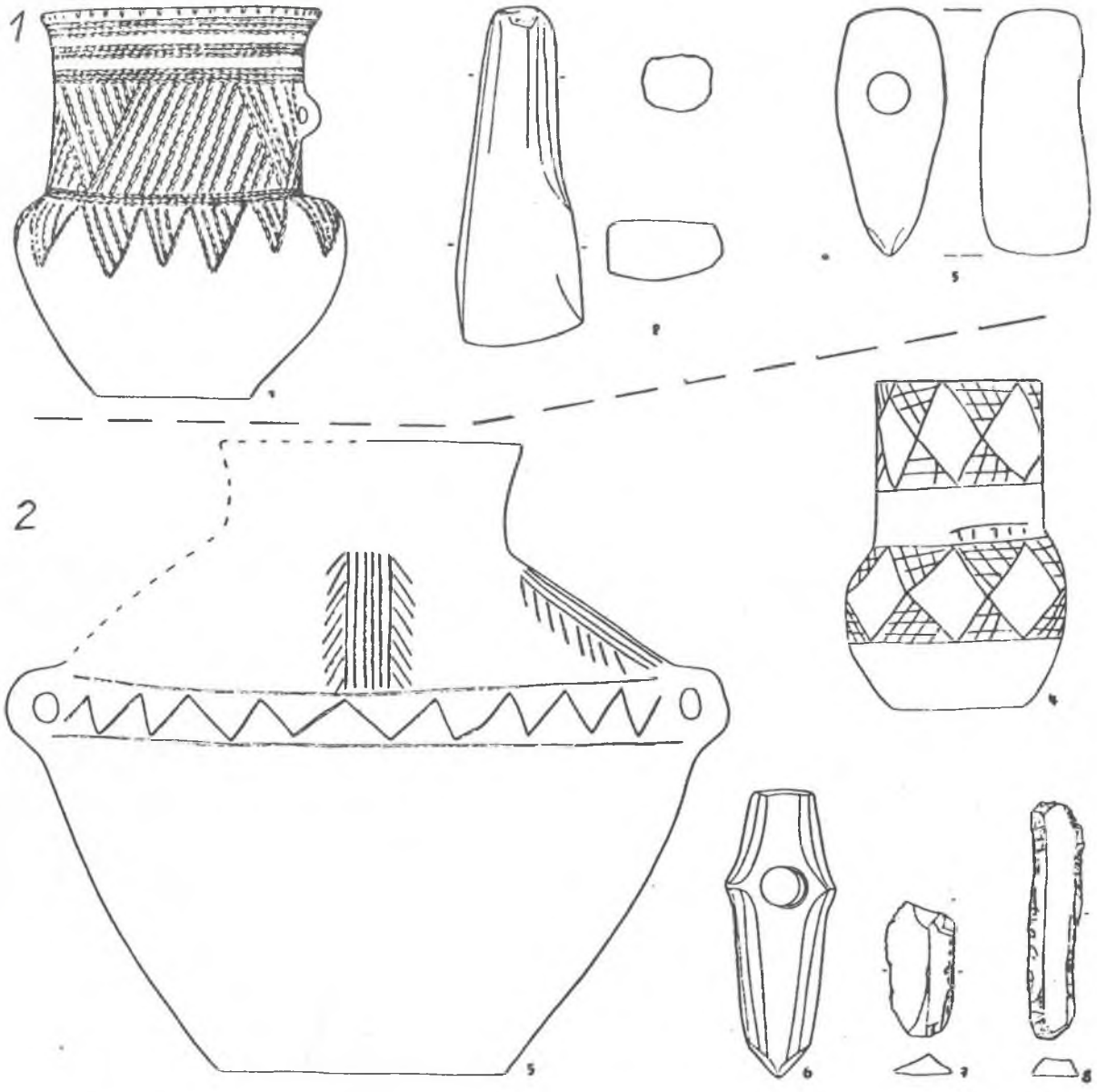

Obr. 35. Leina-Forst (Kr. Altenburg), Abt. 17, mohyla I. 1 horní hrob, 2 spodní hrob (podle *Loewe 1959,* T. 70). — *Abb. 35.* Leina-Forst, Abt. 17. Hügel I. 1 oberes Grab, 2 unteres Grab. Ca 1/3.

Z hlediska keramiky jsou nejpřesvědčivější stratigrafie ve Forst Leina (č. b), Peissen, Schafstädt (č. e), Wallendorf a Werben, přestože některá z nich nejsou ideální ani co do dokumentace ani co do obsahu (srov. kritiku *M. Heina, 1981* a oprávněnou protikritiku *A. E. Lantinga, 1982;* oba autoři však neuvažují vůbec o mnoha dalších stratigrafiích, které prokazují shodnost inventáře primárních a sekundárních hrobů). Pro určitou obecnější chronologickou hodnotu těchto stratigrafií by hovořil fakt, že zatím neexistuje stratigrafie s obráceným pořadím NS, kdy NS III by byla starší než NS I—II. Na druhé straně množství stratigrafií s blízkým inventářem primárního a sekundárního pohřbu připomíná, že u výše citovaných případů mohlo jít teoreticky o ukládání pohřbů (hrobů) s podobným časovým odstupem, který ovšem není nikdy znám. Na oprávněnost této úvahy ukazuje jednak stav výskytu fasetovaného sekeromlatu u NS (podskupin), jednak společný výskyt keramických tvarů NS II a NS III v jednom hrobě.

K problému fasetovaného sekeromlatu. Běžné fasetované sekeromlaty (FHA 2) jsou považovány většinou za projev starší ŠK, v naší koncepci jsou sice většinou spojovány s NS II, ale jejich poměrně velký počet patří i do rámce NS III. (Domněnka *A. E. Lantinga, 1982,* že FHA 1 — s rozšířeným ostřím, je nejstarším typem mezi fasetovanými sekeromlaty, je podle našeho soudu podložená.) Jednoduchá statistika jejich

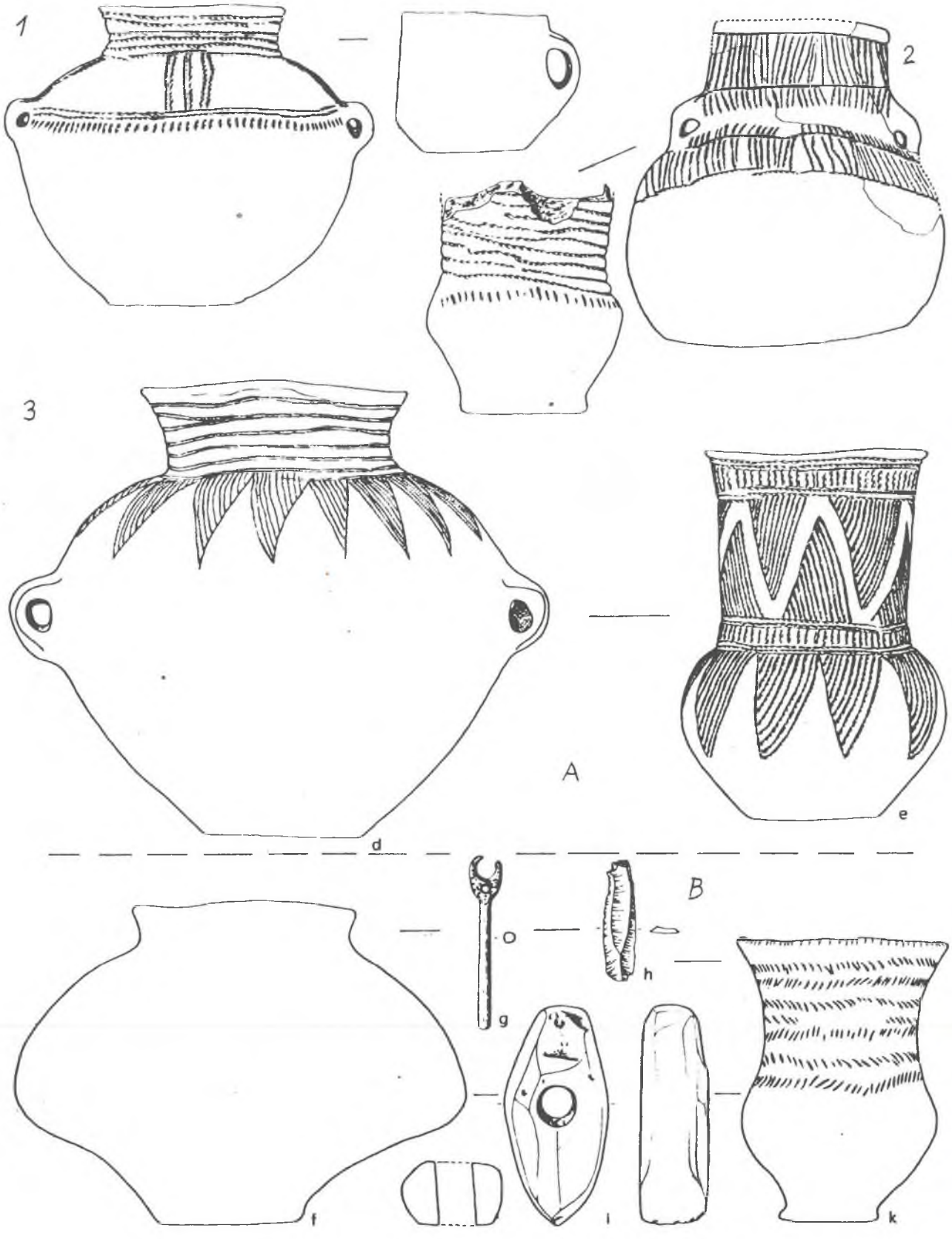

Obr. 36. 1 Schraplau, hrob (zde jen keramika); 2 Grossweissandt, hrob; 3 Peissen, A horní hrob, B spodní hrob (podle *Behrense 1973*). — *Abb. 36.* 1 Schraplau, Grab (hier nur Keramik); 2 Grossweissandt, Grab; 3 Peissen, A oberes Grab, B unteres Grab. Ca 1/3.

vazeb s celkovým počtem amfor prokazuje, že s typickými amforami NS II (kolem 185 ks; A3—A6, A11, A15) je podchyceno kolem 18 ks FHA 2, s amforami NS III (kolem 370 ks: A10, A16—A20, A22b[2] se šrafovanými trojúhelníky) kolem 14 ks FHA 2. V prvním případě jde o poměr zhruba 1 sekeromlat na 10 amfor, ve druhém 1 sekeromlat na více jak 26 amfor. Konečně stratigrafie ve Wallendorfu (viz výše) prokazuje přítomnost FHA 2 v horním hrobě s NS III (IIIc?). Nelze také přehlédnout, že FHA 2 je v mnoha — i akeramických — hrobech společně s fasetovanou sekerkou, která je v jiných komplexech opět s NS III (srov. výše stratigrafii ve Forst Leina — č. b!). V hrobech s poháry je FHA 2 sice převážně s tvary s jednodušší ornamentací (a, b, c, r, s), ale i se složitější (g, h, l, o). Tato fakta ukazují dostatečně, že fasetovaný sekeromlat FHA 2 u NS III není v zanedbatelném počtu a že sám o sobě nemůže být chronologickým kritériem.

Vztah NS pomocí nálezů jiných kultur. Tento přístup měl a dosud má ve středoněmeckém bádání určitý význam, patrně větší, než tomu odpovídají fakta. Uvažované kontakty mezi ŠK a jinými kulturami jsou většinou založeny na typologických souvislostech a hlavně hodnoceny z dané chronologické koncepce. Mají své oprávnění, ale nejsou dokladem bezpečných kontaktů dvou kultur. Téměř jediným příkladem kontaktního celku je hrob ze Schraplau (*Kat. IV,* T. 114) s amforou A9a (NS II) a tzv. walternienburskobernburským koflíkem (WII/BI, *obr. 36*). Považujeme jej za uzavřený celek s poznámkou, že koflík může být zahrnut do náplně bernburské kultury (srov. Derenburg, *Jahr. Halle 63, 1981,* 35, Abb.3:3 nebo Quenstedt, *Behrens-Schröter 1980,* Abb.70:1 aj.), jejíž třídění (Bernburg I—III) se stává nejvýš problematické (*Behrens 1981a,* 13 sqq.). Tomu by odpovídal i hrob z Gross-Weissandt (*Bär 1969*) s kulovitou amforou a pohárem B8b (NS II? *obr. 36*), protože současnost kultury bernburské s kulovitými amforami je dnes již evidentní. — Ostatní vztahy jsou již typologického rázu: tvarová příbuznost dóz s víky DD s bernburskými soudkovitými nádobkami (Tonnengefäss), zřetelné berburské ornamentální prvky na keramice v mansfeldských podskupinách (hlavně IIIa), v podskupině IIIe s východoharckou amforou, tj. v oblastech, kde bernburská kultura měla silné osídlení. Uvažuje se i o podobnosti kostěných jehlic a vztazích mezi ŠK a bernburskou kulturou oklikou přes schönfeldskou kulturu (hliněné bubny). Také v kamenných konstrukcích hrobů jsou podobnosti s předchozím vývojem s dlouhou tradicí. Na tyto vztahy, právě tak na nepochybné vztahy k schönfeldské kultuře, která je více méně současná s ŠK, ukázal naposled přesvědčivě *U. Fischer* (*1958*).

Problematičtější jsou vztahy ke kultuře zvoncovitých pohárů, přestože jsou známy dva kontaktní nálezy, bohužel s nepříliš dobrou dokumentací: Löderburg (*Kat. II,* T. 19:6—8; NS III, mísa na nožkách s vodorovným uchem, pohár B5u, válcovitý pohár G) a Masslau (*Kat. V,* T. 65:14—15; NS II?, pohár B10/8, koflík „průvodní keramiky" se svazky rýh). Zatímco první nález by vyhovoval vnějšímu relativně chronologickému schematu, druhý—dosud v německé literatuře nekomentovaný—již nikoliv. Kromě toho typologické vztahy mezi ŠK a zvoncovitými poháry jsou oprávněně kritizovány (*Hein 1981, Lanting 1982*), protože společné ornamentální prvky jsou dosti všeobecné. K dotyku obou kultur muselo ovšem dojít, ale nevíme přesně kdy a po jak dlouhou dobu.

O možnosti využití raně bronzových nálezů (únětická kultura) bychom se ani nezmiňovali, kdyby se v posledních letech neobjevily názory (*Ch. Strahm, W. Pape*) o delším přežívání ŠK do rané doby bronzové (Reinecke Al). Domníváme se, že jde o přenášení koncepcí z poměrů z jz. Německa, které nemají ve stř. Německu dostatečnou oporu. Různé uváděné příklady styku ŠK s únětickou kulturou (dokonce i vyspělou) nemají jednak dobrou dokumentaci, jednak jsou v naprostém rozporu s celkovou relativní chronologií ve stř. Německu, v Čechách a na Moravě, všeobecně uznávanou.

Absence kontaktních nálezů ŠK s jinými kulturami může být různě vyložena (jde o chronologicky různé jevy, kultury s různým etnikem se nestýkaly atd.). Zde lze jen shrnout, že nálezy jiných kultur k objasnění vzájemných vztahů NS příliš nepomáhají. Více indicií je jen v poměru bernburské kultury ke ŠK, a to jak k NS II (vzácný kontaktní celek), tak k NS III (typologické vztahy)

Vztah nálezových skupin pomocí ŠK v sousedství. Jde především o prvky kultury jednotlivých hrobů sz. Evropy (EK). (Přítomnost českých nálezů NS III v Posálí je v jasné souvislosti se středoněmeckou NS III, srov. *Buchvaldek 1981,* 165). Předně jde o sekeromlaty A-typu (AHA), které v EK patří bezpečně na počátek vývoje (*Glob 1944, Struve 1955* aj.). Jejich výskyt ve stř. Německu byl poněkud podceněn (srov. *obr. 21*), jejich kvantita a přítomnost i v Čechách ukazuje, že nešlo jen o příležitostné vtroušení. Hrob z Helfta (*Kat. IV,* T. 58:4—6) by naznačoval jeho uplatnění ještě v NS II (IIb).

Amfory Al-2 NS I ve stř. Německu mají sice i přesné obdoby v EK, ale na severu nejsou dosud stratigraficky dobře podchyceny (snad Dollerup, *Becker 1957*). O něco lépe je možno naznačit vztah pohárů s jednoduchou šňůrovou a rytou ornamentací (a—d) a vstřícnými rýhami (motivy r—t). V EK jsou některé obdobné formy a typy (např. B1—3, B12) datovány na počátek vývoje, a to jak stratigraficky (hroby pod úrovní), tak kontaktními nálezy se sekeromlatem A-typu (Odoorn, Hijken, *Bakker-van der Waals 1969,* Fig. 16:1 a str. 37). Jde tedy o vztahy ke středoněmeckým NS I—II. Poháry B8rs v záp. Německu, obdobné středoněmeckým, mají pak obecně vztahy k NS II (IIc). Složitější je otázka tzv. pozdního (Obergrabzeit) K-sekeromlatu EK v dolním Posálí, kde je početněji zastoupen, ale jen jednou v hrobě se ŠK (Ilbersdorf, *Kat. II,* T. 14:1—14, NS III); patrně NS III je v určité době současná s hroby nad úrovní (Obergrabzeit).

Posuzování starších prvků EK ve středoněmecké ŠK je znesnadněno tím, že nelze vždy jednoznačně rozhodnout, co je ve stř. Německu „cizí" a co „domácí", neboť jde o shodné až identické typy. S tím je vlastně spojena celá problematika NS I. Domníváme se jen, že např. amfory Al-2 nejsou nějakým druhotným a opožděným zásahem ze severu (nebo i ze západu?) do stř. Německa. Jejich rozšíření (*obr. 21*), mj. v Čechách a jinde v Evropě (*Buchvaldek, v přípr.*), a kvantita ukazuje, že jde o územně široký horizont nálezů z kratšího časového úseku.

Radiokarbonová data. Dosud známé údaje pro Posálí nelze příliš využít. *H. Behrens (1981)* uvádí 6 dat, z nichž se zdá být použitelných 5 v rozpětí 2160—1880 b. c. převážně z hrobů s inventářem NS III (k tomu viz ještě data z Etzdorf, *Pape 1981,* 47; 2200 a 1950 b. c.).

Chorologie a typologie. Oba dva přístupy jsou v současném bádání úzce spjaty, nehledě na nutnost zřetele na kvantitativní poměry. Jestliže typologická analýza a typové členění prodělaly dlouhý vývoj, který není dosud ukončen, zdá se, že rozbor rozšíření jevů má poněkud větší perspektivy, neboť přibývání nových nálezů lépe ohraničuje a zhušťuje archeologický prostor. Náš dosavadní text značně využíval typologické metodiky, je potřebí více se zamyslet nad kartografickými fakty.

Nedávná i současná prehistorie respektuje především dvě chorologická zjištění, která poměrně snadno interpretuje: širší rozptyl jevu a úzce regionálně fixované skutečnosti. V prvním případě jde o propojení několika oblastí v důsledku kulturního spojení, rozšíření směny atd., ve druhém o lokální vývoj, o lokální projev části obyvatelstva, podmíněny místními příčinami, ať již hospodářskými (surovinové a potravinové zdroje) nebo jinými (kontakt s jinou kulturní oblastí ap.).

Je charakteristické, že vztah „nadregionální — regionální" v rámci jedné kultury, jednoho kulturního komplexu, je obvykle rychle převáděn do problematiky vnitřních relativně chronologických vztahů. Přitom regionální může být mladší, což je nejčastější výklad, ale i starší, kdy bylo ohniskem nového jevu. V obou případech má značnou úlohu kartografický fakt, že nadregionální a regionální jevy se územně překrývají. Překrývání se může ovšem týkat i několika regionálních jevů, např. nálezových skupin ve stejném relativně malém území. V tomto stadiu vstupuje do výkladu obecně přijímaná zásada, téměř axiom, že územně se překrývající jevy nemohou být současné. Co je starší, o tom rozhodují další údaje, zvláště stratigrafické a typologické. Pokud jsou k dispozici v dostatečném množství a jsou evidentní, je chronologický výklad správný.

Problém však spočívá v tom, že taková jednoznačná interpretace je možná v neolitu a eneolitu stř. Evropy jen u některých kultur, převážně ze starších úseků, a to často na základě sídlištních nálezů. U mladších eneolitických kultur nebyla v mohých případech (bernburská kultura, kultura kulovitých amfor v Posálí) jednoznačně prokázána, a to z praktických i teoretických důvodů: stratigrafií je velmi málo, typologické vazby mezi různými objekty a nálezy jsou sice zřetelné, ale není jasné, v jakém jsou chronologickém pořadí, nemluvě již o neznalosti vnitřních hodnot a příčin změn keramických forem a zvláště ornamentů. Za závažný nedostatek tohoto „axiomu" považujeme však jeho jednostrannost. Vychází totiž z nedoloženého předpokladu, že zřetelnější keramické styly (skupiny) musí představovat vývojové fáze, stupně a že tyto styly jsou dílem obyvatelstva sídlícího nepřerušovaně v jedné oblasti, ba v jedněch a těchže vesnicích. Neznamená to, že by tomu tak nemohlo být, ale tato „statická", zároveň evolucionistická koncepce života a vývoje je jen jedním vývojovým modelem.

Vedle této vžité a běžně využívané koncepce bychom chtěli vyzdvihnout druhý model, jehož základy byly vypracovány v poválečné době při studiu zemědělské kultury s lineární keramikou (*E. Sangmeister, B. Soudský aj.*). Tato druhá koncepce uvažuje o cyklickém zemědělství, tj. přesouvání obyvatel vesnice v poměrně krátkých lhůtách (méně než 20 let) do blízkého sousedství pro zaplevelení a menší výnosnost polí.

Přestože je tento model v současné době kritizován, domníváme se, že má v obecném pojetí svou oprávněnost, protože se opírá o určitá archeologická fakta. První model je oproti tomu zatím značně spekulativní a zatížen modernizací. Je jistě možné uvažovat o dalších modelech nebo i o kombinaci obou zmíněných.

Druhý model lze pomocně označit za „dynamický" (pohyby obyvatelstva), ačkoli v našem pojetí je zdrženlivý k předpokladu nutného vývoje, ilustrovaného „stupni" a „fázemi" podle keramiky; nezamítá ovšem vývoj kultury. Tento model u ŠK je podepřen výkladem pohřebišť (*Buchvaldek—Koutecký 1972, Buchvaldek 1973*). Na pohřebišti o 30—40 hrobech nemohlo být pohřbíváno déle než generaci, po delší dobu (100—150 let) jen v případě, že by šlo o pohřebiště několikačlenné rodiny, což je krajně nepravděpodobné.

Následující hodnocení přihlíží k tomuto druhému modelu, který je zpětně chorologickými zjištěními ovlivňován a podle našeho soudu posilován. Technicky byly mapy zpracovány co nejjednodušším způsobem. Za současného stavu pramenů bylo by možné je zpracovat dokonaleji, a to podle různých hledisek, což by si vyžádalo speciální práce. Pro srovnávací účely však — doufáme — postačí, přestože nanesení všech jednotlivých nálezů poněkud zkresluje situaci: rozsáhlejší výzkumy některých nalezišť zvýšily počty určitých typů v některých regionech a narušují tak v podstatě statisticky náhodný charakter celkového obrazu. (Týká se např. centrálního regionu s intenzívnějším výzkumem.)

Výklad archeologických map, přihlédneme-li k otázkám jejich relativní objektivity, je v mnohých směrech nesnadný. Pro přehlednost bude dále postupováno ve stručných bodech.

1. Uznávaná skutečnost, že komplex se ŠK v Evropě je vnitřně propojen především pohárem s jednoduchými (dvojitými) otisky šňůry (motivy a, b) koresponduje s mapou *obr. 23*, na níž je zřetelné všeobecné rozšíření těchto motivů po celém stř. Německu. V menší míře (územně i kvantitativně) platí toto zjištění i pro motivy c, d (ryté linie). Tentýž závěr lze vyslovit i pro amfory typu Al—2 a sekeromlaty A—typu (AHA), (*obr. 21*).

Uvedená zjištění se týkají hlavních prvků NS I. Z předchozích úvah je však zřejmé, že motivy a, b (c, d) patří různým i průběžným tvarům pohárů, z nichž jen některé jsou v užší souvislosti s NS I.

Metodicky zajímavý fakt, že široce rozptýlené typově příbuzné prvky ŠK v Evropě jsou rozptýleny i po celém stř. Německu (tj. obecné se projevuje ve zvláštním), se do určité míry opakuje u některých dalších typů NS II.

2. Z výraznějších typů amfor (nad 30 ks) mají širší rozptyl po většině stř. Německa (s výjimkou dolního Posálí a zčásti okr. Saalkreis) amfory typu A4, A5, A9, A15 (*obr. 22, 24*). Podobné rozšíření mají poháry se vstřícnými rýhami (zvláště motiv r, *obr. 22*) a s jednoduchými OŠ s třásňovitou výzdobou (motiv e^2, *obr. 30*) na plecích. Protože jde o nálezy NS II, je nutné přihlédnout opět k rozšíření pohárových motivů a, b (*obr. 23*), neboť řada pohárů do NS II podle nálezových celků patří (srov. i *obr. 25* s A7 a s A13).

Zmíněné typy amfor a motivy pohárů mají četné obdoby v některých sousedních oblastech, zvláště je to patrné u A5 (viz Čechy) a pohárů se vstřícnými rýhami (podskupina IIc). Naopak překvapuje, že amfora A4 je např. v Čechách slabě zastoupena (*Fischer 1969*). Souvislost těchto středoevropských typů např. s Čechami podtrhuje rozšíření nemapovaných dózovitých nádobek J, ozdob ze zubů a mušlí DZ, DM a fasetovaných sekeromlatů. — Zvláštní postavení má dolní Posálí, kde dominuje amfora A23 (*obr. 24*).

3. Sledujeme-li další vůdčí typy amfor (motivy pohárů), je mapový obraz složitější. Pro získání přehledu je vhodné nejprve zhodnotit mapy některých keramických typů s výrazně lokálním rozšířením.

Jde především o hlavní typy mansfeldských podskupin IIIa, IIIb (*obr. 29*), soustřeďující se do centrálního regionu a do většiny jižní oblasti. Naše mapy zčásti doplňují starší kartografické zpracování (*Ch. Fischer 1959, P. Donat 1969*) a naznačují větší prolínání nálezů obou podskupin. Zatímco severní podskupina IIIa je lépe kvantitativně doložena, je homogennější (srov. např. rozšíření dóz s víky DD — *Ch. Fischer 1959*, Abb. 9) a více zasahuje do dolního Posálí, jsou u jižní podskupiny IIIb nápadné dvě skutečnosti, o nichž nelze s jistotou říci, zda jde o odraz reality: její slabé zastoupení ve „vnitrozemí" mezi řekami Saale a W. Elster (tam jsou spíše některé prvky NS II) a naopak silnější rozšíření mezi W. Elster (tam až jihovýchodně od Eisenbergu!) a Pleisse.

V každém případě mapový obraz a zřetel na hroby mansfeldských podskupin obsahující nálezy jiných podskupin dovoluje uzavřít, že mansfeldské podskupiny nemohly existovat v určité době jako jediný reprezentant ŠK ve stř. Německu.

4. Hledáme-li doplňující „lokální" nálezy k předchozímu obrazu, které by vyplnily ostatní regiony, je

nesnadné je najít. Pro dolní Posálí je charakteristická východoharcká amfora A23 (*obr. 24*), jejíž kontaktní nálezy hovoří jak pro její zařazení do NS II, tak do NS III (resp. IIe a IIIe). Nápadný je poměrně hluboký zásah amfory A23 na sever centrálního regionu. Typologické vztahy naznačují, že v určité době mohla být severní mansfeldská podskupina současná s podskupinou IIIe (IIe?).V územně velkém jz. regionu však adekvátní lokální skupina pravděpodobně neexistovala. Ukazují na to nejen mapy, ale i statistické vyhodnocení podílu keramických typů v jednotlivých regionech nebo okresech (*obr. 37—38*), které svými procentuálními hodnotami odstraňuje zkreslení, vzniklé určitou podreprezentativností nálezů např. v jz. oblasti. Protože nelze předpokládat, že by v tomto regionu zmizelo na delší dobu osídlení se ŠK, plyne z obou přístupů, že v této periférnější oblasti byly produkovány nálezy NS II po většinu doby trvání ŠK; zčásti to připomíná pravděpodobně dlouhou produkci amfor A23 v dolním Posálí.

Tato zjištění považujeme za velmi závažná pro pochopení vnitřních chronologických vztahů ŠK a jejího vývoje v celém stř. Německu. Pomáhají také mj. vysvětlit některé kontaktní nálezy prvků různých NS, často považované za druhotně pomíšené.

5. Mapy dalších vůdčích typů některých podskupin, které mají rovněž lokální charakter, a jsou rozšířeny zhruba také v centrálním a jižním regionu, vyvolávají řadu otázek. Předně jde o amforu A10 („Schraplau" s trojitými OŠ), hlavní typ podskupiny IIId. Její rozšíření (*obr. 25*) se odlišuje od map mansfeldských podskupin především slabým zastoupením na severu ústředního regionu a dalšími drobnými odchylkami (výskyt při dolním toku Helme, mezi Saale a W. Elster).

Velmi podobné rozšíření s mansfeldskými podskupinami s menšími odchylkami mají amfory A19 a, b (*obr. 31*), A22a^2, A22b^1, A22b^2 vůdčí typy podskupiny IIIc, k nimž se pojí z pohárových motivů hlavně e^1, f, g, h (*obr. 30, 32*), rovněž s určitými odchylkami v rozšíření. Pozoruhodné je přitom zastoupení amfor A19 ve vých. regionu, čemuž by odpovídalo i tamější rozšíření motivu e^1.

Mapový obraz prvků podskupin IIId a IIIc sám o sobě vztah mezi nimi neřeší. Stratigrafie ve Forst Leina a Schafstädt (viz výše, srov. i stratigrafii ve Forst Leina, moh. II, Abt. 31. Höckner 1955, 110) a některé kontaktní nálezy s poháry zastoupenými v mansfeldských podskupinách naznačují *rámcovou současnost všech podskupin*, tj. IIIab, IIIc, IIId. Odchylky v náplni jednotlivých podskupin a v rozšíření (zatím je to nejlépe patrné při srovnání podskupin IIIa a IIId) považujeme proto za odraz odchylné produkce skupin tvůrců ŠK, nikoliv za vývojové fáze. I typologicky mají některé podskupiny různou genezi: IIId navazuje na IId, IIIc souvisí úzce s mansfeldskými podskupinami.

Jsou-li tyto závěry správné, znamenaly by další variantu rozvoje ŠK, a to v jižním a zvláště centrálním regionu, spočívající ve značné diferenciaci keramické produkce. Čím byl tento rozvoj podmíněn, nelze jednoznačně říci, ale patrně tu měly hlavní význam dva faktory: vhodné geografické podmínky s dobrými potravinovými zdroji (mj. i sůl!) a rozvinuté předchozí eneolitické osídlení, které bylo pravděpodobně i inspiračním zdrojem pro vytváření nových forem a ornamentiky (viz níže).

6. Ostatní mapy nálezů, které tu nebyly blíže komentovány, nelze blíže hodnotit pro menší počty příslušných typů a z toho plynoucí zkreslení. Na druhé straně izolovanější výskyt některých výše hodnocených typů v regionech, kde nejsou běžně zastoupeny (např. mansfeldské výrazné typy v jz. regionu, české typy v již. regionu, *obr. 31*), je pravděpodobně odrazem jiné historické situace než jak tomu bylo v případě souvisle osídleného prostoru určitou podskupinou. Výklad je tu nesnadný, mohlo jít o výjimečnější průniky menších skupinek do vzdálenějších území, provdání žen nebo i napodobení tvarů ze sousedství.

Před předběžným shrnutím chorologických zjištění se pokusíme naznačit typologický vývoj hlavních forem a ornamentiky keramiky, protože má svou váhu při konfrontaci s kartografickými fakty. Překračujeme sice zásadu postupného výkladu, ale pro jeho zkrácení je třeba uvést, že v typologické analýze vycházíme z předpokladu, že základem vývoje ŠK ve stř. Německu jsou prvky NS I (tzv. celoevropského horizontu).

U amfor jde v podstatě o dvojí základní schéma výzdoby (tvarových specifik, kterých není tolik, jak se soudilo, si povšimneme příležitostně): svislé, metopovité nebo vodorovné, plošné. Kromě toho je obojí základní řazení výzdoby na plecích i kombinováno. Rámcově lze říci, že první schéma je charakteristické pro amfory NS I—II, druhé pro NS III vyjma amfor podskupin IIId (A10) a IIIe (A23). Typologické vztahy, vývoj lze naznačit v několika bodech; amfory se svislým, metopovitým řazením výzdoby:

(a) AI—2 → A3—4 → A9 (A11) → A10 → A22d nebo
(b) AI → A9 (A11) → A10 → A22d;
(c) AI → A4 → A5 (A6) nebo
(d) AI → A5 (A6);
(e) AI → A15;
(f) AI → A23b.

Komentář: z těchto typologických řad odrážejí pravděpodobně nejvíce pravěkou realitu první dvě, představující dvě alternativy typologických změn, jež byly postupné a nevyžadují ve výkladu zvláštního vysvětlení. Řady (c, d) obsahují problém vzniku motivu jedlové větévky (A5), o kterém byla již řeč (viz str. 41). Zatímco návaznost tohoto motivu na Al je zcela obecná, jsou k ní zřetelné formální souvislosti v různých detailech, podobně i k amfoře A4. Rovněž závislost A15 a A23b na amfoře Al je obecnější (zachování metopovitého řazení výzdoby, zvláště u A15), ve výzdobě východoharcké amfory A23b lze rozpoznat podobnost s některými motivy bernburské kultury. — Do úvah nezařazujeme typy A7, A13 pro jejich jednoduchou výzdobu, která vznikla buď redukcí bohatšího motivu (A7) nebo zvýrazněním jeho části (přesekávaná páska u A13—14; nelze však vyloučit, že u těchto typů mohlo dojít k menšímu ovlivnění z Čech, i když tento názor některých německých autorů se jeví jednostranný).

Amfory s vodorovným (plošným) řazením výzdoby: přesvědčivější typologické řady nelze předložit, jen vztahy, které byly v podstatě již výše vyjádřeny subvariantami některých typů.

(g) A16a ↔ A16b
(h) A16a ↔ A16c
(i) A16d
(j) A16c ↔ A17a ↔ A17b
(k) A16c ↔ A18a ↔ A18b
(l) A16c ↔ A19a (A19b, A19e)
(m) A16c ↔ A21 ↔ A10 (A9, A11)
(n) A19b ↔ A10 (A9, A11)
(o) A20a ↔ A22e (vodorovné klikatky)
(p) A20b ↔ A10 (A9, A11)
(q) A20c ↔ A2 (A3b, c)?
(r) A21 ↔ A10
(s) A22a ↔ A22b ↔ A19a

Tvarově lze zaznamenat výskyt vyšších hrdel, převážně u variant A16a, b, d; u těchže je častá technika taženého vpichu. Většina motivů je spjata se šrafovanými trojúhelníky. Přestože jde o dosti všeobecný prvek v eneolitu stř. Evropy, i u šňůrové keramiky, považujeme za jeho nejpravděpodobnější původ prostředí bernburské kultury, event. i kultury kulovitých amfor, na což ukazují i různé detaily: vodorovně šrafované trojúhelníky, žebříčkový motiv (A16d), klikatkové pásy aj., známé jen z lokálních podskupin ŠK v Posálí. Některé motivy jsou pak ve vztahu k výzdobě pohárů (A22a, A22c), jiné jsou osobitou obměnou trojúhelníkových motivů. Uvedené typy a varianty amfor je obtížné typologicky ve výzdobě navázat na amfory se svislým řazením výzdoby, i když vztahy lze zaznamenat (viz svislé svazky u variant A19b, A20b, A21). Jedině dvě amfory A1c (Volkmaritz, Schraplau; *Kat. IV*, T. 114:10; 141:4) naznačují vztah až k amforám A1; bylo by možné uvést podobné, byť méně přesvědčivé příklady, ale zatím nepočetné.

Dosti nejasný je původ nových keramických druhů spjatých podle nálezových celků převážně s NS III. Jen zcela obecně lze pro ně hledat, např. pro džbánkovité tvary C, předlohy v bernburské kultuře, v které jsou však zřetelné vzory pro dózy s víky DD. Nelze vyloučit, že pro určité nové druhy (vejčité nádoby D) mělo význam prostředí ŠK v Čechách.

U pohárů je sice výzdoba na hrdle v podstatě plošná, ale je možno ji dělit rovněž na dvě základní schémata: jednoduchou vodorovnou ornamentaci a složitější trojúhelníkovou (žebříčkovou), která bývá často kombinována s prvky prvního schématu. Toto hrubé dělení platí i pro doplňkovou výzdobu na podhrdlí. Při pokusu o sestavení typologických řad vycházíme jako u amfor z NS I, ale u pohárů s jednoduchou vodorovnou výzdobou je nutné považovat za druhý výchozí motiv linie vstřícných rýh. Poháry s jednoduchou vodorovnou ornamentací:

(a) a, b → e^2 → e^1;
(b) a, b → f, g → h^2 → h^1
(c) c, d → ?
(d) r → s ← c;
(e) r → t ← a, b;
(f) r → q;
(g) r → z^2?

Tak jako u amfor, koncové články prvních dvou řad patří mezi prvky podskupin NS III, první event. druhé články všech řad do obsahu NS I—II (motivy a—d, e^2, r, s, q, z^2; menší část motivů f, g, h^2).

Poháry se složitější (trojúhelníkovou, žebříčkovou) orametací. Patří většinou do rámce NS III, rovněž nelze u nich předložit zřetelné typologické řady, ale spíše jen naznačíme vzájemné typologické vztahy:

(h) k ↔ l
(i) k ↔ m
(j) k ↔ n
(k) m ↔ o[1]
(l) p ↔ n

Podobných vztahů je možno označit více, lze je někdy i doložit výskytem dvou motivů na jednom poháru. Důležitější je časté kombinování složitější ornamentiky na hrdle (tj. k—p) s jednoduššími motivy pod okrajem, na přechodu hrdla a těla a na podhrdlí, které lze spojovat s první skupinou pohárů, s výzdobnými

NS FGr	typy amfor *Amphoren-typen*	*REGIONY — Regionen* (obr. 8 — *Abb. 8)*												*Celkem Summe*	
		a severní nördliche		*b centrální zentrale*		*e jižní südliche*		*c západní westliche*		*d jihozápadní südwestliche*		*f východní östliche*		*ks St.*	*% %*
		ks	%	ks	%	ks	%	ks	%	ks	%	ks	%		
I	A1—2	8	7,5	7	2,2	2	0,9	—	—	3	2,8	—	—	20	2,4
II	A3—4	8	7,5	14	4,5	12	5,6	9	10,7	6	5,5	3	13,0	52	6,1
	A5—6	3	2,8	32	10,2	16	7,5	14	16,7	21	*19,4*	—	—	86	10,1
	A7a—d	9	8,4	35	11,1	35	16,4	12	14,3	19	17,6	3	13,0	113	13,3
	A9, A11	3	2,8	24	7,5	9	4,2	7	8,4	16	*14,8*	—	—	59	6,9
III	A10	3	2,8	18	5,7	14	6,5	3	3,6	3	2,8	1	4,3	42	4,9
II—III	A13—14	—	—	2	0,6	12	5,6	2	2,4	4	3,7	—	—	20	2,4
II	A15	2	1,9	7	2,2	10	4,7	7	8,3	9	8,3	—	—	35	4,1
II—III	A23	42	*39,2*	14	4,4	3	1,4	3	3,6	2	1,8	—	—	64	7,5
III	A22	12	11,2	54	17,2	28	13,1	20	*23,8*	11	10,1	5	21,7	130	15,3
III	A16a—d, A17a—b	15	14,0	51	16,1	24	11,2	3	3,6	7	6,5	1	4,3	101	11,9
III	A19a—b, A20a—b	2	1,8	57	18,1	49	*22,9*	4	4,8	7	6,5	10	*43,5*	129	15,1
	Celkem	107	100,0	315	100,0	214	100,0	84	100,0	108	100,0	23	100,0	851	100,0
I	A—Axt (AHA)	38	49,4	12	15,6	7	9,1	11	14,3	6	7,8	3	3,9	77 = 100 %	
	výzdobné motivy pohárů *Becherverz.*	*a*		*b*		*e*		*c*		*d*		*f*		*Celkem ks*	*%*
I—II	*a, b*	*55*	*56,7*	70	26,1	55	28,9	39	*50,6*	45	*57,7*	11	34,4	275	37,1
	c, d	9	*9,2*	4	1,5	3	1,6	2	2,6	—	—	—	—	18	2,4
	r, s, t	6	6,2	24	9,0	8	4,2	3	3,9	16	*20,5*	2	6,3	59	8,0
II—III	e^2	5	5,2	37	13,8	25	13,2	4	5,2	11	14,1	7	21,9	89	12,0
III	f, g	9	9,3	24	9,0	8	4,2	10	13,0	3	3,8	—	—	54	7,3
	e^1	1	1,0	13	4,8	28	*14,7*	2	2,6	1	1,3	9	28,1	54	7,3
	h^{1-2}	2	2,1	36	13,4	32	*16,8*	10	13,0	2	2,6	1	3,1	83	11,2
III	k, l, m, n, o^{1-2}	10	10,3	60	*22,4*	31	16,3	7	9,1	—	—	2	6,2	110	14,8
	Celkem	97	100,0	268	100,0	190	100,0	77	100,0	78	100,0	32	100,0	742	100,0

Obr. 37. Četnost některých typů amfor a pohárové výzdoby (+AHA) ve středoněmeckých regionech. — *Abb. 37.* Frequenz einiger Amphorentypen und Becherverzierungen (+AHA) in mitteldeutschen Regionen.

motivy a, b a zvláště e—h. Některé poměrně vzácné motivy (z^2, x, u?) byly patrně odvozeny od výzdoby amfor. Rovněž nápadné je časté uplatnění rozvinuté ornamentiky na tvaru B5, tj. na pohárech s válcovitým a ostře nasazeným hrdlem (tato forma, na jejímž hrdle bývá nezřídka malé ouško nebo pupík, má obdobu v Čechách; tam rovněž patří do rámce NS III, má však jednodušší výzdobu). Celkově lze říci, že typologické propojení obou skupin pohárů resp. skupin výzdoby je poněkud větší než u amfor, přestože objevení se trojúhelníkovitých a podobných motivů má asi „cizí" genesi jako u amfor, tj. nejspíše v prostředí bernburské kultury, event. kultury s kulovitými amforami. Připomeňme ještě, že vertikálních stratigrafií hrobů s poháry je mnohem méně než u amfor (Braunsbedra, Forst-Leina-Abt. 17 a 31, Peissen, viz výše).

Aniž bychom se pouštěli do větší diskuse, domníváme se, že z hlediska typologického, ale s přihlédnutím ke kartografickým a stratigrafickým faktům, lze považovat za primární jednodušší výzdobu, a to jak u amfor, tak u pohárů. Obrácené pořadí nutně vede, a v minulosti vedlo, ke koncepci o vzniku evropského komplexu se ŠK v úzce vymezeném prostoru uvnitř stř. Německa, což je nejvýš nepravděpodobné (srov. *Fischer 1951*). Přijetí domněnky o primárnosti jednodušší ornamentace přináší zároveň další závěry, ale i otázky. Předně se zdá být potvrzována hypotéza, že regionální jevy jsou v neolitu, eneolitu obvykle dru-

NS *FGr*	typy amfor *Amhorentypen*	Okresy — *Kreise* (viz obr. 5 — *s. Abb. 5*)							
		Saalkreis			Erfurt + Weimar			Celkem *Summe*	
		ks	%		ks	%		ks *St.*	%
I	A1—2	—	—		1	2,0		1	0,9
II	A3—4	3	5,2		4	8,0		7	6,5
	A5—6	2	3,4		11	22,0		13	12,0
	A7	9	15,5	29,3 %	6	12,0	66,0 %	15	13,9
	A9, A11	1	1,7		7	14,0		8	7,4
	A15	2	3,4		5	10,0		7	6,5
II—III	A22a[1]	2	3,4		2	4,0		4	3,7
	A13—14	1	1,7	13,8 %	2	4,0	10,0 %	3	2,8
	A23	5	8,6		1	2,0		6	5,6
III	A16a—d, A17a—b	16	27,6		2	4,0		18	16,7
	A19a—b, A20a—b	9	15,5	56,9 %	5	12,0	22,0 %	15	13,9
	A22a[2],b[2], A22b[1]	6	10,4		1	2,0		7	6,5
	A10	2	3,4		2	4,0		4	3,7
	Celkem	58	100,0		50	100,0		108	100,0
	výzdobné motivy pohárů *Becherverzier.*								
I—II	a, b	21	29,5		17	47,2		38	35,5
	c, d	1	1,4	43,6 %	—	—	72,2 %	1	0,9
	r, s, t	9	12,7		9	25,0		18	16,8
II—III	e[2]	7	9,9		6	16,7		13	12,1
III	f, g	8	11,3		2	5,5		10	9,3
	e[1]	—	—		1	2,8		1	0,9
	h[1—2]	10	14,1	46,5 %	1	2,8	11,1 %	11	10,3
	k, l, m, n, o	15	21,1		—	—		15	14,0
	Celkem	71	100,0		36	100,0		107	100,0

Obr. 38. Četnost některých typů amfor a pohárové výzdoby v okresech Saalkreis a Erfurt + Weimar. — *Abb. 38.* Frequenz einiger Amphorentypen und Becherverzierungen in Saalkreis und Erfurt + Weimar.

hotné, odvozené od nadregionálních. Na druhé straně přijmutá teze o typologickém vývoji je velmi obecná a opět sama o sobě nemůže stanovit nějaké detailní chronologické vztahy mezi nálezy, ani vysvětlit a datovat nástup některých specifických výzdobných motivů nebo tvarových prvků. V tomto směru jsme skeptičtější než někteří badatelé (např. *M. Hein* a *A. E. Lanting*), kteří „typologickou čistotu" hrobových celků považují za odraz té či oné vývojové fáze. Typologická jednota keramiky v jednom hrobě odpovídá sice obecnému stupni typologického vývoje, ale podle našeho soudu odráží především produkci malého společenství v daném území, keramickou tvorbu sjednocenou i momentálním uceleným výtvarným pojetím. Konkrétně vyjádřeno, hrob s mansfeldskou keramikou na jednom pohřebišti může být rámcově současný s hrobem jiné podskupiny NS III na druhém nedalekém pohřebišti, ale i s hrobem NS II ze vzdálenější oblasti, kde typologický vývoj byl pomalý, ne-li žádný.

K tomuto výkladu nás vede jednoduché statistické hodnocení výskytu hlavních, vůdčích typů keramiky v různých regionech (tabulka *obr. 37*; poznámka: absolutní počty některých typů amfor, odvozené z map, se poněkud liší z technických důvodů od údajů v typovém členění; procentuální hodnoty jsou vyšší od přehledu na str. 22, neboť zde nejsou zahrnuty některé typy a nezdobené exempláře). Na některé rozdíly v zastoupení prvků podskupin v různých oblastech bylo již upozorněno výše, tabulka tyto rozdíly precizuje. K tomu několik poznámek:

1. Označení, zařazení NS je jen orientační, zvláště u výzdoby pohárů. V charakteristice NS (podskupin) bylo již naznačeno, že některé typy amfor patří ve své většině do NS II (týká se např. A7, A15), v menšině do NS III. Proto i procentuální údaje jsou pro průběžnost některých typů (variant výzdoby) orientační, jsou však navzájem srovnatelné, i když průběžnost nemusela být všude stejná.

2. Nízké procento amfor NS I—II v dolním Posálí se podstatně zvýší připočtením více procent zastoupení amfory A23, která byla ponechána v rámci amfor s vazbami k podskupinám NS II nebo NS III; tyto vazby prokazují jejich větší průběžnost.

3. Podle poznámky sub 1. a se zřetelem na to, že v tabulce nejsou další typy amfor (méně výrazné) náležející většinou do NS III, je potřebí počítat s nižšími reálnými hodnotami u typů amfor a variant výzdoby pohárů NS I—II, a to především v ústředním a jižním regionu (tam se totiž nejvíce vyskytují nepodchycené typy amfor). Tím se rozdíly mezi posledně jmenovanými a periférními oblastmi zvýší; těmto reálnějším rozdílům se zdají více odpovídat tabulkové údaje u motivů pohárů (viz k tomu však průběžnost motivů a, b, které jsou zařazeny jen u NS I—II!).

Protože věříme, že tabulka zhruba odráží poměry celkové produkce keramiky v hlavních regionech, domníváme se, že celkové procentuální hodnoty pro nálezové skupiny jsou přímo úměrné i době jejich trvání v těchto regionech.

Jakkoliv lze o zastoupení nebo o přináležitosti některých typů, výzdoby do NS (podskupin) diskutovat, považujeme údaje tabulky na doklad hypotézy *nerovnoměrného diferencovaného vývoje ve stř. Německu.* Nejprogresívnější vývoj by prodělal ústřední a jižní region, vnitřně dále diferencovaný; východní oblast lze pro malý počet nálezů těžko hodnotit. Kromě počátků vývoje (NS I a zčásti NS II) není proto možné vytvářet pro stř. Německo jednotné typo-chronologické stupně.

Tyto závěry mají teoretické a praktické důsledky, z nichž některé byly již zmíněny: a) vysvětlují kontaktní nálezy mezi různými NS (a které bývají někdy potlačovány autory s koncepcí mnohastupňového vývoje v Posálí); b) ukazují, že vývoj ŠK ve stř. Německu byl do značné míry zvláštní a nelze jej jednoduše aplikovat v ostatních skupinách se ŠK v Evropě. Z hlediska dosavadního výzkumu se ukazuje, že např. starší úvahy o poměrně brzkém nástupu mansfeldské keramiky nebyly tak zcela nesprávné, ale platné jen pro část ústředního regionu (srov. dílčí srovnání mezi okr. Saalkreis a okresy Erfurt, Weimar, *obr. 38*); c) neznamenají, že v pokročilém stadiu vývoje došlo k výrazné lokalizaci, srov. poměrně vysoké zastoupení amfor A16abd v dolním Posálí; d) neumožňují precizovat vztahy mezi některými podskupinami, zvláště v rámci NS III v centrálním a jižním regionu; e) navozují teoretický problém doby produkce hlavních a výrazných keramických typů, který si vyžádá speciální rozbory.

Problém kalbsriethské skupiny („předšňůrový stupeň" — vorschnurkeramische Stufe). Charakteristika skupiny (chudé hroby s pohřby na pravém boku, obsahující nejvýš pazourkovou čepel, stratigraficky předcházející hroby s keramikou — dvakrát jde o mohyly s kruhovým příkopem) byla předložena jednak *G. Mildenbergrem (1953)*, podrobněji pak *U. Fischerem* (*1956,* 110 se soupisem 6 případů; *týž 1958,* 294sq.). K formulování této skupiny vedla sice analýza nálezů, zvláště stratigrafických případů, ale zároveň snaha

o postižení kořenů ŠK v Posálí, které by event. měly nějaké vazby i na mimostředoněmecké nálezy a vysvětlovaly by tak příbuznost mnoha skupin se ŠK v Evropě. Nelze přehlédnout, že k postulování skupiny došlo v době, kdy hypotéza celoevropského horizontu (NS I) byla publikována v prvních studiích. Domníváme se, že třicetiletý odstup s novými nálezy hovoří pro NS I jako určitějšího společného jmenovatele vývoje ŠK v různých oblastech, přičemž hroby kalbsriethské skupiny resp. „chudé pohřby" mohly být paralelním jevem (srov. též kruhové příkopy v Čechách, spojené s NS II!); samy o sobě nemohou vysvětlit obdobný počáteční vývoj evropských skupin se ŠK, nehledě na to, že pro některé hroby nelze jejich kulturní příslušnost bezpečně zaručit.

8. Závěry. Hypotéza celkového vývoje ŠK ve stř. Německu vychází ze všech uvedených přístupů, obsahuje zároveň představu o interkulturních vztazích, o vnější relativní chronologii, která tu nebyla podrobněji rozebírána; odkazujeme tu jen na hlavní práce, z novějších na monografii *H. Behrense (1973)* a rozsáhlou chronologickou práci od *W. Pape (1978)* s uvedením konkrétních pramenů.

Objevení se lidu a kultury se ŠK ve stř. Německu spojujeme s rozšířením NS I („celoevropský horizont") v průběhu bernburské kultury a kultury kulovitých amfor (zásahy či vlivy obou do Čech se patrně odehrály nejpozději v této době, spíše dříve), a to od severu, severozápadu. Migraci zdůvodňujeme zcela svébytnou kulturní strukturou NS I. Zatímco keramika NS I, tj. amfory a poháry (event. zásobnicovité nádoby s vlnovitými páskami na okraji a pod okrajem ze vzácných sídlišť) se zdají z hlediska chorologického a typologického mezi sebou souviset, je jejich vztah k sekeromlatům A-typu (AHA) a k fasetovaným sekeromlatům s rozšířeným ostřím (FHA 1) poněkud problematický. První (AHA) je z celoevropského pohledu starší, nicméně v Posálí nejsou pro to pozitivní doklady.

Přestože jsme zařadili do NS I i některé „lokálnější" typy amfor (např. A3a, b), považujeme klasické formy (A1a, b, A2) za identické s nálezy z mnoha evropských skupin se ŠK; názory o diferencovanosti těchto typů jsou superkritické, neberou v úvahu počet nálezů, obrovské území jejich rozšíření, a z toho nutně vyplývající drobné morfologické rozdílnosti. Chudé hroby kalbsriethské skupiny mohly být součástí této první migrace (infiltrace), jejíž příslušníci pohřbívali své zesnulé individuálně pod mohylami a pravděpodobně již s ustálenými rituálními pravidly (rituální rozlišování podle pohlaví). Pravděpodobně již v této době došlo k budování kamenných hrobových konstrukcí, inspirovaného domácím prostředím. Způsob života a obživy musel mít specifické formy, podmíněné určitou pohyblivostí; konkrétní údaje nejsou k dispozici. Doba počátečního stadia vývoje byla krátká: podle procentuálního zastoupení nálezů NS I a za předpokladu, že ŠK trvala 300—400 let, pak by šlo o dobu nejvýš dvou generací. — Patrně záhy odešla jedna část příchozího lidu do Čech, snad i do Bavorska.

V dalším stadiu vývoje, spojeném s NS II mělo význam několik faktorů, o jejichž kvalitě a dosahu lze uvažovat někdy jen zprostředkovaně: vztahy domácích kultur k příchozím; úzké vztahy mezi pospolitostmi se ŠK po jejich rozšíření v celém stř. Německu; pravděpodobná další vlna příchozích, a to od severu, ale i západu.

O poměru domácího obyvatelstva k lidu se ŠK nelze z hlediska archeologického mnoho průkazného říci. Konfrontace map (jak dalece jsou spolehlivé?) bernburské kultury a kultury kulovitých amfor (*H. Behrens 1973,* Karte VII—VIII) v dolním Posálí a z okr. Saalkreis s tamním nízkým zastoupením některých vůdčích typů NS II (A9, A5), a nástup nových typů s prvky domácího prostředí (A23 v dolním Posálí, první — ? — typy severní mansfeldské podskupiny v okr. Saalkreis a sousedství) naznačuje, že v této době došlo v některých oblastech patrně k bližším vzájemným vztahům, na nichž podíl domácího obyvatelstva byl však jen formální; nevylučuje však jeho větší fyzickou asimilaci.

Vznik nových specifičtějších typů amfor NS II, vůdčích představitelů nálezových podskupin (zvláště IIb, IIc, IId, IIe; první dvě dokládají nástup běžného fasetovaného sekeromlatu FHA 2), s určitým posunem v rozšíření, ale navazující na předchozí vývoj, pravděpodobně odráží kulturní osamostatňování částí demograficky zmohutnělého lidu, v jehož severním sousedství se rozvíjí schönfeldská kultura.

V této době se počíná patrně konsolidovat i hospodářství, založené na obilnářství a chovu dobytka, zachovávající však technologicky staré tradice (ukládání zásob do nádob?, srov. chybění zásobních jam), odlišné od domácích kultur. Právě tak konsolidovaný je i ritus, hrobové konstrukce jsou již značně rozmanité (dřevěné, kamenné).

Značné teritoriální prolínání nálezů podskupin (jen o některých lze uvažovat o jejich větším stáří, ale bez bezpečných dokladů — viz výše u typologických úvah) by naznačovalo, že určitá pohyblivost byla stále

součástí životního způsobu; nejvýraznějším dokladem, třebaže poněkud výjimečným, by v tomto směru byla migrace části podskupiny IIc do Čech.

S touto podskupinou souvisí pak otázka další slabší vlny (vln?) lidu se ŠK od severu a západu, jejímž archeologickým výrazem se jeví pohár se vstřícnými rýhami (motivy r, s, t; srov. *Struve 1955,* 120). Zatímco jeho napojení na sever (na kulturu jednotlivých hrobů, EK) je více hypotetické (esovitá forma B3), zdá se být jeho odvození z Pomohaní („prohnuté" poháry, B8r) pravděpodobné (*E. Sangmeister in: Sangmeister-Gerhardt 1965,* 22 sq., srov. *Buchvaldek 1980,* 270 s liter.). Ukazuje na to nejen jeho pro stř. Německo nezvyklý „cizí" tvar, ale i jeho odchylné rozšíření v rámci podskupiny IIc, a mj. fakt, že v Hessensku není v kontaktních nálezech s fasetovaným sekeromlatem, který bychom v nich očekávali při obráceném vztahu. Datování této migrace může být jen rámcové, a to s ohledem na výchozí oblast a další hrobový inventář: snad až v průběhu vytvářejících se podskupin IIb (amfora A4), IId (A9), IIe (A23). Je pravděpodobné, že pohyblivější skupinky (v rámci podskupiny IIc), v nichž byl produkován pohár se vstřícnými rýhami, byly určitým stimulem pro další pohyby, až do Čech, druhou příčinou mohlo být celkové zhoustnutí obyvatelstva v ústředním a jižním regionu.

Nejzávažnějším jevem v tomto stadiu vývoje je jeho nerovnoměrnost. Lid se ŠK v periférních oblastech, v dolním Posálí, v jz. regionu produkoval keramiku NS II asi po dobu dvou třetin existence ŠK, v ústředním a jižním regionu po dobu asi jen jedné třetiny; západní oblast by byla svými hodnotami (*obr. 37*) blíže prvním dvěma. Vzniká tu otázka periodizační nomenklatury, neboť ideální řešení, použít škály absolutních dat, není možné nebo by bylo velmi přibližné. Lze však podmínečně připustit tézi, že toto stadium vývoje v podstatě končí s počátky rozvoje NS III jako progresívním jevem v centrálním a jižním regionu. Nomenklaturně (typologicky) zůstáváme u starého návrhu: NS I je nejstarší ŠK, NS II starší ŠK, NS III mladší (lokální) ŠK.

Poslední etapa vývoje má charakter větší kulturní diferenciace u lidu se ŠK. A to mezi progresívními a okrajovými oblastmi (tam dlouho žijí podskupiny NS II), ale i uvnitř ústředního, jižního a zčásti západního regionu, kde se vytvořily rozvinutější podskupiny NS III. O jejich vzájemných časových vztazích nelze nic přesného říci, nálezové celky a další indície hovoří jen pro jejich relativní současnost. Rozpoznat lze jejich genesi, spočívající buď na zřetelném navázání na podskupiny NS II (např. IIId na IId) nebo v přijetí většího množství prvků z předchozího domácího vývoje (IIIab) nebo z obou zdrojů (IIIc). Zvláštní význam měly mansfeldské podskupiny (IIIab), jejichž dosah byl v minulosti poněkud přeceněn. Zda chorologická situace v okr. Saalkreis (malé zastoupení NS II, velké u podskupiny IIIa) odpovídá pravěké realitě, to ukáže teprve budoucnost.

Nepříliš jasné je působení kultury zvoncovitých pohárů. Zda je tato odpovědná např. za vznik trojitých otisků šňůry na pohárech event. amforách, je diskusní otázkou. Předpokládané vlivy by ukazovaly na to, že kultura zvoncovitých pohárů se objevila ve stř. Německu v průběhu NS III.

Závěrem tohoto třetího stadia vývoje se rozšířily prvky NS III ve větší míře i v okrajových oblastech, někde mohly vytvořit i souvislé osídlení, ale pro jeho bližší klasifikaci není dostatek nálezů. Toto předpokládané souvislé osídlení bude muset být odlišováno od omezených průniků, kdy např. středoněmecké lokální prvky se objevily i v Čechách a naopak české v Posálí. Konec existence ŠK ve stř. Německu, který mohl být vůči Čechám opožděn, se jeví z hlediska kulturně historického vývoje a za současného stavu bádání větším problémem než její počátky. Vývoj ŠK v Posálí naznačuje schematicky *obr. 65.*

B. Šňůrová keramika v Horní Lužici.

Šňůrová keramika v Horní Lužici tvoří teritoriálně a kulturně velmi homogenní skupinu. Až do poválečné doby byla více méně spojována se středoněmeckou ŠK do jednoho celku (srov. ještě *J. Neustupný 1946,* 21 sqq.), což bylo podmíněno nedostatečnou znalostí nálezů. Ačkoli nejde o eneolitickou skupinu, která by měla hlubší význam ve vývoji střední Evropy, ani v rámci ŠK, podněcuje při porovnávacím studiu k různým úvahám, které mají širší význam.

1. Prameny a základní literatura. Byla to právě práce *W. Coblenze (1952),* která vlastně zahájila publikaci katalogů ŠK v NDR. Je v ní shromážděna většina nálezů, škoda jen, že autor obrazově znovu neuveřejnil prameny ze starších někdy těžko dostupných prací a článků. Později zveřejnili několik důležitých nálezů *E. Schmidt — W. Coblenz (1956), L. Oberhofer (1957), R. Spehr (1964), V. Weber (1968), E. Schmidt — V. Weber (1972).* Některé materiály (bez obrázků) byly předběžně uvedeny v čas. AFB. Jediným nedostatkem v publikovaném fondu je vynechání soupisu sekeromlatů; důvodem tu byl asi mj. fakt, že mnohé nejsou typologicky výrazné.

Skupina disponuje 250 ks druhově určitelných nádob (dalších 40 ks nelze klasifikovat) z více než 70 nalezišť podle katastrálních obcí z oblasti 1 200—1 500 km^2 velké, což znamená velkou hustotu, ca 4,6—5,9 nalezišť/100 km^2. S největší pravděpodobností keramika pochází většinou z rozrušených hrobů. Jejich počet nepřesahuje několik desítek případů, dobře prozkoumaných a dokumentovaných objektů je kolem 20. To odpovídá situaci v Posálí, s desetinásobným množstvím nálezů. Jde tedy zhruba o desetinu známého nebo předpokládaného počtu hrobů. Tato nízká četnost hrobových komplexů se odráží i v malé známosti dalšího hrobového inventáře.

Rozšíření hrobů (pohřebišť) je předloženo na mapách *obr. 6,8.* Největší kumulace nalezišť je mezi Bautzen a Hoyerswerda, ve vyšších polohách v blízkosti vodních toků (Klosterwasser, Schwarzwasser, horní Spree). Na jihu je výraznější hranicí Hornolužická hornatina (Oberlausitzer Bergland), kde naleziště nepřekračují vrstevnici 300 metrů, na severu jezernatá oblast. Oblast je zemědělsky příhodná (spraš a sprašové hlíny), tím více překvapuje, že tam šňůrovou keramiku nepředchází podle dosavadního výzkumu žádné neolitické a eneolitické osídlení! Z hlediska rozšíření je však třeba upozornit na to, že nálezy této relativně izolované skupiny se ŠK lze zaznamenat v sousedství v kterémkoliv směru: na.západě v Polabí, na východě ve Slezsku, na severu v Braniborsku a na jihovýchodě v sv. Čechách (*Filip 1947,* 26).

2. Nástin bádání. Hornolužická ŠK byla blíže hodnocena teprve po druhé světové válce *W. Coblenzem* (*1952,* tam i starší literatura, zvláště práce *W. Frenzela*), který naznačil její samostatné postavení. Pro ně se plně vyslovil autor (*Buchvaldek 1966,* 132), brzy nato i *V. Weber (1969)* a znovu oba němečtí badatelé *(Coblenz — Weber 1976).* V posledně citované studii je podána i nově celková charakteristika a další chronologické a kulturní souvislosti ŠK v Horní Lužici. Autor navazuje na tuto práci, ale považuje za vhodné uvést některá bližší základní fakta, event. doplňky, aby byl vytvořen srovnávací základ k ostatním skupinám se ŠK.

3. Typové členění. *Keramika:* základní druhy a jejich četnosti podle zobrazení nebo podrobně popsaných nálezů jsou níže uvedeny podle stavu k roku 1982:

A amfory	76 ks	30,5 %	
B poháry	39 ks	15,7 %	60,3 %
Bh poháry s oušky	111 ks	44,6 %	
D vejčité tvary (nádoby)	3 ks	1,2 %	
G válcovité poháry	8 ks	3,2 %	
H mísy	11 ks	4,4 %	
Q zvláštní tvary	1 ks	0,4 %	
celkem	249 ks	100,0 %	

Ke keramice náleží i lžíce (naběračky) v počtu 17 ks! Skutečné počty budou opět o něco vyšší (viz např. předběžně publikované zprávy v AFB). Určitým problémem je terminologické rozlišení mezi poháry (B) a poháry s oušky (Bh). U druhých nejde vždy o malá ouška jako u středoněmeckých nebo českých pohárů, ale i o větší ucha; výzdobně a tvarově jde o jeden druh, který se v detailech odlišuje od bezuchých pohárů (*Coblenz 1952,* 101). Toto odlišení není podle našeho názoru tak velké, aby podmínilo zcela jiné označení. Nicméně je pozoruhodný vysoký počet pohárů s ouškem a naznačuje, že funkčně byly zřejmě rovny

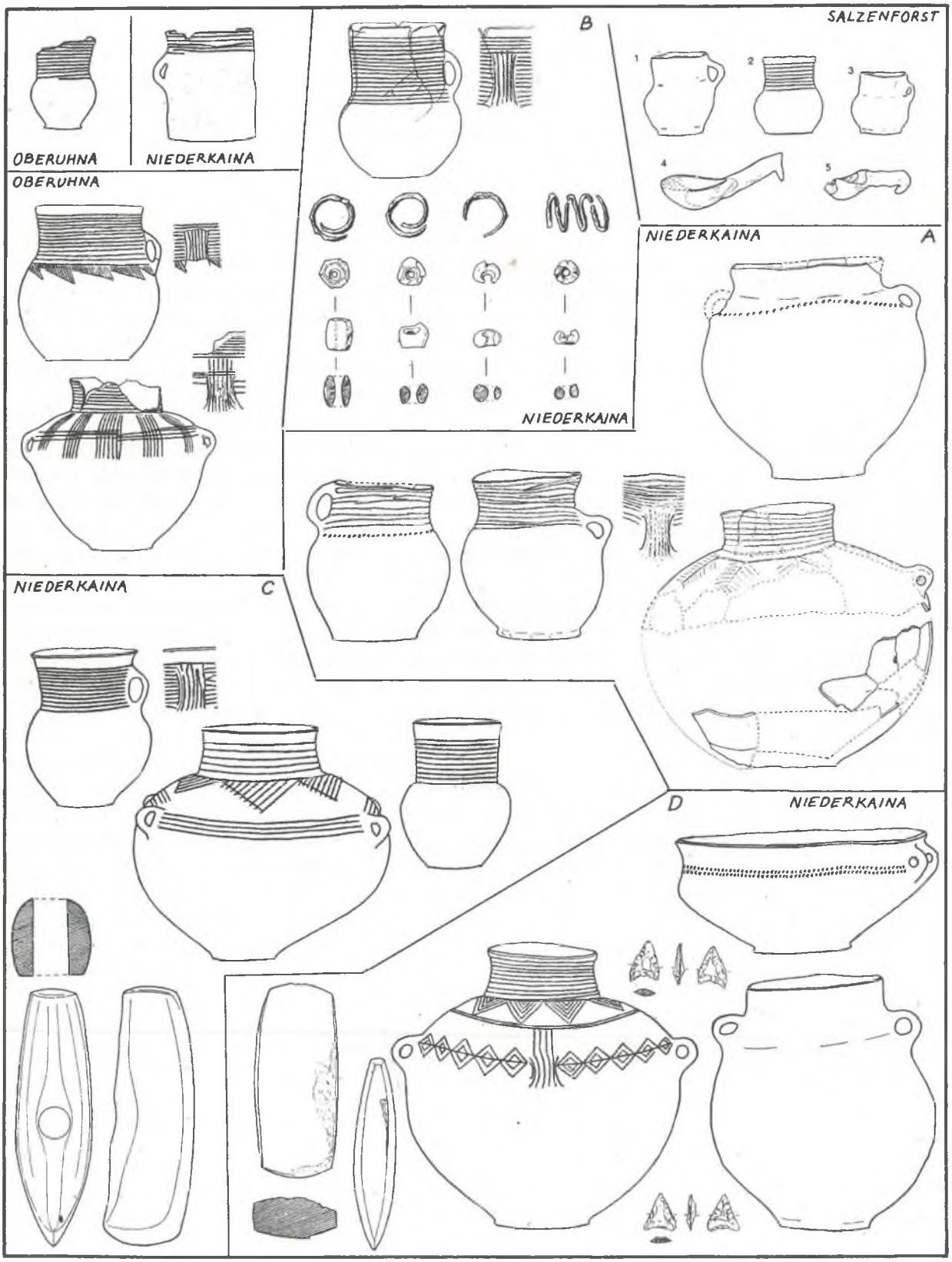

Obr. 39. Vybrané hrobové komplexy hornolužické ŠK (podle *Coblenz 1952*). Ca 1/6 – 1/7. — *Abb. 39.* Ausgewählte Grabkomplexe der Oberlausitzer SchK.

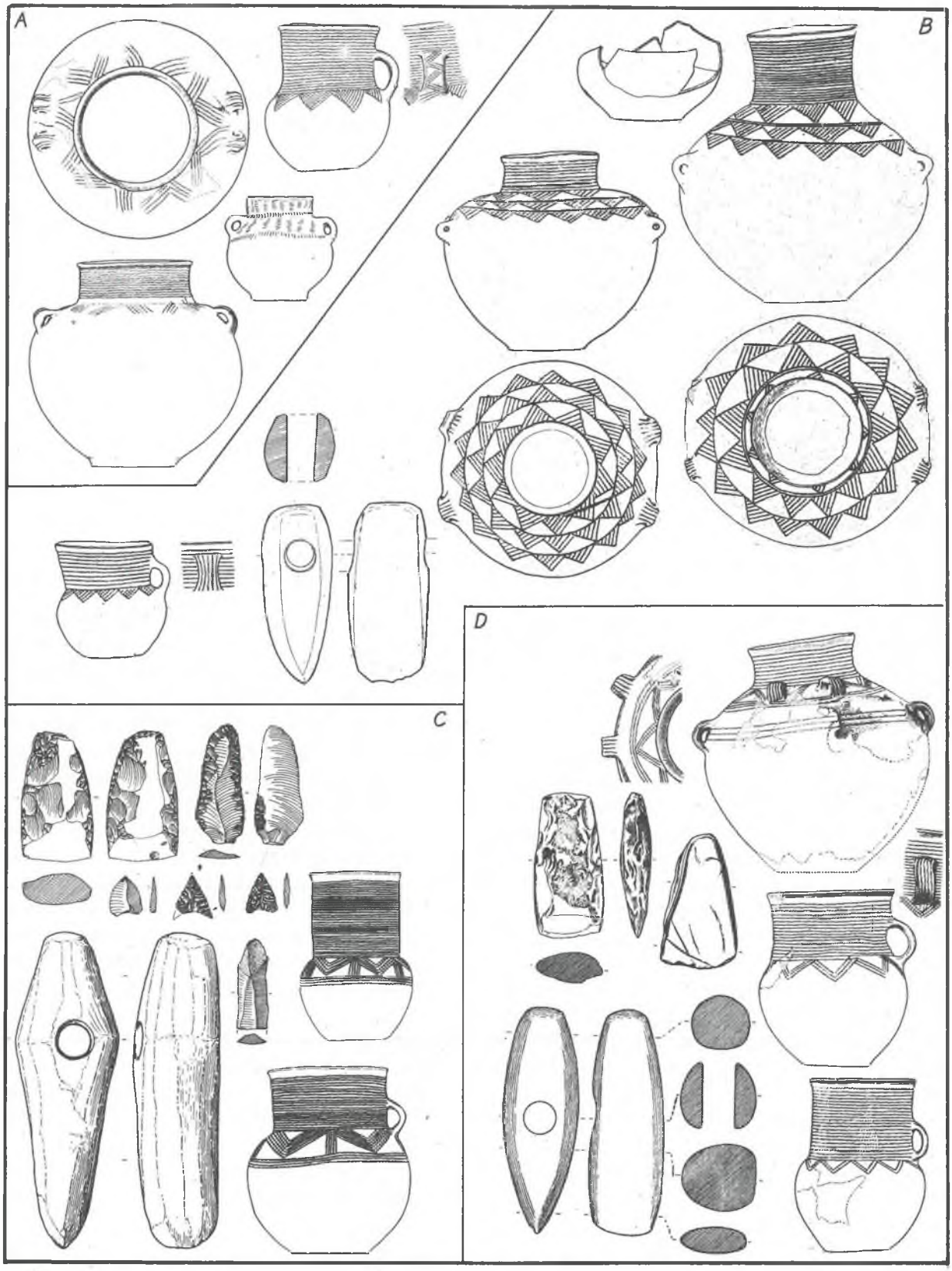

Obr. 40. Vybrané hrobové komplexy hornolužické ŠK, Niederkaina (podle různých autorů). Ca 1/6—1/7. — *Abb. 40.* Ausgewählte Grabkomplexe der Oberlausitzer SchK, Niederkaina.

poháru. V typovém členění je navázáno na střední Německo, u amfor jsou uvedeny přímo typy, u pohárů a pohárů s ouškem typy tvarů a varianty výzdoby. U amfor je využita středoněmecká nomenklatura. Protože mezi posálskými a hornolužickými typy amfor jsou jemné rozdíly, bude vhodné, aby v případě potřeby byly předsunuty zkratkám typů i zkratky území (L—A20c = hornolužický typ amfory A20c). Typové členění hornolužické keramiky je třeba chápat jako předběžné a pomocné. U typů je uvedena jen jejich četnost, event. stručné doplňující poznámky.

A — *amfory* (67 blíže určitelných ks = 100 %; srov. *obr. 39*) jsou tvarově poměrně jednotné, hrdlo je většinou zdobeno stereotypně jednoduchými OŠ, na čtvrtině kusů jsou na výduti ucha v párech (tj. 2 × 2 ucha), ouška na podhrdlí nejsou výjimkou, ucha na výduti jsou často zdobena OŠ. Min. v. 61 mm, max. v. 350 mm, medián 196,5 mm (60 měřitelných ks; třetina kusů tvoří skupinu o výškovém mediánu 100 mm, snad jde o amfory z dětských hrobů).

A5 (2 ks = 3 %). Exemplář z Neschwitz (*Coblenz 1952,* Abb. 41:1) má motiv jedlové větévky nezvykle na hrdle, na výduti motiv vodorovně šrafovaných vlčích zubů.

A7 (5 ks = 7,5 %).

A10 (5 ks = 7,5 %). Typ „Schraplau". Většinou jde o jednoduché vícenásobné OŠ.

A12a (2 ks = 3,0 %).

A15 (1 ks = 1,5 %). Rýžky tvoří jednoduché svislé linie.

A16c (1 ks = 1,5 %). Šrafované trojúhelníky jsou ryté.

A18a (3 ks = 4,5 %). Na dvou kusech jsou 3 pásy šrafovaných trojúhelníků.

A19ad (13 ks = 19,4 %). Většinou jde o variantu A19a.

A19c (6 ks = 8,9 %).

A20c (16 ks = 23,9 %). Nejcharakterističtější typ v Horní Lužici.

A22a[1] (2 ks = 3,0 %).

A25 (8 ks = 11,9 %). Nezdobené amfory.

AQ (3 ks = 4,5 %). Exempláře se singulární výzdobou.

B — *poháry* (30 určitelných ks = 100 %, *obr. 39*). Poháry mají na hrdle jen jednoduché OŠ (dvojité či trojité jsou výjimkou)! Pro malý počet zdobených exemplářů uvedeme jen celkovou charakteristiku. Tvarově jde v zásadě o esovitou profilaci (B3) nebo o tvary s ostře nasazeným válcovitým hrdlem (B5), přičemž se někdy vyskytuje u obou forem nožkovitá podstava. Zatímco motiv b (linie rýžek na podhrdlí) je spojen jen s formou B3 (3 ×), ostatní málo užité motivy (e^1, e^2 — vodorovné lomené svazky OŠ) jsou na obou základních tvarech. Téměř polovina pohárů nemá na podhrdlí žádný motiv (13 ks = 43,3 %), čtvrtina pohárů je nezdobených (8 ks = 26,7 %). Výjimkou je pohár posálského charakteru z Schmorkau (*Coblenz 1952,* Abb. 63:1) s trojitými OŠ — motiv g. Několik exemplářů se profilací blíží tvarům B1, B11.

Bh — *poháry s ouškem* (98 blíže určitelných ks = 100 %, *obr. 39*). Podobně jako poháry mají poháry s ouškem (ouško je na rozhraní hrdla a těla a obvykle zdobeno OŠ) v podstatě dvojí profilaci: esovitou (Bh3) a s ostřeji nasazeným válcovitým hrdlem (Bh5), přičemž lze někdy zaznamenat i odsazenou nožkovitou podstavu. Postačí, budou-li Bh charakterizovány svou výzdobou, protože je na obou základních formách. Pro motivy je však nutné zavést v některých případech nové indexy. Jen na 3 ks jsou na hrdle dvojité OŠ (motiv a), v ostatních případech jednoduché.

Motiv a (28 ks = 28,6 %). Obě základní profilace Bh jsou zastoupeny zhruba polovinou kusů.

Motiv e^1 (16 ks = 16,3 %). U Bh převažuje esovitá profilace. U 1 exempláře jsou vsunuté trojúhelníky.

Motiv e^2 (17 ks = 17,3 %). Varianta lomených svazků OŠ, která oproti Posálí zabírá často celou horní část plecí a bývá na výduti ohraničena vodorovnými liniemi OŠ (nejcharakterističtější motiv v Horní Lužici). Sem přiřazen 1 ks s rytými lomenými liniemi na podhrdlí.

Motiv b (7 ks = 7,1 %). U Bh převažuje esovitá profilace.

Motiv y^3 (6 ks = 6,1 %). U 5 ks jsou na plecích šrafované trojúhelníky, jedenkrát týž motiv jako na hrdle.

Motiv p (2 ks = 2,0 %).

Motiv v (3 ks = 3,1 %). Jedenkrát přesekávaný okraj.

Bh nezdobené (19 ks = 19,4 %).

D — *vejčité tvary* (nádoby; 3 ks, *obr. 40*). Pro malý počet nálezů jde o problematický druh. Zatímco nádoba z Caseritz (*Coblenz 1952,* Abb. 23) má určité obdoby v Čechách, je exemplář z Doberschau (*týž,* Abb. 24) blízký pohárům. Kus z Burku (hrob 14; *týž,* 65) je bohužel nezobrazen.

G — *válcovité poháry* (hmoždířovité tvary ap.; 8 ks, *obr. 40*). Rovněž ne zcela výrazný druh, protože jen 1 nezdobený kus s kónickými stěnami byl nalezen v hrobě (Grossdubrau, *Oberhofer 1957,* Abb. 1—2); zřejmě podle něj byly asi vybrány některé další (*Coblenz 1952,* Abb. 12; 25:1 aj.). Některé exempláře s válcovitějším tělem mají však OŠ, takže tento druh rozhodně do ŠK patří.

H — *mísy* (11 ks, *obr. 40*). Většinou jde o jednoduché tvary s dvěma uchy vedle sebe a jednoduchou výzdobou.

Keramické druhy D, G, H se zdají být svou četností zanedbatelné, ale jejich procentuální zastoupení zhruba odpovídá údajům v Posálí. Na rozdíl od stř. Německa chybějí v Horní Lužici džbánovité tvary, dózovité nádobky, dózy s víky, ale překvapující je vysoký počet hliněných lžiček TL. Ze 17 ks jsou doloženy 4 v hrobech.

Nekeramické nálezy. Protože určení ostatních nálezů spočívá na obsahu nepočetných hrobových komplexů, není jich mnoho. Lze předpokládat, že v budoucnosti k nim přibudou další. Na jednotlivé kategorie nekeramických předmětů poukázal vyčerpávajícím způsobem *W. Coblenz (1952),* zde uvedeme jen přehled.

Kamenné sekeromlaty (*obr.40*). Neobvyklý je statisticky velký počet sekeromlatů v hrobech, celkově 9 ks z 20 více méně dokumentovaných komplexů; tato vysoká četnost zůstane i v poměru ke všem pravděpodobným hrobům (ca 40 případů; poznámka in *Coblenz-Weber 1976,* 256 o malé četnosti sekeromlatů z hrobů je optickým klamem, založeným na jejich nízkém absolutním počtu). V zásadě lze zatím rozeznat čtyři typy:

AHA — sekeromlat A-typu (kolem 10 ks z náhodných nálezů). Nebyl dosud blíže analyzován, *W. Coblenz (1952,* 105) některé kusy zahrnul obecně pod jutské HA. Jejich počet odpovídá opět dobře poměrům v Posálí.

FHA — fasetovaný sekeromlat. Podle dosavadních údajů (srov. mapu in *Weber 1969,* Abb. 6) není FHA v Horní Lužici téměř zastoupen, ale exemplář v Niederkaina (hrob, *Schmidt-Weber 1972,* Abb. 2) je dosti typický. Druhý z Trado (*Weber 1969,* Abb. 5) má prvky slezského typu.

SHA — sekeromlat slezského (soboteckého) typu. Patrně je známo více kusů z náhodných nálezů, čemuž by odpovídaly dva nálezy z hrobů (Niederkaina, hroby 31 a X), byť nejsou tak typické.

XHA (KHA ?) — sekeromlaty atypické. Největší počet hrobových nálezů (5 ks) tvoří jednoduché masívní sekeromlaty s širším týlem, které jsou někdy označovány jako degenerované varianty K-typu kultury jednotlivých hrobů (*Coblenz-Weber 1976,* 256).

Je důležité, že poslední tři typy jsou v Niederkaina v hrobech s příbuznou keramikou.

Ostatní inventář lze uvést jen sumárně, některé druhy byly potvrzeny až v poválečné době: PS — pazourkové hroty šípů (z 5 hrobů!), BL — sekery z běžné horniny a FeBL — pazourkové sekery (ze 2—3 hrobů), SpI — štípaná industrie a SSt-brousky (z několika hrobů, celkovou charakteristiku nelze ještě podat). Z ozdob jsou doloženy v Niederkaina BP — jantarové perly a Cu — měděné šroubovicové záušnice (ze 2 hrobů).

4. Hroby a pohřebiště, pohřební ritus. Podle dosavadních zveřejněných údajů není v těchto otázkách příliš jasno. O hrobových komplexech bez rozlišení kvality se hovoří zhruba ve 40 případech, z toho jen 20 hrobů má uvedeny terénní informace, které opět jen v 10 případech (!) přinášejí bližší údaje (není nám znám ani jeden plánek hrobu podle dnešních zvyklostí). Dvakrát je doložena mohyla, u ostatních hrobů je problematické, zda byly původně ploché. V některých hrobových jámách jsou stopy kamenných a dřevěných konstrukcí. Důležité je zjištění kruhového příkopu (průměr 4 m) se stopami kůlů v Niederkaina (hrob 17, *Coblenz 1952,* 42). Dosud byla zjištěna orientace obdélníkových jam zhruba ve směru S—J, a protože lidské pozůstatky byly stráveny, neznáme vůbec způsob uložení zemřelých (podle uložení sekeromlatů ve 2 případech hlavou k jihu??). Některé hroby mají značné rozměry, proto se zdá — i podle obsahu (např. hrob 4 v Niederkaina o rozměru 2,5 m × 1,5 m se sekeromlatem a mědí) — že v nich mohly být dva i více pohřbů. Minimální počet lépe prozkoumaných hrobů jen naznačuje, že keramický inventář tvořily často 3—4 nádoby, a to např. amfora a 2 pohárovité nádoby; tím by se zčásti vysvětlil dvojnásobek pohárů s ouškem a pohárů vůči amforám v celkovém fondu ŠK v Horní Lužici. O uložení milodarů nelze rovněž nic určitějšího říci; v Salzenforst měly lžičky viset na nádobách.

Minimální poznatky jsou o pohřebištích. Pro Niederkaina se uvádí 19 zkoumaných hrobů (zveřejněných je nám známo 13), plánek nebyl dosud publikován. Více hrobů muselo být i na jiných lokalitách, jak dokládá větší počet náhodných nálezů.

5. **O sídlištích** není známo nic bližšího, podobně absence kostí (kostěných nástrojů) v hrobech nedovoluje žádné úvahy o chovu nebo lovu. Jen nezvykle vysoké zastoupení hrotů šípů by nasvědčovalo většímu významu lovu; může jít však o rituální zvýraznění mužských pohřbů.

6. **Nálezové skupiny.** Oproti střednímu Německu a Čechám je možno předložit jen dvě základní NS, a to hypotetickou NS I (bez hrobových komplexů) a NS III (číslo III volíme analogicky ke stř. Německu pro výrazné lokální projevy), kterou tvoří obsah dosud známých hrobů. Proto není třeba konstruovat korelační diagramy ani uvádět příklady hrobů.

Nálezová skupina I („celoevropský horizont"). Měla by obsahovat sekeromlaty A- typu (AHA), amfory A1—2 a poháry o tvaru B1 (B3, B12) a s motivy a, b, c, d (viz stř. Německo). Vezmeme-li v úvahu procentuální zastoupení těchto prvků v Posálí, pak stávající stav, tj. kolem 10 ks AHA, 4—5 ks pohárů (např. *Coblenz 1952,* Abb. 17:2; 41:2; 44:8; 50:1), je teoreticky očekávaný. Nález amfory A1 je statisticky na hranicích možnosti.

Nálezová skupina III. Charakterizují ji především specifické hornolužické varianty *amfor A19a, A19c, A20c, A10* a všechny *poháry s oušky Bh, lžíce,* méně poháry s motivy a, e^2, e^1, a dvouuché mísy. V sekeromlatech převažuje varianta (?) severského K- typu. Zdá se, že typickou součástí jsou i *hroty šípů.*

Posuzujeme-li obsah NS III, nelze přehlédnout řadu detailů, které připomínají prvky NS II (event. NS I) v Posálí a v Čechách. Jde především o jedlovou větévku na amforách A5, amfory A7, A10, párové uspořádání uch na výduti (viz příklady u NS II nebo již u NS I — Mescheide v Posálí), jednoduchou výzdobu (motiv a, b) a častou esovitou profilaci pohárů, pohárů s oušky včetně nožkovitých podstav (srov. *Coblenz 1952,* Abb. 32:2), dále fasetované sekeromlaty. Rovněž je důležité, že prvky NS III (nebo i celé komplexy) lze zaznamenat vně jádra skupiny, především v sousedním Polabí. Vyjádřil to již obecně *V. Weber* (*1969,* mapa Abb. 2), 9 lokalit je pak konkrétně jmenováno in *Coblenz — Weber 1976* (Abb. 1 a pozn. 2 na str. 260, na str. 259 i úvahy o analogiích ve Slezsku), což je zahrnuto do našich map (*obr. 30*).

7. **Vztahy mezi nálezovými skupinami.** Pokud uznáme přítomnost NS I v Horní Lužici, pak její vztah k NS III lze řešit jen předběžně a analogicky k poměrům v Posálí. NS III je celkově mladší. Vzhledem k tomu, že dosud nelze v Horní Lužici podchytit NS II, je nesnadné zodpovědět otázku vzniku NS III, která se na první pohled jeví jako formálně ucelená skupina bez nějakého předstupně. Na jedné straně tu chybějí prvky nejvyspělejších podskupin středního Německa (mansfeldské keramiky, absence džbánků), avšak trojúhelníkové motivy, některé typy amfor navazují obecně na středoněmeckou podskupinu IIIc, která je z části zastoupena i v saském Polabí (*obr. 31*). Domníváme se, že však není zatím možné hornolužickou NS III ze středoněmecké podskupiny IIIc přímo odvodit (výskyt malých oušek na pohárech v Horní Lužici, v Posálí a Čechách není zřejmě náhodný, bude jej nutno vysvětlit podrobnější analýzou). Na druhé straně zmíněné prvky NS II a předpoklad NS I naznačují možnost užšího vztahu hornolužické NS III ke starším nálezovým skupinám, z nichž NS I by mohla být nejpůvodnějším přišlým základem. Nelze podcenit i prvky kultury kulovitých amfor (srov. vejčité amfory v Niederkaina, hrob 55; tamtéž kosočtverce na výduti dvouuché amfory, hrob 45, kde i A5; Burk, hrob C), které spíše přispívají k relativní chronologii.

Problém vzniku NS III není tedy za současného stavu snadno řešitelný, přesto dáváme přednost hypotéze o vývoji z NS I za dílčího přispění posálské NS II a IIIc. Nelze však vyloučit ani vlivy ze Slezska (motiv lomených svazků OŠ), dokumentované nejzřetelněji sekeromlaty slezského typu (tento sekeromlat je v Malopolsku po nových výzkumech spíše výrazem starší ŠK). Vztah k severu je nejméně jasný pro velkou mezerovitost v nálezech mezi Horní Lužicí a jádrem dolnooderské ŠK, i když pro tento směr by svědčily K- sekeromlaty i motiv lomených linií OŠ.

Pro stanovení vnější relativní chronologie je málo záchytných bodů. Zdůrazňované pozdní postavení ŠK v Horní Lužici bylo založeno v podstatě na měděných ozdobách, což je dnes málo odůvodněné. Nemáme však důkazy, že by ŠK nemohla trvat v oblasti, kde je známa jen rozvinutá únětická kultura, déle než v Posálí nebo v Čechách.

Zvláštnost vývoje hornolužické ŠK od krátkodobé NS I — celoevropského horizontu k dlouhodobé a stereotypní NS III, tj. bez nějakého mohutnějšího mezistupně, je zřejmě zdánlivá. Odráží pravděpodobně značnou izolovanost skupiny, s podobným vývojem se však setkáme i jinde.

8. **Závěry.** Vývoj ŠK v Horní Lužici (kde nebylo téměř žádné předchozí eneolitické osídlení) počal s příchodem tvůrců NS I (směr příchodu obecně od severu?), a to zhruba v době kultury kulovitých amfor. Z NS I a za postupného pronikání prvků z Posálí, z prostředí NS II a IIIc, snad i z prostředí kulovitých amfor

a ze slezské ŠK rozvinula se brzy specifická hornolužická ŠK (NS III). Její malé skupiny pronikaly naopak v průběhu vývoje do sousedství. Zánik NS III lze obtížně vysvětlit i datovat. Delší trvání ŠK v Horní Lužici oproti ŠK ve stř. Německu a v Čechách je možné, ale neprokazatelné (v úvahách tu působí fakt, že v Horní Lužici je doložena až rozvinutá únětická kultura).

C. Šňůrová keramika v Čechách.

Z hlediska pramenného fondu je druhou nejmohutnější skupinou ve střední Evropě. Protože autor vydal o české ŠK monografii (*1967*), bude tato kapitola stručnější, ale bude brán zřetel na nové nálezy a problémy vzniklé za posledních 15 let.

1. Prameny a základní literatura (pramenná). Česká ŠK nemá ještě katalogy, obdobné středoněmeckým. Zatím je nahrazuje přehledný soupis s příslušnou starší literaturou (*Buchvaldek 1967*, 128—157). Stále cenný je zobrazený fond v monumentální práci *A. Stockého* (*1926*, francouzské vydání *1929*). Ostatní nálezy, jednotlivé hroby, menší pohřebiště jsou publikovány odděleně, ponejvíce v Památkách archeologických a Archeologických rozhledech. Připravované katalogy byly zahájeny menším souborem nálezů z Kolínska (*Buchvaldek 1982*), ačkoliv za první katalog lze považovat monografii o největším středoevropském pohřebním okrsku ve Vikleticích (přes 160 hrobů, *Buchvaldek — Koutecký 1970, 1972*). Pro tisk jsou připravována a zde statisticky nepoužita dvě nová velká pohřebiště, a to Čachovice (o. Kadaň) s 59 hroby ve třech skupinách (výzkum *Z. Smrž*) a Poláky (o. Kadaň) s 18 hroby (výzkum *Z. Smrž*). Naopak je zde využito nové pohřebiště s 34 hroby v Břešťanech (o. Bílina, výzkum *T. Velímský*, v tisku).

Hrobů bez rozlišení jejich kvality (bez Čachovic a Polák) je 750—800 (nezapočítány jsou pravděpodobné hroby, z nichž pocházejí „náhodné" sekeromlaty) zhruba z 300 nalezišť podle katastrálních obcí. Jako ve stř. Německu je skutečných nalezišť vyšší počet, protože jsou doložena i z více poloh na jednom katastru. Odhad souvislé plochy osídlení činí asi 5 000 km^2, což je 6 nalezišť/100 km^2. Před výzkumem ve Vikleticích bylo velmi dobře dokumentovaných hrobů málo, sotva desetina celkového počtu. Po výzkumu vikletické nekropole a dalších hrobů počet kvalitních celků značně stoupl na více než 200 případů.

Keramický fond představuje přes 2 000 nádob, 550 sekeromlatů (přes 100 ks z hrobů) a ca 30 ks kamenných bulav (DK) z hrobů. Další nálezy, sekery, štípaná industrie, pískovcové brousky, ozdoby ap. nejsou tak četné, protože jsou započítány jen hrobové inventáře.

Hroby a pohřebiště jsou rozšířeny v části staré neolitické a v současné době intenzívně obdělávané oblasti. Osídlení je ohraničeno na SZ Krušnými horami, na V výběžky Železných hor; na S je hrubou hranicí Labe, na J dolní tok Berounky (*obr. 41—42*). Oproti neolitické lineární keramice není však ŠK, kromě několika sekeromlatů, zastoupena v jz. a sv. Čechách!

Topografie nalezišť je podobná situaci ve stř. Německu, s tím rozdílem, že v Čechách nebyly dosud zjištěny hroby ve starých porostech, a proto i žádné mohyly. Hroby překračují vrstevnici 300 m jen zřídka, výjimečně byly prozkoumány i ve vyšší poloze (téměř 400 m), a to na spojnici dvou oblastí (např. *Vávra 1981*). Hroby a pohřebiště jsou většinou na terasách nebo na návrších v blízkosti vodních toků. Lze odůvodněně předpokládat, že hroby byly původně překryty mohylami.

2. Nástin bádání. S odkazem na dřívější publikaci (*Buchvaldek 1967*, 9—17 s bibl.) se zmíníme o dosavadním výzkumu jen obrysově. K prvnímu zveřejnění ŠK došlo již před 200 lety *J. Dobrovským* (*1786*), který jasnozřivě poukázal na historickou hodnotu archeologických nálezů. Tyto přibývaly od poloviny 19. stol. a zvláště na jeho konci, kdy se o výzkum a záchranu mnoha hrobů zasloužili profesionálové i mnoho zdatných amatérů, z nichž mnozí se vypracovali na vysokou odbornou úroveň. Velkým přínosem byly publikace *J. L. Píče* (celkově: *1899*) a různé menší materiálové články (*J. Matiegka, R. R. von Weinzierl*). Bylo to v době, kdy ŠK byla již rozpoznána jako samostatná kultura zásluhou středoněmeckých autorů *F. Klopfleische* a *A. Götzeho*. V podstatě dodnes platné relativně chronologické zařazení ŠK do eneolitu vzniklo v r. 1910. *K. Buchtela (1910)* ji umisťoval ještě před „nordickou" keramiku, *J. A. Jíra (1910)* do jejího průběhu a po jejím vývoji. Tato poslední koncepce se nejvíce blíží současnému názoru. Přestože Jírovy závěry nebyly vždy vhodně zdůvodněny, byly dobrou základnou pro další studium. V každém případě chronologická koncepce obou autorů byla velmi progresívní, představovala předstih v celém středoevropském bádání. Jírovo schéma bylo pak nepřímo podpořeno brzy i moravskými archeology, zvláště *J. Palliardim (1914)*. K vnitřnímu třídění ŠK nebylo a nemohlo být tehdy mnoho řečeno.

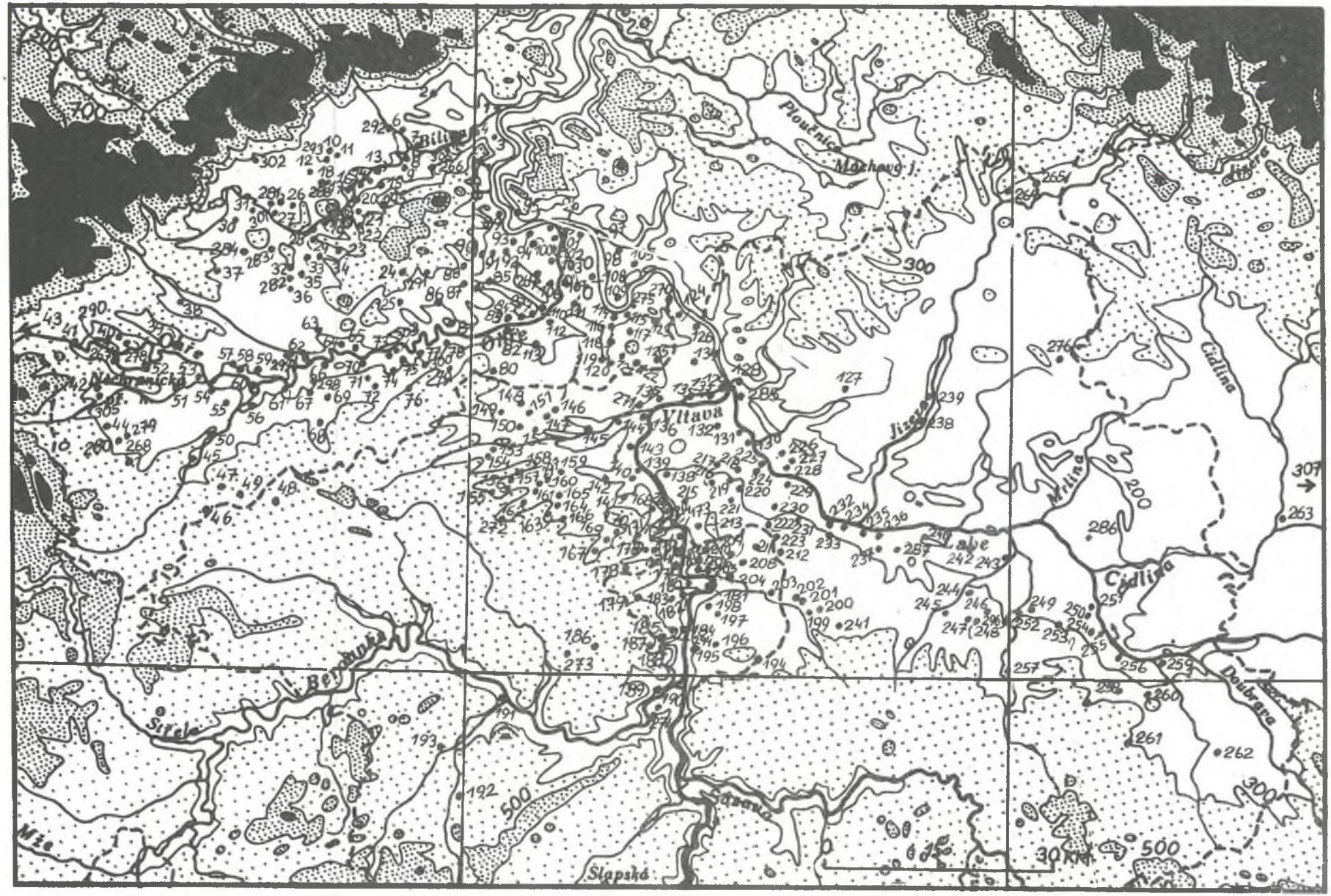

Obr. 41. Mapa C. Naleziště (podle kat. obcí) ŠK v Čechách; viz *seznam č. 3* na str. 150. — *Abb. 41.* Karte C. Fundorte der SchK in Böhmen; siehe *„Seznam č. 3"* (Fundortverzeichnis Nr. 3) auf S. 150

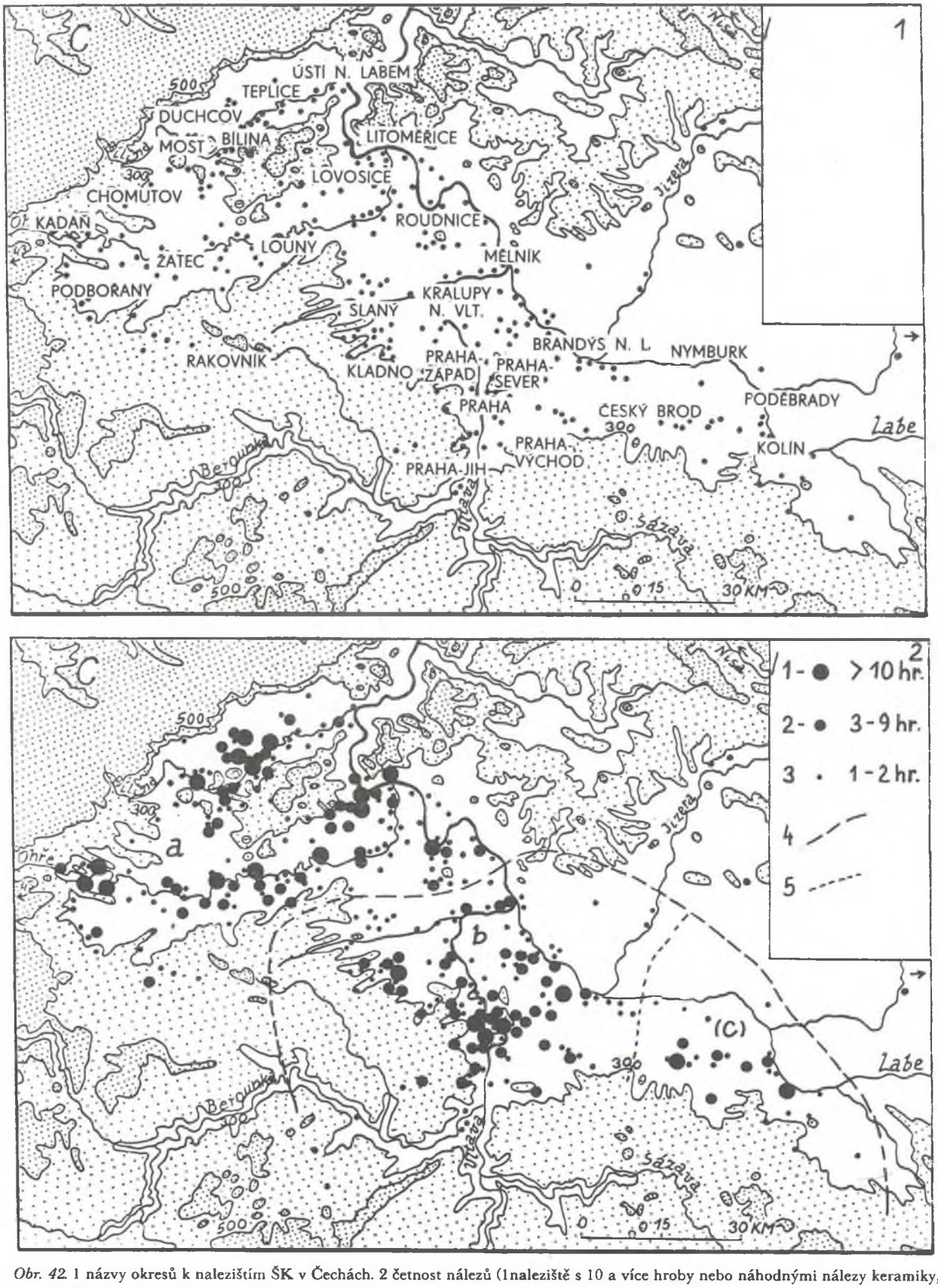

Obr. 42. 1 názvy okresů k nalezištím ŠK v Čechách. 2 četnost nálezů (1naleziště s 10 a více hroby nebo náhodnými nálezy keramiky, 2 se 3—9 hroby, 3 s 1—2 hroby, 4 hranice středočeského regionu — *b*, 5 hranice mezi užšími stř. Čechami a jejich východní částí — *c*, *a* = sz. region — sz. Čechy. — *Abb. 42.* 1 Kreisnamen zu den FO mit SchK in Böhmen. 2 Frequenz der Funde (1 FO mit 10 und mehr Gräbern oder Keramikeinzelfunden, 2 mit 3—9 Gr., 3 mit 1—2 Gr., 4 Grenzen der mittelböhmischen Region — *b*, 5 Grenzen zwischen dem engeren Mittelböhmen und seinem östl. Teil — *c*, *a* = nw. Region — Nordwestböhmen.

Po první světové válce došlo k zvláštnímu obratu ve studiu, a to působením *A. Stockého.* Tento vynikající znalec našich i zahraničních nálezů se zasloužil o velké souhrnné zveřejnění ŠK v Čechách (*1926*), o její další poznání, určil téměř všechny základní keramické druhy, ale v relativně chronologickém bádání, když posunul počátky ŠK zpět až k vypíchané keramice, šlo o krok zpět. Tehdy sice *J. Böhm* (*1928*) a rakouský badatel *O. Menghin* (*1926*) ještě navázali na Palliardiho chronologické názory, ale v následující době (a ještě po druhé světové válce) převážila a byla uplatňována Stockého koncepce. Mezitím, koncem dvacátých a na počátku třicátých let zasáhlo významně do studia ŠK několik autorů. *J. Böhm* v téže studii (*1928*) ukázal přesvědčivě na vztahy českých a moravských džbánů k jihovýchodu, *L. Hájek* (*1932*) poprvé opodstatněně kritizoval dosavadní představy o vnitřním vývoji ŠK, opřené dosud o názory A. Götzeho, a zdůvodnil lokálnost a nižší stáří ostře profilované keramiky (viz zde nálezovou skupinu III). Studie *I. Borkovského* (*1933* aj.) ukázaly pak na širší evropské souvislosti českých nálezů. Jeho zcela nová koncepce o východoevropském původu ŠK patřila mezi jedny z prvních, které se v Evropě objevily (podobně tehdy G. V. *Childe, G. Rosenberg, J. E. Forssander, T. Sulimirski, A. Äyräpää*). Týž autor se ke ŠK ještě vracel později, v relativní chronologii se však přidržoval A. Stockého a jeho názor i podporoval. — Nelze tu vyjmenovat autory, kteří se v meziválečném období zasloužili o publikaci jednotlivých hrobů a menších pohřebišť, s uplatněním cenných postřehů.

Po druhé světové válce nebylo v Čechách mnoho speciálního zájmu o ŠK, která však v syntetických pracích (*Neustupný 1946 b, Filip 1948, Preidel 1953,* později *Neustupný et al. 1960, E. a J. Neustupný 1960*) byla vždy obsažena. Studie *I. Borkovského* o schönfeldských mísách (*1950*) byla spíše ukončením jeho citového vztahu k problematice ŠK, neboť se již dlouho intenzívně zabýval staroslovanským obdobím. Pozoruhodná práce vznikla na Moravě (*F. Kalousek 1946*), která však zůstala v rukopisu a nemohla tak zapůsobit svými důležitými závěry na české bádání. Její zveřejněná část, zaměřená na otázky původu (*1947*), byla příliš zatížena koncepcí o vzniku ŠK ve východní Evropě; byla však výborným shrnutím bádání a náplně ŠK na Moravě, zároveň obsahovala oprávněnou kritiku některých předválečných prací o středoněmecké šňůrové keramice.

Poměrně brzy docházelo k výzkumu jak jednotlivých hrobů, tak menších pohřebišť, a to zpravidla v rámci záchranných prací. Vyvrcholením byl výzkum ve Vikleticích v l. 1960—1965, podmíněný budováním Nechranické nádrže na ploše větší než 1 km^2 (*D. Koutecký*), který byl brzy zveřejněn (*Buchvaldek—Koutecký 1970*). Zdálo se, že k podobné možnosti už nedojde, ale obdobné menší odkryvy v Polákách, Čachovicích a Břešťanech umožnily prozkoumání více než 100 hrobů (vše připravováno do tisku). Lze říci, že česká ŠK disponuje nyní největším počtem dobře zkoumaných pohřebišť v Evropě, která budou plně využita teprve za několik let.

Nové teoretické studium v Čechách bylo podníceno *J. Filipem* (*1952*), který si uvědomoval význam celého komplexu se ŠK v Evropě a svou šíří zájmů postřehl nové přístupy v zahraničí (*P. V. Glob, E. Sangmeister,* zvláště *U. Fischer,* u nás *F. Kalousek*). Mj. podpořil zpracování tématu o české a středoněmecké ŠK jako diplomní práce (*Buchvaldek 1953*), její autor se od té doby pokusil v různých publikacích o analýzu a řešení různé problematiky ŠK (přehled o české ŠK in: *Pleiner — Rybová 1978,* 285—300).

Od šedesátých let je ŠK v Čechách věnováno více zájmu našich i zahraničních badatelů. *E. Neustupný* přispěl zvláště k relativně chronologickému zařazení ŠK u nás a zvláště na severu Evropy (*1965*), ke kritice nomadismu (*1969*), vyslovil se pro autochtonní vznik ŠK v převážné části Evropy, tj. i u nás (naposled *1981*). Pokusil se rovněž o nové metodické přístupy ve studiu (*1973*). *S. Vencl* se poprvé zabýval hlouběji štípanou industrií (*1964, 1971* a zvláště in: *Buchvaldek—Koutecký 1970,* 236—252) i broušenými kamennými nástroji (*tamtéž,* 230—235). Téměř samostatnou studii představuje kritická a věcná recenze autorovy monografie z roku 1967 od *E. Sangmeistera* (*1970*). V určité návaznosti na autora pokusil se nedávno o podrobnější typo-chronologické dělení ŠK v Čechách *A. E. Lanting* (*1982*). Příspěvky české archeologie k jiným skupinám ŠK ve stř. Evropě byly již zmíněny. Nelze tu uvést všechny poválečné autory publikací četných hrobů s dobrou dokumentací. — O antropologický výzkum se v novější době zasloužil zvláště *J. Chochol* (*1967, 1970,* aj.) a další odborníci (ze zahraničních srov. *I. Schwidetzky, 1978*).

Studium ŠK v Čechách má ještě mnoho úkolů; publikaci katalogů, speciální laboratorní rozbory, rozbory zvířecích kostí. Teoretické studium čeká nejen všestranná analýza všech dostupných pramenů, ale propracování vztahů k sousedství, přispění k obecné problematice eneolitu a zvláště k otázce počátků doby bronzové ve stř. Evropě (únětická kultura).

3. **Typové členění.** Zásady pro členění byly uvedeny výše v části o stř. Německu. V následujícím textu navazujeme na naše starší práce (především z r. *1966* a *1967*) s jednou podstatnou odchylkou: i pro Čechy je předložen pokus o nové třídění pohárů. Jsou také použity stejné symboly — zkratky pro jednotlivé keramické druhy a ostatní nálezy, což umožňuje rychlejší orientaci. Některé popisné části jsou stručnější než u středoněmeckých nálezů, na druhé straně jsou rozšířené nebo přesnější pro dostupnost údajů. Pro chybění katalogů odkazujeme v případě potřeby na hlavní číslo (*Hauptnummer*) v seznamu nálezů (*Fundliste*) v naší práci z r. *1967*.

Keramika. Zastoupení keramických druhů A—P je uvedeno níže, bez nálezů z pohřebišť v Polákách, Čachovicích, odkud je hlášeno dohromady nejméně 150 nádob. Pod poháry byly zařazeny i džbánkovité poháry typu E7—E8; postupujeme zde ve smyslu *Sangmeisterovy* kritiky (*1970*, 158). Z technických i typologických důvodů jsme však u nich ponechali v podstatě staré symboly. Jednak dvoukónické tělo je spojuje s typy E5—E6 (s páskovým uchem), jednak jejich výzdoba se v mnoha případech odlišuje od pohárů. — Tabela (*obr. 43*) je složena z metodických důvodů ze tří souborů a celkového součtu. Bez ohledu na vnitřní třídění ŠK ukazuje tabela a tabely typového členění (nebo četnosti typů) jednotlivých druhů (viz dále) na několik skutečností: a) dostatečně velké pohřebiště (Vikletice) patrně nejlépe reprezentuje procentuální zastoupení základních keramických druhů celé kultury, b) zdá se, že starší soubory (Stocký) méně přesně odrážejí statistické poměry keramických druhů, ale již při počtu 200 nádob základní druhy v zásadě zachycují, c) teprve větší soubor prokazuje velkou typovou vnitřní členitost jednotlivých druhů (která není dosud uzavřena), ale sestává-li z výzkumů různé kvality (soubor „Čechy bez Vikletic k r. 1982"), je rovněž méně přesný co do procentuálního zastoupení jednotlivých druhů. Lze tedy říci, že celkový součet zahrnuje nejlépe typovou šíři jednotlivých druhů (viz tabely a četnosti typů u keramických druhů), ale odráží s menší přesností zastoupení druhů než soubor z velkého pohřebního areálu. Odchylky mezi souborem z celých Čech a z Vikletic (srov. např. zvyšující se procenta nezdobených druhů, zvláště vejčitých nádob D, nezdobených amfor a mis — od Stockého po Vikletice) lze vysvětlit patrně tím, že při starších výzkumech (často sběry!) byla zachráněna především zdobená keramika (srov. klesající procenta u B, C, E); u nejstarších nálezů mohly působit i tehdejší znalosti, odvozené ze středoněmeckého prostředí, kde nebyly např. známy vejčité nádoby, dózy J, hrnky N, P.

K celkovému počtu nádob na tabele je potřebí připočítat 5 ks nádob neobvyklých tvarů (Q), 82 případů druhově neurčitelných (X) a určitý počet neidentifikovaných nádob z různých malých sbírek ap. Pořadí v zastoupení druhů udává tabela, proti stř. Německu tvoří amfory a poháry jen kolem 60 % keramické ná-

Keramické druhy	A. Stocký (r. 1926)		Čechy bez Vikletic (r. 1982)		Vikletice		Čechy (+ Vikletice) (r. 1982)		
	ks	%	ks	%	ks	%	ks	%	
A — amfory	72	36,0	609	37,8	151	39,7	760	38,1	} 60,7 %
B — poháry (+ E7—8)	57	28,5	380	23,6	69	18,2	449	22,6	
C — džbány	23	11,5	174	10,8	23	6,1	197	9,9	
D — vejčité nádoby	9	4,5	99	6,1	39	10,3	138	6,9	
E (E1—6) džbánkovité poháry	14	7,0	102	6,3	20	5,3	122	6,1	
F — pohárovité džbány	2	1,0	9	0,6	2	0,5	11	0,6	
G — válcovité poháry	6	3,0	59	3,7	12	3,2	71	3,6	
H — mísy	3	1,5	34	2,1	16	4,2	50	2,5	
J — dózy, dózovité nádobky	5	2,5	71	4,4	19	5,0	90	4,5	
N — džbánkovité hrnky	9	4,5	59	3,7	16	4,2	75	3,8	
P — vejčité hrnky	—	—	14	0,9	13	3,4	27	1,4	
Celkem	200	100,0	1 610	100,0	380	100,0	1 990	100,0	
Q — zvláštní tvary	—	—	3	—	2	—	5	—	
X — neurčitelné	—	—	69	—	13	—	82	—	
Celkem	200		1 682		395		2 077	—	

Obr. 43. Keramické druhy v Čechách a jejich četnost. — *Abb. 43.* Keramische Gattungen in Böhmen und ihre Frequenz.

plně (tj. o 20 % méně), přestože jsou rovněž vůdčími druhy. Poměr amfor k pohárům je zhruba 5:3, tedy příkřejší než v Posálí.

Typy a varianty. Postup je týž jako v předchozím oddílu, důraz je položen na amfory a poháry (u posledních číslo označuje typ tvaru, písmena malé abecedy variantu výzdoby). Typy ostatních keramických druhů nejsou textově rozváděny, ale označeny jen na kresbách. Jistě dojde u nich v budoucnosti k hlubší analýze, budou zde příležitostně blíže probrány, protože mají větší význam než obdobné „druhotné" formy ve stř. Německu, jak na to ukazuje jejich vyšší počet.

A — *amfory (obr. 44).* U amfor A1—A15 jsou charakteristiky stejné jako ve stř. Německu, proto nebudou blíže zmiňovány. Tabelka předkládá zastoupení určitelných typů (neurčitelných je 112 ks, tj. 14,8 % všech amfor). pro stručnost *jsou uváděny výšky v pořadí: minimální, maximální, medián;* měřitelných ks v rámci typů je většinou 70—90 %.

A1—A2	8 ks (1,2 %)	A16—A17	42 ks (6,5 %)
A3	6 ks (0,9 %)	A18	23 ks (3,6 %)
A4	5 ks (0,8 %)	A19	15 ks (2,3 %)
A5—A6	42 ks (6,5 %)	A20	9 ks (1,4 %)
A7	57 ks (8,8 %)	A21	8 ks (1,2 %)
A8	7 ks (1,1 %)	A22	4 ks (0,6 %)
A9—A11	20 ks (3,1 %)	A23	7 ks (1,1 %)
A12	11 ks (1,7 %)	A24	15 ks (2,3 %)
A13—A14	68 ks (10,5 %)	A25 (nezdobené)	265 ks (41,0 %)
A15	14 ks (2,2 %)	AQ (zvláštní)	21 ks (3,2 %)
		celkem	647 ks (100 %)

A1 (7 ks, všechny varianty A1a).

A2 (1 ks).

Komentář ad A1—A2: některé morfologické prvky jsou podobné středoněmeckým nálezům, na českých chybí přesekávání okrajů uch, naopak je zastoupena přesekávaná páska na hrdle V. 78, 158, medián 125 mm.

A3 (6 ks) varianta A3a (2 ks), varianta A3b (1 ks), varianta A3c (3 ks).

Komentář: morfologické prvky jako ve stř. Německu, navíc přesekávaná páska na výduti (Dobroměřice, 41/3 — tam pod A4). V. 97, 240, medián 179 mm.

A4 (5 ks): obdoba středoněmeckých tvarů, z Lovosic (73/2) je výjimečně přesekávaná páska na podhrdlí kromě podobné na výduti. U vysokého exempláře z Prahy-Bubenče (8/22, v. 365 mm) jsou šrafované trojúhelníky na výduti. V. 82, 365, medián 135 mm.

A5 (27 ks): amfora s rytým motivem jedlové větévky. V. 108, 275, medián 180 mm. Obdoba středoněmeckých kusů.

A6 (15 ks, všechny varianty A6a): relativně četnější obdoba středoněmeckého typu. V. 100, 290, medián 211 mm.

A7 (57 ks): zastoupeny jsou všechny varianty (A7a: 22 ks, A7b: 24 ks, A7c: 9 ks, A7d: 2 ks), ale po tvarové a technologické stránce jde často o větší rozdíly proti stř. Německu (větší výška, ostřejší profilace, technologie — to vše se blíží specificky českým typům).

Komentář: jde o běžný typ s chudou ornamentací. V Čechách je však naděje, že přesnějším rozborem budou rozlišeny lépe definované varianty. Na průběžnost typu s určitými změnami v čase ukazuje i výškový medián, který se odchyluje od předchozích i od mediánu lokálních českých amfor. Nasvědčují tomu i nálezové celky, podobně je třeba hodnotit typ A13. V. 82, 400, medián 235 mm.

A8 (7 ks): doloženy jsou všechny varianty (A8a: 2 ks, A8b: 2 ks, A8c: 3 ks). V. 95, 280, medián 225 mm.

A9—A11: české exempláře typů „Schraplau" jsou nečetné, varianta A11b chybí, nejsou známa 4 ucha na výduti. U typu A9a převažují jednoduché OŠ ve svislých svazcích, proto byly rozlišeny subvarianty A9a[1] (odpovídající středoněmecké A9a s dvojitými OŠ) a A9a[2] (jednoduché OŠ).

A9 (12 ks); A9a[1]: 5 ks, A9a[2]: 6 ks, A9b: 1 ks). V. 110, 300 medián 175 mm.

A10 (6 ks; A10a: 4 ks, A10b: 2 ks). V. 132, 355, medián 190 mm.

A11 (2 ks; subvarianta A11a[1] — v. 173 mm, A11a[2] — v. 350 mm).

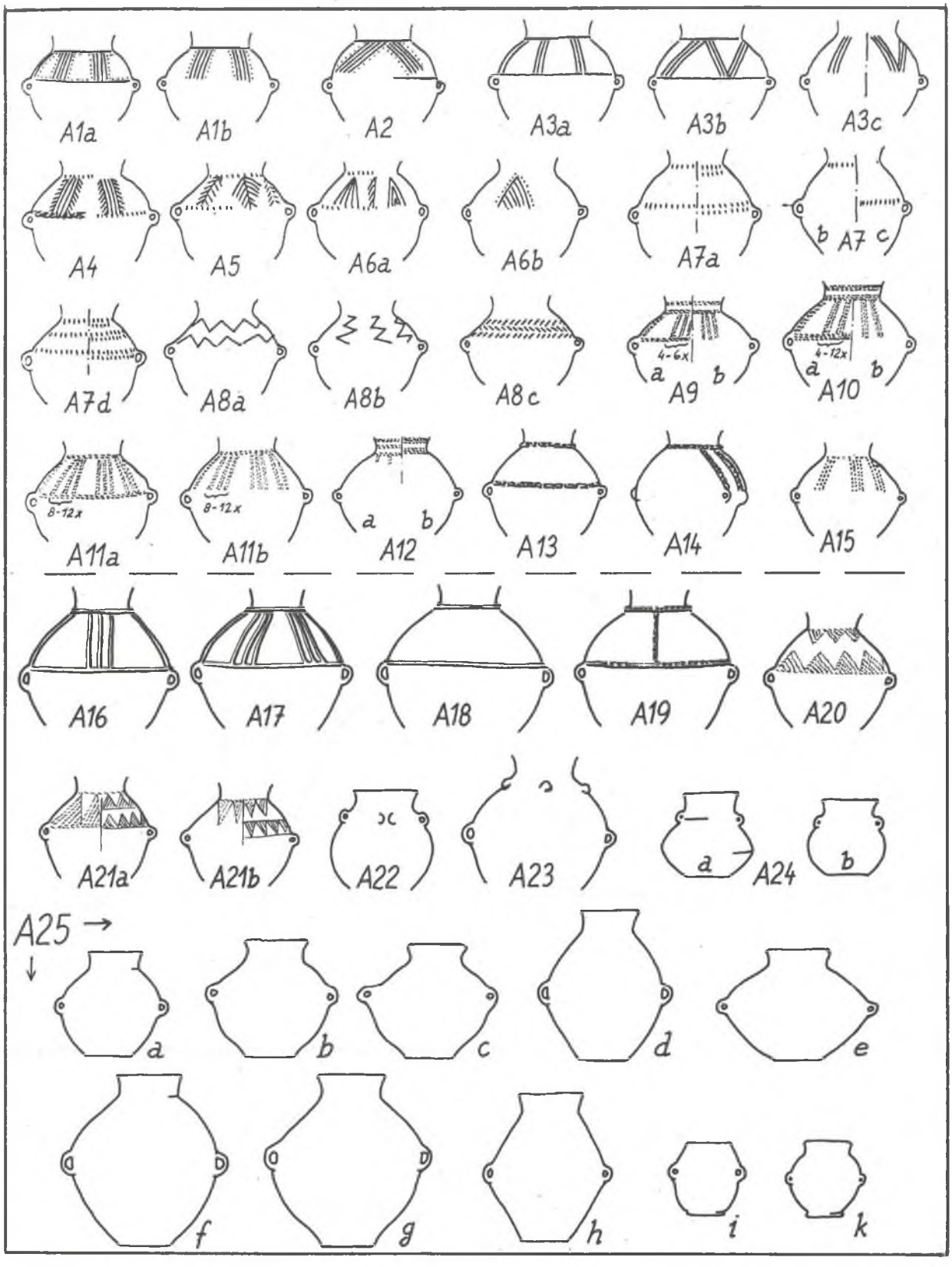

Obr. 44. Typy amfor v Čechách. — *Abb. 44.* Amphorentypen in Böhmen.

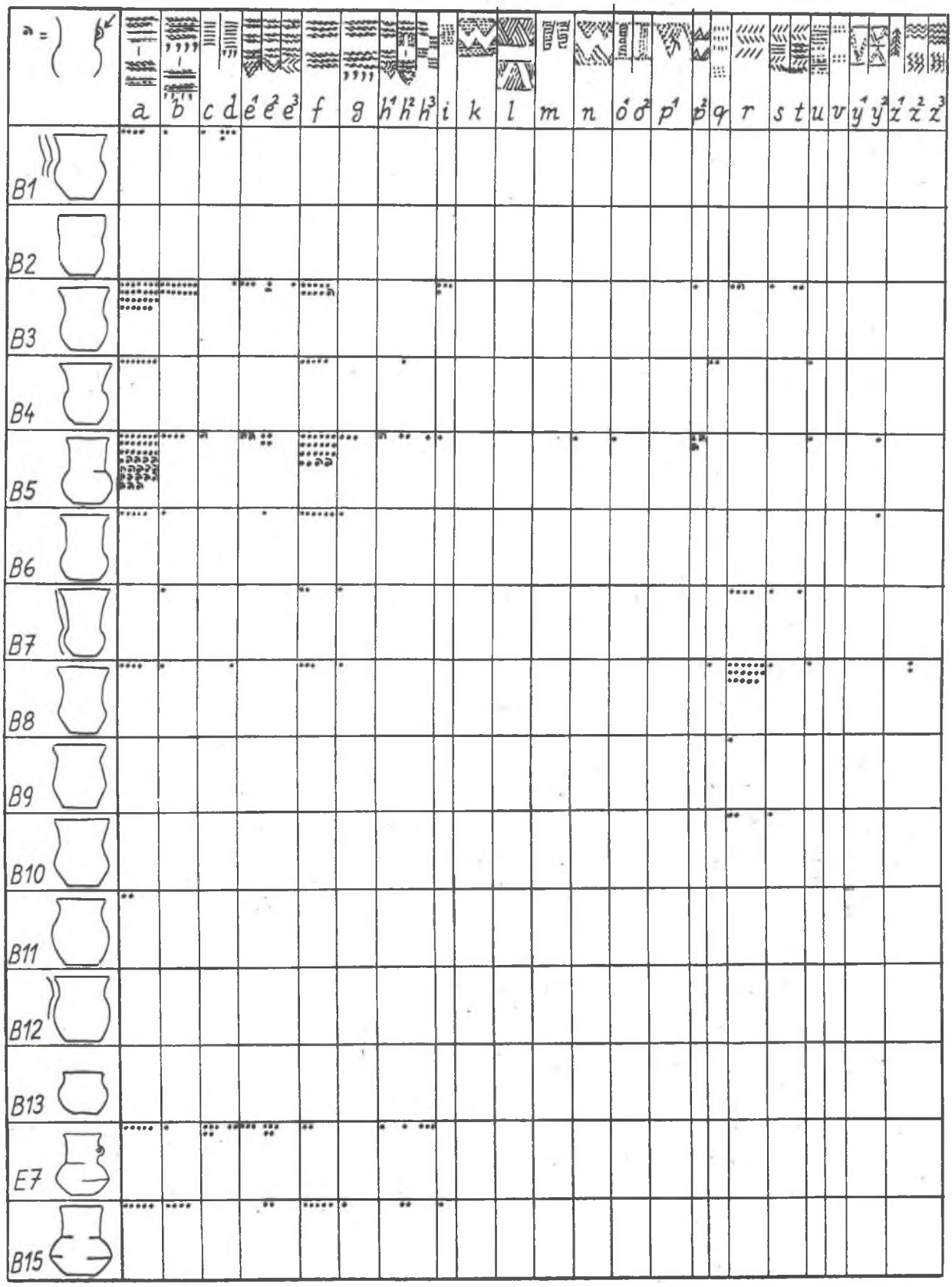

Obr. 45. Kombinace tvaru a výzdoby pohárů (česká ŠK). — *Abb. 45.* Kombination der Becherform und der Verzierung (böhmische SchK).

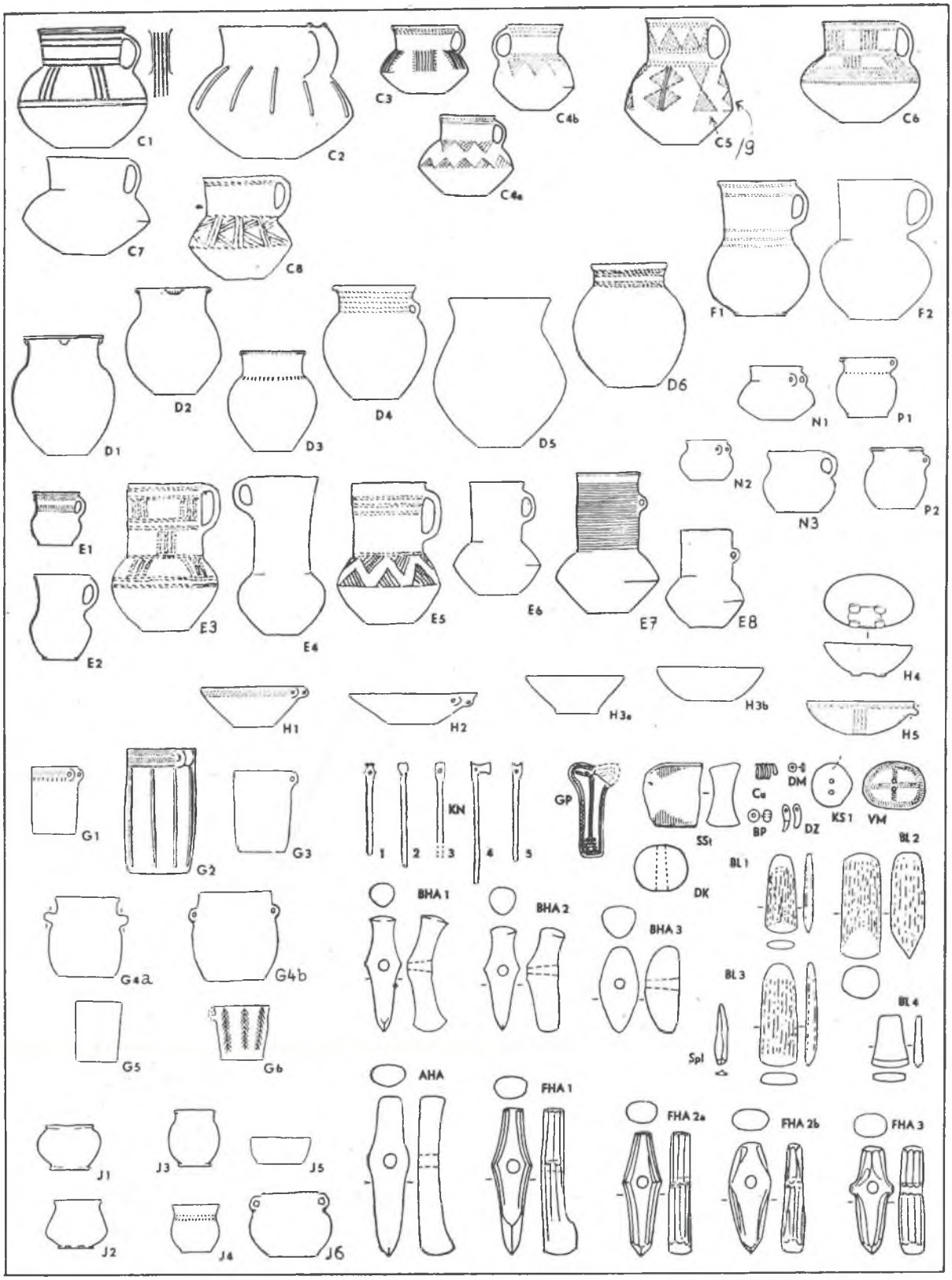

Obr. 46. Ostatní keramické druhy a nekeramické nálezy ŠK v Čechách. — *Abb. 46.* Andere keramische Gattungen und nichtkeramische Funde der SchK in Böhmen.

A12 (11 ks): v Čechách málo četný typ je zastoupen v obou variantách (A12a: 8 ks, A12b: 3 ks). V. 90, 207, medián 188 mm.

A13 (55 ks). V. 103, 370, medián 269 mm. Komentář viz níže.

A14 (13 ks). Oproti stř. Německu jsou hlavním znakem přesekávané pásky nad uchy. V. 210, 415, medián 270 mm.

Komentář ad A13—A14: již větší absolutní počet obou typů a vyšší výškové mediány proti stř. Německu naznačují, že jde o formy, příbuzné většinou lokálním českým typům amfor, a to ve větší míře než u A7. A13 a A7 mají také největší výškové rozsahy, které — kromě jiných indicií (nálezové celky, technologie) — svědčí pro jejich průběžnost s dílčími typologickými změnami. Je pravděpodobné, že pro starší (nižší) exempláře je typičtější páska šikmo přesekávaná (srov. podobné pásky na typech A4—A6 v Posálí a v Čechách), na vyvinutějších (vyšších) jde o svislé členění, nehledě na ostřejší profilaci těla a převážně pásková ucha.

A15 (14 ks): v. 110, 270, medián 168 mm.

Další typy jsou většinou specifické pro Čechy, v některých případech je zřejmá příbuznost se středoněmeckými nálezy, hlavní znaky viz na obrázcích typů.

A16 (26 ks): 4 svislé svazky hladkých pásek („lišt") jsou ohraničeny na podhrdlí a na výduti vodorovnými páskami. V. 200, 453, medián 340 mm.

A17 (16 ks): 6 a více svazků hladkých pásek (výjimečně jde o hluboké žlábky) s ohraničením jako u A16. V. 190, 480, medián 355 mm.

A18 (23 ks): zpravidla dvě vodorovné hladké pásky, výjimečně (2 ks) jde o svislé pásky. V. 240, 430, medián 303 mm.

Komentář ad A16—A18. Zatímco A16 a A17 spolu úzce souvisí (medián v. z obou typů je 350 mm), přibližuje se A18 svými rozměry typu A13.

A19 (15 ks): zpravidla čtyři svislé přesekávané pásky, a to nad uchy a mezi nimi, ohraničené stejnými páskami na podhrdlí a na výduti. V. 177, 650 (450), medián 372 mm.

Komentář: Zatímco byly dva obdobné kusy zařazeny ve stř. Německu pod A14, jejich četnost a specifikum v Čechách si vynutily jejich zařazení pod nový typ. Jeho nejvyšší výškový medián je poněkud zkreslen nevelkým počtem nálezů, ale váže jej, jako i schéma umístění pásek, k typům A16—A17.

A20 (9 ks): hlavním znakem jsou dva pásy šrafovaných trojúhelníků převážně z OŠ, vytvářejících negativní klikatku. V. 120, 310, medián 243 mm.

A21 (8 ks): varianta A21a (3 ks) má na plecích stojící šrafované trojúhelníky, varianta A21b (4 ks) visící trojúhelníky; výzdoba je převážně z OŠ. V. 120, 225, medián 150 mm.

A22 (4 ks): poněkud nevýrazný typ se čtyřmi oušky na přechodu hrdla a těla. Medián v. 186 mm.

A23 (7 ks): jedinou výzdobou je věnec pupků (výčnělků) na podhrdlí (tyto jsou výjimečně i na jiných lokálních typech). V. 175, 400, medián 320 mm.

A24 (15 ks): varianta A24a (7 ks) má dvoukónické tělo se dvěma oušky na přechodu hrdla a těla (medián v. 124 mm), varianta A24b (8 ks) má tělo kulovité (medián v. 82 mm).

A25 (265 ks): pro velkou četnost nezdobených amfor byly stanoveny varianty: A25a (38 ks, medián v. 155 mm), A25b (26 ks, medián v. 199 mm), A25c (12 ks, medián v. 181 mm), A25d (7 ks, medián v. 312 mm), A25e (14 ks, medián v. 222 mm), A25f (62 ks, medián v. 311 mm), A25g (71 ks, medián v. 320 mm), A25h (7 ks, medián v. 210 mm), A25i (8 ks, medián v. 128 mm), A25k (5 ks, medián v. 105 mm), neurčitelných variant je 15 ks.

AQ (21 ks): byly sem zařazeny exempláře s ojedinělou výzdobou.

B — *poháry* (*obr. 45*). V následující charakteristice pohárů jde o nový pokus syntetizujícího členění na základě typů tvaru (stejných jako ve stř. Německu B1—B14, navíc připojen tvar B15) a variant výzdoby (a—z); terminologicky je pak možno hovořit jak o typech, tak o variantách pohárů. Některé poháry různých typů mají občas malá ouška; v detailních rozborech je u těchto exemplářů vsunuto za symbol B písmeno h, např. Bh5a. Jak už zmíněno, pod poháry byly zařazeny džbánkovité poháry E7—E8, a to na závěr výčtu typů, abychom zdůraznili jejich specifiku.

Pro rámcové srovnání se středním Německem poslouží tabela zastoupení typů tvarů (blíže neurčitelných pohárů ve střepech je 98 ks, tj. 21,8 % z celkového počtu 449 ks), nezdobených pohárů z určitelných typů (351 ks) je 54 ks, tj. 15,4 %.

B1	14 ks (4,0 %)	B11	4 ks (1,1 %)
B2	— — —	B12	— — —
B3	82 ks (23,4 %)	B13	— — —
B4	19 ks (5,4 %)	B14	— — —
B5	93 ks (26,5 %)	B15	20 ks (5,7 %)
B6	17 ks (4,8 %)	BQ (zvláštní)	5 ks (1,4 %)
B7	11 ks (3,1 %)	E7	29 ks (8,3 %)
B8	47 ks (13,4 %)	E8	4 ks (1,1 %)
B9—B10	6 ks (1,7 %)	celkem	351 ks (100,0%)

Většinou jsou uvedeny u následujícího členění jen mediány výšek, a to souhrnně pro typy s podobnou výzdobou.

B1a (4 ks), B1b (1 ks), B1c (1 ks), B1d (4 ks), B1 nezdobené (4 ks), medián v. 90 mm.
B3a (27 ks), B3b (16 ks), B3d (1 ks), medián v. 132 mm.
B3e^1 (3 ks), B3e^2 (1 ks), B3e^3 (1 ks). Dva měřitelné exempláře nedosahují 100 mm výšky.
B3f (10 ks), medián v. 162 mm.
B3i (4 ks), B3p^2 (1 ks), medián v. 110 mm.
B3r (2 ks), B3s (1 ks), B3t (2 ks), medián v. 141 mm.
B3 (13 nezdobených ks), medián v. 132 mm.

Komentář ad B3a — t: již typová rozmanitost (ve výzdobě nedosahující pestrosti v Posálí) a vázanost určitých výškových rozsahů nasvědčuje průběžnosti základní esovité formy; malá ouška jsou poměrně vzácná (3 × u B3e^1, 1 × u B3f, 1 × u B3r!).

B4a (7 ks), medián v. 125 mm.
B4f (5 ks), B4h^2 (1 ks), medián v. 165 mm.
B4q (2 ks), B4v (1 ks), medián v. 145 mm.
B4 (3 nezdobené ks). V. 96 a 125 mm, oba ks z dětských hrobů.

Komentář ad B4a-q: jde o typ tvaru, blízký pohárům B3, mediány výšek B4a a B4f zhruba odpovídají mediánu B3a a B3f a zdají se potvrzovat jejich příbuznost.

B5a (38 ks), B5b (4 ks), B5c (1 ks), medián v. 155 mm. Doloženo 16 × ouško.
B5e^1 (2 ks), B5e^2 (4 ks), medián v. 165 mm.
B5f (22ks), B5g (3 ks), medián v. 165 mm. Doloženo 2 × ouško.
B5h^1 (1 ks), B5h^2 (2 ks), B5h^3 (1 ks), medián v. 154 mm. Doloženo 1 × ouško.
B5i (1 ks), B5o^1 (1 ks), B5p^2 (3 ks), B5n (1 ks), medián v. 178 mm. Doloženo 2 × ouško.
B5u (1 ks), B5y^2 (1 ks), v. 158 a 138 mm.
B5 (7 nezdobených ks), medián v. 110 mm.

Komentář ad B5a—u: nejčetněji zastoupená lokální forma poháru s válcovitým hrdlem. Výzdobně není tak rozmanitá jako ve stř. Německu. Téměř třetina ks má ouško, nízký medián výšek u nezdobených exemplářů lze jen podmíněně vysvětlit jejich původem z dětských hrobů.

B6a (5 ks), B6b (1 ks), B6e^2 (1 ks), B6f (7 ks), B6g (1 ks), B6y^2 (1 ks), B6 (2 nezdobené ks). — Komentář: profilem těla jde o úzkou spojitost s B5, výšky jsou podobné jako u příslušných variant B5.
B7b (1 ks), v. 160 mm.
B7f (2 ks), B7g (1 ks), v. 176 a 180 mm!
B7r (4 ks), B7s (1ks), B7t (1 ks), B7 (1 nezdobený ks), medián v. 182 mm.

Komentář ad B7a—t: nepříliš četný, ale výrazný tvar s analogiemi i ve výzdobě ve stř. Německu.

B8a (4 ks), B8b (1 ks), B8d (1 ks), medián v. 125 mm.
B8f (3 ks), B8g (1 ks), medián v. 163 mm.
B8q (1 ks), B8r (17 ks), B8s (1 ks), medián v. 151 mm.
B8u (1 ks), v. 128 mm.
B8z^2 (2 ks), v. 125 a 130 mm.
B8 (15 nezdobených ks), medián v. 134 mm.

Komentář ad B8a—z^2: tzv. „prohnuté poháry" jsou poměrně četné, nejvýraznější exempláře (průměr okraje se rovná zhruba průměru oblé až ostře zalomené výdutě) jsou spjaty s výzdobou r, s (linie vstříc-

ných rýh); osobitost variant B8r—s je potvrzovány i výškovými rozměry, jim je příbuzná i většina nezdobených kusů. S poháry B8r—s souvisí výzdobně kromě typů B7r—t i nečetné typy B9r (1 ks, v. 95 mm), B10r (2 ks, v. 152 a 177 mm) a B10s (1 ks, v. 195 mm); B10 (2 nezdobené ks, v. 118 a 178) jsou těmto blízké zpracováním.

B11a (2 ks) a B11 (2 nezdobené ks) jsou proti střednímu Německu výjimečné.

B12, B13, B14 nejsou vůbec zastoupeny (srov. Posálí!).

B15a (5 ks), B15b (4 ks), B15e^2 (2 ks), B15f (5 ks), B15g (1 ks), B15h^2 (2 ks), B15i (1 ks), B15 (1 nezdobený ks).

Komentář ad B15a—i: jde o specificky českou formu (dvoukónické tělo s ostře nasazeným válcovitým hrdlem), poměrně rozmanitě zdobenou, s výškami kolem 160 mm.

E7 (29 ks), medián v. 182 mm.

E8 (4 ks) je nezdobená varianta E7, medián v. 110 mm.

Komentář ad E7—E8: U E7 jde v podstatě o tvar B15, ale s ouškem a rozmanitou výzdobou, mezi níž jsou neobvyklé motivy (6× a—b, 7× c—d!, 8× e^1—e^2, 2× f, 4× h^1—h^3 aj.).

Další keramické druhy a typy jsou většinou specifické pro Čechy. Jsou uvedeny v přehledných charakteristikách, jednotlivé typy jen na obrázcích (*obr. 46*). Typové členění se příliš neodlišuje od toho, které jsme publikovali v r. 1967. Je potřebí, aby v budoucnosti bylo znovu propracováno s ohledem na jeho důležitost pro analýzu domácího rozvoje ŠK a vztahů k jihovýchodu.

C — *džbány* (téměř 200 ks) představují specificky český druh s obdobami v moravské ŠK a v různých kulturách v západní části karpatské kotliny až po Lublaňská blata, jak rozpoznal již *J. Böhm* (*1928*). Tělo je dvoukónické, málokdy kulovité, hrdlo je zpravidla ostře nasazeno, páskové ucho má horní kořen většinou pod okrajem, spodní na horní části plecí. V ideálních případech je poměr výšek hrdla, plecí a spodku těla vyrovnán. Výško-šířkový index: výška : šířka × 100 je menší než 100. Výzdoba, která vymezuje typy, je omezena na hrdlo a plece. C1 (25 ks), C2 (19 ks), C3 (5 ks), C4a (17 ks, 6× použito techniky taženého vpichu), C4b (8 ks, 2× tažený vpich), C5 (5 ks), C6 (5 ks), C7 (82 ks, sem byl zařazen i jeden exemplář se stopami malování), C8 (5 ks), C9 (3 ks), CQ (zvláštní výzdoba 3 ks), CX (blíže neurčitelné ks ve zlomcích ap., 20 ks). Průměrné výšky 140—180 mm.

D — *vejčité nádoby* (téměř 140 ks). O tomto druhu platí totéž, co bylo řečeno o džbánech, s tím rozdílem, že je v podobných, někdy až identických tvarech zastoupen v dalších kulturách (např. se zvoncovitými poháry), v menším počtu je i ve ŠK ve stř. Německu. Jde o jednoduchý zásobnicový tvar, který mohl ve svých nejjednodušších typech vzniknout i na různých místech. V Čechách na ně i na jejich možné vztahy k jihu upozornil až *A. Stocký* (*1926*), ale i poté nebyly příliš brány v úvahu, také pro jejich malou atraktivnost. Teprve novější výzkumy prokázaly jejich četnost a zároveň typičnost pro ženské hroby. Opět ponecháváme staré členění, přestože je málo vyhovující. D1 (35 ks), D2 (4 ks), D3 (36 ks; převažuje linie rýžek na podhrdlí, přesekávaná páska je doložena 5×, obě varianty výzdoby nevylučují pupky na okraji), D4 (14 ks), D5 (34 ks), D6 (5 ks), DX (blíže typově neurčitelné kusy ap., 10 ks). Průměrné výšky 160—220 mm.

E — *džbánkovité poháry* (přes 120 ks bez typů E7—E8, které byly přiřazeny k pohárům). Druh zahrnuje typy (jsou proti členění z r. 1967 upraveny), které podle našeho názoru odrážejí dvojí směr vývoje resp. úpravu pohárů na tvar, který je možno uchopit za větší či menší páskové ucho na hrdle. Zatímco typy E1—2 mají obdoby i ve stř. Německu a neznamenají nic více, než opatření běžného poháru uchem, typy E5—6 jsou již specificky české, jak dvoukónickým tělem, tak výzdobou. Spíše k těmto se řadí i typy E3—4, které mají sice starý tvar vyššího poháru (vůči E1—2 bylo zvoleno kritérium výšky větší než 150 mm), ale převaha nezdobeného typu E4 ukazuje na souvislost s lokální keramikou. Pozoruhodná je však i velká četnost nezdobeného typu E2.

E1 (26 ks); převážně esovitá profilace, varianty výzdoby: 10× a, 2× b, 3× f, 3× e^2, 1× h^2, 3× i, 1× v. Průměrná výška 111 mm.

E2 (21 ks): nezdobená obdoba typu E1. Průměrná výška 112 mm.

E3 (7 ks): esovitá profilace i válcovité hrdlo, varianty výzdoby: 2× f, 2× p^2 aj., průměrná výška 177 mm.

E4 (21 ks): nezdobená obdoba typu E3. Průměrná výška 176 mm.

E5 (13 ks): různorodá ornamentace, často na plecích. Průměrná výška 166 mm.

E6 (23 ks): nezdobená obdoba typu E5. Průměrná výška 156 mm.

E7—E8 viz u pohárů.

F — *pohárovité džbány* (11 ks). Z části nevýrazný tvar větších rozměrů, který někdy připomíná konvici. Oproti džbánkovitým pohárům typu E3—E4 má větší tělo a menší (nižší) hrdlo, tj. větší obsah. F1 (7 ks) má většinou jednoduchou výzdobu, F2 (4 ks) je nezdobený. Průměrná výška 195 mm.

G — *válcovité poháry* (přes 70 ks) jsou obecným pojmem pro poměrně tvarově rozdílné typy: s válcovitým (lehce nálevkovitým) tělem (G1—G3, G5), s více rozevřeným až kónickým tělem (G6) a se soudkovitým tělem, na něž nasedá nižší hrdlo (G4a—b). U některých typů (nebo jejich jednotlivých kusů) lze sledovat souvislost se středoněmeckými nálezy G1, u druhých je lze spíše předpokládat (určitá příbuznost variant G4a—b s německými „Deckeldosen"). G1 (13 ks, průměrná v. 120 mm), G2 (4 ks), G3 (30 ks, průměrná v. 105 mm), G4a—b (9 ks, průměrná v. 130 mm). G5 (7 ks, průměrná v. 92 mm), G6 (2 ks, v. 73 a 80 mm), GQ (zvláštní 2 ks), GX (neurčitelné typy, 4 ks).

H — *mísy* (50 ks) jsou rovněž druhem, který je ve statistice podreprezentován, jak ukazují nové výzkumy, a to pro jeho málo zdobený tvar, který byl v hrobech brzy destruován. Teprve až po druhé světové válce byly prokázány i misky na nožkách, zatímco tzv. schönfeldské misky byly pro svou technologickou kvalitu známy již dříve. H1 (2 ks), H2 (17 ks), H3a (3 ks), H3b (11 ks), H4 (na nožkách, 6 ks), H5 („schönfeldské", 6 ks), HQ (zvláštní typ, 1 ks), HX (neurčitelné, 4 ks). Průměr okraje málokdy přesahuje 200 mm.

J — *dózy, dózovité nádobky* (90 ks) jsou jediným druhem, který má téměř ve všech typech obdoby ve stř. Německu, a který nesouvisí s českou lokální ŠK. Není snadné vysvětlit jeho vysoký počet v Čechách, kde je rovněž nejvíce ženských hrobů s dvojicemi dóz (21 × !). Byly objeveny v několika hrobech již koncem 19. stol. (Weinzierlovy výzkumy v Lovosicích), ale zůstaly dlouho nepovšimnuty pro své hrubé zpracování a nevýrazné formy. Malý a kompaktní tvar umožnil jejich větší zachování. Zatímco typy J1—J3 jsou nejcharakterističtější, typy J4—J6 jsou příbuzné s některými jinými druhy, dokonce jsou z nich druhotně vyrobeny, např. obroušením zbytku hrdla poháru. Vzácná výzdoba sestává z OŠ, z linií vstřícných rýh a jedlové větévky. — J1 (17 ks), J2 (21 ks), J3 (22 ks), J4 (7 ks), J5 (5 ks), J6 (8 ks) je nově vyčleněný typ s dvěma oušky pod okrajem, malé ouško je někdy i u předchozích typů. Průměrné výšky 60—80 mm, u J5 nižší.

N — *džbánkovité hrnky* (75 ks), miniatura džbánu, ale s malými, často dvojitými oušky, jsou českým specifikem zčásti známým již před druhou světovou válkou. Jejich výskyt se omezuje na ženské hroby, zjištěny jsou i ve dvojici (N1—N2). N1 (45 ks), N2 (10 ks), průměrné výšky kolem 80 mm. N3 (18 ks) je nově stanoveným typem, pod kterým jsou řazeny i větší džbánky dosti různé profilace.

P — *vejčité hrnky* (27 ks) jsou příbuzné džbánkovitým hrnkům, co do velikosti a funkce (ženské hroby), ale mají vejčité tělo a zpravidla jedno ouško. — P1 (3 ks), P2 (24 ks), prům. v. 90 mm.

Q — zvláštní tvary (5 ks) zahrnují nádoby, které mají příbuznost s některým výše uvedeným druhem, ale jsou neobvykle tvarovány. Jsou sem zařazeny obě etážovité džbánkovité nádoby z Ďáblic a Mochova (*Buchvaldek—Vencl 1975*) nebo amforovitá nádoba (hrob 8/64) a hrnec (hrob 15/64) z Vikletic (*Buchvaldek—Koutecký 1970*).

Zpracování keramiky. Na rozdíl od stř. Německa, kde zpracování a barva povrchu nevykazují tak velké rozdíly (mansfeldská keramika je spíše pečlivěji zdobena a vypálena), jsou v Čechách makroskopicky pozorovatelné dvě základní skupiny nádob ve zbarvení povrchu a struktuře keramické hmoty. Žluté, červenavé a hnědé zbarvení, jemnější hlína (méně slídy) je většinou u těch typů, které mají obdoby se středním Německem (NS II). Hrubší střep, někdy však tenký a tvrdě pálený, hnědošedé až tmavošedé zbarvení a občas i hlazení povrchu má většinou keramika specificky česká (NS III). Nově byla zjištěna příměs drcených střepů (šamot) v keramické hmotě (*Vávra 1981*).

Nekeramické nálezy. Protože jsou podrobněji popsány v autorově monografii (1967), omezíme se na stručný přehled s doplňky podle nových výzkumů.

Kamenné sekeromlaty (*obr. 46 a 56*). V Čechách lze rozlišit 3 základní typy, čtvrtý byl stanoven na základě výskytu v hrobech a není vlastně typem. Z hrobů je známo přes 100 ks sekeromlatů.

AHA — sekeromlat A-typu (přes 20 typických ks, kolem 10 ks méně výrazných). Jen 2 ks pocházejí z akeramických hrobů, další kus je z problematických hrobových nálezů v Mostě (53/4). Pozoruhodné je rozšíření, které se sice koncentruje v sz. Čechách, ale nevyhýbá se i oblastem, kde ŠK není zastoupena (sv. Čechy a Plzeňsko).

FHA — fasetovaný sekeromlat (ca 300 ks) s variantami FHA 1 (necelých 20 ks), FHA 2a a FHA 2b (ca 260 ks) a FHA 3 (ca 20 ks). Z hrobů je doloženo 45 ks, z toho 5 ks bez keramiky.

BHA — sekeromlat českého typu (ca 200 ks, název uvedl již *N. Åberg, 1918,* 104) s variantami BHA —

1—3, z nichž první připomíná staroeneolitické sekeromlaty s čepcovitým týlem, je specifickým typem v rámci celé stř. Evropy. 24 ks je doloženo z hrobů, z toho 5 akeramických (jejich hodnota je však nízká).

XHA — sekeromlaty atypického tvaru (36 ks z hrobů!), někdy druhotně vyrobené z neolitických nástrojů, erodované kusy ap. Určitou skupinu tvoří „mlátky", většinou z měkkých hornin.

DK — kamenné provrtané koule, „bulavy" jsou českým specifikem (30 ks z hrobů), způsobem vrtání (jednostranně kónické se stopami rýžek na stěnách otvoru) i nálezovými souvislostmi se vážou především na sekeromlaty českého typu.

BL — kamenné sekery, tesly, většinou z krystalické břidlice (několik desítek ks z hrobů) lze dělit na typ s plochým tělem (BL 1) a masívním tělem (BL 2); tyto dvě základní varianty se někdy objevují pospolu v mužských hrobech (k funkci *S. Vencl* in: *Buchvaldek — Koutecký 1970,* 230). Ze starého členění vypouštíme BL 3 (šlo jen o větší obdobu BL 1), BL 4 představují nečetné malé sekerky, opracované po celém povrchu. — Pod BL Q jsou zařazeny v Čechách zcela vzácné sekerky z pazourku (2 ks Brňany a Břešťany, nepublikováno) a fasetované sekery (4 ks, nepublikováno), nepochybně „import" ze stř. Německa.

SpI — štípaná industrie (kolem 300 ks z hrobů) sestává především z čepelí (retušovaných a bez retuše), některé jsou srpovými noži (viz *Vencl 1971* s lit.). Hroty šípů jsou výjimečné. Kromě baltského pazourku je doložena i domácí surovina, např. křemenec, porcelanit aj. O příslušnosti depotu k ŠK (Boreč) uvažuje *S. Vencl (1967).*

SSt — pískovcové brousky (přes 20 ks) jsou doloženy z mužských i ženských hrobů.

KG — kostěné nástroje jsou nečetné (hroty KG1, ca 20 ks, dlátko KG2 je zcela výjimečné).

VM — zdobené velké mušle („spinadla", přes 40 ks z ženských hrobů) jsou zcela analogické středoněmeckým.

DM — kroužky z mušlí (ca 50 kolekcí, většinou z ženských hrobů často pospolu s ozdobami DZ) tvořily asi bohaté náhrdelníky resp. byly navlečeny na šňůry, jak prokázal pečlivý výzkum *J. Havla (1981).*

DZ — provrtané zvířecí zuby (psí aj. zvířat) a jejich napodobeniny z kosti (ca 50 kolekcí v ženských hrobech, většinou pospolu s DM) byly obvykle našívány v pásech na nějaký přehoz (?), i když mohlo jít i o jinou aplikaci.

Cu — měděné ozdoby (několik desítek nálezů většinou ze ženských hrobů) lze rozdělit na nejčastější šroubovicové záušnice (Cu1, „spirálky"; pokud byly dvě, tak navzájem s opačným vinutím), různé perly, rourky a plíšky (Cu2) a vzácné nákrčníky (Cu3, Čachovice, Břešťany, nepublikováno). Obdobou zdobené mušle, patřící pravděpodobně ŠK, je unikátní měděný kus z Hřivic (*Moucha 1980).*

KN — kostěné jehlice (6—7 ks) s provrtanou hlavicí mají většinou zaoblený hrot (spinadla?); pocházejí asi jen z mužských hrobů. Mohou být příznakem zvláštního postavení zesnulého, jak naznačuje hrob s kruhovým příkopem z Radovesic (výzkum *P. Budinského)* a několik hrobů, kde byla KN pospolu se srdcovitými záponami (*Moucha 1958).*

GP — kostěné srdcovité zápony (10 ks ze 6 hrobů) jsou v Čechách neobvykle četné (srov. nový nález z Plotišť n.L., *Vokolek 1981).* Při jejich kulturním zařazení převažují indicie ŠK.

Tak jako ve stř. Německu, jsou perly z jantaru (BP), kosti (KS2) vzácné. Doloženy jsou kostěné napodobeniny velkých zdobených mušlí (KS1; 3 ks ze tří hrobů). — Skladba zvířecích milodarů je obdobná stř. Německu, většinou jde o domácí zvěř (hovězí dobytek, koza/ovce, vepř, pes; ale i jelen, srov. *Clason* in: *Buchvaldek—Koutecký 1970;* dílčí rozbory od *L. Peškeho* byly uveřejněny u některých novějších nálezů). Rovněž prokázáno je vzácně okrové barvivo a kousky pryskyřice v několika hrobech.

4. Hroby a pohřebiště, pohřební ritus. Přehled se opírá jednak o nálezy z celých Čech (*Buchvaldek 1967*), jednak o pozorování na pohřebním okrsku ve Vikleticích (*Buchvaldek—Koutecký 1972*), některé nové objevy přinášejí další údaje.

V Čechách jsou známy jen tzv. ploché hroby, zahloubené několik desítek cm pod původní povrch. Hrobové jámy s pohřby dospělých jsou dlouhé 140—190 cm, s pohřby dětí do 14 let 90—140 cm. Jejich půdorysy mají obvykle obdélníkový, oválný a výjimečně kosodélníkový tvar. Větší hroby mají více pohřbů. Oproti stř. Německu jsou v Čechách kamenné hrobové konstrukce hlášeny asi ve 20 případech. Podle málo přesných zpráv jde o kamenné skříňky, překrytí hrobu — pohřbu deskami, a o kamenné závaly, obvodové řady kamenů aj. Je však pravděpodobné, že velmi četné byly dřevěné komorové konstrukce, podléhající rychle destrukci. Svědčí o tom nejen dosud vzácně zjišťované stopy dřev (trámů?), např. ve Vikleticích a nově v Čachovicích, nebo kůlové jamky v rozích jámy (Řeporyje, výzkum *J. Havel—J. Kovářík*), ale především

přítomnost i větších plošek, čoček jílu v hrobové jámě v různých hloubkách, které jsou pozůstatkem výmazu skulin mezi stropními trámy komory. Detaily těchto konstrukcí neznáme, ale poznatek o dutém prostoru nad pohřbem je důležitý pro posouzení stavu a uložení inventáře, resp. samotných pohřbů. Je pak možno přirozeněji vysvětlit různé dislokace nálezů a kostí, zvláště špatné zachování kosterních pozůstatků (působení vody, hlodavců ap.). Zcela nové je zjištění kruhového příkopu kolem hrobu (Čachovice, o. Kadaň, výzkum *Z. Smrž;* Radovesice, o. Bílina, výzkum *P. Budinský,* nepublikováno).

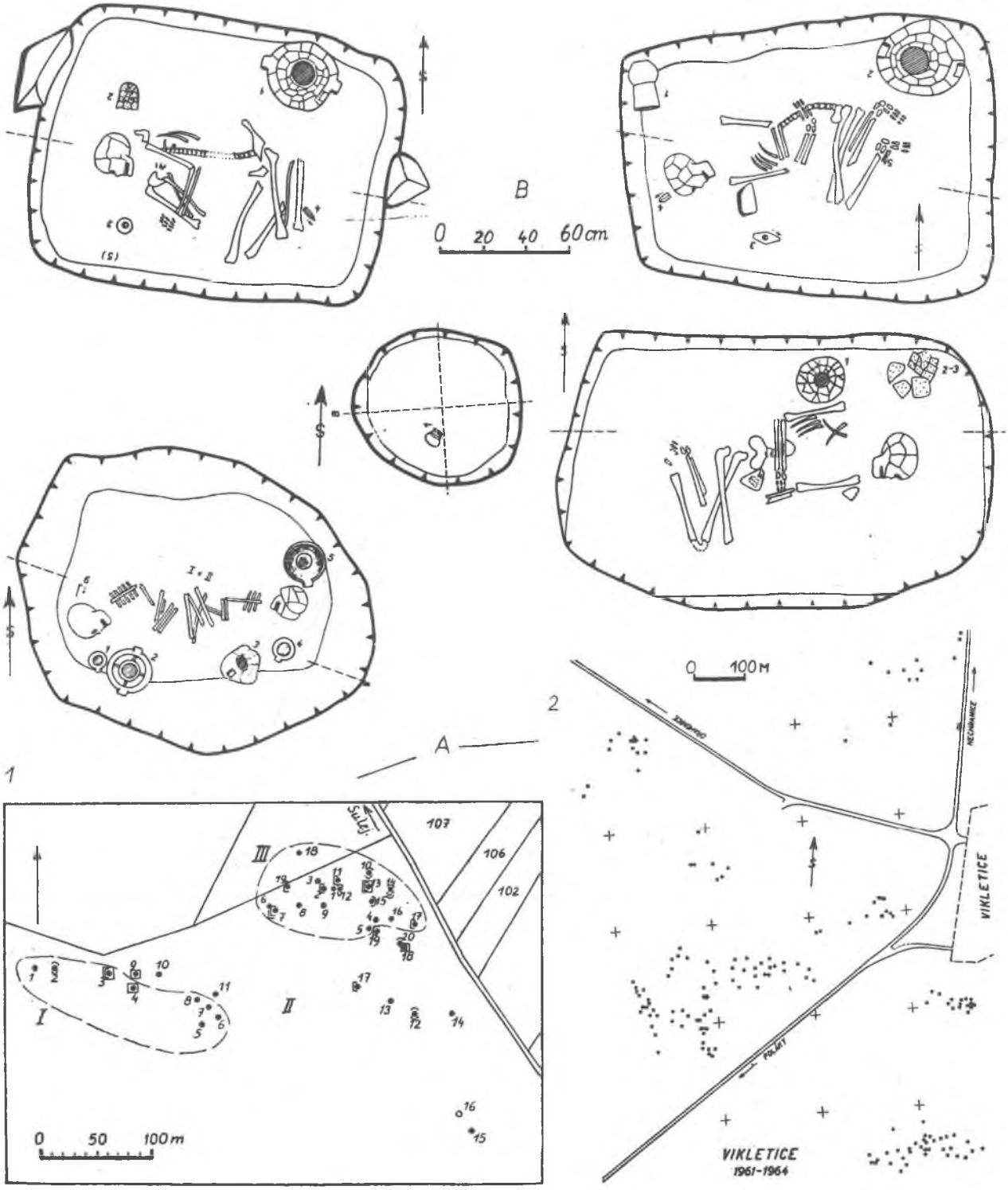

Obr. 47. A Plány pohřebišť ŠK v Čechách (1 Sulejovice, 2 Vikletice), B příklady pohřbů (Vikletice). — *Abb. 47.* A Pläne der Gräberfelder in Böhmen, B Beispiele von Bestattungen.

Způsob uložení a orientace pohřbených odpovídá poměrům ve stř. Německu. Převládá uložení těla na zádech ve skrčené poloze (pro německý pojem „Rückenhocker" nelze vytvořit obdobný v češtině), muži (chlapci) spočívají na pravém boku hlavou k západu, ženy (dívky) na levém boku hlavou k východu. Nejvíce odchylek je ke směru JZ—SV, orientace S—J je výjimečná, pokud je uváděna ve starší literatuře, lze o ní mít pochybnosti (vliv chybného údaje u *A. Stockého, 1926,* 88?).

Charakteristické u pohřbů ŠK je uložení rukou. K obvyklým typům A—D (D je nejméně zastoupen) je potřebí přiřadit typ E a podle novějších výzkumů i K (*obr. 16*); nejčastěji je zastoupen typ C. Uložení nohou zasluhuje v budoucnosti podrobnou analýzu. Obvyklé je střední skrčení a silné přitažení (podle terminologie *J. Havla, 1975*).

Hrobů se dvěma a vzácně s více pohřby je z celkového počtu méně než 10 %, ačkoli současný stav může být zkreslen tím, že mnoho dětí (novorozeňata, nejmenší děti) bylo pohřbeno současně s matkou; převládají hroby dospělých s dítětem, dvě děti, hrob s pohřbem dospělé ženy a muže je dosud výjimkou. Pozoruhodné jsou větší hroby s pohřby v antipódické poloze, tj. zhruba na jedné ose nohama k sobě. V některých případech nelze však rozhodnout, zda jde o současné nebo následné pohřby. Ojedinělý je hromadný hrob se 6 pohřby (Třebusice, 34/6, publikován jen inventář).

Druhy, polohy a počty milodarů v hrobech se od poměrů ve stř. Německu zčásti odlišují. Podobnosti jsou u hrobů s příbuzným inventářem (nálezové skupiny I—II), větší rozdíly u hrobů se specificky českou ŠK—NS III. U této NS je třeba zdůraznit: v hrobech dospělých je v průměru 2,5 ks nádob, u ženských pohřbů není pohár!

Uložení milodarů má jemné diference podle pohřebišť. U nálezů NS III je pravidlem pohár u hlavy, amfora za zády nebo u nohou, ostatní keramické druhy jsou většinou za zády, menší tvary blíže hlavy, před trupem bývají misky, džbánovité tvary. Pokusili jsme se ukázat (*Buchvaldek—Koutecký 1972,* Abb. 19), že v rámci dvou skupin hrobů ve Vikleticích lze mj. zjistit rozdílné ukládání pazourkových čepelí. Větší odchylky v ukládání milodarů jsou u hrobů s dvěma pohřby, zvláště s antipódickým uložením. Ve Vikleticích byly nádoby podloženy plochými kameny.

I v Čechách je doloženo několik případů trepanace (bezpečný příklad Kněževes, 261/1, nový nález z Ústí n.L.-Trmic, výzkum M. Cvrková). Uvážíme-li, kolik zachovaných lebek bylo výzkumy vyzdviženo, je pravděpodobné, že tyto obtížné chirurgické zákroky byly četnější, než se připouští.

Problém velikosti, uspořádání a trvání pohřebiště, tj. místa s relativně současnými hroby, kam pohřbívala pravidelně určitá pospolitost, jakkoli členěná a sídlící, byl rozveden u středoněmecké ŠK, kde byly využity i poznatky z Čech. Velkým přínosem byl výzkum pohřebního areálu ve Vikleticích, kde na ploše větší než 1 km^2 bylo prozkoumáno několik skupin hrobů, z nichž některé lze považovat za více méně uzavřená pohřebiště se 20—40 hroby. Vytvářejí většinou podélný obrazec 100—200 m dlouhý v západovýchodním směru; mezi skupinami jsou vzdálenosti několika set metrů. Podobná situace je i v Čachovicích a v Břešťanech. Počty hrobů ve skupinách nelze však generalizovat (viz *obr. 47*).

Na pohřebištích je možno pozorovat kumulaci dětských, ženských nebo mužských hrobů. Vysvětlovalo by to případy, kdy na menších plochách byly zkoumány např. jen ženské hroby (Tuchoměřice, 260/1—4, nepublikováno). Velké vzdálenosti mezi hroby ve skupině jsou hlavním důvodem pro předpokládané mohyly.

Podle hrobového inventáře je možno uvažovat jen obecně o sociální diferenciaci ve společnosti. Určitou vyšší vrstvu představují snad pohřby mužů se sekeromlaty a bulavami, a hroby žen s četnými ozdobami. Pohřeb muže v hrobě 110/63 ve Vikleticích naznačuje svou výbavou (20 nádob, sekeromlat, bulava), že šlo o významnou osobu, náčelníka větší pospolitosti. Na druhé straně pietně upravené hroby malých dětí svědčí pro stejný vztah společnosti ke všem svým členům. Pravděpodobně to odráží pevné sociální vztahy a organizaci.

Situace ve Vikleticích i z jiných nalezišť ukazuje, že oblast rozšíření ŠK (kolem 5 tis. km^2) je doslova protkána pohřebišti, která ovšem nemohla být současná. Pokusili jsme se jednoduchým propočtem ukázat (*Buchvaldek 1974*), že při 400letém trvání ŠK a 4—5% úmrtnosti mohlo žít v Čechách současně nejméně 5 tis. lidí, sídlících např. ve 100 osadách po 50 členech. Jak tato úvaha, tak archeologická fakta podporují představu o poměrně pohyblivém způsobu života, kdy komunity zůstávaly na jednom místě po dobu asi 25—50 let. Tato představa se opírá o fakta z větších výzkumů, je ovšem možné, že některá pohřebiště byla velmi malá (u NS II), odstupy mezi skupinami hrobů větší. Rovněž nelze vyloučit i destruování většího

počtu hrobů v násypech předpokládaných mohyl (mohl tím být zničen i určitý chronologicko-typologický horizont (srov. „hroby nad úrovní" v Dánsku). Závěrem upozornění na větší pohřebiště (odkazy na literaturu v soupisu in: *Buchvaldek 1967*): Vikletice (přes 160 hrobů), nové nepublikované lokality Čachovice, Poláky a Břešťany (dohromady přes 100 hrobů), Lovosice (původně ca 70 hrobů), Sulejovice (přes 45 hrobů), Třebusice včetně Želenic (ca 20 hrobů), Praha-Bubeneč (ca 30 hrobů), Bylany u Českého Brodu (ca 15 hrobů), Most (ca 20 hrobů, ale z několika poloh).

5. **Sídliště.** České prostředí ŠK může poskytnout jen negativní informace, jež ve svém souhrnu mají pozitivní hodnotu. Není známa ani jedna kulturní (zásobní) jáma nebo polozahloubený objekt. O většině náhodných nálezů keramiky lze tvrdit, že pocházejí z hrobů (jde o celé nádoby nebo slepené z velkých zlomků). Pohřebiště (původně mohylová) zabírají často velké plochy, vhodné pro zemědělskou činnost. Všechny tyto údaje, které nevylučují ani zemědělství (zjištěné otisky zrn na keramice nebyly dosud zpracovány), ani stavbu povrchových obydlí, prokazují podle našeho názoru takový způsob hospodaření a života, který se odlišoval od předchozích eneolitických kultur.

6. **Nálezové skupiny.** Oproti stř. Německu je základna pro stanovení nálezových skupin jednodušší. Avšak po výzkumu větších pohřebišť je zkreslováno zastoupení keramických druhů a typů ve *dvou hlavních regionech,* a to *ve stř. Čechách* a *sz. Čechách.* Nová pohřebiště leží v druhé oblasti, v chorologických úvahách je třeba mít tento fakt stále na paměti. Přínosem z posledních let je naznačení vztahů k jihovýchodu. Protože v části o stř. Německu byla již uvedena problematika spojená se stanovením nálezových skupin, omezíme se na jejich přehled, který se v zásadě neliší od dřívějšího schematu (*Buchvaldek 1966, 1967,* připomínky *Buchvaldek—Koutecký 1972*), ale obsahuje popis náplně podle upraveného typového členění. Hlavní a vůdčí typy jsou tištěny kurzívou. Náznaky podskupin budou jen zmíněny, ale zdá se, že větší uzavřenost osídlené oblasti vedla k větší kulturní homogenitě než v Posálí. Štípaná industrie není charakterizována, uvedeny jsou příklady hrobů podle NS (*obr. 48—49*).

Nálezová skupina I („celoevropský horizont", *obr. 48*). Keramika: *amfory A1a, A2,* A3a, A3b, varianta A4 blízká A1a (Řeporyje, 21/5). *Poháry B1a—d, B1 nezdobené* (některé z pohárů B3a—b?, válcovitý pohár G6?). — *Sekeromlaty AHA, FHA 1* (?). — Hroby a ritus: prosté hroby, orientace pohřbů (dospělí i děti) je málo známa (Z—V a V—Z; údaj z Kolína, J—S, *BKat. I,* není spolehlivý), právě tak uložení těla (typ A, C, D). K pohřbům byl dáván patrně většinou jeden milodar; důležitý je dětský hrob z Prahy-Vinohrad (4/4), reprezentativnější celek v užší stř. Evropě s amforou a pohárem (A2, B1d). — Rozšíření: po celém území (vyjma sekeromlatu AHA, který se koncentruje v sz. Čechách a není téměř v užší středočeské oblasti); překvapivý je větší výskyt amfor ve vých. části stř. Čech (*obr. 50*).

Příklady hrobových komplexů: Brandýsek (215/2), Dobříčany (46/2, 46/3), Kolín (*BKat. I,* obr. 4), Malešov (*BKat. I,* obr. 8), Neratovice (193/1), Praha-Vinohrady (4/4).

Komentář: obsah NS I byl stanoven na základě spojitostí s mnoha oblastmi ŠK v Evropě. Problematika náplně v Čechách je obdobná stř. Německu.

Nálezová skupina II (*obr. 48*). Bylo využito 85 hrobů (31 mužských, 45 ženských), z nichž asi polovina se autorovi stala v r. 1957 podkladem pro první formulování obsahu NS II pro Čechy a Posálí. Tehdejší rozdělení na paralelní „podskupiny" IIa a IIb bylo jen zčásti opodstatněno, později bylo zrušeno, některé hroby z IIa byly sloučeny s IIb do „jednotné" NS II, druhé přeřazeny do NS III nebo NS II/III. Domníváme se, že nové výzkumy charakteristiku NS II podporují, aniž ovšem ruší některé otázky dalšího jejího vnitřního členění. — Keramika: *amfory A3c, A4, A5, A6, A8,* většina nezdobených *A25b-c, i, k,* A9a[1], část amfor A7, A13, A15, A12a. *Poháry B3a-b* (většina), *B3r, s, t, B3 nezdobené* (většina), *B7r, s, t, B8a-b, B8q, r, s, z*[2], *B8 nezdobené*; B7f, (B3f?). Část džbánkovitých pohárů E1—2, některé typy válcovitých pohárů (G5, G6), část některých typů mis (H2, H3a, H3b, H4), většina typů *dózovitých nádobek J.* — Většina *fasetovaných sekeromlatů FHA 2a, b* (malá část seker a tesel BL, brousků SSt), většina kompletů ozdob *z mušlí DM* a *zubů DZ,* zdobené kostěné kotoučky KS1, *kostěné jehlice KN*; část zdobených mušlí VM a šperků z mědi Cu, kostěné korálky. Do NS II patří zřejmě i většina nečetných akeramických hrobů s ozdobami DZ, DM (ženské pohřby) a se sekeromlaty FHA 2 (mužské pohřby). Do širšího rámce NS II řadíme i akeramické hroby se *srdcovitými záponami GP,* které mají specifickou problematiku. — Hroby a ritus: prosté hroby (často i oválné půdorysy oválných jam), ale doložena i kamenná skřínka (Budeničky, 28/1), nově i kruhové příkopy kolem hrobů (podle lask. informace *Z. Smrže* a *P. Budinského* byla v Čachovicích u pohřbu na pravém boku

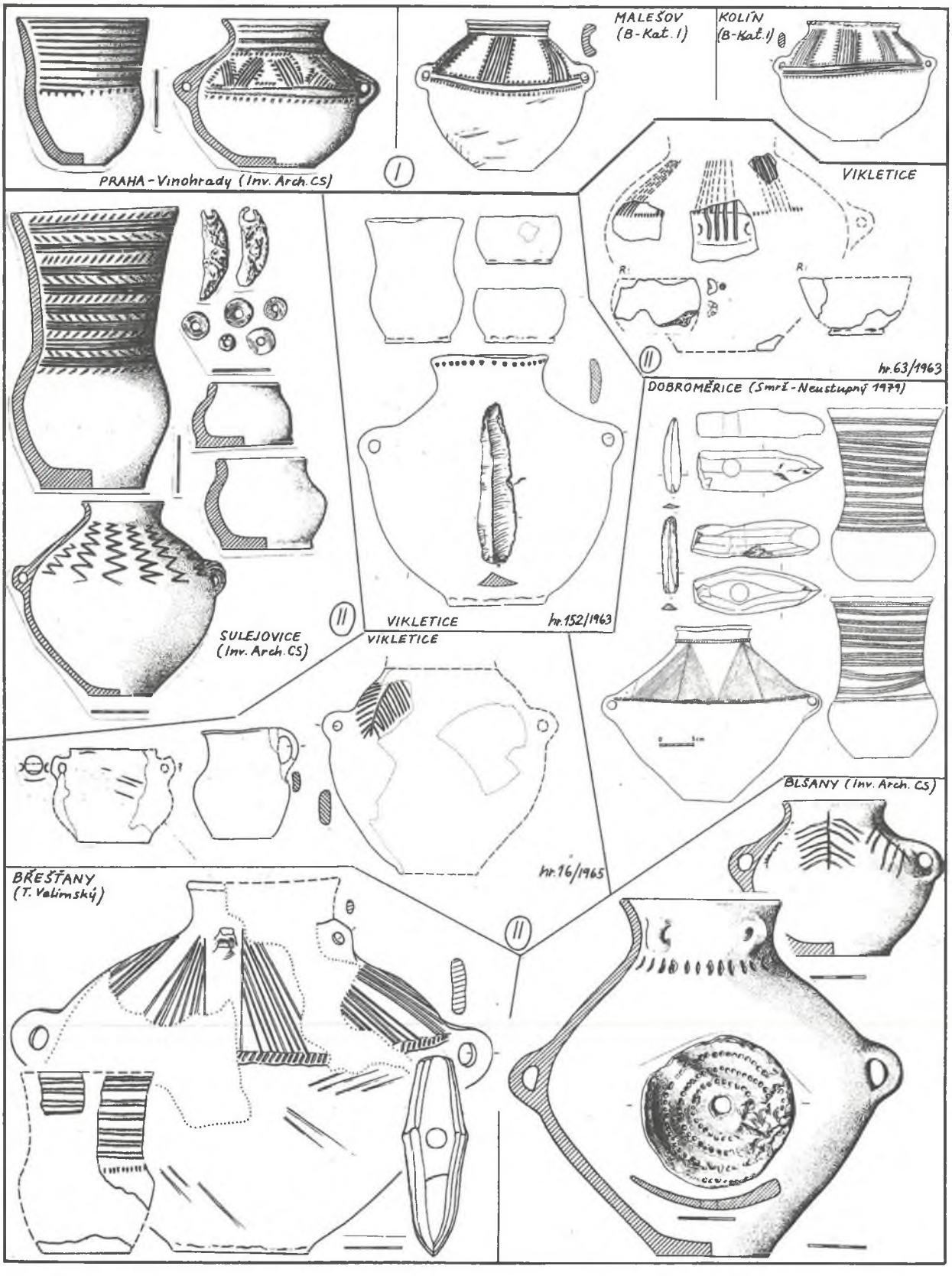

Obr. 48. Nálezové skupiny I a II v Čechách, příklady hrobových komplexů (podle různých autorů). Ca 1/4—1/6. — *Abb. 48.* Die Fundgruppen I und II in Böhmen, Beispiele von Grabkomplexen.

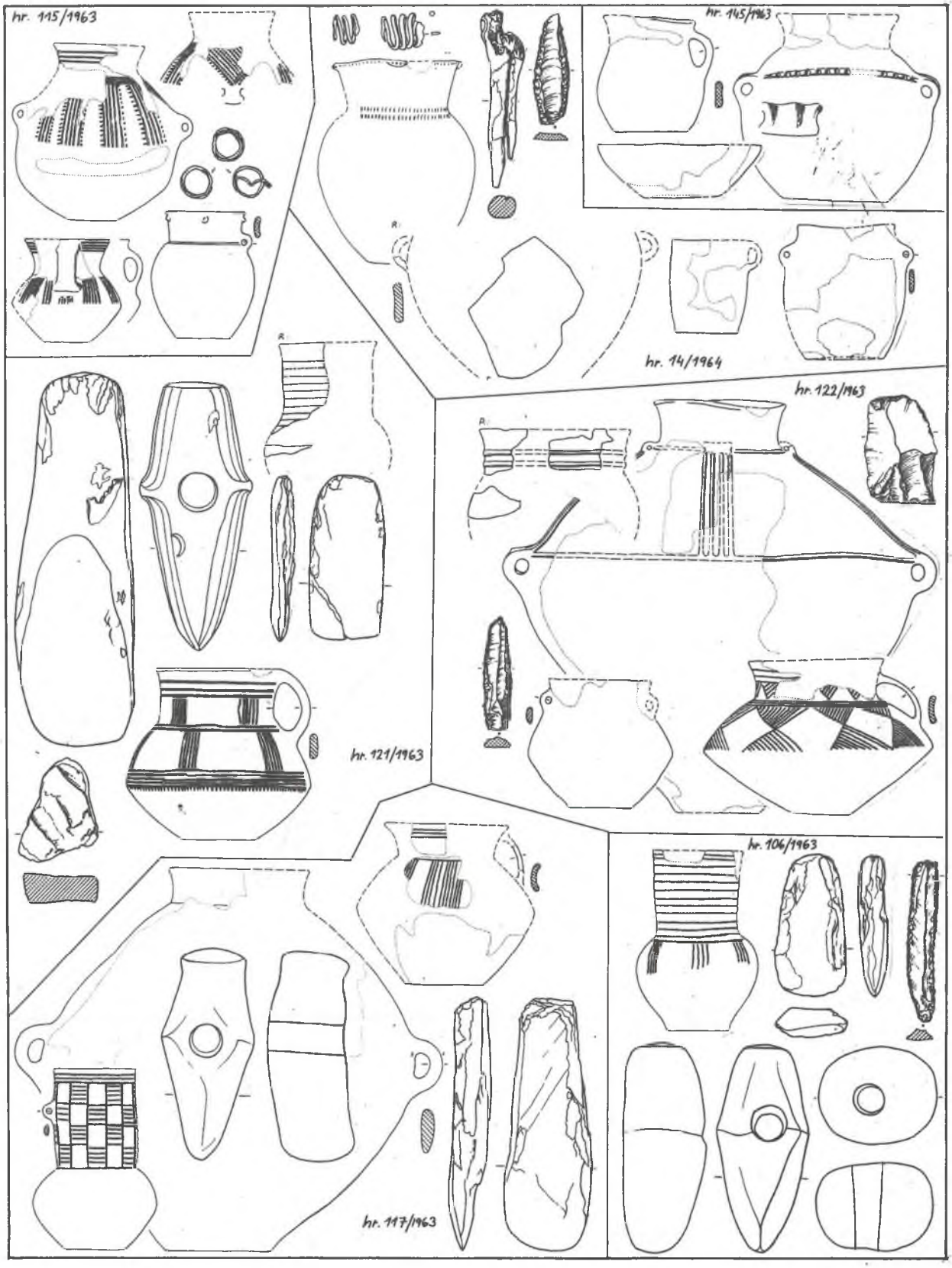

Obr. 49. Nálezová skupina III v Čechách, příklady hrobových komplexů (Vikletice, podle *Buchvaldek-Koutecký 1970*). — *Abb. 49.* Fundgruppe III in Böhmen, Beispiele von Grabkomplexen. Ca 1/6 (keramika).

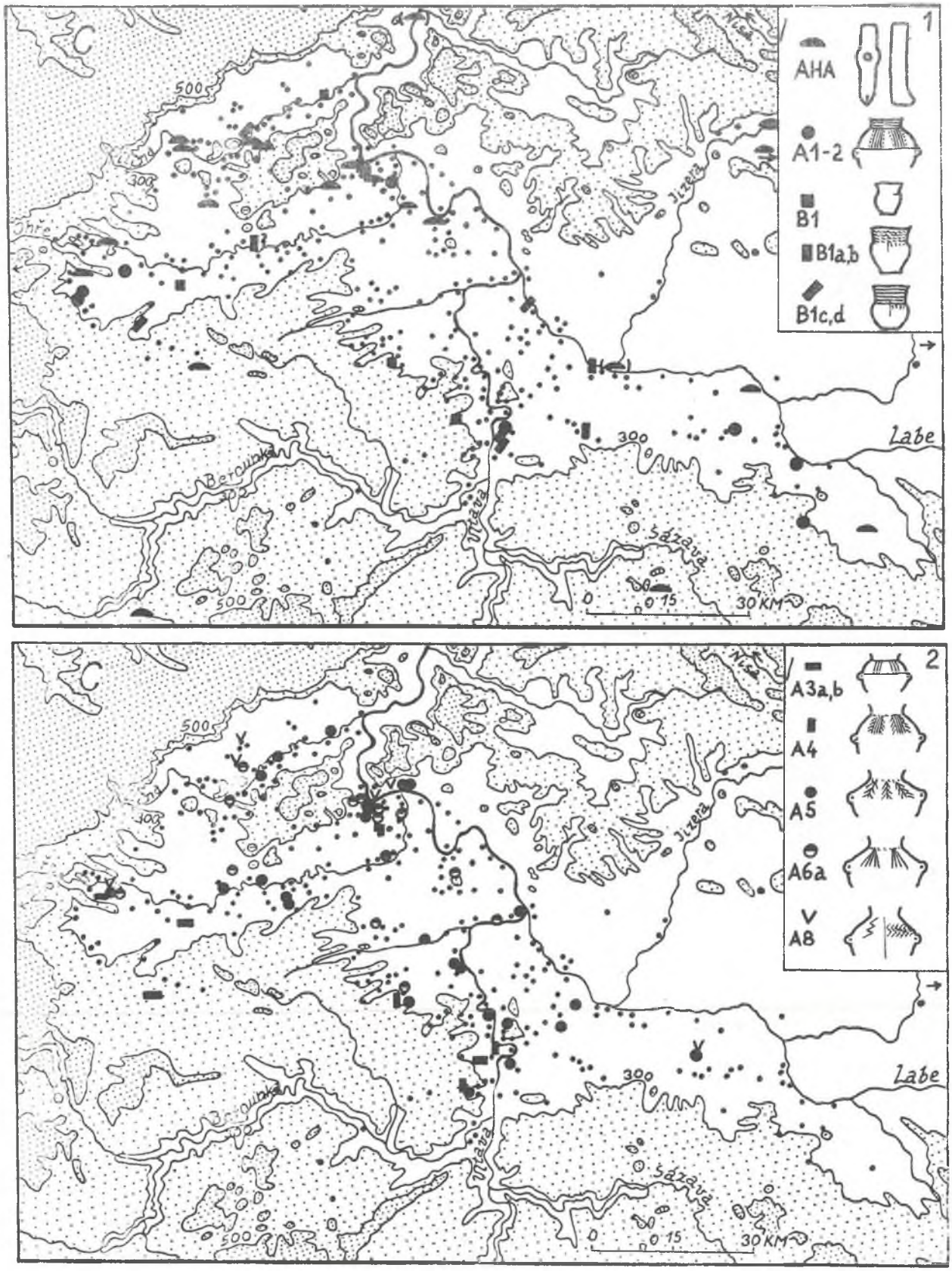

Obr. 50. 1 rozšíření hlavních typů NS I. 2 rozšíření některých typů amfor. — *Abb. 50.* 1 Verbreitung der Haupttypen der FGr I. 2 Verbreitung einiger Amphorentypen.

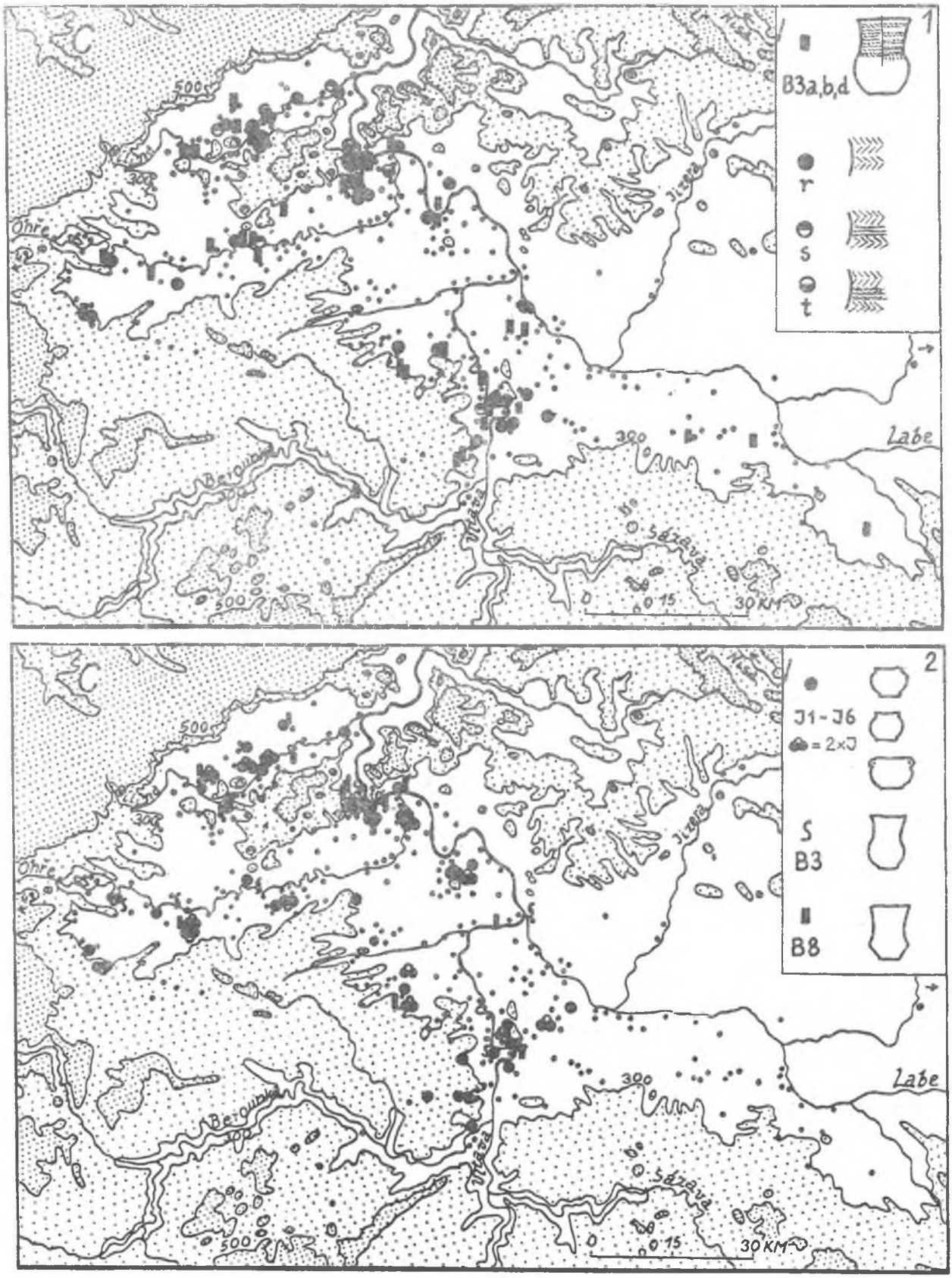

Obr. 51. 1, 2 rozšíření některých typů pohárů, dóz a pohárové výzdoby r, s, t. — *Abb. 51.* 1, 2 Verbreitung einiger Bechertypen, der Dosen und der Becherverzierungen r, s, t.

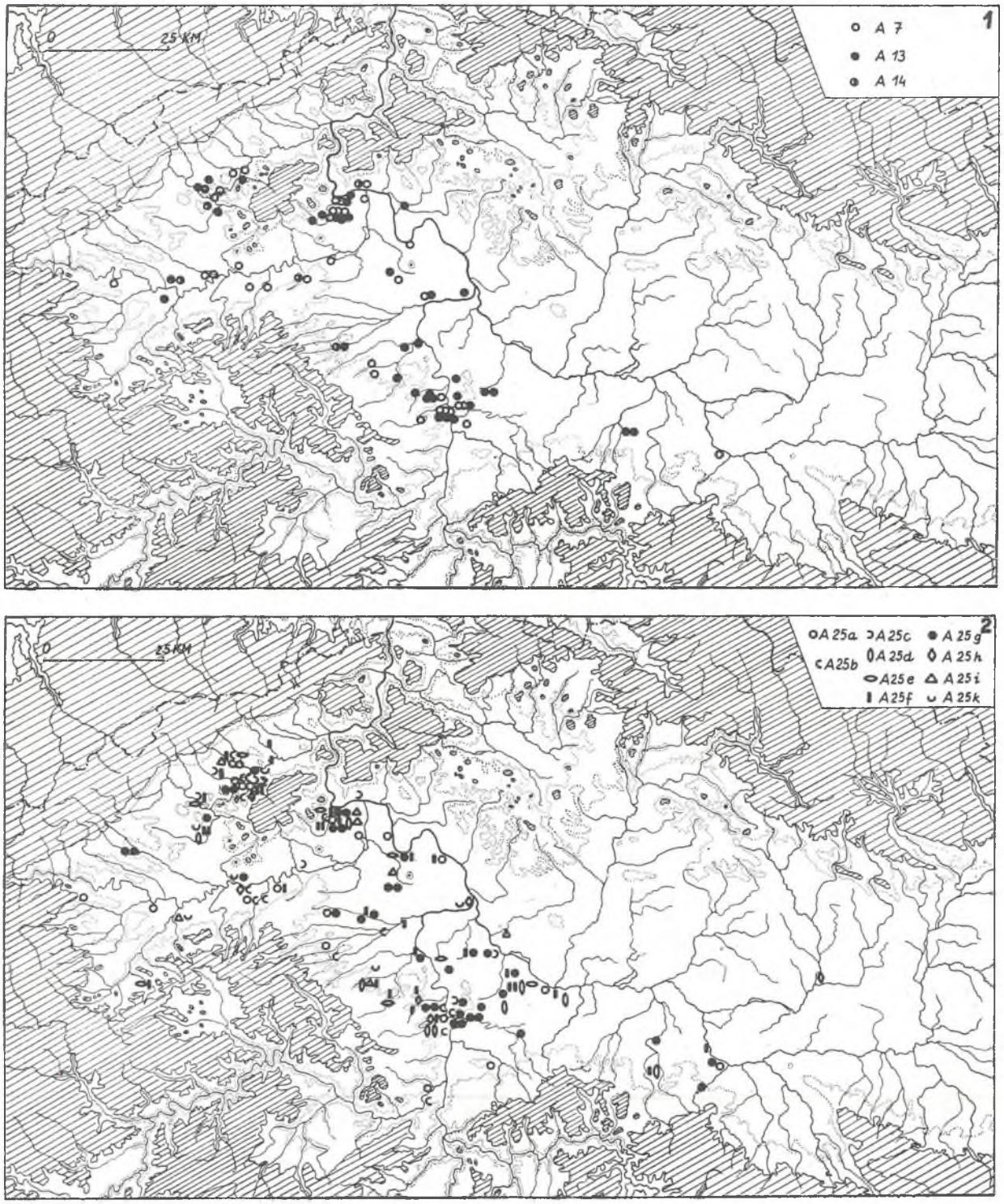

Obr. 52. 1, 2 rozšíření některých typů amfor (stav k r. 1967). — *Abb. 52.* 1, 2 Verbreitung einiger Amphorentypen (Stand zum J. 1967).

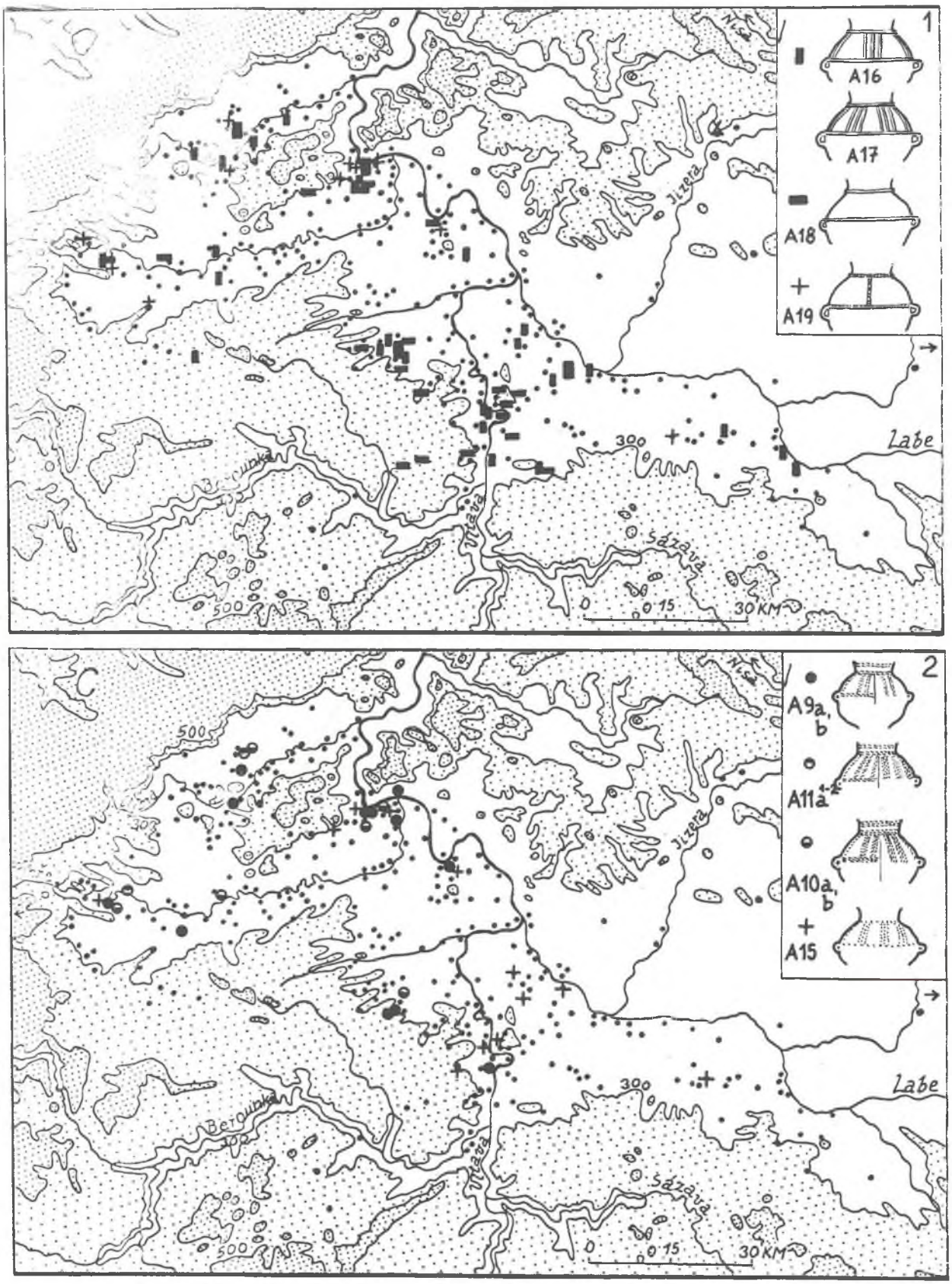

Obr. 53. 1, 2 rozšíření některých typů amfor. — *Abb. 53.* 1, 2 Verbreitung einiger Amphorentypen.

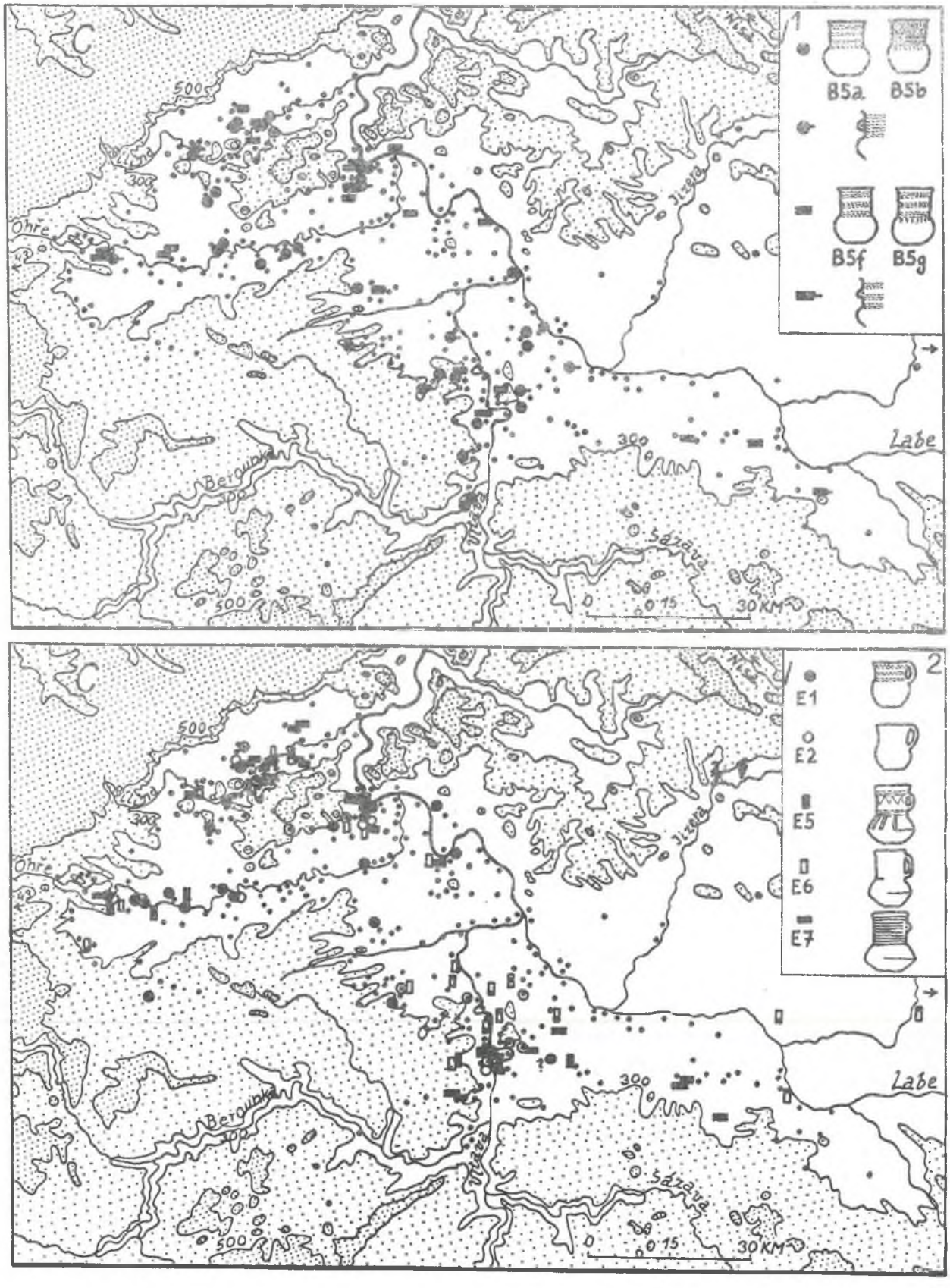

Obr. 54. 1, 2 rozšíření některých druhů pohárů a džbánkovitých pohárů. — *Abb. 54.* 1, 2 Verbreitung einiger Becher-und Henkelbechertypen.

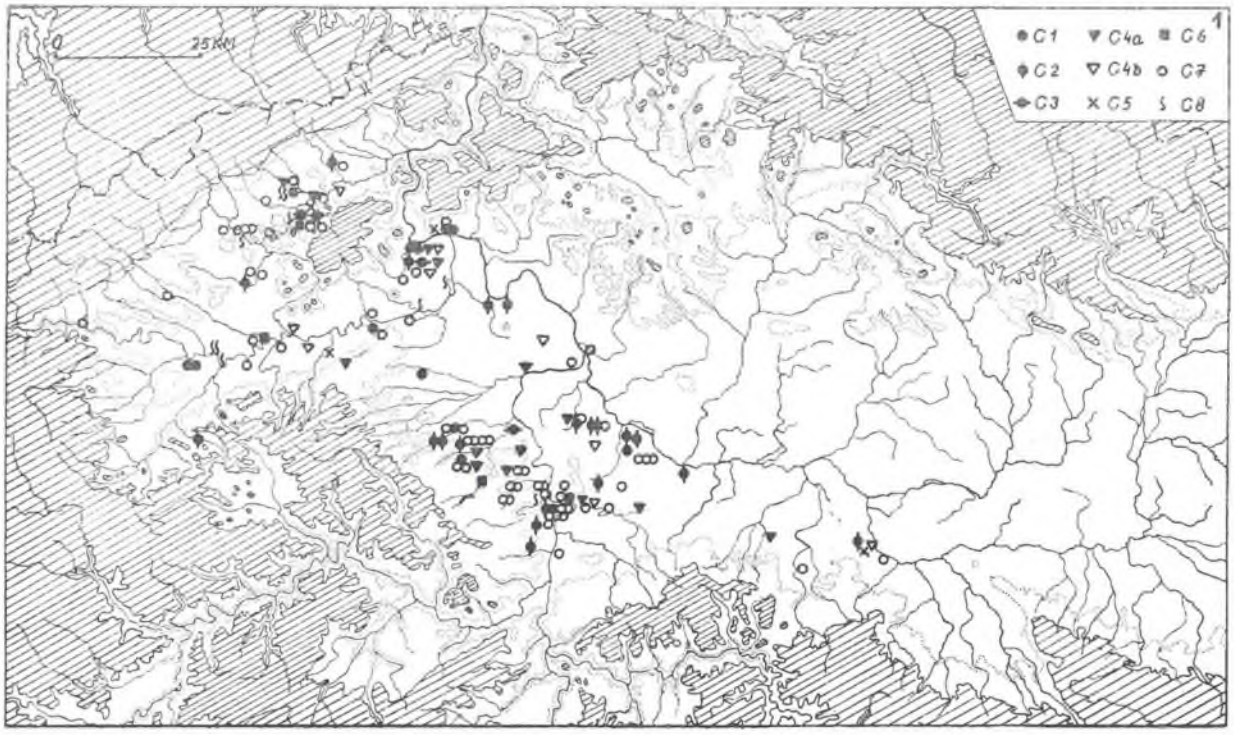

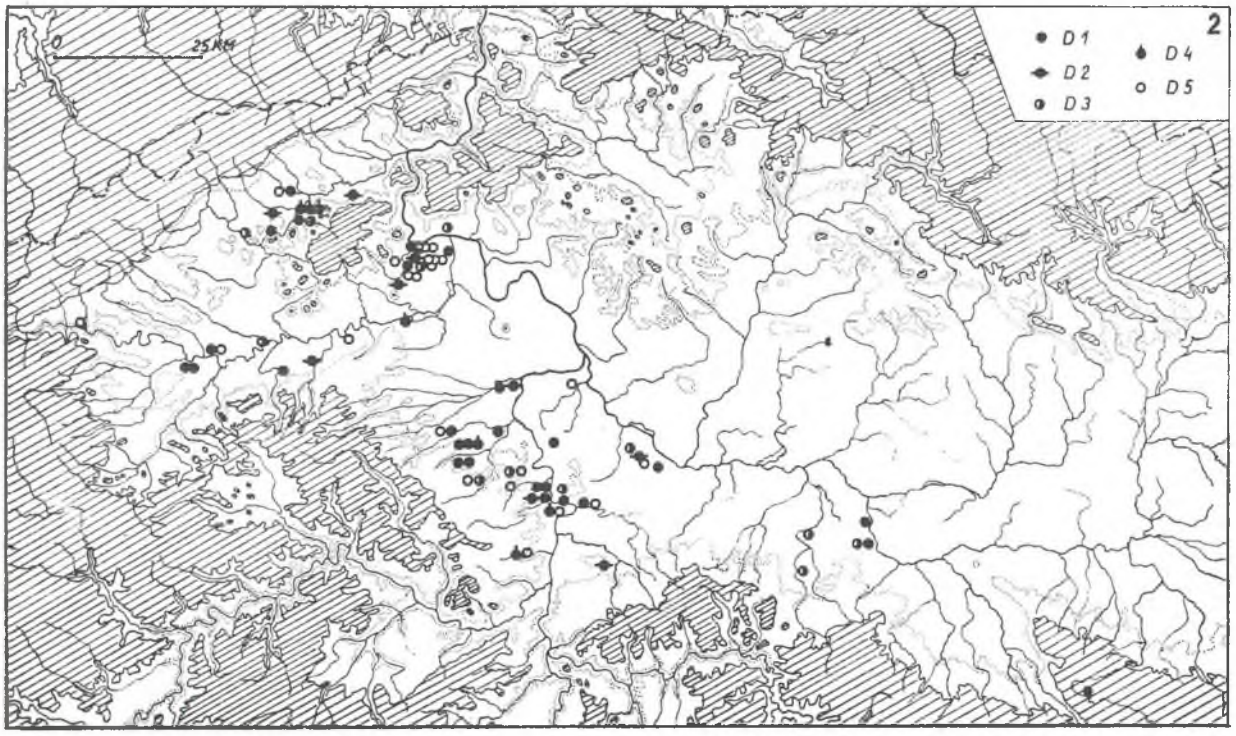

Obr. 55. 1, 2 rozšíření některých typů džbánků (zde C8 = varianta C7 s oblou výdutí) a vejčitých nádob (stav k r. 1967). — *Abb. 55.* 1, 2 Verbreitung einiger Krugtypen (hier C8 = Variante C7 mit gerundeten Bauchnick) und eiförmigen Gefässe (Stand zum J. 1967).

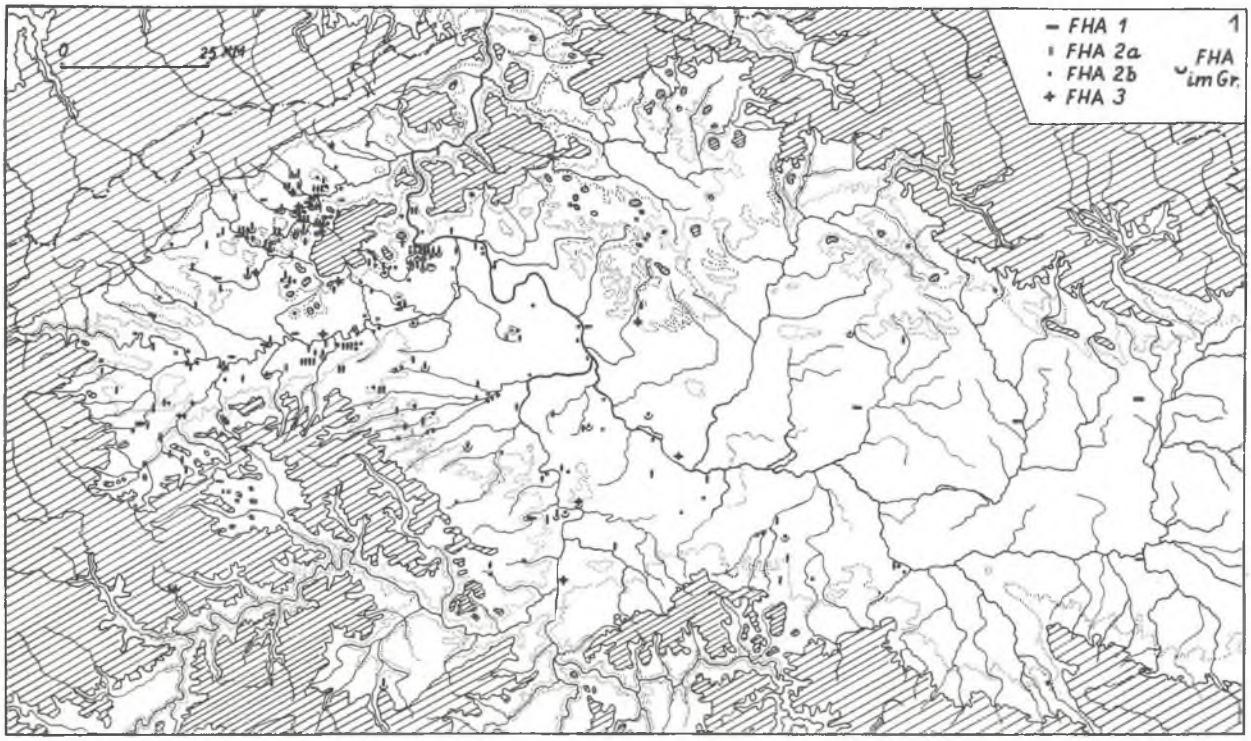

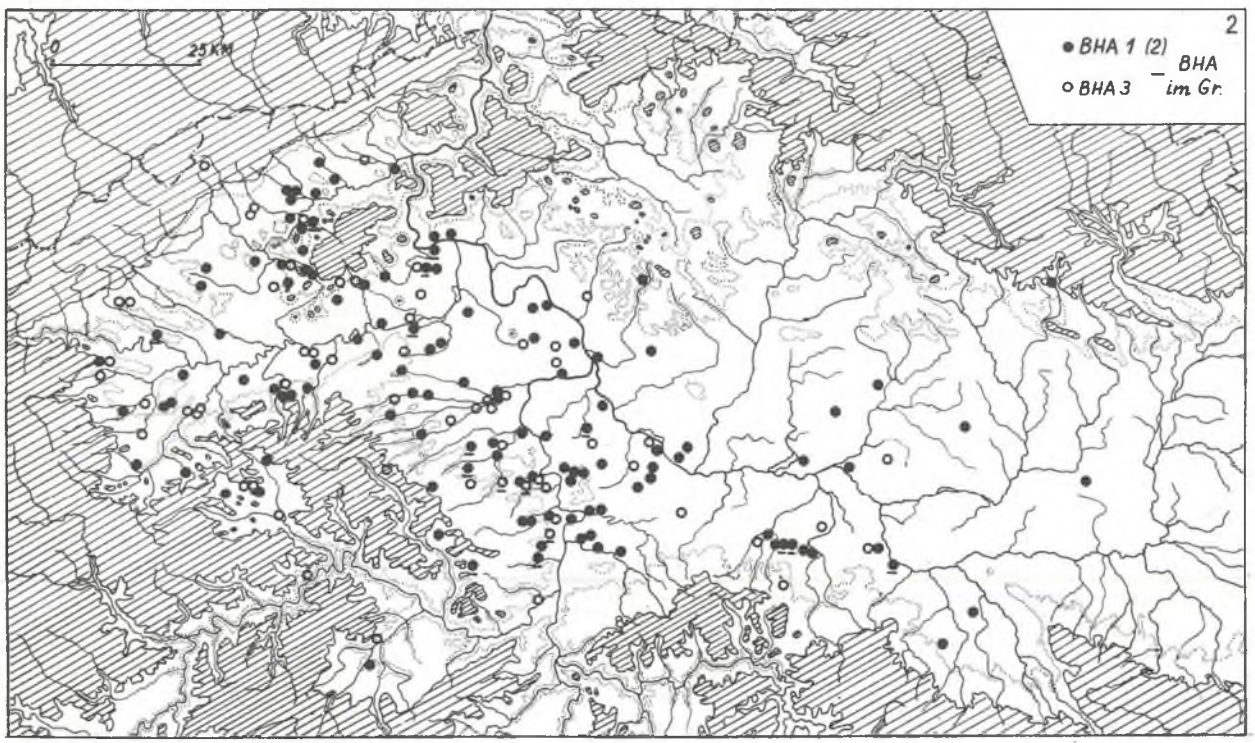

Obr. 56. 1, 2 rozšíření fasetovaných sekeromlatů (FHA) a sekeromlatů českého typu (BHA) (stav k r. 1967). — *Abb. 56.* 1, 2 Verbreitung der facettierten Hammeräxte (FHA) und der Hammeräxte vom böhmischen Typus (BHA) (Stand zum J. 1967).

amfora A5, v Radovesicích u pohřbu na pravém boku fasetovaný sekeromlat a kostěná jehlice). V uložení těla převažuje typ A, C, zastoupen je i typ B, E, snad i D (pozorování z 25 hrobů), v hrobech jsou 1—2 nádoby, u ženských pohřbů (obsahujících rovněž poháry) i 4 nádoby (2 dózy!). Někdy bývá amfora s pohárem uložena poblíž hlavy. — Rozšíření: podle vůdčích typů pohárů je počet nálezů v sz. Čechách jeden a půl až dvojnásobná, u dóz trojnásobná oproti stř. Čechám. Není tomu tak, jak bychom předpokládali, u amfor A5—A6 (s výjimkou typu A8). S větší četností pohárů a dóz v sz. Čechách korespondují tamější větší počty fasetovaných sekeromlatů (3× více!), ozdob DM a DZ (nikoli VM), a kostěných jehlic KN (*obr. 50—52*).

Příklady hrobových komplexů (uvedeny většinou hroby se dvěma kusy nádob). Bašť (10/1), Bílina (59/6; hrob z roku 1983, *J. Muška,* nepubl.), Blšany (40/1, 40/2), Bohušovice n.O. (191/2; hrob, *M. Zápotocký,* nepubl., viz 191/1), Brandýsek (215/6), Břešťany (hrob 14, hrob 49, *T. Velímský,* nepubl.), Čakovice (hrob 11, 21, *Kovářík 1980*), Čáslav (98/1), Čimice (*Havel 1981*), Dobroměřice (hrob 5/71, *Smrž—Neustupný 1979*), Dobříčany (46/1, 46/6), Hostomice (61/2; hrob IV/67, V/67, *Budinský 1968*), Chudeřice (62/3), Jenišův Újezd (60/3), Konobrže (*Koutecký—Muška 1979*), Krabčice (2 hroby, *M. Zápotocký,* nepubl., viz 241/1—2), Lovosice (73/2, 73/4, 73/5, 73/6, 73/8, 73/9, 73/11, 73/12, 73/7, 73/58, 73/59), Lužec (86/1), Mělník—Podolí (*Sklenář 1968*), Most (53/18), Poláky (hrob 1/65, *Koutecký 1968*), Poplze (237/2, *M. Zápotocký,* nepubl.), Praha-Bubeneč (8/29), Praha-Jinonice (hrob 2, *J. Havel—J. Kovářík,* nepubl.), Praha-Kobylisy (2/1, 2/2), Praha-Vinohrady (4/1, 4/6), Prosetice (hrob, *J. Waldhauser,* nepubl.), Radotín (19/1), Radovesice (hrob, *P. Budinský,* nepubl.), Roztoky u Prahy (20/1), Stehelčeves (27/1), Sulejovice (75/30, 75/38, 75/39, 75/42), Trmice (146/1; 2 hroby z r. 1982—83, *M. Cvrková,* nepubl.), Třebenice (239/1), Třebusice (34/9), Velebudice (chybně pod Mostem, 53/19), Veliká Ves (hrob 1/74, *Smrž—Neustupný 1979*), Vikletice (hroby 10/62, 75/62, 9/63, 12A/63, 41/63, 63/63, 128/63, 137/63, 142/63, 148/63, 152/63, 166/63, 47—64?, 50/64, 65/64?, 67/64? 69/64, 70/64, 82/64, 14/65, 16/65, *Buchvaldek—Koutecký 1970*), Zvoleněves (35/1—2).

Komentář: celá NS odpovídá zhruba středoněmecké NS (podskupině) IIc, kromě amfor, které jsme zařadili v Posálí jako vůdčí typy jiných podskupin (A3c, A4, A9); tyto amfory, zvláště A4 a A9a^1 (A11) jsou v Čechách nepočetné a nelze na jejich základě stanovit zvláštní podskupiny. Nebereme-li tyto typy v úvahu, jeví se NS II v Čechách dokonce uzavřenější, oproti stř. Německu má poněkud vyšší podíl amfor A6 a nezdobených variant A25b, nezdobených pohárů B3 a zvláště B8. Rovněž zastoupení sekeromlatů je vysoké, jsou v každém druhém mužském hrobě (celkem 18 ks, z toho FHA 5× s výzdobou pohárů a, b, 6× s výzdobou r—t, 4 ks jsou XHA). Podobně je tomu s dózami J a s ozdobami z mušlí a zubů v ženských hrobech.

Problémem je typová skladba seker a zvláště zastoupení pohárů s trojitými OŠ, např. B3f. Poháry B7f z Dobroměřic (hrob 5/71) jsou výjimečné, ale tvarově navazují na časté B7r—t. Je možné, že některé celky s poháry s výzdobou f (např. Vikletice, hrob 39/64 nebo Březánky, 63/1) po přesnější klasifikaci amfor A7, A13 budou v budoucnosti pod NS II zařazeny. Nerozvádíme tu otázku vztahu mezi poháry s OŠ a s liniemi vstřícných rýh (výzdoba r-t), v Čechách jsou zcela rovnocenné.

Do NS II patří i poháry B8z^2 aj. (B4q ze Zvoleněvsi, 35/2), jak by je do ní řadila typologická analýza; jen typologicky je zařazena amfora A9a^1. V předložených hrobech NS II jsou i vzácně keramické typy, charakteristické pro NS III (např. džbán v Bohušovicích 190/1, pohárovitý džbán ve Stehelčevsi 27/1); tyto případy jsou důležité pro posuzování vztahu mezi NS II a III.

Nálezová skupina III (*obr. 49*). Keramika: klademe do ní téměř všechny keramické druhy a typy, které dosud nebyly zmíněny. Jde o 70—80% keramického fondu v Čechách z několika set hrobů různé kvality a náhodných nálezů. Hlavní typy: *amfory A16—A24, nezdobené A25f, g;* většina *amfor A13—A14,* část amfor A7, většina *amfor A25a, A25d, e, h. Poháry B3f, B3i, B4f, B5a, b, e*$^{1-2}$, g, h$^{1-3}$; B6f, g, B15a, b, e^2, f, g, h^2, E7—E8; menší část B3a, b, e$^{1-3}$; B8f, g. Všechny typy *džbánů C a vejčitých nádob D,* džbánkovité poháry E3—E6 (event. část E1—E2), většina *pohárovitých džbánů F* a *válcovitých pohárů G* (kromě G6). *Mísy H1—2, H3b, H4 a H5, nádobky N* a *P. — Sekeromlaty českého typu BHA,* větší počet atypických sekeromlatů XHA; menší část fasetovaných sekeromlatů FHA 2—3, *bulavy DK,* většina seker a tesel BL1—2, část brousků SSt. Menšina kompletů ozdob DM, DZ, část zdobených mušlí VM, většina *měděného šperku Cu.* — Hroby a ritus: hroby jsou většinou prosté, hlášené kamenné konstrukce nemají přesnou dokumentaci. V uložení pohřbů jsou zastoupeny všechny typy, (převažuje C, málo je doložen D), orientace se někdy odchyluje do směru JZ—SV a obráceně, vzácně, ale bezpečně je doložena i S—J. V mužských hrobech jsou průměrně dvě, v ženských hrobech tři nádoby. Zcela ojedinělé mezi všemi skupinami se ŠK je pohřební zvyk nedávat k ženským pohřbům pohár, zato je obvyklé v těchto hrobech přidávání vejčitých nádob D, malých hrnkovitých nádobek N a P. — Rozšíření: zastoupení nálezů, a zde je nutné odhlédnout od nových

velkých pohřebišť, mezi sz. a stř. Čechami je vcelku vyrovnán (navíc je NS III dobře doložena i ve vých. části stř. Čech), více odchylek je u méně četných typů amfor a pohárů, takže lze těžko v těchto případech odhadnout, zda jde o odraz pravěké reality. Nápadnější je jen větší počet amfor A16—A18 ve stř. Čechách, kde je i více džbánů C2 — s lištami. Naopak typ amfory A19 je jen v Poohří. Zdá se, že větší počet džbánkovitých pohárů E1 v sz. Čechách a amfor A7 nasvědčuje tomu, že většinou náleží NS II (*obr. 53—56*).

Příklady hrobových komplexů: není účelné, aby byly uvedeny jednotlivé hroby, poukážeme jen na některá pohřebiště, na kterých převažují nálezy NS III (odkazy na literaturu viz in: *Buchvaldek 1967,* Fundliste nebo zde doplňky): Běchovice (*Vencl 1982*), Brandýsek, Břešťany (o. Bílina, *T. Velímský,* v tisku), Bylany, Bžany, Čachovice (*Z. Smrž,* připraveno do tisku), České Zlatníky, Čimice, Dřevčice, Chodov, Chrášťany (o. Praha-západ, *Vávra 1981*), Jenčice, Kamýk, Kněževes, Kojetice, Kolín, Kouřim, Lysolaje, Makotřasy, Most, Obrnice, Páleč, Poláky (*Z. Smrž,* připraveno pro tisk), Polerady, Postoloprty (výzkum *B. Soudského*), Praha-Bubeneč a Dejvice, Předboj (*Vencl 1972*), Radovesice (o. Bílina, výzkum *J. Muška*), Řeporyje (včetně nového výzkumu — *J. Havel* a *J. Kovářík*), Stehelčeves, Suchdol, Sulejovice, Široké Třebčice (*Lehečková—Bubeník 1976*), Třebusice, Tuchoměřice (výzkum *E. Soudská*), Tvršice, Veliká Ves (o. Podbořany, výzkum *D. Koutecký*), Veliká Ves (o. Praha-sever), Vikletice (*Buchvaldek—Koutecký 1970*), Vodochody, Žatec, Želenice, Židovice.

Komentář: lokální NS III se značně odlišuje od středoněmecké, ačkoliv má s ní společné tendence v obecném rozvinutí keramiky a v některých prvcích ritu. Zatímco posálská ŠK rozvíjí ornamentaci na hlavních druzích keramiky, tj. na pohárech a amforách, v české NS III se uplatňuje na amforách jednoduchá výzdoba z plastických pásek nebo amfory jsou zcela bez výzdoby (přes 40 %). Jen málo amfor má plošnou výzdobu, podobnou středoněmecké. Právě tak střízlivější je ornamentace pohárů, která ustrnula na liniích OŠ. Zato rozšířenější jsou další keramické druhy, na nichž je někdy bohatší výzdoba (džbány, džbánkovité poháry). Téměř bez analogií v sousedství je značný výskyt bulav DK, podobně je tomu z typologického hlediska se sekeromlatem českého typu BHA.

Všechny nálezy nemohou být ovšem zařazeny do té či oné NS. Buď jde o náhodné nálezy nebo hroby, jejichž obsah je v Čechách neobvyklý a lze jej spojit s některou jinou oblastí ŠK (např. keramika ze Sovenic a Svijanského Újezda v sv. Čechách souvisí s hornolužickou ŠK). Zatím nelze dělit NS III na podskupiny, přestože náznaky v keramice existují. Např. jedna z takových podskupin by mohla mít za vůdčí typ amforu s hladkými páskami A16 (A17), jiná amfory typu A19 nebo A13—14. Jejich průvodní nálezy jsou si však velmi podobné, určitá územní koncentrace např. u A16—17 je buď málo výrazná nebo statisticky nepodložená. Jen typologicky lze určit jednodušší a rozvinutější keramiku, odrážející patrně rozdílnou produkci jednotlivých osad nebo i rodin.

7. Vztahy mezi nálezovými skupinami. Problematika významu a postupu při řešení vztahů mezi NS byla již řečena v předchozí kapitole, řadu konkrétních údajů jsme uvedli rovněž dříve (*1967*), v dalším textu jsou uvedeny výsledky, ať již pozitivní nebo negativní.

Stratigrafie. Jediným případem využitelné stratigrafie je superpozice dvou hrobů v Brandýsku (215/4, 215/6, tj. hroby č. 75—horní, č. 78—spodní; *Kytlicová 1960*), kde starší je hrob s nezdobeným pohárem B8 (NS II), mladší s amforou A9a^2 a džbánkovitým pohárem E1 (NS III). Ani jeden z hrobů není ideálním představitelem zmíněných NS, ojedinělost stratigrafie v podstatě nic neřeší, ačkoliv se připojuje k několika málo příkladům v Posálí, pokud jde o sled NS.

Fasetovaný sekeromlat jako chronologické kritérium. Zdálo by se, že když do NS II náleží 18 ks FHA 2—3 z celkového počtu 45 ks z hrobových komplexů, že jejich většina patří NS III. Není tomu tak, NS III můžeme bezpečně zařadit kolem 10 ks FHA 2—3, s pravděpodobností dalších 4—5 ks. Zbývající počet, tj. ca 12 ks pochází z hrobů nízké kvality a s netypickým inventářem. V každém případě jsou fasetované sekeromlaty součástí NS III, i když nepočetnou, protože jejich zastoupení je zřetelně relativně nižší než v NS II, souběžné s nimi v NS III jsou sekeromlaty českého typu BHA. Příklady z Vikletic ukazují, že tuto paralelnost lze doložit i na jednom uzavřeném pohřebišti. Také četnost sekeromlatů BHA není v poměru k počtu analýzovaných hrobů příliš vysoká, nedosahuje zastoupení sekeromlatů FHA 2—3 v NS II. Tyto poznatky prokazují, že za určitých okolností může kultura užívat souběžně dva zcela rozdílné typy sekeromlatů a patrně i různé jejich varianty, takže typo-chronologická zkoumání mají v tomto směru velmi omezenou hodnotu.

Vztah NS pomocí kontaktů s jinými kulturami. V Čechách nebyl dosud objeven žádný kontaktní celek, který by plně vyhovoval našim představám. Přesto existuje několik hrobů, které dovolují usuzovat na přítomnost prvků k. se zvoncovitými poháry ve ŠK (Vikletice, konkrétní příklady in: *Buchvaldek 1978,* 49, sq.,

obr. 5:5—12). Ucelenost obsahu známého hrobu ze Sulejovic (*Moucha 1958;* srdcovité zákony GP a zvoncový zdobený pohár s uchem) byla nedávno zpochybněna (*Smrž—Neustupný 1979,* 400), ale bez seriózního zdůvodnění. Naopak pohřeb se srdcovitými záponami v Plotištích n.L. v blízkosti hrobů se zvoncovitými poháry (*Vokolek 1981*), tj. v oblasti, kde neznáme ŠK, podporuje uzavřenost sulejovického hrobu (je třeba poopravit alespoň jeden údaj k nálezu v Plotištích: pohřeb má orientaci a uložení těla — typ K! — typicky „šňůrovou"; rovněž pozoruhodná je antropologická charakteristika). Na kontakty s k. zvoncovitých pohárů ukazují i opačné případy (Lysolaje, *Hájek 1962,* ČS 14).

Vztahy k dalším kulturám lze posuzovat jen typologicky. V hrobě z Kouřimě (96/2) je amforovitá nádoba, formálně blízká protáhlým kulovitým amforám, na řivnáčskou kulturu ukazují miniaturní měsíčkovitá ucha na horním kořeni uch džbánovitých tvarů (Křešice, 149/1; Malá Černoc, 145/1; Praha-Bubeneč, 8/7), určitá je podobnost malých seker BL 4 s řivnáčskými aj. Jiné džbánkovité tvary ve ŠK (F1, F2; Malé Číčovice, 259/1; Stehelčeves, 27/1 — NS II) jsou analogické džbánům z okruhu nejstarší nagyrévské kultury (k tomu podrobněji *Buchvaldek 1978, 1981b*). Tomu by odpovídal nově rekonstruovaný starší celek z Bíliny (v tisku), v němž kromě ŠK NS III byl typologicky starobylý protoúnětický džbánek. Kontaktů s jinými kulturami není mnoho, pro řešení vztahů mezi NS mají nízkou vypovídací hodnotu, ale nelze je nemít na zřeteli; nejvíce ukazují na vztah ke k. zvoncovitých pohárů.

O něco lépe můžeme posoudit vztah nálezových skupin ke ŠK v sousedství. NS I—II úzce souvisí se stř. Německem, NS III s moravskou ŠK. Jak již bylo řečeno, projevuje se to na keramice nejen v typové skladbě, ale i v technologii. Tyto vztahy naznačují sice i určitou zásadní typo-chronologickou pozici nálezových skupin (NS I—II: „starší", NS III: „mladší"), ale nikoliv v jednoduché lineární podobě, pro to neposkytují dostatečné důkazy.

Radiokarbonová data. První čtyři radiokarbonová data, získaná ze vzorků z kosterních pozůstatků, a to zásluhou labotoře v Groningen (informace *J. N. Lanting* a *J. D. van der Waals*) nelze jistě přeceňovat, ale jsou v jistém směru pozoruhodná. (Konvenční ^{14}C data.)

Šňůrová keramika:

Široké Třebčice, hrob 5 (NS III; *Lehečková—Bubeník 1976*): GrN—9376 4015±30 BP
Vikletice, hrob 41/1963 (NS II; *Buchvaldek—Koutecký 1970*): GrN—9379 3940±35 BP
Vikletice, hrob 119/1963 (NS III; *titíž 1970*): GrN—9481 3935±35 BP
Vikletice, hrob 58/1964 (NS III; *titíž 1970*): GrN—9482 3860±35 BP

Únětická kultura (2. stupeň podle *V. Mouchy*): Vikletice, hrob 38/1963 (*titíž 1970*): GrN—9378 3760±35 BP.

Jednak překvapuje téměř stejné datum pro dva hroby různých nálezových skupin z Vikletic, jednak rozdíl jen 100 let mezi hrobem se ŠK a hrobem starší únětické kultury z téže lokality; je však nutno vyčkat dalších analýz.

NS *FGr*	typy amfor *Amphorentypen*	Regiony — *Regionen* (obr. 42:2 — *s. Abb. 42:2*)						Celkem *Summe*	
		a SZ — Čechy *NW — Böhmen*		b střední Čechy *Mittelböhmen*		c Kolínsko *Kolín-Raum*		*ks St.*	% %
		ks	%	ks	%	ks	%		
I—II	A1—2 a příb.	4	3,4 } 5,1 %	2	1,8 } 2,7 %	3	18,7	9	3,7
	A3a—b	2	1,7	1	0,9	—	—	3	1,2
II	A3c	2	1,7	—	—	—	—	2	0,8
	A4	2	1,7	2	1,8	—	—	4	1,6
	A5—6	20	16,8 35,3 %	15	13,6 22,7 %	1	6,3	36	14,7
	A8	5	4,2	—	—	1	6,3	6	2,5
	A25b, c	13	10,9	8	7,3	—	—	21	8,6
III	A13—14	19	16,0	20	18,2	2	12,5	41	16,7
	A16—18	16	13,4	29	26,3	3	18,7	48	19,6
	A19	8	6,7 59,6 %	—	— 74,4 %	1	6,3	9	3,7
	A25f, g	28	23,5	33	30,0	5	31,3	66	26,9
	Celkem	119	100,0	110	100,0	16	100,0	245	100,0

Obr. 57. Četnost některých typů amfor v českých regionech (bez Vikletic). — *Abb. 57.* Frequenz einiger Amphorentypen in böhmischen Regionen (ohne Vikletice).

Chorologie a typologie. Základním rozdílem z hlediska obecných zjištění je poměrná vyrovnanost nálezů NS III v obou hlavních oblastech ŠK v Čechách (po odhlédnutí od velkých nových pohřebišť, která nemají dosud protějšky ve stř. Čechách), oproti většímu, jeden a půl až trojnásobnému zastoupení NS II v sz. Čechách (výjimku tvoří amfory A5—A6 s rovnoměrnějším výskytem; je však možné, že v sz. Čechách byla jejich ekvivalentem amfora A8, která není ve stř. Čechách zastoupena). Jako příklad uvádíme tabelu (*obr. 57*) zastoupení hlavních typů amfor v obou hlavních oblastech Čech, ačkoli jde o výběr. U pohárů a dóz jsou rozdíly zřetelnější (srov. i mapy).

NS I má zvláštní rozšíření, ale jde o statisticky malý počet nálezů. Obraz rozšíření sekeromlatu AHA se vůbec vymyká hranicím ŠK v Čechách. Na jisté odlišnosti v rozšíření NS I vůči NS II ukazuje především přítomnost amfor Ala na Kolínsku, kde NS II není téměř zastoupena.

Z těchto základních pozorování můžeme uzavřít: a) každá NS má specifický kvantitativně-kartografický obraz v obou hlavních oblastech, b) menší rozdíly jsou v hranicích rozšíření, přičemž je nutné respektovat zastoupení NS I a III ve vých. části stř. Čech (Kolínsko).

Považujeme proto za pravděpodobné, že chorologie NS II v sz. Čechách odráží zhruba dvojnásob delší produkci než ve stř. Čechách. Větší četnost NS II na severozápadě sama o sobě naznačuje i směr příchodu jejích tvůrců.

K typologické analýze uvedeme jen několik poznámek. Rovněž zde vycházíme z předpokladu, že prvky NS I (celoevropského horizontu) byly základem dalšího vývoje ŠK v Čechách. České zdobené amfory se odlišují proti středoněmeckým hlavně v tom, že nemají rozvinutou plošnou vodorovnou ornamentaci. I původní metopovitá výzdoba nedoznala žádného vývoje, i když je rozvinuta v jednom směru: v souvislosti s aplikací plastických hladkých pásek (typy A16 — A17). Charakteristické jsou ještě větší rozměry u mnohých typů amfor, časté užití přesekávaných, ďubkovaných ap. pásek, odklon od výzdoby vůbec (41 % amfor!).

Máme zato, že typologický vývoj amfor NS II se na území Čech neodehrál, vyjma vztahu A5→A6. Pravděpodobně tu nedošlo ani k vývoji A1a→A4→A5 nebo A1a→A5, snad jen k A1a→A3a. Již dříve byl naznačen možný vztah A1a→A16 (A17), který ani dnes nepovažujeme za vyloučený, přestože víme z nových nálezů (i z Maďarska), že velké amfory A16 (A17) mají zřejmě původní předlohy v jv. sousedství. Avšak metopovité uspořádání pásek na A16 (A17) je specifické a analogické schématu výzdoby na A1a.

Nesnadné je postižení vztahu většiny amfor A13 (A14), které mají rovněž větší rozměry. Mohou navazovat jednak obecně také na jv. předlohy, jednak na ty amfory A13, které jsou zřejmě odvozeny od A4, A5 (A6) s často šikmo přesekávanými páskami a mají „středoněmeckou" profilaci. Je pozoruhodné, že „české" amfory A13 (A14) a amfory A18 (s hladkými páskami) mají podobný výškový medián, který naznačuje jejich vzájemnou souvislost. Problematické je typologické hodnocení amfor s plošnou výzdobou ze šrafovaných trojúhelníků (A 20, A 21), provedenou OŠ i taženým vpichem. Nejvíce podobných motivů je v Posálí, ale nelze opominout i jihovýchod (vučedolský okruh, Lublaňská blata), který nesporně ovlivňoval sz. sousedství. Moravská ŠK tuto výzdobu nezná, různé zásahy z Posálí do Čech v době lokálního vývoje jsou bezpečně doloženy (*Buchvaldek 1981a*), takže za současného stavu je z hlediska původu plošné ornamentiky přijatelnější stř. Německo.

Podobné tendence či vztahy lze sledovat u pohárů. Typologický vývoj B1a, b→B3a, b na území Čech je diskusní, ale možný. Esovitá profilace pohárů B3a, b je pak průběžná, ačkoliv se zdá, že v NS III se hrdlo u těchto pohárů poněkud zužuje, poháry jsou celkově vyšší, ale méně oblíbené. Po tvarové stránce došlo až v Čechách k ostrému nasazení válcovitých hrdel (B5) a současně k časté aplikaci malých oušek. Přestože podobné změny jsou pozorovatelné v Posálí, nemusely být odtamtud odvozeny, mohlo tomu být opačně. Poháry s dvoukónickým tělem (B15) jsou napodobením tektoniky džbánů. České poháry zůstávají po výzdobné stránce dosti konzervativní, ani trojité OŠ nejsou tak četné, na džbánkovitých pohárech E7 se objeví i typologicky původní motivy a— d. Zvyšuje se počet nezdobených pohárů, jejich procento není tak velké jako u amfor. Jsou nahrazovány v hrobech džbánkovitými poháry E, z nichž četnější jsou nezdobené typy.

Džbánkovité poháry E (včetně E7 — E8) jsou produktem českého prostředí ŠK. Navazují typologicky na poháry (typy E1 — E4) a na džbány C (E7 — E8), typy E5 — E6 mohly mít i předlohy v moravské ŠK, tak jako k jihovýchodu mají vztah i některé pohárovité džbány F.

Moravská ŠK měla významnou úlohu pro rozvoj džbánů C, vejčitých nádob D v rámci NS III. Tepr-

ve v Čechách byly z obou druhů odvozeny hrnky N a P, které zřejmě nahradily funkčně dózy (J) NS II; dokonce několik dóz J je i v hrobech NS III.

O mísách H nelze pro jejich jednoduchost mnoho říci, právě tak o válcovitých pohárech G. U těchto je možná různá genese: některé jsou blízké středoněmeckým (G1—G3, G6), jiné jsou zřejmě domácím produktem; moravská ŠK je produkovala velmi málo, zato byly typické v obecně příbuzném tvaru („hmoždíře") v české řivnáčské kultuře. Shrneme-li předložené úvahy, pak je třeba zdůraznit značnou heterogennost ŠK v Čechách, ale původní základní složky jsou výrazné: a) prvky NS I souvisí typologicky se stř. Německem, b) náplň NS II souvisí rovněž se stř. Německem, a to především s podskupinou IIc. Typologické odvození této skupiny z NS I přímo v Čechách naráží na velké potíže, teoreticky je možné jen u pohárů s OŠ, c) náplň NS III má vztahy především k lokální moravské ŠK, v některých prvcích, zvláště ve výzdobě, s Posálím, s podskupinami NS III. Typologické navázání amfor a pohárů české NS III na obdobné druhy české NS II je velmi obtížné, ale zčásti možné (esovité poháry B3, prožlabená ucha amfor, esovitá profilace amfor; jsou však i některé typologické souvislosti mezi amforami NS III s amforami NS I — metopovité schéma výzdoby, na amforách z hrobu 115/63 ve Vikleticích a z jednoho hrobu v Čachovicích je kromě šrafovaných trojúhelníků i hlavní motiv A1a (b); motivy a, b, ale i c, d na typech E7 aj.).

Tyto závěry ukazují, že typologický vývoj v Čechách neprobíhal v plynulé linii, ale značně komplikovaně, přetržitě. Jeho studium plně nepřispívá k objasnění vztahů mezi NS. Vzniká především otázka, z čeho se keramika NS III mohla rozvíjet. Zatímco v Posálí jsou náznaky účasti bývalých tvůrců bernburské kultury (event. kulovitých amfor), v Čechách je možnost zapojení domácího obyvatelstva z hlediska archeologického (nikoliv antropologického) téměř nezřetelná. S ohledem na typologii a kartografická zjištění lze vyslovit hypotézu, že tvůrci NS III byli dědici NS I, zčásti i NS II, kteří přijali určitou část příchozích z Moravy, zatímco účast domácího obyvatelstva by byla doložitelná jen antropologicky. Prvotní rozvoj NS III se pravděpodobně odehrál ve stř. Čechách, včetně širšího Kolínska, později se NS III rozšířila po celé oblasti ŠK v Čechách, zatímco produkce NS II postupně upadala. Vztah osídlení stř.—sz. Čechy se v určitém okamžiku podobal vztahu „ústřední oblast" v Posálí — záp. Durynsko (jz. region). Na částečnou současnost NS III a NS II neukazují jen typologické vztahy NS III k NS II, ale i komplexy, ve kterých jsou zastoupeny prvky obou NS (např. Vikletice, hroby č. 5/63, 176/63, 41/64, 62/64, 16/65, Stehelčeves 27/1, Bohušovice 191/1, Praha--Bubeneč 8/22) nehledě na výskyt fasetovaných sekeromlatů a ozdob ze zvířecích zubů, mušlí v hrobech NS III. Proto nelze rovněž vyloučit, že hroby s NS II, které jsou ve skupinách hrobů s převahou NS III (Vikletice, Sulejovice aj.), jsou s nimi relativně současné. Poměrně brzký rozvoj NS III by odpovídal i předpokladu časného vývoje mansfelských skupin ve stř. Německu.

8. **Závěry.** Rozšíření lidu a kultury se ŠK v Čechách je spjato s NS I, která je identická s NS I ve stř. Německu. Určitější než v Posálí se zdá být směr příchodu menších skupinek, a to od severozápadu. Stalo se tak pravděpodobně v době řivnáčské kultury, kdy tato obsahuje již elementy jihovýchodní a prvky kulovitých amfor (srov. *Pleslová-Štiková 1976,* s jejíž relativně chronologickou koncepcí v podstatě souhlasíme). Naleziště keramiky a zvláště sekeromlatů A-typu se zčásti vyskytují na periférii oblasti osídlené řivnáčskou kulturou. K NS I může patřit i několik dosud známých akeramických hrobů (uložení typu A, K). Problém vztahu keramické náplně k sekeromlatům A-typu je obdobný poměrům ve stř. Německu.

Po počátečním krátkém vývoji došlo k druhé vlně příchozích od severozápadu (a event. z Pomohaní?), produkujících NS II. Byly tím zřejmě strženy nebo podníceny k současné infiltraci do Čech i jiné skupinky NS II, typické pro Posálí, které však brzy zanikly. Oba zásahy, které mají z hlediska antropologického osobitý ráz (převaha paleoeuropoidních-cromagnoidních rysů; *Chochol 1968,* 293), vytvořily předpoklady i pro další vztahy ŠK mezi stř. Německem a Čechami v rámci NS III obou oblastí, které však nebyly tak intenzívní.

Ústředím vývoje ŠK v této etapě byly sz. Čechy, zároveň v jejím průběhu zanikla řivnáčská kultura a pravděpodobně se začala vytvářet ve stř. Čechách specificky česká ŠK, tj. NS III. Přesnější časové vztahy mezi NS II a NS III nejsme schopni určit; jestliže NS III vzniká až v průběhu NS II, pak by s tím souhlasilo předpokládané delší trvání NS I ve východní části stř. Čech.

Třetí nejdelší etapa je spojena s NS III, jejíž vznik po formální stránce byl podmíněn především působením moravské lokální ŠK. Jediným přímým „moravským" dokladem je nález z Mlékosrb u Nového Bydžova (97/1), takže o větším přílivu lidu se ŠK z Moravy nelze uvažovat. O významu tvůrců NS I a NS II pro vznik NS III bylo hovořeno, je třeba se znovu zmínit o možnosti podílu asimilovaného obyvatelstva

řivnáčské kultury, o kterém nejsou žádné doklady, že by se někam vystěhovalo. Uveďme indície k domněnce, že lid řivnáčské k. se stal součástí ŠK: a) z části podobný územní rozsah se ŠK, b) v NS III mají v hrobech tradiční pohár jen muži, takže je možné , že „cizím" ženám nebyl „přiznán" nebo jej ony samy neakceptovaly, c) antropologicky mají tvůrci NS III převážně mediteranoidně paleoeuropidní rysy (*Chochol 1968*), antropologicky však není lid řivnáčské kultury téměř znám.

V průběhu rozvoje NS III pronikal z jihovýchodu do Čech lid zvoncovitých pohárů, který mohl také vytvářet závoru ve vých. Čechách, kam ŠK nepronikla; podobně v jz. Čechách mohl žít lid s chamskou kulturou. V průběhu doby docházelo v omezené míře i ke stykům s lidem se šňůrovou keramikou.

Na kontakty s nejstarší únětickou kulturou ukazuje několik málo nálezů (obdoby protonagyrévských džbánů), určité podobnosti v typech uložení zesnulých, které jsou však zastoupeny i v kultuře zvoncovitých pohárů (*Havel 1978*). Indícií pro vztah mezi lidem se ŠK a únětickou kulturou jsou vzájemně si podobné antropologické rysy. Jinak otázka podílu ŠK na vzniku a vývoji kultury únětické je stále otevřena.

D. Šňůrová keramika na Moravě.

Tato skupina má v současnosti klíčové postavení při řešení vztahu středoevropské ŠK k jihovýchodnímu sousedství, protože je v tomto směru nejdále vysunuta. Dlouhou dobu však sdílí osud velmi málo známé kulturní skupiny, zvláště v zahraničí (srov. *Müller-Karpe 1974,* 231), neboť její nálezy byly publikovány roztroušeně a v méně přístupných časopisech. Rovněž velké archeologické akce v poválečné době neměly štěstí na objevy většího počtu hrobů. Protože v přípravě je kompletní katalog nálezů a teoretické zpracování *L. Šebelou,* omezíme se na základní rozbor. O nálezech kultury Chłopice-Veselé se zmíníme zvláště.

1. **Prameny a základní literatura** (pramenná). Cennou základní informaci o počtu lokalit s příslušnou literaturou a mapami uveřejnil nedávno *L. Šebela* (*1981a*) s upozorněním na starší nepublikované nálezy; podle tohoto autora byly převzaty celkové údaje a zhotoveny podkladové mapy, v rozboru však pracujeme v podstatě jen s publikovaným fondem. Pro tisk jsou připravovány i zcela nové nálezy, L. Šebelou nezachycené (Holubice, Nechvalín, Pavlov, Tvarožná — výzkumy AÚ ČSAV v Brně).

Celkový počet hrobů různé kvality je kolem 220—240 z 95 nalezišť podle katastrálních obcí (k moravským lokalitám přibíráme i jedinou z jz Slovenska — Skalica). Souvisle osídlená plocha podle současného stavu činí ca 3 200 km^2, jde asi o 3 naleziště/100 km^2, což je o polovinu méně než ve stř. Německu a v Čechách. Přestože oproti Čechám pocházejí nálezy většinou z hrobů, počet dobře dokumentovaných celků je nízký, nepřekračuje tři desítky objektů.

Nálezový fond obsahuje ca 480 ks nádob a přes 100 sekeromlatů (ca 36 ks z hrobů). Sekery, štípaná industrie, kostěná dlátka a hroty, ozdoby jsou opět počítány podle hrobových nálezů, větší četnost je jen u štípané industrie.

Hroby a pohřebiště (jen několik pohřbů je žárových) mají pozoruhodné rozšíření: jsou ve staré neolitické oblasti s důležitými odchylkami. Nejsou (a pravděpodobně nebudou) na jz. Moravě, tj. na jihozápad od dolního toku Svratky (*obr. 58*), ani jižně od Dyje. Menší počet lokalit je východně od řeky Moravy, skupinku tvoří tzv. východomoravské mohyly (naopak nálezy Chłopice-Veselé jsou jen na východ od řeky Moravy). Hroby jsou vzácně výše než 300 m n. m, v některých oblastech se dochovaly mohylníky (viz. *Šebela 1981a,* Abb. 1).

2. **Nástin bádání**. Studium ŠK je spjato ve starší době s *I. L. Červinkou* (*1908* aj. práce), vynikající poznámky zveřejnil *J. Böhm* (*1928:* analýza dřevohostických džbánů), obecněji se zabýval ŠK na Moravě i *O. Menghin* (*1926*), materiálově přispěli zvláště *M. Chleborád* (*1934*) a *A. Gottwald* (*1935*) aj. Výzkumy před druhou světovou válkou shrnul i teoreticky zpracoval *F. Kalousek* (*1945*), jehož rozsáhlá a nedoceněná práce zůstala v rukopisu, jen některé otázky byly publikovány (*1947*). Moravské problematiky se dotkl později autor (*1966,* viz i *1978* a *1981b*). Dlouho tušeným vztahům k jihovýchodnímu sousedství se dostalo zvláštní studie od *J. Ondráčka* (*1965,* viz i *1966*), který mohl po zveřejnění některých maďarských nálezů (studie *I. Bóny, N. Kalicze* aj.) tyto spojitosti více konkretizovat. Ukázal na ně obecněji i *J. Vladár* (*1966*) ve své analýze kultury Kosihy-Čaka. Od konce sedmdesátých let začal publikovat *L. Šebela* (*1977* — k otázce starší ŠK; *1981a* — celkový stav bádání, *1981b*). K antropologické problematice se vyslovil mj. obšírněji *T. Dacík* (*1982,* tam literatura).

Obr. 58. Mapa D. Naleziště (podle kat. obcí) ŠK ma Moravě (trojúhelníky — naleziště ŠK typu Chlopice-Veselé, na ostatních mapách znázorněno svislými čárkami); (viz seznam č. 4 na str. 154. — *Abb. 58.* Karte D. Fundorte der SchK in Mähren (Dreiecke = FO mit epischnurkeramischer Kultur Chlopice-Veselé, auf den anderen Karten senkrecht gestrichelt); siehe „Seznam č. 4" auf S. 154.

Moravští badatelé shodně a záhy usoudili na vztahy k české ŠK (z Čech měl přijít hlavní proud příchozích se staršími prvky), u specifických forem keramiky (hlavně šlo o džbány) byly názory různé. Kromě toho sekeromlaty slezského (soboteckého) typu podmínily úvahy o jisté vlně z Poodří. Vztahy k jihovýchodu nejlépe naznačil v citované práci *J. Böhm,* ačkoliv se mohl opírat jen o minimum zahraničních nálezů. Je třeba vyzdvihnout, že ŠK byla na Moravě více méně vždy kladena správně na závěr eneolitu. Kriticky poznamenejme, že jisté obtíže při studiu vznikají již tím, že zveřejněné nálezy nejsou tak dobře dokumentovány známými údaji (rozměry), často ani zobrazení není vyhovující. Proto připravovaný katalog bude mít dvojnásobnou hodnotu.

3. **Typové členění.** Následující pokus je orientační, vychází z menší základny, autorovi dostupné (kolem 120 hrobů a nepříliš vysoký počet náhodných nálezů z 83 lokalit), a je zčásti ovlivněn českým hlediskem. Tím by mohly být např. vysvětleny rozdíly druhového členění keramiky mezi autorovým schematem a předběžným výčtem u *L. Šebely (1981a)*. Jakkoli je lokální nálezová skupina (NS III) v Čechách příbuzná moravské, jsou mezi oběma i odlišnosti. Bylo nutno pro Moravu vytvořit nové symboly a názvy, nebo symboly vyjadřující nikoliv totožné, ale jen příbuzné typy. V terminologii je zčásti navázáno na *F. Kalouska (1945)*. Při nejnutnějších odkazech na hrobové komplexy je uvedena obvykle původní literatura.

Keramika. Pramenná základna je užší (375 nádob) než sumárně uvedená u *L. Šebely (1981a*, tam 475 ks nádob z 92 nalezišť podle kat. obcí), nicméně se domníváme, že tento soubor poskytuje všechny základní druhy a typy keramiky. Pokud to bylo únosné, použili jsme podobných symbolů jako v Čechách. Tabela (*obr. 59*) obsahuje 353 druhově určitelných nádob, k tomu je nutno připočíst 22 ks neurčitelných a 2 ks zvláštních forem (Q).

Keramické druhy — *Keramische Gattungen*	ks *St.*	%	
A — amfory	50	14,2	} 20,4 %
A/C — amforovité džbány	22	6,2	
B — poháry	49	13,9	
C — džbány („dřevohostické“)	49	13,9	
D — vejčité nádoby	42	11,9	
Dh — hrnce s uchy	6	1,7	
E — džbánkovité poháry	5	1,4	
F — džbánky s vysokým hrdlem	30	8,5	
G — válcovité (kónické) poháry	10	2,8	
H — mísy	53	15,0	
N — džbánky	23	6,5	
P (Pt) — vejčité (nálevkovité) hrnky	7	2,0	
H/P — miskovité koflíky	7	2,0	
Celkem	353	100,0	
Q — zvláštní tvary	2		
X — neidentifikovatelné druhy	20		
Celkem	375		

Obr. 59. Keramické druhy na Moravě a jejich četnost. — *Abb. 59.* Keramische Gattungen in Mähren und ihre Frequenz.

Již souhrnné údaje tabely jsou pozoruhodné. Počet vlastních amfor je velmi nízký, četnost se příliš nezvýší, připočteme-li k nim amforovité džbány (A/C), které patrně amfory zastupovaly. Podobně je tomu s poháry (ty zastupoval zřejmě džbánek s vyšším hrdlem F — letonického ap. typu). Tím více vyniká četnost džbánkovitých tvarů (C, N) a vejčitých nádob („latušek“ — D); nejvyšší zastoupení mají mísy a misky (H). Pokud jde o poměr amfor a pohárů, je vyrovnán, ale obě formy nedosahují ani 30 % všech nádob!

Typy a varianty. Postup je přibližně týž jako u české ŠK, pro provizornost třídění však stručnější. *Pokud jsou uváděny výšky,* tak opět *v pořadí minimální, maximální výška, medián.* Při dílčích tabelacích je opět celkový počet keramického druhu zkrácen o blíže neurčitelné typy.

A — *amfory (obr. 60).* Nepočítáme-li do výzdoby malá ouška, pupky ap., pak téměř 80 % moravských amfor je nezdobených, při přísnějším posuzování není tu ani jedna zdobená amfora „středoevropského“ typu (A1 — A15, kromě 2 ks, které lze označit za A7). Jen několik amfor má aplikovány hladké pásky, impozantní jsou často rozměry (v. až 600 mm!). Tvarově lze odlišit tři základní poddruhy: amfory s dvěma uchy na výduti (typy označujeme podle české ŠK), nezdobené amfory s dvěma malými uchy pod nasazením hrdla (nově: A25m) a amfory jen s malými oušky na podhrdlí (nově A26) s baňatým (A26a) nebo zalomeným tělem (A26b). Pro stručnost uvádíme v tabelce výšky (mediány).

A7	2 ks	(4,8 %);	v. 240 mm
A12a	1 ks	(2,4 %);	v. 210 mm
A20	1 ks	(2,4 %);	v. 320 mm
A21b	1 ks	(2,4 %);	v. 195 mm
A24a	2 ks	(4,8 %);	v. 93,135 mm
A16	1 ks	(2,4 %);	v.?
A18	2 ks	(4,8 %);	v. 600, 388 mm
A25b	3 ks	(7,1 %),	med. v. 200 mm
A25d	2 ks	(4,8 %),	v. 270, 460 mm
A25f, g	11 ks	(26,1 %);	med. v. 455 mm
A25m	6 ks	(14,2 %),	med. v. 226 mm
A26a, b	9 ks	(21,4 %);	med. v. 335 mm
AQ	1 ks	(2,4 %),	v. 210 mm
celkem	42 ks	(100,0 %)	

A/C — *amforovité džbány* (22 ks; *obr. 60*). Tento druh je specifickým jen pro moravskou ŠK a lze na něm demonstrovat ovlivnění jednoho (původního) tvaru druhým (novým), jak poukázal již *F. Kalousek* (*1945*), který „džbánovité amfory" pod amfory přímo zařadil. Od džbánů C se odlišují většími rozměry a nízkým hrdlem. Přes polovinu A/C je nezdobených, ostatní mají výzdobu na plecích, blízkou džbánům C (svislé svazky hladkých pásek, OŠ, rytý klikatkový motiv s vsunutými šrafovanými trojúhelníky, koncentrické kroužky z pásek, „dřevohostický motiv" tj. kombinaci rytých svislých svazků s motivem přesýpacích hodin, kromě malých výčnělků a oušek — tyto i u okraje!). V 235, 430, medián 310 mm.

B — *poháry* (ze 49 ks je typově určitelných jen 29; *obr. 60*). Opět pro srovnání uvádíme tabulku zastoupení typů tvarů (blíže neurčených tvarů je 20 případů, tj. 40,8 %!, nezdobených pohárů z určitelných 29 ks typů jsou 2 ks, tj. 6,9 %

B1	1ks (3,4 %)	B8	1 ks (3,4 %)
B3	20 ks (69,0 %)	B12	5 ks (17,2 %)
B5	1ks (3,4 %)	B15	1ks (3,4 %)
		Celkem	29 ks (99,8 %)

Poháry překvapují svou konzervativností formy a výzdoby: převažuje obecně esovitá profilace a jednoduché linie OŠ (přes 75 %; B3ab, ale i B12a). Rovněž na zlomcích typově neurčitelných pohárů jsou na 10 ks jednoduché linie OŠ. Motiv vstřícných rýh (r) je zastoupen dvakrát (7 %). Nevyskytuje se malé ouško.

Přehled typů a variant:

B1b (1 ks), v. 120 mm.

B3a (10 ks), B3b (5 ks), B3c (1 ks) B3 (nezdobený 1ks). V. 85, 262, medián 160 mm!

B3e[1] (1 ks), v. 110 mm.

B3r (2ks), v. 106 mm, 167 mm.

B5f (1 ks), v. 140 mm.

B8a? (1 ks), v. 200 mm.

B12a (4 ks), B12 (nezdobený 1 ks). V. 85, 157, medián 123 mm.

B15a (1 ks). V. 190 mm.

C — *džbány* („dřevohostického typu", *obr. 60*; 49 ks, z toho 7 blíže neurčitelných). Specificky moravský druh, na rozdíl od českých džbánů mají moravské nižší hrdlo a vyšší plece, ucho se klene jen přes hrdlo; jsou sem zařazeny i exempláře s oblým tělem. Ze 42 ks je téměř polovina nezdobených (mají někdy malé výčnělky na lomu těla), u zdobených kusů jsou kromě metopovité výzdoby z pásek, OŠ, linií taženého vpichu aj. specifické dva motivy: „dřevohostický", tj. kombinace přesýpacích hodin se svislými obrvenými svazky rytých linií, a klikatkový. Není znám motiv negativní klikatky, v Čechách hojný. Na horním kořenu ucha jsou dvakrát výčnělky, připomínající *ansa lunata* (Slatinky, Letonice, *Buchvaldek 1978*, obr. 8:5,6). V. 150, 235, medián 182 mm.

D — *vejčité nádoby* (*obr. 60*, 42 ks, z toho 4 blíže neurčitelné). Specificky moravský druh s obdobami v Čechách, ale v průměru mnohem vyšší. Jen orientačně zde dělíme D na dva základní typy, a to na D1 (16 ks; v. 150, 452!, medián 190 mm) s převážně střechovitým okrajem bez technické výzdoby, a na D2 s různými pupky, laloky na okraji nebo těsně pod ním (22 ks; v. 200, 570!, medián 305 mm). — Oba typy mají vzácně na podhrdlí vodorovnou hladkou (u D1 1 × přesekávanou) pásku a přesekávaný okraj. Zdá se, že D2 je vyhraněnější (zvláště svými rozměry), k typu D1 lze shledat četné obdoby i v jiných kulturách (Kosihy — Čaka, zvoncovité poháry).

Dh — *hrnce s uchy* (6 ks, v. 150, 265, medián 206 mm, *obr. 60*). Nečetný tvar (4 × 2 ucha, 2 × 1 ucho), který má obdoby v jihovýchodním sousedství. U publikovaného hrnce z Bílovic (např. *Ondráček 1965*, obr. 207:5) je možné, že nejde o ŠK, ale o k. Kosihy — Čaka.

E — *džbánkovité poháry* (5 ks, v. medián ca 110 mm; *obr. 60*). Oproti Čechám jde o méně sourodou skupinu nádob, z nichž jen některé připomínají české typy E1 — E2. 3 ks jsou nezdobené (z nich 2 ks mají spíše ouška), jeden je pozoruhodný svým ornamentem vstřícných rýh (Marefy, *Tichý 1964*), druhý jednoduchými OŠ (Náklo, NHM Wien, Inv. Nr. 12 164).

F — *džbánky s vysokým hrdlem* (30 ks; *obr. 60*). Nezdobené tvary (s jednou výjimkou), které se sice po-

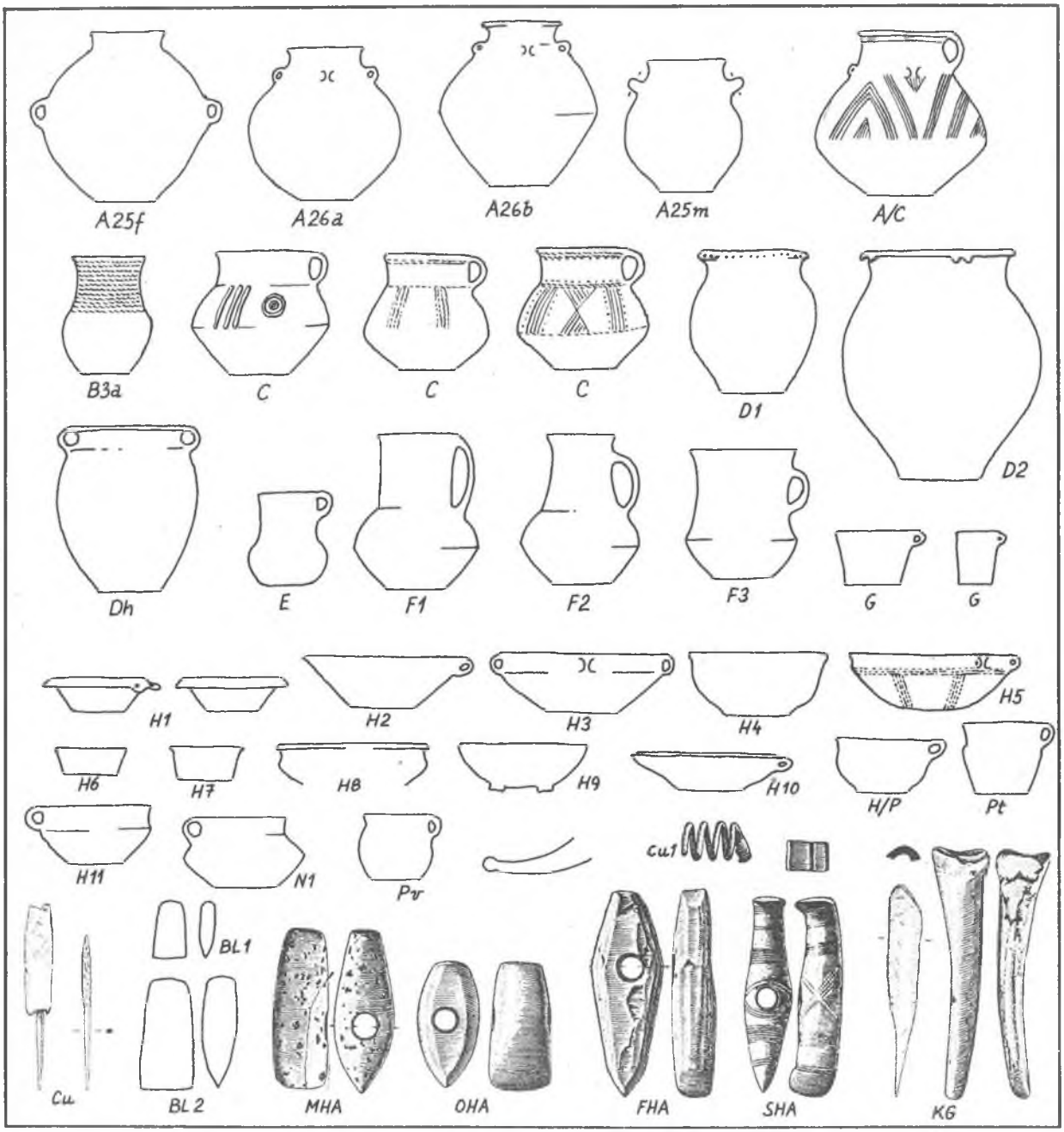

Obr. 60. Keramické druhy a typy ŠK na Moravě (včetně hlavních typů sekeromlatů). — *Abb. 60.* Keramische Gattungen und Typen der SchK in Mähren (einschl. der Hammeraxtypen).

dobají českým typům E6, ale mají poněkud odchylnou stavbu a zřetelně jinou genesi. Jde o samostatný džbánkovitý typ, který má s českým druhem F jen obecnou příbuznost. Jsme si vědomi, že název je provizorní, pojem „džbánek letonického typu" lze vztahovat jen na jeden typ, byť nejvýraznější, to F1 (16 ks; v. 125, 320, medián 200 mm). S tímto moravským typem však úzce souvisí typ F2 (9 ks; v. 150, 390, medián 185 mm), který jsme pomocně označili jako „nagyrévský džbánek balkánského typu" (*Buchvaldek 1978,* obr. 8:1,4; 9:4; *Ondráček 1965,* obr. 203:3,9), protože jeho obdoby jsou až v Řecku, jak na to upozornila již *A. Mozsolics* (*1961,* 179; *Buchvaldek 1981b,* 43 a Taf. 8; k srovnání F1 a F2 viz už *Novotný 1955,* 145, a *Moucha 1960*). Je nejvýš pravděpodobné, že tento typ, donedávna na Moravě téměř neznámý a nerozpoznaný (obvykle jej maďarští autoři neodlišují od jiných staronagyrévských džbánků, zvláště typu Ökörhalom A — srov. *Buchvaldek 1978,* obr. 9:1, 3,5) byl vzorem pro letonické džbánky F1. Je třeba upozornit, že název typu

F2 byl zvolen s ohledem na maďarskou literaturu, ale v hrobových komplexech „čisté " staronagyrévské kultury (typu Ökörhalom, Kőtörés) není dosud zastoupen, zato je běžný v csepelské skupině zvoncovitých pohárů a v kultuře Somogyvár-Vinkovci, což zvláště prokazují nové nepublikované výzkumy v sev. Jugoslávii. — Zcela odlišným typem je F3 („nagyrévský džbánek typu Ökörhalom B" — *Buchvaldek 1978,* obr. 8:2,3), zastoupený ve třech hrobech (v. 156 mm — 175 mm). Pokud jsou analogie v Maďarsku správně voleny (na souvislosti typů F2 a F3 s maďarskými „starobronzovými" nálezy poukázal přesvědčivě *J. Ondráček, 1965*), pak F3 má velký význam pro synchronizaci mezi Moravou a Maďarskem. — Mezi druh F jsme zařadili i džbán z Maref (*Ondráček 1965,* obr. 205:4), který má oblou výduť těla a blíží se tak „nagyrévským džbánkům typu Ökörhalom A", hojně se vyskytujících na staronagyrévských lokalitách.

G — *válcovité a hmoždířovité (kónické) poháry* (10 ks, v. 60—110 mm; *obr. 60*). Oproti Čechám jde o nevýrazný druh, který je možno dělit na dva až tři typy . Všechny mají obvykle malé ouško a jsou nezdobené.

H — *mísy a misky* (*obr. 60*). Moravská ŠK je asi jedinou skupinou v Evropě, která má tak hojný výskyt mis (v naší tabelce druhů má nejvyšší podíl, ale údaj u *L. Šebely, 1981a,* 181, bude asi bližší skutečnosti). Lze jej členit na 10 typů, ale jen první H1 (misky „moravského typu") je dostatečně zastoupen (30 ks, v. kolem 40 mm), a to různými variantami podle tvaru výstupků, laloků ap. na vodorovně či střechovitě rozšířeném okraji. Pojem „moravský typ" byl svého času oprávněn, dnes již víme (poukázal na to poprvé *V. Moucha 1960,* 93), že analogické misky jsou i na sev. Balkáně. Ostatní typy (odkazujeme tu na *obr. 60*) jsou doloženy 1—3 ks, poukažme jen na H3, H4, H8, které mohou mít souvislosti s jihovýchodním sousedstvím, a na H7, který by mohl jako jediný exemplář naznačovat vztah nebo i původ ze Slezska.

N — *džbánky* (23 ks, z toho 5 ks neurčitelných; *obr. 60*).Jsou v podstatě obměnou džbánů C (N1: 15 ks, v. 64?, 155, medián 120 mm). Byly sem přiřazeny i analogické formy s oblou výdutí (N2: 3 ks, medián 120 mm). Většina N je nezdobená.

P — *vejčité a nálevkovité hrnky* (7 ks; *obr. 60*). Název je provizorní, jde o dosti nesourodou a nepočetnou skupinu; hrnky se slabě nálevkovitým hrdlem (Pt: 3 ks, v. 108—133 mm) mají obdoby v Maďarsku.

H/P → *mísovité koflíky* (7 ks; *obr. 60*). Méně obvyklý tvar, který vytváří poměrně homogenní skupinku nádob. V. 85, 123, medián 120 mm.

Q — zvláštní tvary (2 ks; *obr. 60*). Oba exempláře s dutou nožkou pocházejí z Krumvíře (*Šebela 1981b,* Abb. 2:3, 4).

O zpracování keramiky nemůžeme říci nic přesnějšího, povrch má žluté, červené, hnědé a šedé odstíny.

Nekeramické nálezy. Zde předkládáme jen orientační údaje, částečně přejaté z rkp. *F. Kalouska* (*1945*) a částečně podle informací *L. Šebely* (*1981a* a ústní sdělení).

Kamenné sekeromlaty (*obr. 60*). Lze rozlišit 3—4 výrazné typy, jejich počet z hrobů je vysoký (ca 36 ks, z toho 6 ks v akeramických hrobech). Všech sekeromlatů hlavních typů je přes 100 ks, ale problémem je přes 200 ks „obuchů" (OHA), protože pro svůj jednoduchý tvar nemusí vždy patřit ŠK.

AHA — sekeromlat A-typu (ca 7—8 ks kromě exemplářů z vrstvy B v Jevišovicích). L. Šebelovi se podařilo zjistit ve sbírkách několik typických kusů.

FHA — fasetovaný sekeromlat všech variant (kolem 70 ks), 6—7 ks z hrobů.

SHA — sekeromlat slezského (soboteckého) typu (ca 40 ks včetně bezuchovské varianty MHA; 8—9 ks z hrobů).

OHA — atypický sekeromlat (3 ks z hrobů).

BL — kamenné sekery (tesly) včetně pazourkových (FeBL) nemají v hrobech tak velké zastoupení jako sekeromlaty (*obr. 60*).

Z ostatního hrobového inventáře (*obr. 60*) je běžnější štípaná industrie (SpI), neznámy jsou dosud kamenné brousky, častější jsou kostěná dlátka a hroty (KG), hroty šípů jsou výjimečné. Vzácný je šperk z mušlí a provrtaných zvířecích zubů (často citovaný hrob z Maref — *Chleborád 1934, Borkovský 1942* — s těmito ozdobami navozuje mylně představu o jejich větší četnosti), naopak jsou několikrát doloženy upravené kančí kly, poměrně časté a rozmanité jsou ozdoby a j. předměty z mědi Cu („spirálky", 3 ks šídel, ploténky, kličkovité záušnice, malá dýka — břitva, nákrčník), výjimečná je záušnička ze zlata v Letonicích. Do ŠK patří s největší pravděpodobností velký měděný sekeromlat s topůrkem z Lužice u Hodonína (originál uložen v NHM Wien). Součástí milodarů bylo i maso domácích zvířat, event. z jelena.

4. Hroby a pohřebiště, pohřební ritus. Zesnulí jsou uloženi ve skrčené poloze na pravém boku (muži) nebo na levém boku (ženy), žárové hroby jsou hlášeny z několika lokalit (*L. Šebela 1981a* 180, udává 5 nalezišť). Není dosud mnoho přesných zpráv o orientaci a uložení rukou pohřbených (doloženy typy C a B). Je zastoupena obvyklá orientace Z—V (V—Z), dále S—J (J—S), ale z novějších výzkumů často JJZ—SSV. V Holubicích (lask. informace I. Rakovského) byl zjištěn první kruhový příkop kolem velké hrobové jámy. V hrobech jsou v průměru 3 nádoby, nejbohatší hrob (Letonice č. 31, *Chleborád 1934,* 23 sqq.) obsahoval 21 nádob. Mužské hroby mají kamenné nástroje a zbraně, ženské hroby měděné předměty. Nelze říci, že by některý keramický druh byl specifický pro to či ono pohlaví jako v Čechách. Jen pohár B je převážně u pohřbů na pravém boku, častá je u nich kombinace poháru a džbánu C. V hrobech s poháry nejsou vejčité nádoby, tyto jsou naopak pospolu s „letonickými džbánky" F1, které v mnoha hrobech zřejmě poháry nahrazují (chronologický rozdíl?).

5. Sídliště. Negativní indície (žádné kulturní jámy) nasvědčují tomu, že lid se ŠK na Moravě se svým způsobem života odlišoval od předchozího osídlení (jevišovická kultura).

6. Nálezové skupiny. Prameny připomínají situaci v Horní Lužici, tj. převládají v nich lokální nálezy, NS III. Specificky moravské formy keramiky přesahují 70 % celkové náplně, nehledě na amfory a poháry, z nichž mnohé mají lokální charakter. Prvky NS I a II nelze podceňovat, i když hrobových komplexů je málo.

Nálezová skupina I („celoevropský horizont",) je sice značně hypotetická (z nádob do ní řadíme pohár z Němčic, *Červinka 1926,* 31, obr. 33, event. poháry z Hradiska, *Šebela 1976,* obr. 2:6 -nepřesná kresba, *Spurný 1958;* dále 7—8 AHA viz výše), ale podle statistických poměrů v Čechách nelze ani větší počet nálezů očekávat, což se týká hlavně absence amfor A1.

Nálezová skupina II (*obr. 61*). Vhodnější by bylo označení „nálezy v tradici NS I a NS II" jak je známe z Čech. Amfory jsou nezdobené (*A25b,* A7?), u pohárů jde jak o *B3a, b,* tak o *B12a* (tradice B1a? Dub nad Moravou), vzácné jsou poháry s liniemi vstřícných rýh. V hrobech jsou jak FHA (3×), tak „obuchy" OHA (2×). Ve Vícemilicích je měděný nákrčník a kónická miska. Ve studii *L. Šebely* (*1976*) jsou téměř všechny příklady zobrazeny ve skicách. O hrobech nelze říci nic přesnějšího (prosté hroby i mohyly). — Rozšíření: ve všech hlavních regionech, esovité poháry s OŠ převažují v severní oblasti (*obr. 62*). Rozšíření FHA není zmapováno.

Příklady hrobových komplexů (*obr. 61*): Dětkovice (o. Vyškov), Dub nad Moravou (*Červinka 1908,* obr. 67), Hradisko (nepubl.), Nemětice (*Červinka 1908,* obr. 74), Louka, Marefy (Elr!, *Tichý 1964*), Skalica (*Budinský-Krička 1965,* Abb. 1:5), Uhřice, Vícemilice. — Lokality bez literatury viz *Šebela 1976.* Do NS II může patřit i několik akeramických hrobů s fasetovanými sekeromlaty (např. Nemětice, *Červinka 1908,* obr. 72).

Nálezová skupina III (obr. 61). Keramika: *amfory A20, A21b, A16, A18, A25f, g, A25m, A26a, b; amforovité džbány A/C;* menšina B3a, b a B12a; B8a; B5f, B15a; všechny typy *džbánů C* a *vejčitých nádob D, džbánkovité poháry E* (kromě E1r), všechny typy *džbánků F,* většina kónických pohárů G; *mísy H, džbánky N* a *hrnky P, mísovité kofliky H/P* a obě zvláštní nádoby Q. — Část fasetovaných sekeromlatů FHA 2 (doloženy ve 3—4 hrobech), „slezské" sekeromlaty SHA (především *bezuchovská varianta MHA*), většina „obuchů" OHA a atypické sekeromlaty XHA; sekery BL a FeBL, kostěné nástroje KG, většina měděných ozdob Cu. — O hrobech a ritu viz výše obecné údaje (prosté hroby a mohyly). Je však pravděpodobné, že v některých větších hrobech bylo více pohřbů, např. pod mohylami, kde byly kosterné pozůstatky stráveny. Do NS III patří i několik žárových hrobů. — Rozšíření: v celé oblasti s převahou v jižních regionech (srov. *obr. 63—64*), což je zčásti zkresleno lokalitami s větším počtem hrobů (Marefy, Letonice aj.).

Podobně jako v Čechách je nadbytečné uvádět jednotlivé hroby, postačí zmínit se o nalezištích (podle kat. obcí) s více hroby nebo kvalitními jednotlivými celky: Brno-Starý Lískovec (*Čižmářová 1984*), Bučovice (*Chleborád 1934*), Dětkovice, o. Prostějov (*Čižmářová—Šmíd 1976*), Dřevohostice (*Červinka 1908*), Hoštice—Heroltice (*Ondráček 1966*), Chrlice—Jezera (*Dostál 1969*), Jiříkovice (*Poulík 1939*), Krumvíř (*Šebela 1981b*), Letonice (*Chleborád 1934*), Lutín (*Trňáčková 1971*), Marefy (*Chleborád 1934*), Morkůvky (*Ludikovský—Ondráček 1971*), Mouchnice (*Benešová 1959*), Náklo (zčásti *Böhm 1928*), Nětčice (*Ondráček 1973, Šebela 1978*), Nítkovice (*Chleborád 1934*), Rousínov (*Červinka 1908,* obr. 108, a nepubl.), Slatinky (*Gottwald 1935*), Slížany (*Chleborád 1934*), Těšetice, o. Olomouc—okolí (*Trňáčková 1971*), Velatice (*Poulík 1939*), Vícemilice (*Chleborád 1934,* a nepubl.).

Komentář: Za současného stavu pramenů není možné stanovit nějaké ostře vymezené podskupiny. Pokud několik případů odpovídá zčásti realitě, je v rámci NS III nápadné alternativní uložení: pohár nebo džbánek F (letonického typu aj.) u pohřbů na pravém boku (muži); jen v hrobě z Maref (*Borkovský 1942*) se

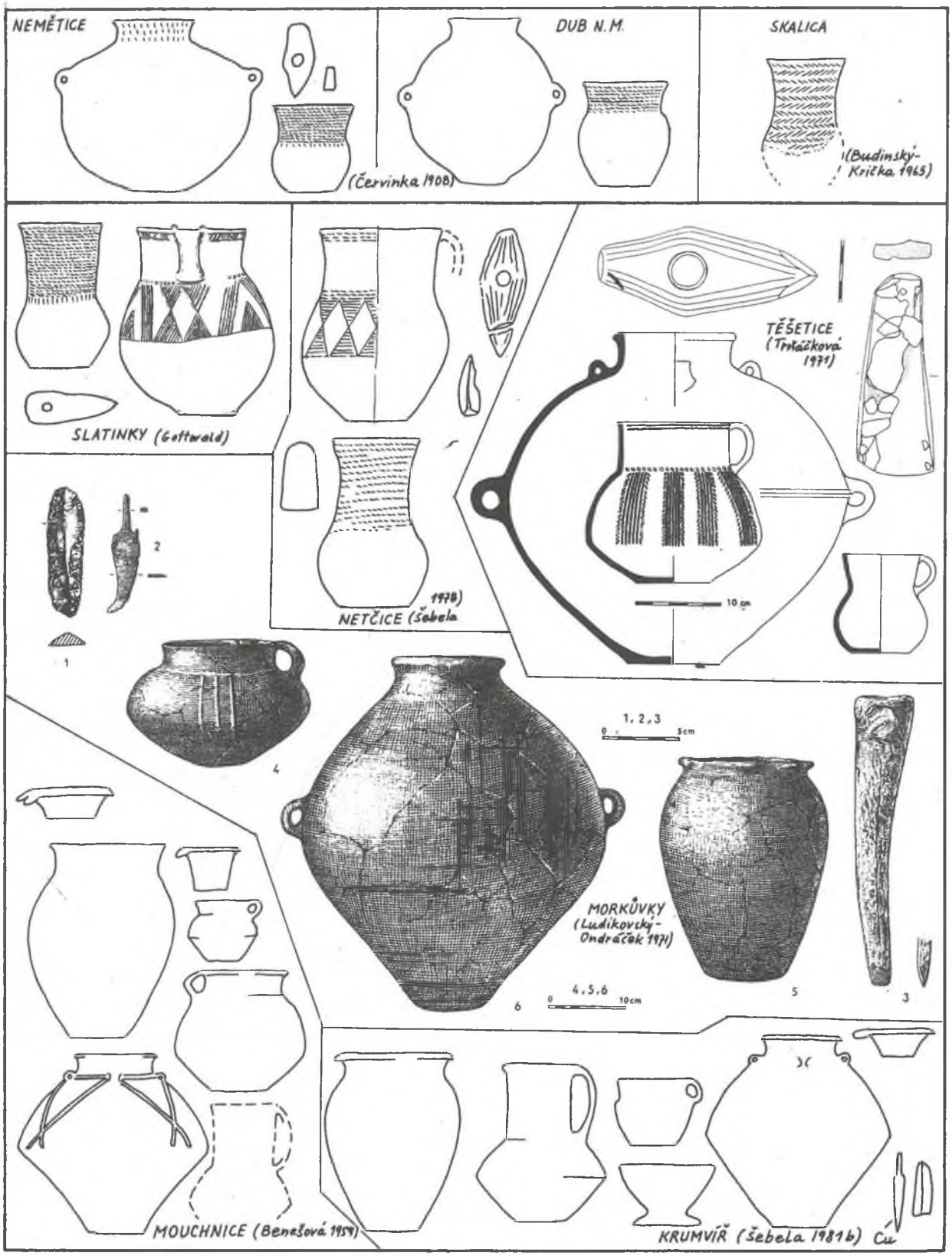

Obr. 61. Nálezové skupiny II (nahoře) a III na Moravě, příklady hrobových komplexů (podle různých autorů). Ca 1/6—1/7. — *Abb. 61.* Fundgruppen II (oben) und III in Mähren, Beispiele vom Grabkomplexen.

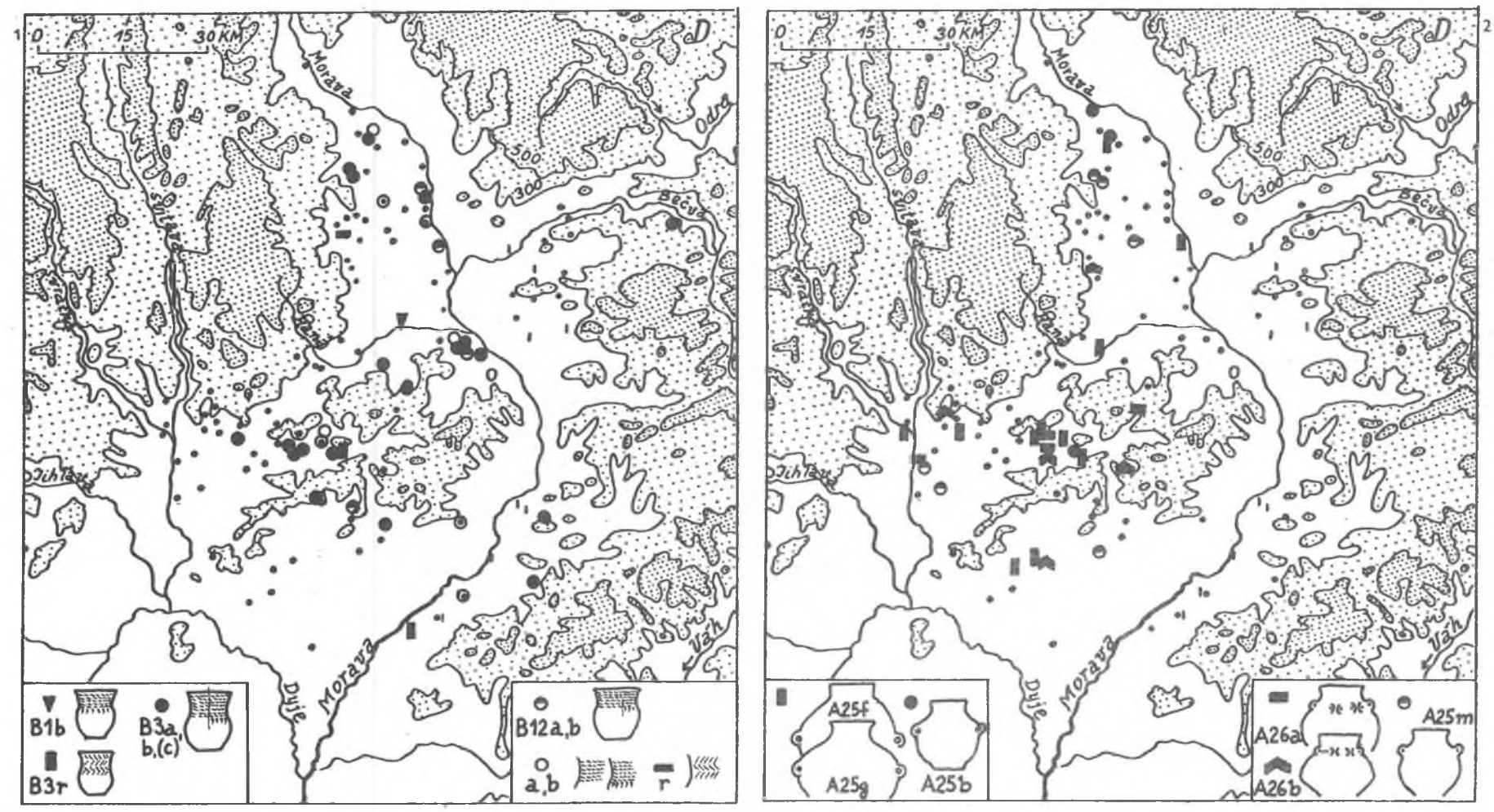

Obr. 62. 1 rozšíření některých typů pohárů. 2 rozšíření některých typů amfor. — *Abb. 62.* 1 Verbreitung einiger Bechertypen. 2 Verbreitung einigen Amphorentypen (Morava — Mähren).

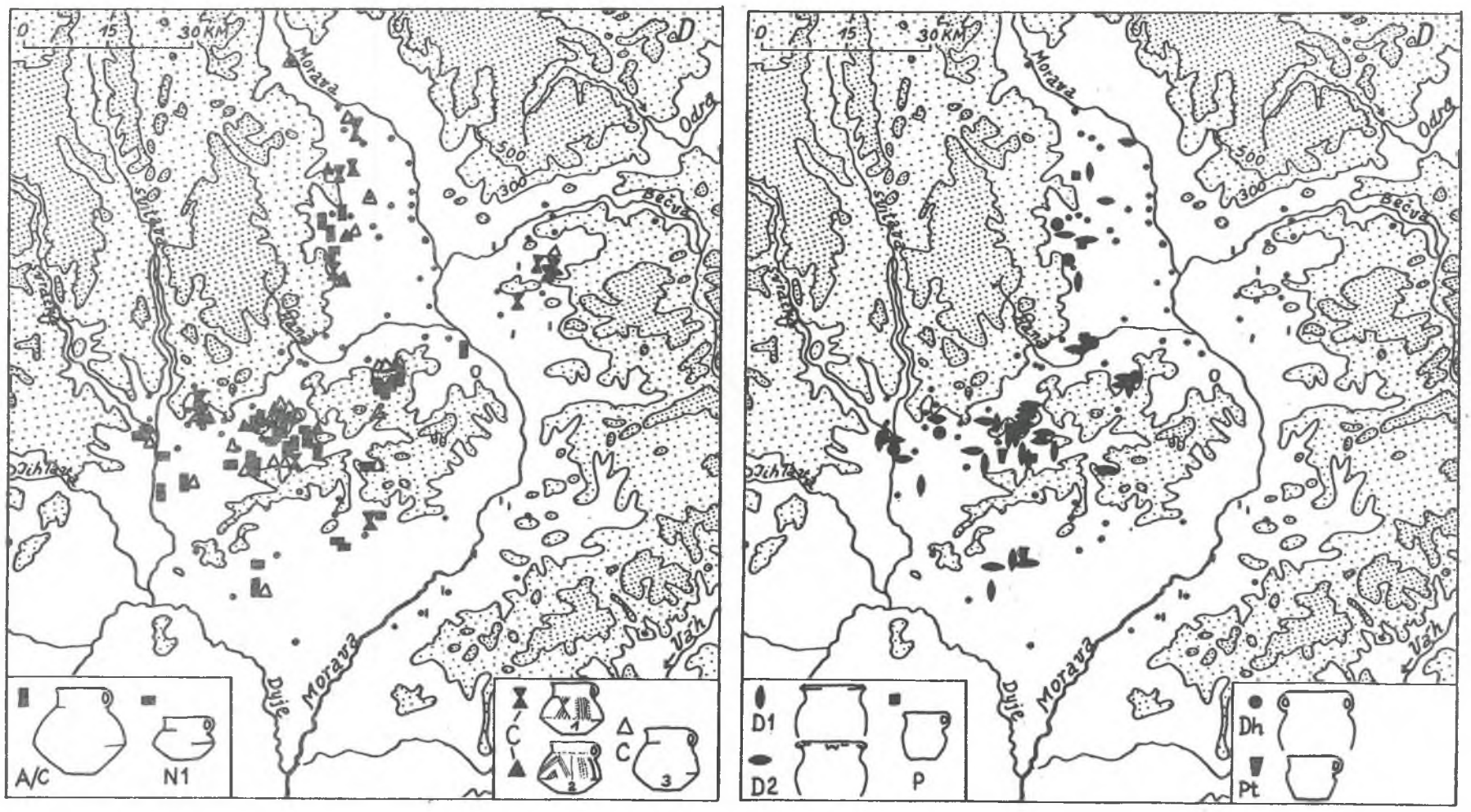

Obr. 63. Rozšíření některých keramických druhů. — *Abb. 63.* Verbreitung einiger keramischer Gattungen (Morava — Mähren).

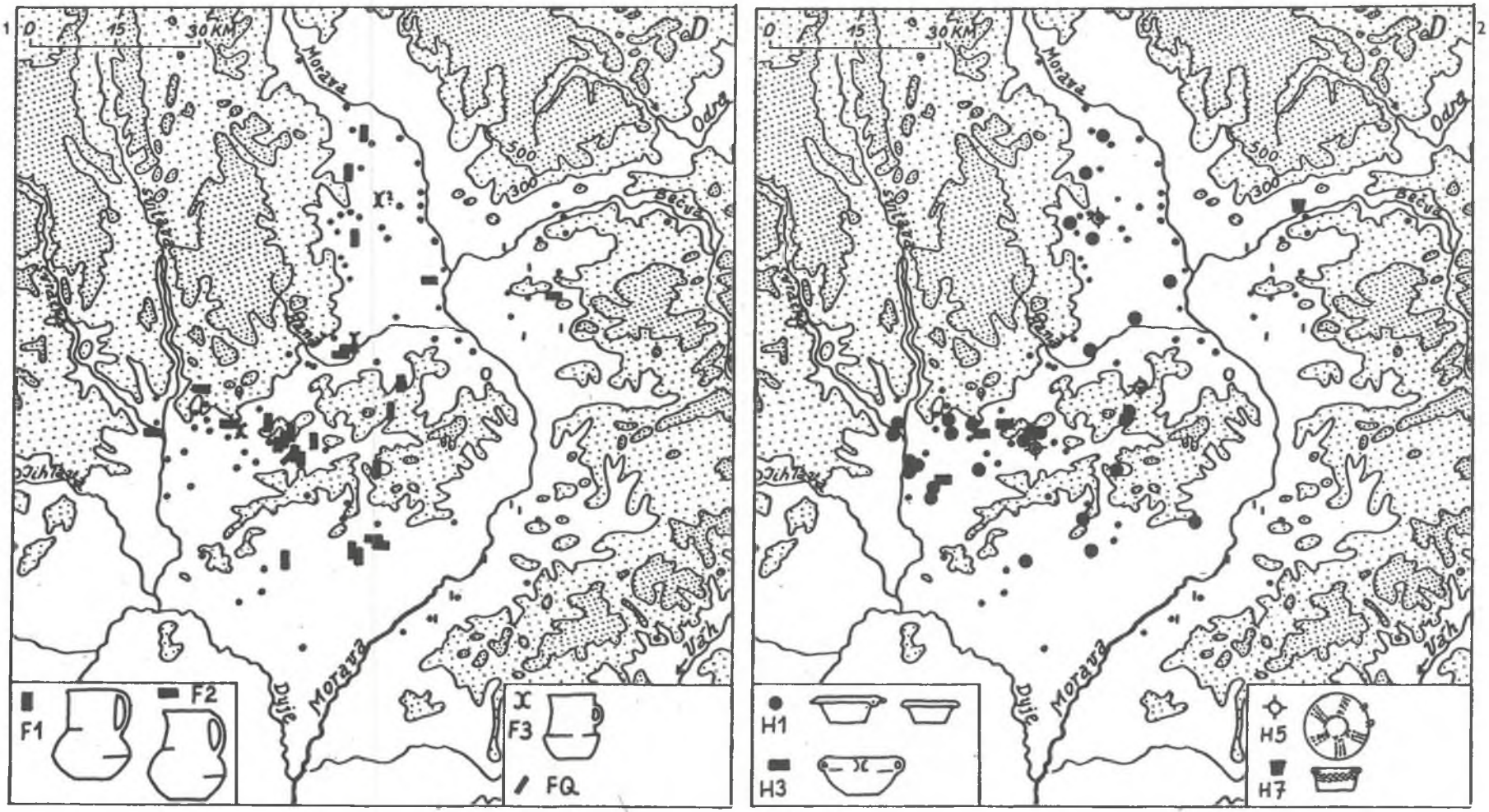

Obr. 64. 1 rozšíření džbánků s vysokým hrdlem (F1 = „letonický typ", F2 = nagyrévský džbán „balkánského typu", F3 = nagyrevský džbán typu „Ökörhalom B"). 2 rozšíření některých typů misek (H1 = miska „moravského typu"). — *Abb. 64.* 1 Verbreitung der Steilhalskrüge (F1 = „Letonicer Typ", F2 = Nagyréver Krug vom „balkanischen Typ", F3 = Nagyréver Krug vom Typ „Ökörhalom B"). 2 Verbreitung einiger Schalentypen (H1 = Schale vom „mährischen Typ") (Morava — Mähren).

setkávají oba druhy, F je však zdobený a blízký džbánům C. Pohár se vylučuje s vejčitými nádobami D, které jsou často pospolu s F (opět většinou u pohřbu mužů). Je i řada celků (pohřby mužů), kde je pohár spolu se džbánem C, často zdobeným. Na druhé straně je kontakt vejčitých nádob D se džbány C prokázán. Jsou však komplexy, pro které je typická kombinace F, D, H1, A26a, b, event. Pt, bez džbánu C a poháru B; mohli bychom je nazvat hroby *typu Krumvíř-Mouchnice* (*obr. 61*). K tomu, abychom mohli tvrdit, že jde o podskupinu (IIIb?), na rozdíl od event. podskupiny (IIIa?) s pohárem B a dřevohostickým džbánem (s motivem „dřevohostickým" nebo s klikatkovým s vsunutými trojúhelníky), není dostatek kvalitních celků, nehledě na to, že ve stávajících je minimum hrobů ženských (pohřbů na levém boku). Přesto bude vhodné tuto možnost výkladu v budoucnosti sledovat. Dodejme, že nelze vyloučit i určitý menší chronologický rozdíl mezi oběma zcela hypotetickými podskupinami: IIIa s poháry a džbány by mohla být svými počátky starší (viz i níže).

7. Vztahy mezi nálezovými skupinami. Rozdíly mezi některými hroby rozpoznali mnozí moravští badatelé velmi záhy: celky s amforami a poháry považovali za starší (byly spjaty s příbuznými tvary až ve stř. Německu) a hroby se specificky moravskými formami za mladší, protože tyto mohly vzniknout až po určité době po příchodu lidu se ŠK na Moravu. Přijímána byla tedy obecně invazní základní koncepce. Toto pojetí bylo logické a ve své podstatě je správné dodnes. Od jeho prvotního uplatnění, s přibývajícími nálezy, vyvstalo množství detailních otázek, jež se prakticky vážou na předložené nálezové skupiny.

Vertikální stratigrafie nejsou zatím známy (snad: Marefy, spodní hrob se ŠK, horní s protoúnětickou ker., *Chleborád 1934,* 12), fasetované sekeromlaty jsou — jako v Čechách — v NS III bezpečně doloženy, nemohou být tedy přesnějším chronologickým kritériem. Na druhé straně je četnost různých typů sekeromlatů v hrobech NS III velká, na necelé dva hroby připadá 1 ks (hrubý odhad). — Radiokarbonová data nejsou k disposici.

Vztahy k jiným kulturám lze posuzovat většinou typologicky. Vejčitý džbánek z Maref (*Chleborád 1934,* t. I: 4 viz výše stratigrafie) svou linií pupíků připomíná výzdobu jevišovské kultury, podobně je tomu s liniemi šrafovaných trojúhelníků na amforách z jiného hrobu v Marefách (*Chleborád 1934,* obr. 5 a *Borkovský 1942*) nebo s výčnělky na horním kořeni ucha na džbánech C (Slatinky, Letonice; Kroměříž — více pupíků, nepublikováno), které připomínají *ansa lunata.* Sekeromlaty A-typu v Jevišovicích ve vrstvě B (*Palliardi 1914*) jsou rovněž indicií pro rámcovou současnost s jevišovickou kulturou, ačkoliv výklad přítomnosti sekeromlatů AHA na jz. Moravě (kde ŠK není rozšířena) bude patrně složitější. S kulturou zvoncovitých pohárů na Moravě je více vztahů, ale spíše obecných (vejčité nádoby D!), které vyvěrají spíše z příbuzného základu v karpatské kotlině, který působil na obě kultury, a to v nevelkém odstupu (*J. Vladár 1966*). Tento základ tvořily k. Somogyvár a Kosihy-Čaka/Makó, z nichž první je teprve nyní konkretizována (*Bándi 1981, Dimitrijević 1982* s bibl., *Ecsedy 1978, Marković 1979, Tasić 1968* aj.) a druhá doplňována o nové nálezy na Moravě (*Medunová-Benešová 1981*) a v dolním Rakousku (*Ruttkay 1983*). Obě jsou úzce příbuzné a zhruba současné, třebaže druhá z nich ukončila svůj vývoj na jz. Slovensku dříve po vniknutí lidu s kulturou Chłopice-Veselé (na již. Moravě a v dolním Rakousku patrně po rozšíření kultury zvoncovitých pohárů). Je pozoruhodné, že nejvíce podobností v keramice najdeme mezi moravskou ŠK (NS IIIb) a obsahem pohřebišť csepelské skupiny zvoncovitých pohárů (jen zčásti publikováno: *Kalicz-Schreiber 1976*) v prostoru Budapešti. Ovšem jde o tvary „nagyrévské" (džbánky balkánského typu, vejčité nádoby, misky blízkého typu H1, nálevkovité hrnky, mísy s více uchy), které jsou i v obsahu kultur Kosihy-Čaka a Somogyvár. V Kosihy-Čaka jsou navíc dobře doloženy velké nezdobené amfory (event. s plastickými páskami). Chtěli bychom tyto podobnosti vyložit tak, že jak k. Kosihy-Čaka a Somogyvár ovlivnily zvoncovité poháry v Maďarsku, tak především první z nich zapůsobila na vznik specificky moravských tvarů ŠK, vyjma džbánu C. Už výše jsme se zmínili o určitých prvcích na džbánech, které připomínají jevišovická *ana lunata.* Velké džbány, podobné dřevohostickým, jsou sice zastoupeny i v Kosihy-Čaka, ale zatím zcela ojediněle a v nezdobených variantách. Výzdoba džbánů C (ale i amforovitých džbánů A/C), zvláště jejich klikatkový motiv a motiv koncentrických kružnic, ukazuje na vztahy k jevišovické kultuře a ještě dále k jihu, do oblasti skupiny Lublaňských blat (*Korošec P. et J. 1969*), jak poukázal již *J. Böhm (1928).* Nové úvahy o určitém časovém předstihu jevišovické kultury a identické dolnorakouské k. Mödling-Zöbing vůči kultuře Kosihy-Čaka/Makó (*Medunová-Benešová 1981,* 102; *Ruttkay 1983,* 147; o mladším postavení Kosihy-Čaka na jz. Slovensku oproti jevišovické kultuře viz již *E. Neustupný 1966,* 86), by podporovaly myšlenku, že hroby moravské ŠK s dřevohostickými džbány C a poháry B (NS IIIa) by mohly být svými počátky o něco starší

než hroby NS IIIb. Nepřímo by na to ukazoval i fakt, že v Čechách jsou džbány C nejvýraznějším odrazem působení moravské ŠK, zatímco typické tvary moravské NS IIIb tam téměř chybějí. Ještě jedna indície nasvědčuje tomu, že v rozvinuté NS IIIb se uzavřel vývoj keramiky, a to přítomnost „nagyrévského džbánku typu Ökörhalom B" — náš moravský F3 — ve dvou až třech hrobech (Hoštice-Heroltice, Tvarožná, Lutín?, *obr. 60*). Tento džbánek je v Maďarsku součástí nejstarší nagyrévské kultury typu Ökörhalom, jež je mladší než k. Makó, ale z části současná s csepelskou skupinou zvoncovitých pohárů (srov. *Kalicz-Schreiber 1982,* Abb. 1 — chronologická tabulka). Nový rozbor a chronologické postavení skupiny Ökörhalom event. Kőtörés — *Bóna 1963* — je velmi žádoucí. Starší nagyrévská k. obsahuje tvary (mj. „nagyrévské džbánky typu Ökörhalom A", bezuché amfory, misky na prolamovaných nožkách), které jsou příbuzné již některým protoúnětickým formám na Moravě. Přítomnost F3 v moravské ŠK zároveň naznačuje, že NS IIIb měla asi dlouhé trvání.

Kartografická zjištění nejsou tak výmluvná, náplň NS I—II má určitou převahu v severních regionech, obsah NS III v jižních, což by potvrzovalo základní vztahy: NS I—II je spojena s obdobnými NS v Čechách (zčásti v již. Polsku?), NS III s kulturním prostředím karpatské kotliny.

8. Závěry. Počátky ŠK na Moravě jsou spojeny s NS I, která se rozšířila na Moravu z Čech (zčásti z již. Polska?) v době jevišovické kultury. Základní sekvence NS I, II, IIIa, IIIb, je velmi schematická, úzké vztahy jsou mezi NS IIIa a IIIb. Méně jasný je poměr mezi NS I a II, třebaže některé nálezy naznačují (motiv vstřícných rýh, fasetované sekeromlaty), že NS II je odrazem druhé „vlny" ŠK, přišlé z Čech.

Na otázku, jak vznikala NS III, jsme se pokusili odpovědět již dříve (*Buchvaldek 1978*): základem byl lid ŠK s NS II (I), který aktivně přejal progresívní keramickou tvorbu ze svého bezprostředního sousedství, méně z k. jevišovické, více z k. Kosihy-Čaka (Somogyvár?). Zatímco jevišovická k. byla lidu se ŠK spíše protivníkem (srov. hranice ŠK na Svratce!), který byl patrně záhy v severních regionech asimilován, k. Kosihy-Čaka svými výběžky z Karpatské kotliny patrně neznamenala pro ŠK žádné ohrožení, ale významný podnět pro rozvoj její keramické tvorby a lokální přejmutí žárového ritu. Nedořešen je původ sekeromlatu slezského typu, ačkoliv se nabízí jeho převzetí ze Slezska. Podobně zůstává otevřeným problémem význam „schönfeldských" mis (H5). NS III trvala dlouhou dobu, během níž uplatnil lid se ŠK své tvůrčí schopnosti, pronikl i do sousedních oblastí s různým úspěchem (Čechy; omezeně do Dolního Rakouska — Walpersdorf, *Ruttkay 1981*, T. 42).

Jevišovická k. a k. Kosihy-Čaka na jv. Moravě byly pravděpodobně převrstveny lidem se zvoncovitými poháry z Podunají, který začal postupně pronikat na sever do regionů obsazených lidem se ŠK. Je možné, že tak zamezil dalším kontaktům mezi ŠK v Čechách a na Moravě. Svědectví o dožívání ŠK v počátcích únětické kultury jsou nečetné a sporné. Na genetický vztah mezi ŠK a únětickou kulturou poukazuje antropologie (*Dacík 1982* s bibl.), ale potíž spočívá v tom, že nejsou srovnatelná antropologická data ani pro jevišovickou kulturu, ani pro k. Kosihy-Čaka nebo staronagyrévské skupiny.

Dodatek. K. Chłopice-Veselé na Moravě. Z hlediska naší práce jde o okrajovou epišňůrovou skupinu, která nemá s moravskou ŠK úzké vazby. Její hroby a menší pohřebiště jsou rozšířeny na východ od řeky Moravy (*obr. 58*), navazují jednak na malopolské nálezy, jednak na nálezy na jz. Slovensku, kde jejich tvůrci svůj posun ukončili. Je pravděpodobné, že tento pohyb od severu k jihu se udál v době, kdy se na Moravě již plně rozšířila kultura se zvoncovitými poháry. Poměrně husté osídlení na západ od řeky Moravy (včetně dožívající ŠK) nedovolilo lidu k. Chłopice-Veselé větší rozšíření a zřejmě jej nutil využít východomoravské regiony jen jako průchodní oblast (srov. *Budinský-Krička 1965* a *Šebela 1981a*, pozn. 3).

III. Celkové závěry

Práce není uzavřena zvláštní archeologickou komparativní analýzou; bude zařazena do druhého dílu práce, po rozboru ŠK v jz. Německu, dolním Rakousku, ve Slezsku a v jz. části Malopolska. Na shody a rozdíly v nálezech studovaných oblastí bylo však upozorněno na různých místech v rozsahu, který postačuje k podložení hypotézy celkového vývoje. Kromě této koncepce je potřebí se ještě zmínit o hospodářské a společenské organizaci lidu se šňůrovou keramikou. Pro přehled jsou závěry formulovány v bodech.

1. Již delší dobu převládá mínění o zemědělském způsobu obživy (včetně chovu dobytka), ačkoliv pozitivních dokladů není mnoho: osídlení úrodných půd, pazourkové žací nože (jen pro žetí obilnin?), otisky obilných zrn (pšenice, ječmen); kosti domácí zvěře podle milodarů v hrobech: hovězí dobytek, vepř, koza/ovce, pes. Tyto doklady jsou známy převážně z lokálního stadia vývoje kultury, pro nejstarší nálezy dosud chybějí, může to být způsobeno malou pramennou základnou. — Zmíněné indície jsou velmi všeobecného rázu, jsou uváděny i z mnoha eneolitických kultur. Na rozdíl od nich nebyly však u ŠK dosud zjištěny kulturní (zásobní) jámy, ani stopy po polozahloubených objektech resp. obydlích nebo po opevněných sídlištích, jež byla běžná u předchozích kultur. Tato fakta svědčí o tom, že lid se ŠK praktikoval svébytný způsob ukládání zásob a budoval asi jen povrchové stavby, většinou ze dřeva (?).

Závažné je zjištění, že v Čechách a na Moravě má ekumena osídlení se ŠK výrazné odchylky od předpokládaných předchozích kultur; v Horní Lužici nemá vůbec předchůdce, ve stř. Německu jsou odchylky menší. Podobně je tomu vůči osídlení s kulturou zvoncovitých pohárů a zčásti i vůči rozšíření starší únětické kultury. Tyto rozdíly a odchylky nemají s hospodářskou základnou přímé souvislosti, ale jsou zřejmě odrazem určité historické situace, vztahů mezi kulturami a jejich nositeli. Tato fakta zůrazňujeme proto, že v současné době u některých autorů obecné zjištění zemědělství u lidu se ŠK je úzce spojováno s koncepcí o autochtonním původu jeho kultury. Jde však o různé kategorie, jejichž souvislost je nutno vyložit podle konkrétních údajů. Změna ve způsobu hospodaření a způsobu života nemusí totiž vést (a zpravidla nevede) ke změnám v celé kulturní struktuře. — Kromě zmíněných údajů o hospodářském životě považujeme za důležitý závěr o pohybech pospolitostí i v rozvojovém stadiu vývoje, které ovšem nevylučují zemědělský způsob obživy; jsou tím předpokádány krátké (jedno- až dougenerační) pobyty v sídlištích, přerušované přesuny do nové, asi jen nepříliš vzdálené oblasti.

2. Zčásti umělé hranice kompaktního osídlení lidu se ŠK naznačují propojení mezi jednotlivými sociálními jednotkami, určitou sociální organizaci, o které však nelze mnoho podrobného říci. Vzácné bohaté hroby s mužskými pohřby (Vikletice, hrob 110/63; Letonice, hrob ze 14.—19. 11. 1931), s velkým počtem nádob, se sekeromlaty aj., mohou být hroby náčelníků společenské jednotky vyššího řádu (kmene?). Pohřebiště však prokazují především pietu ke všem zesnulým včetně dětí, což může odrážet takové vztahy ve společnosti, které respektují každé individuum už od jeho dětských let, jeho pevné včlenění do společnosti. Tomu by odpovídaly i vyhraněné rituální zvyklosti, které zdůrazňují patriarchální rysy, ale nesnižují význam žen. — Kromě zmíněných bohatých pohřbů lze uvažovat (*U. Fischer*) o přední vrstvě bojovníků (pohřby se sekeromlaty) nebo žen (pohřby s bohatým šperkem). Nelze opominout, že archeologická data pro ženské hroby jsou neúplnější pro rychlý rozpad drobných ozdob z mušlí, kostí a zubů. Rovněž klasifikace hrobů podle sekeromlatů není bez problému. Např. zatímco závěr o ubývání sekeromlatů v hrobech ve stř. Německu a v Čechách se jeví jako správný, nelze to říci o Moravě. Poměr hrobů se sekeromlaty k hrobům bez nich byl asi proměnlivý v čase a prostoru, mohl být vyvolán dílčími změnami v ritu, ať již byly způsobeny čímkoliv (srov. absenci poháru v ženských hrobech v rozvinuté české NS III). Rozhodně je pohřební ritus ŠK velmi vyhraněný, v Čechách a na Moravě nemá v předchozí době obdoby, ve stř. Německu jsou

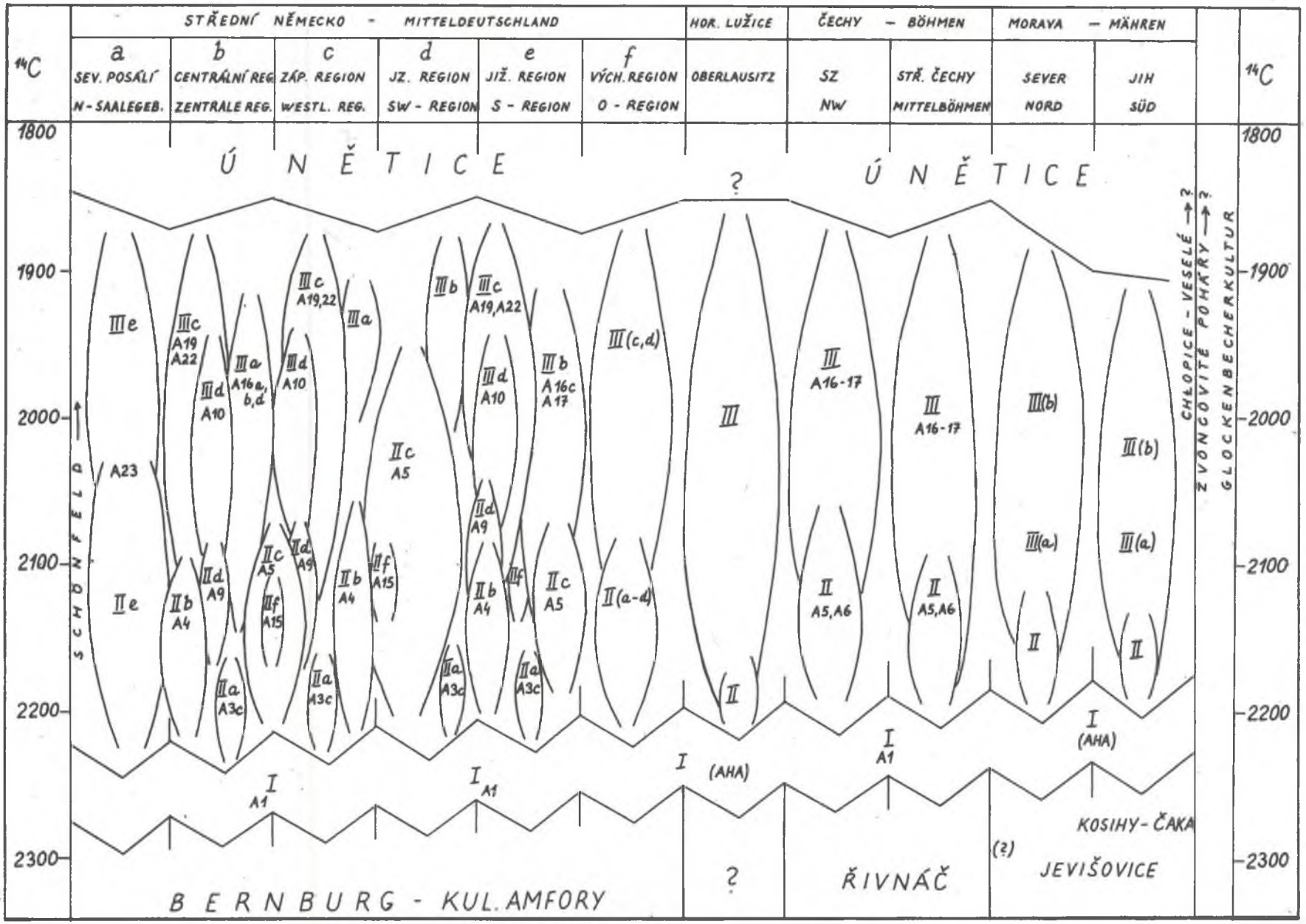

Obr. 65. Schéma vývoje ŠK mezi Harcem a Bílými Karpaty podle nálezových skupin. — *Abb. 65.* Entwicklungsschema der SchK zwischen Harz und Weissen Karpaten nach Fundgruppen.

podobnosti se staršími kulturami obecného rázu (uložení těl ve skrčené poloze, kamenné hrobové konstrukce).

3. Máme-li na zřeteli veškerý hrobový inventář NS I a vše, co bylo řečeno o způsobu hospodaření a života, o pohřebních zvyklostech a odvozeně o sociální organizaci, lze pak uzavřít, že kulturní struktura ŠK je zcela svébytná, v níž prvky kontinuity s předchozím vývojem jsou jen druhotné. S přihlédnutím k antropologickým rozborům (zastoupení „nových" rysů — paleoeuropidních, cromagnoidních) považujeme proto starší ŠK (NS I a většinu NS II) ve všech studovaných oblastech za projev příchodu a prvotního rozvoje nového lidu, jak je rozvedeno v dalších bodech.

4. V práci nebyla analyzována relativní chronologie mladého a pozdního eneolitu, protože detailní chronologické vztahy mezi kulturami není současná archeologie schopna řešit, ani za pomoci radiokarbonového nebo dendrochronologického datování. Zatímco o rámcovém systému posloupnosti kultur je více méně shoda, větší názorové rozdíly jsou o době paralelního vývoje dvou následných kultur, jedné dožívající a druhé vznikající, kterou je nutno předpokládat, ať již jde u druhé o kulturu přinesenou (migrační) nebo vznikající z první inovací (autochtonní). Určitou výjimkou v současných systémech je kultura se zvoncovitými poháry, která podle jedné koncepce se zřetelně vsouvá mezi ŠK a starší únětickou kulturu, podle druhé je spíše paralelním jevem k „mladší" ŠK a k nejstarší únětické kultuře. Přikláníme se ke druhé alternativě, ačkoliv je značně hypotetická. Vedou nás k tomu jednak zmíněné kontakty moravské NS IIIb s nejstarším nagyrévským prostředím ve stř. Maďarsku, které je současné nebo poněkud mladší než csepelská skupina zvoncovitých pohárů, jednak další kontakty moravské NS IIIb (event. IIIa) s kulturami Kosihy-Čaka/Makó a Somogyvár, z nichž poslední je zhruba současná rovněž se zvoncovitými poháry v Maďarsku (srov. *Buchvaldek 1981b).*

Výše řečené se dotýká aktuálního problému vývoje na již. Moravě, v dolním Rakousku a Burgenlandu, v maďarském Zadunají mezi kulturou s pozdní kanelovanou (badenskou) keramikou a starobronzovými skupinami (protoúnětickou, ranou nagyrévskou). Jde především o kultury Kosihy-Čaka-Makó a Somogyvár/Vinkovci (nejnovější shrnutí problematiky viz *Ruttkay 1983*), jejichž archeologický obsah, rozšíření a vzájemné vztahy nejsou dosud dobře známy, vyjma kultury Kosihy-Čaka na jz. Slovensku. Např. nedostatek reprezentativních nálezů v klíčovém Zadunají pro dobu před kulturou Kisapostag zřejmě podmiňují názor, že k. Somogyvár trvala až k této kultuře (srov. však schéma u *Kalicz 1982,* Abb. 1, kde je podle našeho soudu správně předpokládán před k. Kisapostag archeologický hiát; domníváme se, že bude v budoucnu vyplněn nálezy, blízkými starší nagyrévské kultuře). Bez dořešení těchto otázek nelze dobře posoudit genesi a relativní chronologii rané únětické kultury na Moravě, v Čechách i ve Slezsku, a tím určit přesněji podíl ŠK a k. zvoncovitých pohárů v dalším vývoji.

5. Prvotní rozšíření ŠK ve studovaných oblastech bylo spjato s NS I, jejíž nositelé pronikali od severu nejprve do dolního Posálí v době bernburské kultury a kulovitých amfor. Jejich část pak postoupila do Čech od severozápadu v době řivnáčské (mladší) kultury, zatímco liduprázdná (?) Horní Lužice mohla být obsazena samostatným proudem rovněž od severu. O příchodu lidu s NS I od severu na Moravu je možno uvažovat, ale následné propojení s Čechami (oboustranné: fasetované sekeromlaty a prvky NS II z Čech, dřevohostické džbány NS IIIa aj. do Čech) hovoří ve prospěch této oblasti jako výchozí. Infiltrace na Moravu v době jevišovické kultury již neměla potřebnou mohutnost, aby se prosadila na jihozápad od Svratky, jižně od Dyje a jihovýchodně od řeky Moravy. (O širší problematice NS I — „celoevropského horizontu" připravuje autor zvláštní studii, *Buchvaldek, v přípr.*).

6. Je pravděpodobné, že část tvůrců NS I začala záhy produkovat lokální keramiku (NS III), zvláště v Horní Lužici, na Moravě a v Čechách. Její výroba byla podmíněna různými faktory: vlastním tvůrčím úsilím, převzetím vzorů od domácího osídlení nebo ze sousedství. Příchozími byly velmi brzy převzaty od domácího prostředí atraktivní prvky hrobových konstrukcí (ve stř. Německu kamenné skříňky aj.). Nejobtížnějším problémem je výklad osudů domácího obyvatelstva, o němž není žádných dokladů, že by se vystěhovalo. Je nutné předpokládat jeho alespoň částečnou fyzickou a kulturní asimilaci o různé intenzitě, z níž první přispěla k zvýšení populace se ŠK (srov. i poukazy antropologů na smíšené rysy lidu se ŠK v „mladších" fázi vývoje).

7. Ve stř. Německu větší část příchozích rozvíjela svou kulturu delší dobu ve svých tradicích (NS II), přičemž docházelo k prvním diferenciačním procesům (viz zvláštní podskupiny IId, e). Patrně větší posilou byla infiltrace příbuzných kmenů ze západu (severozápadu), jejímž archeologickým výrazem je pohár s li-

niemi vstřícných rýh. Výsledkem spojení nových kmenů s dříve přišlými byla především podskupina IIc. Část jejích tvůrců, snad pro všeobecné zhoustnutí osídlení ve stř. a dolním Posálí, odešla do Čech (tam ještě podstatně rozmnožila populaci se ŠK) a v malém počtu na Moravu. — V této souvislosti je třeba upozornit, že původ a vznik fasetovaného sekeromlatu je stále nedořešen ačkoliv není pochyb, že hlavním územím jeho produkce bylo stř. Německo (podobný problém je i se sekeromlatem slezského typu).

8. Tak, jak se rozvíjela nová keramická produkce (NS III), upadala postupně výroba tradiční keramiky NS II, na periférii byla však hotovena dlouho (záp. Durynsko). Tradičnější ráz má i lokální keramika v Horní Lužici, jejíž označení jako NS III je poněkud schematické, zvolené pro odlišení prvků NS II. Poukazovali jsme dříve na určité shody mezi hornolužickým a moravským vývojem — lpění na jednoduchých formách pohárů, malé procento ostatních prvků NS II —, ale velký rozdíl je v náplni lokální keramiky: v Horní Lužici vývoj ustrnul, na Moravě se neobvykle rozvinul.

9. Jen v některých případech lze blíže stanovit inspirační zdroje lokální keramiky (NS III ve všech oblastech), např. pro NS IIIa (severní mansfeldská podskupina) to bylo předchozí prostředí bernburské kultury, naopak podskupina IIId se rozvíjela z podskupiny IId (sekvence typů amfory „Schraplau"), pro moravskou NS III byla rozhodující „cizí" sousední k. Kosihy-Čaka/Makó event. Somogyvár, pro českou lokální keramiku (NS III) působení a zčásti infiltrace sesterské lokální ŠK na Moravě (NS III resp. IIIa?). Zdá se, že se přitom uplatňovala jakási zákonitost, že převzetí progresívní keramické tvorby bylo intenzívní tam, kde přijímající strana nebyla žádným způsobem ohrožována stranou dávající.

10. V době rozvoje lokálních skupin neustaly kontakty mezi nimi, projevují se menším počtem nálezů jedné skupiny na území druhé (odchylným jevem jsou misky schönfeldského typu, nalézané ve všech hlavních skupinách). Jde o jiný typ infiltrace, svědčící pravděpodobně o provdání žen nebo „průzkumu" neobydleného sousedství ap. Navzájem ohraničené lokální skupiny naznačují, že nevytvářely tak pevný politický celek, který by mohl vykonávat tlak do sousedství. Pokud existence současných lokálních podskupin ve stř. Německu byla reálná, potvrzovala by stmelení rodů a kmenů jen do určité velikosti. Kontrast mezi archeologicky doložitelnými kontakty mezi oblastmi v etapě NS I—II a v době NS III podporuje zpětně invazní hypotézu.

11. Ve všech oblastech (vyjma Horní Lužice) je stále nevyjasněný vztah ŠK ke k. zvoncovitých pohárů, která se do území se ŠK rozšiřovala přibližně v průběhu rozvinutých lokálních skupin (NS III). Šlo asi o postupnou infiltraci, s určitými prodlevami: z druhotného centra v dolním Rakousku a na již. Moravě vycházeli „lukostřelci" na sever, jednak Moravskou bránou do horního Povislí a do Slezska, jednak na severozápad do vých. Čech, kam přicházeli do téměř neobydleného území a kde možná vytvořili závoru proti dalším kontaktům mezi lidem se ŠK v Čechách a na Moravě. Tento proud k. zvoncovitých pohárů pak postupoval dále do stř. a sz. Čech i do stř. Německa; jak známo, jeho nositelé měli zčásti osobité antropologické rysy, do té doby ve stř. Evropě neznámé.

12. Nemnohé indície včetně antropologických nasvědčují tomu, že se ŠK mohla setkat s nejstarší únětickou kulturou a že se mohla podílet na jejím vývoji. Tento probém je třeba hlouběji studovat (viz bod 4.), protože bez jeho seriózního řešení nelze říci nic přesnějšího k etnogenetickým otázkám v počátcích doby bronzové.

Celková představa o vývoji ŠK (viz *obr. 65*) a jejím významu je o krok konkrétnější než dřívější hypotézy. Je ovšem alternativním pokusem řešení, který má největší nedostatky v představě o závěru života kultury a jejího lidu. Této otázce, jak již řečeno, je nutné věnovat napříště velkou pozornost.

Die schnurkeramische Kultur in Mitteleuropa
I. Die Gruppen zwischen dem Harz und den Weissen Karpaten

Zusammenfassung

I. Einleitung. Gegenstand der vorliegenden Arbeit, die teilweise eine Zusammenfassung der langjährigen Studien des Autors darstellt, ist eine grundlegende Analyse und Interpretation des Teiles des äneolithischen Kulturkomplexes mit Schnurkeramik in Mitteleuropa (= SchK) aus dem letzten Drittel des 3. Jahrtausends b.c. und des Beginns des 2. Jahrtausends b. c. nach der konventionellen Radiokarbondatierung (bekannt im wesentlichen aus Grabfunden). Es handelt sich um Gruppen in Mitteldeutschland, in der Oberlausitz, in Böhmen und Mähren (I. Teil der Arbeit).

Diese Auswahl war bedingt durch die stärkere wechselseitige Bindung der angeführten Gruppen, durch die Anknüpfung an verwandte Gruppierungen in der nördlichen (nordwestlichen) Kontinentalzone (Einzelgrabkultur = EK), in Südwestdeutschland und an die sog. frühbronzezeitliche Entwicklung im Karpatenbecken, die in beschränktem Masse Beziehungen sogar bis zum Bereich der Ägäis in Betracht zu ziehen ermöglicht. Das Studium der SchK in weitergespanntem Masse hat auch methodologische Bedeutung, z. B. für die Lösung der Kriterien der Migration, der autochthonen Entwicklung u.a. Zur Lösung vieler Fragen bedürfte es einer breiteren internationalen Zusammenarbeit, die speziellen Symposien in Halle/Saale (DDR) i.J. 1967 (*Becherkulturen 1969*) und i. J. 1979 (Jahr. Halle 64, 1981) bedeuteten hierfür wichtige Beiträge. — In der Vorrede dankt der Autor jenen ausländischen Forschern, die direkt oder indirekt zur Bearbeitung des Themas beitrugen, gedenkt dankbar der freundlichen Aufnahme im Ausland bei seinen Studienreisen; diese Aktionen konnten dank der wohlwollenden Unterstützung ausländischer Institutionen sowie des Ministeriums für Schulwesen der ČSR realisiert werden. Im Rahmen dieses Themas war für den Autor ein vom Deutschen Akademischen Austauschdienst (DAAD) ermöglichter längerer Studienaufenthalt in der BRD besonders nutzbringend, ferner kürzere Aufenthalte in der DDR, in Polen, in den Niederlanden und in der Schweiz.

Der Autor behandelt weiter in Kürze die allgemeine und spezielle Terminologie: die archäologische Kultur ist ein objektiver Reflex, ein Torso der lebendigen Kultur einer bestimmten Gesellschaft in Zeit und Raum, und diese Kultur war eine komplizierte Struktur der wirtschaftlichen und gesellschaftlichen Organisation, der religiösen und rechtlichen Gebräuche, der ästhetischen Tradition, Verhaltensweise usw. Es wird die Annahme hervorgehoben, dass eine Gesamtänderung des Kultursystems, der Struktur innerhalb einer Gesellschaft nicht mit einem Schlag in all ihren Lebensbereichen eintreten konnte, dass es zur Kontinuität vieler Kulturelemente kommen musste. Bedingtheit und Ablauf dieser Veränderungen sind aber bislang nicht zufriedenstellend gelöst, obwohl die tieferen ökonomischen Wandlungen stets ernste Konsequenzen für die weiteren Lebensbereiche der Gesellschaft gehabt haben mussten.

Vom Standpunkt der speziellen Terminologie wird für verwandte Erscheinungen der Begriff „Komplex der Kulturen mit SchK" bevorzugt. Es werden Kriterien für die Einstufung dieser oder jener Gruppe (*Abb. 1*) in den Komplex unterbreitet (die Verwendung älterer Bezeichnungen hat aber auch ihre Berechtigung).

Bearbeitungsart. Zunächst werden Teilstudien über Gruppen (Kap. II) mit übersichtlichen Minimaldaten unterbreitet (Karten mit Listen der Fundorte nach Gemeinden mit der grundlegenden Literatur, zahlreiche Beispiele geschlossener Funde). Diese Teile sollten auch dem künftigen Studium dienen. Der letzte Teil (Kap. III) bringt kompaktere Schlussfolgerungen, globale Interpretationshypothesen. Da die Arbeit einen im voraus begrenzten Umfang haben soll, wird bei einigen Teilfragen auf Spezialstudien hingewiesen.

Der Autor hält sich an die klassischen Arbeitsverfahren, und zwar an die morphologisch-typologische Analyse aufgrund geschlossener Funde (praktisch Gräber), wobei er kartographische und einfache statistische Feststellungen heranzieht. Beim Studium der Keramik, die das wichtigste Objekt der Analyse darstellt, geht er von der Ansicht aus, dass diese das Produkt einzelner Gemeinschaften oder auch Familien ist, dass sich darin teilweise Lebensweise, allgemeine Tradition, verschiedene Einflüsse, aber auch individuelle Fertigkeit und künstlerische Fähigkeit spiegeln. In Zukunft wird man hier eine bedeutsame Hilfe von der Rechentechnik, nicht jedoch eine leichte Bewältigung der anstehenden Probleme erwarten können.

Der Autor verwendet durchweg den Begriff Fundgruppe (FGr): diese vereint (aufgrund einer Analyse der geschlossenen Funde) typologisch verwandte Funde, die Subgruppe sollte subtilere Beziehungen zwischen den Funden im Rahmen einer FGr zum Ausdruck bringen (es geht um einen neuen Versuch, Andeutungen der Existenz kleinerer Gruppierungen auszudrücken). Ferner wird auf Fehlerquellen bei der Analyse hingewiesen. Abgesehen von den üblichen Unzulänglichkeiten bei der Typengliederung kann man in der neueren Literatur eine Tendenz zur strengeren Kritik wichtiger geschlossener Funde oder stratigraphischer Fälle vorfinden; es scheint aber, dass diese Kritik allzu sehr von der Gesamtkonzeption der Autoren beeinflusst wird.

Die Radiokarbondatierung hält der Autor für einen allgemeinen Behelf (es gibt sehr wenige Daten für die analysierten Gruppen), er ist auch gegenüber den bisherigen Schlussfolgerungen über eine anthropologische Charakteristik der Population mit SchK zurückhaltend, obgleich er hier verheissungsvolle Perspektiven sieht. Der Stand der Spezialanalysen zur damaligen Umwelt, zur Ernährungsweise, zur Technologie (z.B. Keramik!) ist äusserst unbefriedigend. Die bisherigen Teilergebnisse lassen sich vorderhand nicht generalisieren (so ist z.B. das Verhältnis zwischen dem Getreidebau und der Viehzucht nicht bekannt, man kennt nicht die grundlegenden technologischen Unterschiede in der Keramik zwischen den einzelnen äneolithischen Kulturen usw.). Gestreift wird auch das Problem der Modellierung und der psychologischen Phänomene.

Probleme der archäologischen Quellen. Es werden Mängel in den grundlegenden Daten über Quellen erwähnt. Gegenwärtig existiert noch immer eine starke Ungleichmässigkeit in den Fundziffern bei den europäischen Gruppen mit SchK (vgl. *Abb. 3.*) und beeinflusst ständig die theoretischen Schlussfolgerungen; es genügt ein Hinweis auf die Bedeutung des ungeheuren Fundbestandes der mitteldeutschen SchK für die Erwägungen einiger Autoren hinsichtlich ihres primären Charakters. Bis heute sind noch nicht aus Mitteleuropa komplette Fundkarten nach den Fundstellen publiziert worden (es gibt auch mehrere solche im Rahmen der Katastralgrenzen einer Gemeinde); die hier unterbreiteten Karten (*Abb. 2, 4, 6, 41, 58*) sind aus technischen Gründen nach Gemeinden (= Fundorten) bearbeitet. Auch sind die Zahlen über die Gräber, ohne Unterscheidung ihrer Qualität, nicht genau bekannt (Mitteldeutschland etwa 1500—2000 Gräber, Böhmen nicht ganz 1000 Gräber usw.; so sollte es nach vorläufigen Berechnungen in Böhmen rund 50—100 000 Gräber geben, *Buchvaldek 1974*). Anscheinend sind die Grenzen der analysierten Gruppen mehr oder weniger endgültig (mit Ausnahme Bayerns und Österreichs), allerdings wird sich das interne Netz der Fundorte ändern. Wichtig ist die Frequenz der Funde. Unter der Voraussetzung, dass die bisherigen Funde eine zufällige, die ganze Entwicklung der SchK bedeckende statistische Auswahl darstellen, entfallen auf kürzere Zeitabschnitte nur einige Dutzend wirklich gute Objekte! Das muss in verschiedenen Zusammenhängen bedacht werden, z.B. bei der Analyse interkultureller Beziehungen. Kontaktfunde, wie sie von einigen Autoren geradezu aufgenötigt werden, können unter diesem Aspekt nicht erwartet werden, wenngleich Kontakte bestanden haben konnten. Bei der Wertung der Qualität der geschlossenen Funde (vgl. *Buchvaldek 1967* für Böhmen in Anlehnung an *Malmer 1962*; in Böhmen gibt es nach den neuen Ausgrabungen rund 25% aller Gräber als vollwertige Komplexe) legt die vorliegende Arbeit keinen allzu hohen Massstab an. Einerseits wurde dadurch die nicht allzu breite Quellenbasis eingeengt, andererseits fördert Superkritik schwach begründete Hypothesen, da von keinem einzigen Grab mit absoluter Sicherheit (z. B. mit Rücksicht auf die mutmassliche Verwendung nichterhaltener Holzgefässe, hölzerner Grabkonstruktionen, die theoretisch sekundäre Eingriffe in die Gräber ermöglichen konnten) behauptet werden kann, es sei komplett und zeitlich abgeschlossen. Dies öffnet dann Tür und Tor für einen ziemlich bedenkenlosen Umgang mit dem Grabinventar.

II. Die schnurkeramischen Gruppen

Diese werden nach dem Territorialprinzip behandelt; es wurde ein Schema gewählt, das sich nur wenig von den gängigen Gewohnheiten unterscheidet. Die Information über den Quellenstand und die grundlegende Literatur ermöglicht in einer knappen Übersicht über die Forschung bestimmte Erscheinungen aufzuzeigen. Kernstück ist die Typengliederung der Quellen (Gräber und Inventar), die Festsetzung der Fundgruppen und ihre Wechselbeziehungen, eine vorläufige Schlussfolgerung über die Gesamtentwicklung der SchK auf dem betreffenden Territorium.

A. Die Schnurkeramik in Mitteldeutschland (im Bereich Mittelelbe-Saale, „Saaleschnurkeramik"). In der Arbeit wird dieser Gruppe aus drei Gründen die grösste Aufmerksamkeit gewidmet: sie wurde in Mitteleuropa zuerst erkannt, verfügt über den grössten Quellenbestand in Europa, die grundlegende historische Problematik der SchK auch in entfernteren Gebieten wurde und wird bisher manchmal im Zusammenhang mit ihr behandelt. Heute bleibt es eine Tatsache, dass die Lösung der mitteldeutschen Probleme prinzipielle Bedeutung für die Nachbargebiete hat.

1. Quellen und grundlegende Quellenliteratur. Nach der kritischen und grosszügigen Veröffentlichung der meisten Funde (Kataloge, manchmal mit einer teilweisen Würdigung: *Coblenz 1952, 1954; Loewe 1957, 1959; Lucas 1965; Feustel et al. 1966; Matthias 1968, 1974, 1982; Bach et al. 1975; Höckner 1955, 1957; Kahlke 1955*; zahlreiche Berichte über einzelne Funde siehe vor allem in den Zeitschriften Jahr. Halle, AFB, AuF, Alt-Thüringen) kann man sich von ihnen eine gute Vorstellung sowohl in quantitativer, als auch in qualitativer Hinsicht machen (in dieser Arbeit wurden alle Angaben der Kataloge nur teilweise verwertet). Nach der Keramik beträgt die Schätzung des Autors bei den Gräbern (der Zufallsfund eines Gefässes stammt wahrscheinlich aus einem Grab) gegen 1500—2000 Fälle von 760 Fundorten (= FO) nach Gemeinden (= ca. 6,3 Fundorte/100 km^2). Ungefähr weniger als 10% der Gräber haben sehr gute Qualität samt kompletter Dokumentation (*Fischer 1956*, S. 124, zieht bei seiner Analyse 140 Fälle heran). Der keramische Fonds übersteigt 3000 St. grösstenteils rekonstruierte Gefässe, einige hundert Hammeräxte (nicht ganz hundert stammen aus Gräbern). Weniger zahlreich ist das weitere Inventar, da in die SchK nur Funde aus Gräbern wegen ihrer geringeren eindeutigen Kulturzugehörigkeit (vgl. Verzierungen aus Tierzähnen) gerechnet werden können.

Zwei Karten zeigen die Verbreitung der Gräberfelder und Gräber (*Abb. 4—7*), eine weitere Karte (*Abb. 8*) deutet die Quantität der Funde an. Die Grenzen der Gruppe (Schätzung des zusammenhängenden Territoriums 12 000 km^2) sind im Süden und Nordwesten geographisch bedingt (Thüringer Wald, Harz), im Norden teilweise archäologisch festgelegt (Überlagerung mit der „Schwesterngruppe" der Einzelgrabkultur unbeschadet der Schönfelder Kultur). Im Osten endet die zusammenhängendere Besiedlung am Fluss Pleisse, kleinere Gruppen bilden Funde bei Mulde und an der Elbe zwischen Riesa und Dresden, wo sie sich mit Typen der Oberlausitzer SchK überlagern (das gewisse Fehlen der SchK im „Osten" ist bislang nicht zufriedenstellend geklärt). Die Objekte gehen nicht über die 300 m-Schichtlinie hinaus, die SchK ist nach der Linearkeramik die mächtigste Kultur. Für das vergleichende Studium wurden folgende Regionen festgesetzt (*Abb. 8*): *1) Nordregion, weiteres Saalemündungsgebiet), 2) Zentralregion (weiteres mittleres Saalegebiet), 3) Südregion* (zwischen Ilm und Pleisse), 4) *Westregion* (Helme — „Goldene Aue"), 5) *südwestliche Region* (obere Neisse — Unstrut — Ilm), 6) *Ostregion* (Mulde-Elbe). Die Gräber liegen vorwiegend auf erhöhten Plätzen, sind höchstens einige hundert Meter von den Wasserquellen entfernt. Wo seit der Urzeit der Bestand erhalten blieb, haben sich gewöhnlich auch die Grabhügel erhalten.

2. Grundriss der Forschung. Schon vor hundert Jahren traf *F. Klopffleisch (1883)* eine selbständige Herausarbeitung der SchK, *A. Götze (1891)* bearbeitete sie zusammenfassend, bald wurde sie in verschiedene, oft ethnisch gefärbte Interpretationen einbezogen (*G. Kossinna u.a.*). Der Grossteil der Funde stammte aus Grabhügeln und deshalb gewann die mitteldeutsche SchK gegenüber der Nachbarschaft einen beträchtlichen „quantitativen" Vorsprung. Es war fast logisch, wenn nach dem Ersten Weltkrieg (i.J. 1925 publiziert *Krüger* die bekannte Stratigraphie in Peissen) die SchK im Saalegebiet (bzw. die Funde der heutigen Mansfelder Gruppe) als wichtigste und älteste angesehen wurde und man ihre Wurzeln im heimischen oder diesem nahestehenden Milieu suchte (z. B. *Nowothnig 1936, Agde 1936* u.a.). Verhältnismässig vereinsamt blieben die Stimmen über den lokalen Charakter der Mansfelder Denkmäler (bes. *Schulz 1934*; zur Geschichte dieser Frage siehe *Ch. Fischer 1959*). Zweifellos trug zu den Vermutungen über ein höhe-

res Alter der Mansfelder Funde und der ganzen SchK in der zweiten Hälfte der dreissiger Jahre die damalige ideologische Situation in Deutschland bei.

Zu neuen Einstellungen kam es später am Beginn der fünfziger Jahre (*Sangmeister 1951*), u.a. auch unter dem Einfluss ausländischer Arbeiten, besonders von *P. V. Glob (1945)*, oder aus anderen Bereichen mit SchK (*Struve 1955*). So wirkte vor allem *U. Fischer (1951, 1958, 1969* u.a.) mit zahlreichen Arbeiten richtungweisend und anregend auf das weitere Studium der SchK und das Studium weiterer Kulturen einschliesslich der gründlichen Ausarbeitung eines Systems der relativen Chronologie ein (*1953*); er hatte auch auf die tschechische Forschung nachhaltigen Einfluss. Fischers Anregungen wurden nach und nach verwirklicht. Hervorragende Werke mit Quellenmaterial publizierte *W. Matthias* sowie andere Autoren (siehe die obzit. Kataloge). Andere Studien erbrachten gewichtige Ergebnisse für die Erkenntnis der Art der Almende, für die Technologie (*Feustel et al. 1966; Matthias et Schultze-Motel 1971* u.a.). Im Jahre 1966 versuchte auch der Autor dieser Arbeit eine konkretere Ausarbeitung der Fundgruppen (FGr I—III) und die Herausarbeitung ihrer Beziehungen. Um neue spezielle Wahrnehmungen zu verschiedenen Erscheinungen machten sich auch weitere Autoren verdient (*Billig, Schlether, Behrens, Behm-Blancke, Peschel, Donat, Lappe* u.a.) oder jene, die die SchK in anderen Bereichen bearbeiteten (*Kilian, Machnik, Strahm, Häusler* u.a.). Bisher vermisst man eine Monographie über die SchK in Mitteldeutschland, die letzte Übersicht liefert ein Kapitel bei *Behrens (1973)*, abgesehen von Abhandlungen in Handbüchern (z.B. *Müller-Karpe 1974*, III/I, S. 225—237; *Häusler 1975*). In jüngster Zeit befassten sich *Hein (1981)* und *Lanting (1982)* mit der Klassifizierung, gelangten jedoch zu völlig konträren Ergebnissen.

3. Typengliederung. Voraussetzung für die Festsetzung von Fundgruppen (FGr) ist eine Typengliederung der Objekte, Funde und Erscheinungen auf einer zufriedenstellenden Ebene der Abstraktion. Hier wird der Keramik der Vorzug gegeben (Frequenz, Produktion der einzelnen Siedlungen, Empfindlichkeit gegenüber Veränderungen). In der Zusammenfassung werden nur die wichtigsten Daten angeführt, die übrigen können auf den Abbildungen verfolgt werden (die Frequenz einiger Typen und Varianten kann auch auf den Karten abgelesen werden).

Keramik (nach bestimmbaren Gefässen; die Zahlen sind abgerundet, Stand zum J. 1982; die Grossbuchstaben bezeichnen die wichtigsten keramischen Gattungen):

A Amphoren	1496	Stück	46,70%	} 82,3%
B Becher	1140		35,60%	
C Krüge, krugartige Gefässe, Tassen	120		3,75%	
D Eiförmige (vorratsartige) Gefässe	35		1,10%	
DD Deckeldosen	25		0,80%	
G Mörser- und Röhren becher (Zylinderbecher)	180		5,60%	
H Schalen (inkl. 53 Stück Füsschenschalen)	135		4,20%	
J Kleine grobe Dosen, dosenartige Näpfe	70		2,20%	
Zusammen	3 200	Stück	100,0%	

Nichteingerechnet sind wannenartige Gefässe (6 St.), besonders geformte Gefässe und Scherben aus den Siedlungen sowie die bisher seltenen vorratsartiger Gefässe mit Wellenleisten. Die Relation der keramischen Gattungen zueinander kann als real angesehen werden, unterscheidet sich nur geringfügig von den Daten bei *Behrens (1973*,S. 127; dort wurden die Mörserbecher übergangen und die Schalen überbewertet).

Für die weiteren Analysen werden die Amphoren und Becher als ganz wichtig angesehen. Bei der Typengliederung wird an ältere Vorschläge angeknüpft (*Buchvaldek 1966*), in den Varianten ist sie umgearbeitet. Sie ist nicht immer völlig passend, da sie sich vor allem auf die Verzierung stützt. Bei den Bechern wird zwar ein Vorschlag für einen mehr analytischen, in der Zukunft einzig richtigen Zugang unterbreitet, aber bei ihnen arbeitet man grösstenteils mit der Verzierung, da eine Klassifikation der Form, die weitaus mehr als bei den Amphoren der Vereinfachung, Deformationen unter den Bedingungen der landlichen Produktion ausgesetzt ist, sich als äusserst schwierig erweist. Die arabischen Ziffern bedeuten die Typen (bei den Bechern die Grundformen), die Kleinbuchstaben die Varianten (bei den Bechern die Verzierungsvarianten), die Hochzahlen ausnahmsweise die Subvarianten. Die Tabelle auf S. 22 bringt eine Zusammenfassung der Zahlen der bestimmbaren Amphorentypen (insgesamt 1230 St.; A25 = unverzierte Amphoren, AQ = Sondertypen), die Tabelle auf S. 28 die Zahlen der bestimmbaren Becherformen (insgesamt 765 St.). Bei den Amphoren A1—A15 sind die Charakteristiken auch für Böhmen und Südwestdeutschland verwendbar. Im tschechischen Text finden sich genauere verbale Definitionen, bei einigen ausgeprägteren Amphorentypen sind die Höhenabmessungen angegeben (minimal, maximal, median) sowie ergänzende Kommentare. Die Typen A16—A24 sind grösstenteils für Mitteldeutschland spezifisch (*Abb. 10*). Bei den Bechern werden die Typen der Formen B1—B14 mit Orientierungsangaben über ihre Verzierung charakterisiert (vgl. *Abb. 11—12*). Nur rahmenmässig sind die weiteren keramischen Gattungen C — J charakterisiert, (*Abb. 13*), wobei auf gewisse Schwierigkeiten bei ihrer Klassifizierung hingewiesen wird. So haben z.B. einige (den Frauengräbern zu je zwei Stück) beigegebene dosenartige Gefässe (J) die Form einer konischen tiefen Schale oder eines niedrigen unverzierten Mörsebechers. Selten sind keramische Löffel, ein Unikat bedeutet der keramische Zylinder aus Dornburg (*Peschel et al. 1963*). Technologisch ist am besten die Keramik der Mansfelder Gruppe bearbeitet (A16a,b,d, u.a., FGr IIIa, siehe unten).

Nichtkeramische Funde (siehe auch eingehend bei *U. Fischer 1956*,S. 128 sqq.). Sie werden nur in der Übersicht mit den notwenigsten Anmerkungen angeführt (*Abb. 14*). Die Hammeräxte werden in drei Typen unterschieden: AHA — Hammeraxt A-Typ („gemeineuropäische Hammeraxt", „A-Axt", mehr als 70 St., einmal in einem Grab zusammen mit Keramik); FHA — facettierte Hammeraxt (FHA 1: breitschneidig; FHA 2a : klassische, gut bearbeitete Variante; FHA 2b: weniger ausgearbeitete Exemplare; FHA 3: wie FHA 2a, jedoch mit einer ausgeprägten rippenartigen Verstärkung an der Öffnung; rund 80 St. FHA in Gräbern); KHA — K — Axt nach skandinavischer Terminologie (einmal in einem Grab); XHA — atypische Hammeräxte, bzw. den facettierten nahestehende,

jedoch ohne Facettierung (vgl. *Behrens 1978*). BL — Beil, FM — facettierter Meissel, FBL — facettiertes Beil, FeBL — Feuersteinbeil. Eine eingehende Analyse dieser Industrie wurde bislang nicht vorgenommen, ein mitteldeutsches Spezifikum sind FBL. DK — durchbohrte Steinkugeln — Keulen sind gegenüber Böhmen selten (2—3 St. aus Gräbern). SpI — Spaltindustrie (gängig sind Feuersteinmesser, selten Pfeilspitzen-PS). SSt — Schleifsteine sind mehr aus neueren Ausgrabungen bekannt. KG — Werkzeuge aus Knochen (Geweihen) sind häufiger (kleine Meissel — KG 2). Von den Verzierungen (gilt für einige Dutzend Gräber) sind verzierte Muschelbroschen mit Öffnungen (VM), durchbohrte Muschelscheibchen (DM) in Frauengräbern typisch, wo sie augenscheinlich lange Halsbänder bildeten (vgl. *Havel 1980*); vorwiegend aus Frauengräbern stammen durchbohrte Tierzähne (DZ) oder ihre Nachahmungen aus Bein, die wahrscheinlich auf den Saum von Geweben angenäht wurden, „Fransenketten"; eine Zierde der Männer bildeten die nicht allzu häufigen Eberzähne. Vorwiegend in Frauengräbern (einige Dutzend Fälle) findet sich Kupferschmuck (Cu — Kupferröllchen, Perlen, Ringe u.a.; eine Ausnahme bilden der kleine Dolch und die Ahle aus Bleckendorf, *Behrens 1952*). KN — Knochennadeln stammen vorwiegend aus Männergräbern. Schmuck aus Bernstein (BP), Knochen (KP) is nicht sehr häufig. Wahrscheinlich gehört in die SchK auch die beinerne Gürtelplatte (GP) aus Nohra. Zur Ausstattung der Gräber gehören auch Überreste von Tieren, eine besondere und seltene Fundgattung ist auch ein Rötel.

4. Gräber und Gräberfelder, Bestattungsritus. Die neuzeitliche Erforschung des Bestattungsritus, der Problematik der Gräberfelder und Gräber ist wiederum mit *U. Fischer* verknüpft (1956). Hier soll nur auf einige neue Tatsachen hingewiesen werden. So scheinen z.B. die kreisrunden Gräben um die Gräber herum häufiger zu sein, wie die neuen Entdeckungen in Böhmen aus grösseren Ausgrabungen andeuten. Ebenso waren hölzerne Grabkonstruktionen neben steinernen üblicher und sind im Saalegebiet sehr verschiedenartig (*Abb. 15*), einschliesslich der sog. Totenhütte (*Behm-Blancke 1955*). Charakteristisch ist die Totenhaltung (A—D, bzw. K und E, *Abb. 16*), wo die Verstorbenen in Hockerlage, aber mit dem Rumpf auf dem Rücken gebettet wurden („Rückenhocker"). In den meisten Fällen liegen die Männer (Knaben) mit dem Haupt gegen Westen auf der rechten Seite, die Frauen (Mädchen) mit dem Haupt gegen Osten auf der linken Seite. Die Angaben über die Blickrichtung hält der Autor für nicht allzu verlässlich. Zur Bestimmung der Lage der Füsse könnte geeignetermassen der Vorschlag *J. Havels* (*1975*, S.8) herangezogen werden. Zu den seltenen Brandgräbern siehe *Behm-Blancke et al. 1967*. Kleiner ist die Zahl von Gräbern mit zwei Bestattungen (am seltensten sind gemeinsame Gräber von Mann und Frau!), gegenüber Böhmen sind Bestattungen in antipodischer Lage selten, das Grab in Udestedt (*Kat. I*, S.41) wird als Familiengrab betrachtet. Die sekundäre Bestattung in Gräber anderer Kulturen war im Saalegebiet wahrscheinlich selten (zu den Fällen der Grüfte in Göhlitsch und Halle-Dölauer Heide mit Innenausschmückung siehe *Matthias 1969*, S. 20 sqq.). Für das Saalegebiet gilt allgemein, dass für Männerbestattungen Waffen und Werkzeuge, für Frauengräber Ziergegenstände typisch sind; keramische Arten sind gleich (vgl. Böhmen!) mit Ausnahme dosenartiger Gefässe J, die in Frauengräbern gewöhnlich zu je zwei Stück vorkommen. Trepanationen wurden vorderhand nur bei Männern festgestellt. Der Autor äussert die Vermutung, dass erst eine eingehende Verfolgung des Ritus auf den einzelnen Gräberfeldern zur Lösung der allgemeinen Besiedlungsproblematik beitragen wird.

Es ist paradox, dass aus Mitteldeutschland vollständiger ausgegrabene Gräberfelder nicht bekannt sind, so dass nicht zuverlässiger behauptet werden kann, wie gross sie waren; auch das Gräberfeld in Schafstädt (*Kat. V*) ist kein Idealfall (*Abb. 17—18*). Das ganze Problem wird noch dadurch kompliziert, dass auf vielen Gräberfeldern nicht nur in jeder Beziehung miteinander verwandte, sondern auch voneinander abweichende Gräber nebeneinander liegen. Daher darf eine solche „Gräbergruppe" nicht a priori als geschlossenes Gräberfeld angesehen werden, wenngleich sie tatsächlich ein solches war. Vorderhand können Gräberfelder mit 10—30 Gräbern auf einem verhältnismässig grossen Raum angenommen werden. Die Zahl der Gräberfelder muss gross gewesen sein (aufgrund von Berechnungen aus dem böhmischen Milieu, *Buchvaldek 1974*). Die Situationen auf dem Territorium der Gemeinden Schafstädt, Gleina, Schraplau (*Schlette 1969*) scheinen diese Vermutung zu bestätigen (*Abb. 19*). Es handelt sich allerdings um die Projektion einer mehrhundertjährigen Entwicklung in eine Ebene, so dass eine zeitliche Diskrepanz vieler Gräberfelder mit allen sich daraus ergebenden Konsequenzen für den Siedlungscharakter, die Lebensweise angenommen werden muss (ein Gräberfeld mit 30 Bestattungen konnte nicht langfristig gewesen sein — es war offenbar nur das Ergebnis von ein bis zwei Generationen). — Die Hypothese Fischers von einigen Sozialschichten der Schöpfer der SchK müsste neu durchgearbeitet werden.

5. Über die Siedlungen kann nichts Näheres gesagt werden (zusammenfassend siehe *Schlette 1969*), als gewichtige Tatsache ist das Fehlen von Kulturgruben anzusehen.

6. Fundgruppen. Hier wird an die vorherigen Arbeiten (*Buchvaldek 1966, 1967*) angeknüpft und kritisch hinzugefügt, dass die früher formulierten FGr nicht so scharf umgrenzt sind, wie der Autor ursprünglich vermutete. Im allgemein festgesetzten Inhalt der wichtigsten FGr ist die nur rahmenmässig zeitlich parallele, archäologisch in Subgruppen zu teilende Produktion kleinerer Gemeinschaften verborgen. Die deutsche Forschung versuchte die Ausarbeitung von FGr vorderhand nur im Falle der Mansfelder Gruppe und der Gruppe mit der „Ostharzamphore". Für die Festsetzung hypothetischer FGr waren die Grabkomplexe, von den keramischen Gattungen die Amphoren, weniger bereits die Becher, hilfreich (offenkundig durchgängige Typen wurden nicht in Betracht bezogen). Auch den facettierten Hammeräxten wurde — im Gegensatz zur eingebürgerten Ansicht — keine grosse Bedeutung beigemessen. Reichlicher werden Beispiele von Grabkomplexen angeführt („Příklady hrobů . . ."), ganz neu sind die Karten. Es wäre noch darauf hinzuweisen, dass die Quellen im unteren Saalemündungsgebiet, in Westthürigen und östlich vom Fluss Pleisse gewissermassen unterrepräsentiert sind. Die Bezeichnung und Anordnung der FGr I—III gibt einen Hinweis auf ihre gewisse chronologische Sequenz, jedoch nur ganz allgemein, im Sinne einer progressiven Entwicklung.

Bei der Charakteristik der FGr (der Subgruppen) werden in der Zusammenfassung nur die wichtigsten Keramiktypen (im tschechischen und deutschen Text in Kursivschrift) und das andere wichtigste Inventar angeführt. Beigefügt sind kurze Bemerkungen über den Charakter der Gräber und ihre Verbreitung. Sofern konkrete Beispiele von Gräbern erwähnt werden, siehe ihre genaue Zitation in den Beispielen der Grabkomplexe („Příklady hrobů . . .").

Fundgruppe I („gemeineuropäischer Horizont", „Einheitshorizont", „A-Horizont"): Keramik: *Amphoren A1a, A1b, A2;* A3a, A3b, Variante A4 nahe A1a. *Becher der Form B1* (B3, B12) mit Verzierung *a, b, c, d. Hammeräxte AHA,* FHA 1 (FHA 2?, BL), Verzierungen Cu, VM, DZ (*Abb. 20*). — Gräber ohne und mit Hügel, Erdgräber, aber auch mit Steinkonstruktionen. Belegt Totenhaltung A (mit

Keramik), D (mit AHA), Regel war wahrscheinlich 1 St. Inventar im Grab. Verbreitung: auf dem ganzen Territorium, stärkere Anhäufung von Amphoren im Saalemündungsgebiet. Die grössere Frequenz der Hammeräxte AHA im Nordharzgebiet ist an den Bereich ohne keramische Funde gebunden. Subgruppen wurden nicht ausgegliedert.

Fundgruppe II (rund 100 Grabkomplexe mit Amphoren verwertet). Die Elemente der FGr II haben zahlreiche Analogien in den Nachbargebieten. Keramik: *Amphoren A3c, A4, A5, A6, A9;* die meisten Amphoren A7, A15, ein Teil der Amphoren A23, A25, A11, A22a^1, A13, A14 (vereinzelt A12a, A19a, A19c, A22a^2). *Becher* grösstenteils *der Form B3, B4, B7, B8, B12* (B11) mit Verzierung *a-d, r, s, t,* teilweise e^2, f, g, h^2, z^1, z^2 (e^1?. q?). Teil der Schalen H, *meistens Dosen J,* selten Röhrenbecher G und krugartige Formen C. *Meistens facettierte Hammeräxte FHA 2,* teilweise Beile BL, FBL, FeBL. Verzierungen Cu, *meistens Kollektionen von Verzierungen DM* und *DZ, Knochennadeln KN,* telweise Broschen VM. — Charakter der Gräber und Bestattungen wie bei FGr I, belegt sind alle Typen der Totenhaltung. In den Gräbern finden sich gewöhnlich 1—2 Stück keramischen Inventars (häufig Amphore samt Becher neben dem Haupt), bei Frauenbestattungen mit Dosen J 3—4 Stück. Verbreitung: siehe bei den Subgruppen.

Subgruppen und Beispiele für Grabkomplexe. Die Unterteilung in Subgruppen berücksichtigt, dass zahlreiche Elemente gemeinsam sind (z.B. S-förmige Becher B3a, b, Dosen, facettierte Hammeräxte, Verzierungen DM, DZ u.a.).

Subgruppe IIa: ziemlich hypothetische Subgruppe mit dem *Haupttyp A3c,* der nicht im Saalemündungsgebiet vorkommt (*Abb. 22, 26*).

Subgruppe IIb: Haupttyp, *Amphore A4* weniger in der südwestlichen Region vertreten, das Grab in Helfta (A4 nahestehendes Gefäss) enthält AHA (*Kat. IV,*T.58:4—6). Die Becher haben einfache (*a,b*), aber auch entwickeltere Ornamentik (e,h). Die Gräber aus Halle-Dölauer Heide und aus Forst Leina (*Kat. I,*T.70:5—8) enthalten Becher mit verhältnismässig entwickelter Verzierung, bemerkenswert sind auch krugartige Formen in Frankleben und Stössen; diese Kontakte deuten auf eine Beziehung zur FGr III hin (*Abb. 22, 26*).

Subgruppe IIc: Haupttyp, *Amphore A5* (und typologisch nahestehende *A6*) unterscheidet sich mit ihrem Tannenzweigmuster einigermassen von der metopenartigen Anordnung der Verzierung der Amphoren der FGr II. Die Entstehung dieses Motivs ist nicht klar (vgl. *Fischer 1969,* S.54), obwohl der Autor eine Beziehung zum Motiv der Amphore A4 in Erwägung zog. Es kann auch sein Zusammenhang mit dem Fischgrätenmuster an den Bechern nicht ausgeschlossen werden (*r,s*), die in den Gräbern mit Amphoren fast nur mit A5 vorkommen, und zwar fünfmal, also wie A5 mit Bechern mit einfacher Verzierung (*a, b, c*). Wenig vertreten ist die Verzierung f, g, h^2. Ein gemeinsames Vorkommen von A5 und A6 zeigen die Gräber aus Merseburg und Günthersdorf (*Kat. V,* T. 69:19—20; T.30:7—8). In diese Subgruppe gehören die meisten *Dosen J, die Verzierungen DZ, DM, die Hammeräxte FHA 2,* wahrscheinlich auch die Amphoren A8 (die Vertretung von A7 und A13 überrascht nicht, es geht jedoch um durchgängige Typen) und einige Becher mit den Motiven z^2 und q. Dem Inhalt dieser Subgruppe entzieht sich das Grab aus Schkölen (*Kat. I,*T.94—95). Nach der Amphore A5 ist die Subgruppe im Saalemündungsgebiet und im Saalkreis wenig vertreten. Etwas abweichend ist die Verbreitung der Fischgrätenbecher (Motive r, s, t), die Form B8 (B9, B10) hat Analogien in Hessen, die Form B7 scheint mitteldeutsch zu sein. Beachtenswert ist die Konzentration von Amphoren A6 an der unteren W. Elster, manchmal mit 4 Henkeln, wie sie die Amphoren der FGr IIIa haben. — Gegenüber der Subgruppe IIb hat IIc Kontakte mit den Fischgrätenbechern und eine Analogie als Ganzes in Böhmen (*Abb. 22, 23, 24, 25, 27*).

Subgruppe IId: Haupttyp *Amphore A9* (Typ „Schraplau" mit 4—6 Bündeln mit doppelten Schnurabdrücken), bzw. einige Varianten von A11 (maximal 12 Bündel; der Autor versuchte die Typen „Schraplau" zu präzisieren). Die Subgruppe hat wenig Gräber mit weiterem Inventar, in ihnen ist die einfache (*a,b*), aber auch eine entwickeltere Ornamentik (e, g, h) an den Bechern vertreten (diese eher mit A11), facettierte Hammeraxt nur zweimal mit A11! Eine aussergewöhnliche Zusammensetzung hat das Grab in Seifartsdorf. Die Verbreitung nach A9 (A11) ist ähnlich wie bei der vorherigen Subgruppe (gleichfalls Fehlen im Saalkreis!). Die typologischen Beziehungen zu A4 (gefiederte Bündel bei einigen Amphoren A9, A11), Beleg für zeitliche Parallelität von A9 mit A5 in Schafstädt (*Kat. V,* T.95:7—8) erlauben eine Einstufung der (in der Verzierung bereits ausschliesslich auf Schnurabdrücke orientierten) Subgruppe in den Rahmen der FGr II (ihre Weiterentwicklung siehe Subgruppe IIId) (*Abb. 22, 25, 28*).

Subgruppe IIe: Haupttyp, *Amphore A23* („Ostharzamphore") ist ausgeprägt im Saalemündungsgebiet vertreten (*Abb. 24*). Die geringe Zahl geschlossener Funde war für Erwägungen über ihr höheres und auch niedrigeres Alter bestimmend (*Fischer, Matthias, Wetzel*). Anscheinend entspricht die diesbezüglich schwankende Meinung der Durchgängigkeit von A23 und ihrem frühen Aufkommen, da andere Typen der FGr II in das Saalemündungsgebiet nicht eingreifen (*Abb. 28*).

Subgruppe IIf: vorderhand wenig ausgeprägte Subgruppe mit *der Amphore A15* als Haupttyp (*Abb. 25, 28*).

Es kann nicht ausgeschlossen werden, dass auch die Amphoren A7 und A13 (A14) Reflex irgendwelcher Subgruppen sind. Ihre einfache, offenbar von Elementen der Amphoren A4, A5 abgeleitete Verzierung, die Kontakte mit den Haupttypen der vorherigen Subgruppen bedingen ihre Einstufung (hauptsächlich A7) in den Rahmen der FGr II.

Fundgruppe III (nicht ganz 100 Grabkomplexe mit Amphoren verwertet). Im allgemeinen geht es um eine typologisch entfaltete SchK in Mitteldeutschland (eigentliche „Saaleschnurkeramik"), wo an den Amphoren *die waagrechte Flächenornamentik* mit häufiger Verwendung *des schraffierten Dreieckmotivs* vorherrscht. Die Becher tragen am Hals *dreizeilige Schnurabdrücke, Dreieckmotive,* die sich auch auf der Schulterpartie vorfinden. Im Zentralbereich ist auch *die Furchenstichtechnik* häufig. Charakteristisch ist das Vorkommen weiterer keramischer Gattungen (*C, D, G, DD, H, Wannen*). Vertreten sind - wenngleich in geringerer Zahl — Dosen J, facettierte Hammeräxte FHA 2. Häufiger sind FBL, FeBL, *Verzierungen Cu* und *Broschen VM,* weniger Verzierungen DM und DZ. Bei den Gräbern kommen alle Varianten von Konstruktionen vor, Totenhaltungen, in den Gräbern gibt es oft 2—3 Gefässe. Bei grösseren Gräbern mit Steinkonstruktion ergeben sich Schwierigkeiten bei der Festsetzung der Zahl der Bestattungen und der Zugehörigkeit der Beigaben. Wichtigstes Verbreitungsgebiet ist die Zentral- und die Südregion. Im weiteren sollen in Kürze die Subgruppen angedeutet werden, und zwar nach der Keramik. Die ersten zwei wurden nach und nach von *U. Fischer (1958), Ch. Fischer (1959)* und *P. Donat (1969)* definiert und präzisiert.

Subgruppe IIIa: nördliche (eigentliche) *Manfelder Subgruppe* mit folgenden Hauptypen: *Amphoren A16a, A16b, A16d, Becher* (typisch ist *die Form B5*) *mit der Verzierung k-n,o*^{1} *Deckeldosen,* einige *Varianten von C, G.* Verbreitung vor allem im Zentralbereich,

überlagert sich im Süden mit der Subgruppe IIIb, einige Funde reichen tief in das Saalemündungsgebiet hinein (*Abb. 29, 33*).

Subgruppe IIIb: südliche Mansfelder Subgruppe mit folgenden Haupttypen: *Amphoren A16c, A17a, A17b, Becher mit Verzierung l, n, o*^{2}, einige *Varianten von C, G (Abb. 29, 33).*

Subruppe IIIc: Haupttypen: *Amphoren A19a, A19b, A22a*^{2}, *A22b*^{1}, *A22b*^{2}, Teil der Amphoren A22a^1, Amphoren A18, 19cd, A20 (?), A21, A22cd, *Becher mit Verzierung e—h* (wenig a, b), aber auch i, l, m, n, o, u. Verbreitung wie bei den vorherigen Subgruppen, aber auch mit teilweisen Abweichungen. Diese Subgruppe ist ziemlich heterogen, wird überarbeitet werden müssen (Beispiele von Grabkomplexen sind in diesem Fall nicht angegeben); die grosse Zahl von Funden ist für die bisherige Forschung kein Anreiz zu einer näheren Analyse (*Abb. 31, 32, 34*).

Subgruppe IIId: Haupttyp *Amphore A1o* (Typ „Schraplau" mit dreizeiligen Schnurabdrücken), bzw. einige Varianten von A11, Becher mit Verzierung *e*^{1}, *h*^{1}; f, g. Für die Mansfelder Subgruppen typische Motive sind hier nicht vertreten. Zum Unterschied von der typologisch einfacheren Subgruppe IId konzentriert sich die Verbreitung stärker in der Zentralregion (unter Auslassung des Saalkreises) und in der Südregion. Einige Amphoren (mit 4 Henkeln!) finden sich tief im Saalemündungsgebiet (*Abb. 25, 34*).

Subgruppe IIIe: Haupttyp *Amphore A23* („Ostharzamphore") im Saalemündungsgebiet, Becher mit stärker entwickelter Ornamentik (auch *„Ostharzbecher", Abb. 24, 34*).

Die Zusammenstellung der Subgruppen stellt den Versuch dar, die Funde in engere Zusammenhänge zu bringen. Beste Bestätigung für die Subgruppen wären ihre geschlossenen Gräberfelder und begrenzten Territorien, die einander gegebenenfalls ausschliessen würden. Das ist allerdings ein Postulat, das von der modernen mechanischen evolutionistischen Entwicklungsvorstellung ausgeht: hauptsächlich von der Vorstellung vom einem statischen Besiedlungsbild und einer notwendigen (typologischen oder sonstigen) Entwicklung in Abhängigkeit von der Zeit. Die archäologischen Tatsachen liefern zwar manchmal eine Andeutung für diese Interpretation, stehen aber gleichzeitig mit ihr nicht im Einklang. Bei der SchK sind die beträchtlich torsoartigen Gräberfelder nicht in ihrer Vollständigkeit bekannt, in grösseren Gräbergruppen sind Gräber mit völlig unterschiedlichen Inventaren vertreten, die gewöhnlich nicht zueinander in Beziehung zu bringen sind (Braunsdorf-Galgenberg, Halle-Dölauer Heide, Luckaer Forst, Oberesperstedt-Acker Morgeneier, Quenstedt, Schafstedt, Stedten-Silberhügel, Voigstedt u.a.).

7. Beziehungen zwischen den Fundgruppen, Subgruppen. Die Lösung dieser Beziehung bedeutet auch eine Lösung der inneren relativen Chronologie der SchK und die Schaffung von Voraussetzungen für eine Lösung der äusseren relativen Chronologie. Der Autor verweist auf die bisherigen grundlegenden Einstellungen und erwähnt die wichtige Schlussfolgerung *U. Fischers*, wonach die Auffassung der Mansfelder Gruppe als allgemein jüngere chronologische Stufe doch nur bedingt ist. Er zitiert dann kritisch die neuesten Ansichten (*Hein 1981, Lanting 1982*). Im weiteren sucht er mit den klassischen Verfahren und unter der Voraussetzung, dass die Keramikproduktion sehr kritisch verstanden werden muss, die Beziehungen zwischen den FGr herauszuarbeiten.

Stratigraphie. Schon früher wurde darauf hingewiesen (*Buchvaldek 1966,*146 sqq.), dass die meisten Stratigraphien die Beziehung zwischen den FGr nicht lösen, da die „oberen" und „unteren" Gräber verwandtes Inventar haben. Auf S. 60 bringt er Beispiele von Stratigraphien, wo grössere oder geringere Unterschiede im Inventar im älteren und jüngeren Grab bestehen. Am überzeugendsten sind: Forst Leina — Nr. b (*Abb. 35*); Peissen — im Sinne der Interpretation von Matthias (*Abb. 36*); Schafstädt — Nr. e; Wallendorf und Werben. In diesen Fällen liegt die FGr III über der FGr II (I), für ihren bestimmten chronologischen Wert spricht der Umstand, dass vorderhand keine umgekehrte Stratigraphie existiert.

Zum Problem der facettierten Hammeraxt. Der Autor verweist darauf, dass FHA 2 (grössere Altertümlichkeit von FHA 1 ist laut *A. E. Lanting* wahrscheinlich) in der FGr II im Verhältnis 1 St. FHA 2 auf 10 St. Amphoren, in FGr III im Verhältnis 1 St. FHA 2 auf 26 St. Amphoren vorkommt (vgl. hierzu das obere Grab in Walllendorf mit FHA 2!); deshalb kann FHA 2 allein an sich kein chronologisches Kriterium abgeben.

Beziehung zwischen den FGr unter Zuhilfenahme anderer Kulturen. Die Kontakte beruhen grösstenteils auf der Typologie. Der Autor hält das Grab in Schraplau (*Kat. IV,* T.114) für geschlossen (A9, die Tasse kann mit der Bernburger Kultur in Zusammenhang gebracht werden, *Abb. 36*), dem würde auch das Grab aus Gross Weissandt entsprechen (*Bär 1969*; Kugelamphore und Becher der FGr II, *Abb. 36*). Zur Bernburger Kultur gibt es überhaupt viele typologische Beziehungen (Verwandtschaft der Deckeldosen DD mit den Tonnengefässen, Leiterband, waagrecht schraffierte Dreiecke, Furchenstich u.a.), hauptsächlich in den Mansfelder Gruppen, aber auch im unteren Saalegebiet (dort auch Beziehungen zur Schönfelder Kultur). Auch in den Steinkonstruktionen gibt es Ähnlichkeiten mit der älteren Entwicklung (darüber näher *Fischer 1958*). Problematischer sind die Beziehungen zur Glockenbecherkultur, Kontaktfunde gibt es wenig (Löderburg, *Kat. II,* T.19:6—8; Masslau, *Kat. V,* T.65:14—15 — bislang in der Literatur nicht kommentiert), die ornamentalen Beziehungen sind manchmal diskutabel. Noch schwieriger ist es, die Beziehung zur ältesten Úněticer Kultur zu verfolgen.

Beziehung der FGr unter Zuhilfenahme der SchK in der Nachbarschaft. Die Anwesenheit böhmischer Funde der FGr III in der mitteldeutschen FGr III (vgl. *Buchvaldek 1981*, 165) bringt keine Lösung. Wichtiger sind die Elemente der Einzelgrabkultur. Das Vorkommen der im Norden altertümlichen Hammeraxt AHA wurde bisher für Mitteldeutschland unterschätzt (*Abb. 21*), ebenso wie die Verbreitung der Amphoren A1 und der Becher der Form B1(2). Damit steht die ganze Problematik der FGr I in Verbindung (der Autor bereitet dazu eine spezielle Studie vor). Gleichfalls mit dem Norden (aber auch mit dem Westen) hängen die Fischgrätenbecher zusammen, die dort ungefähr von der jüngeren Untergrabzeit an datiert werden (in Hijken geht es um ein Grab mit AHA! *Bakker-van der Waals 1969*, S.37). Die K-Axt in Ilbersdorf (*Kat.II,* T.14) würde umgekehrt eine gewisse zeitliche Parallelität mit der Obergrabzeit andeuten.

Die Radiokarbondaten (*Behrens 1981b* bringt 5 Daten zwischen den J.216o — 188o b.c., hierzu siehe *Pape 1981*) stellen vorderhand diesbezüglich keine grosse Hilfe dar.

Chorologie und Typologie. Der Autor erörtert zunächst einige Aspekte der Verbreitung bestimmter Typen von Keramik. Er konstatiert, dass die weit verstreuten verwandten Elemente der SchK in Europa (es geht um Elemente der FGr I—II) auch eine breitere Streuung im Saalegebiet aufweisen. Das verhältnismässig begrenzte Gebiet der Mansfelder Subgruppen (III a, b) beweist, dass diese in einer bestimmten Zeit nicht einziger Repräsentant der SchK in Mitteldeutschland gewesen sein konnten. Verschiedene Grabkom-

plexe, die zusammen Elemente verschiedener Subgruppen enthalten (IIIa — IIId), ferner gewisse Verschiebungen in der Verbreitung einiger Subgruppen (wenngleich sie in der Zentral-und Südregion konzentriert sind) und typologische Erwägungen führen zu dem Schluss, dass es in den Zentralbereichen zu einer grossen kulturellen Differenzierung kam, dass die Subgruppen IIIa — IIId rahmenmässig zeitlich parallel sind und eine unterschiedliche keramische Produktion der Schnurkeramiker, nicht Entwicklungsstufen reflektieren. Eine einfache statistische Wertung des Vorkommens der wichtigsten keramischen Typen in den verschiedenen Regionen (*Abb. 37*) deutet darauf hin, dass in der südwestlichen und teilweise in der westlichen Region die Elemente der FGr II weitaus länger produziert wurden (siehe auch *Abb. 38* für die Mikroregion), dass es im Saalemündungsgebiet gleichfalls zu einer langsameren Entwicklung kam (Subgruppen IIe — IIIe). Die östliche Region kann nicht näher bewertet werden; es handelte sich einerseits um das Durchgangsgebiet nach Böhmen, andererseits greifen dort Elemente der SchK aus der Oberlausitz über.

Die typologische Analyse, die Zusammenhänge mit den übrigen Funden der SchK in Europa (die u.a. die Annahme eines sekundären Charakters lokaler Phänomene bestätigen) und die angeführten Stratigraphien erlauben die Schlussfolgerung von einer allgemeinen Entwicklung der Keramik von der FGr I zur FGr III zu äussern, wobei die Herkunft mancher Zier- und Formelemente, beginnend mit der FGr II, verschiedene Impulse gehabt haben konnte. Alle diese Schlussfolgerungen führen den Autor zur Hypothese von einer ungleichmässigen differenzierten Entwicklung der SchK in Mitteldeutschland. Abgesehen von den Anfängen der Entwicklung (FGr I und teilweise FGr II) kann man für das Saalegebiet keine einheitlichen typo-chronologischen Stufen schaffen. Die Hypothese zeigt, dass in Mitteldeutschland die Entwicklung beträchtlich eingenartig war und sich nicht einfach in anderen Bereichen der SchK in Europa applizieren lässt. Von den detaillierten Erwägungen wäre anzuführen, dass die Hypothese die verhältnismässig baldige Entstehung der nördlichen Mansfelder Gruppe einräumt, vom theoretischen Standpunkt die Kontaktfunde zwischen den verschiedenen FGr erklärt, die manchmal von den Autoren der mehrstufigen Entwicklung in Abrede gestellt werden. Die Kalbsriether Gruppe (bes. *Fischer 1956,* 110 samt Inventur) hält der Autor für einen möglichen Bestandteil der Anfänge der SchK.

8. Dieser Teil wird mit einer *Gesamthypothese über die Entwicklung der SchK in Mitteldeutschland abgeschlossen:* die Ausbreitung der Schnurkeramiker und ihrer Kultur kann mit der Migration (Infiltration) einer neuen Population vom Norden mit den Funden der FGr I im Laufe der Bernburger Kultur und der Kugelamphorenkultur in Verbindung gebracht werden. Schon damals kam es zum Bau von Steinkonstruktionen in den Gräbern unter dem Einfluss des heimischen Milieus. Die Lebensweise musste spezifische Formen gehabt haben (Fehlen von Siedlungsobjekten), die Zeit des Anfangsstadiums war offenbar sehr kurz (zwei Generationen?), ein Teil der Bevölkerung wanderte alsbald nach Böhmen, vielleicht auch nach Bayern, ab.

Im weiteren Entwicklungsstadium waren u.a. zwei Faktoren von Bedeutung: die Beziehung der vorherigen Besiedlung zu den Ankömmlingen, wahrscheinlich eine weitere Welle von Einwanderern vom Norden und Westen. Anfänglich entwickelte sich die SchK vorwiegend in ihren Traditionen (metopenartige Verzierung an den Amphoren) aus der FGr I in die FGr II, und zwar in allen Regionen; in den westlichen (weniger in den nördlichen) Gebieten trugen hierzu wahrscheinlich auch die Ankömmlinge mit den Fischgrätenbechern bei (bes. aus dem Maingebiet, vgl. *Sangmeister-Gerhardt 1965,* 22; *Buchvaldek 1980,* 270). Im Saalemündungsgebiet und in der Zentralregion entstehen offenbar bald Subgruppen mit vielen Elementen der Bernburger Kultur (IIe, IIIa, b, teilweise IIIc), die den (formalen) Anteil der heimischen Bevölkerung an der Entwicklung ausdrücken könnten (IIId schliesst jedoch an IId an). Eine gewisse Mobilität gehörte ständig mit zur Lebensweise, ein gewisser Beweis hierfür war auch die Migration eines Teiles der Subgruppe IIc nach Böhmen.

Die letzte lange Entwicklungsetappe wird durch eine starke kulturelle Differenzierung zwischen den zentralen (und auch intern differenzierten) und den peripheren Gebieten charakterisiert (Fortdauer der FGr II), wo (abschliessend?) manchmal sogar zusammenhängender Elemente der FGr III auftauchen. Die Beziehung der SchK zur Glockenbecherkultur ist ziemlich unklar. Unter dem Aspekt der Gesamtentwicklung erscheint der Untergang der SchK ein grösseres Problem zu sein als ihre Anfänge (*Abb.65*)

B. Die Schnurkeramik in der Oberlausitz. Sie wurde bis in die Nachkriegszeit hinein mit der SchK in Mitteldeutschland zu einem Komplex zusammengeschlossen. Es geht jedoch um eine territorial (*Abb. 6*) und inhaltlich ziemlich abgegrenzte Gruppe.

1. Quellen und grundlegende Quellenliteratur. Ein Standardwerk ist die Arbeit von W. Coblenz (1952), die auch die Veröffentlichung von Quellen zur SchK in der DDR einleitete. Die Gruppe bildet ein Zehntel des Fonds der SchK Mitteldeutschlands, und zwar sowohl mit ihren Funden (250 Stück gattungsmässig bestimmbare Gefässe, weitere 40—50 Stück lassen sich nicht qualifizieren, 70 Fundorte nach Gemeinden), als auch im Gebietsumfang (1200—1500 km², d.s. 5—6 Fundorte/100 km²). Man kann insgesamt mit 40 Gräbern rechnen, hiervon haben etwa 20 nähere Informationen (bislang wurde kein Plan eines Gräberfeldes publiziert).

Im Süden bildet das Oberlausitzer Bergland, im Norden das Seengebiet die Grenze, die Gräber liegen in der Nähe von Wasserläufen, die Fundorte gehen nicht über die 300 m-Schichtlinie hinaus. Das Gebiet ist landwirtschaftlich nutzbar, der SchK ging dort keine zusammenhängende neolithische und äneolithische Besiedlung voran.

2. Grundriss der Forschung. Die ältere Literatur ist bei *W. Coblenz* (1952) angeführt (es handelt sich hauptsächlich um Studien *W. Frenzels*); Coblenz hatte zugleich auf die Eigenständigkeit der SchK in der Oberlausitz hingewiesen. Für ihre relativ selbständige Stellung sprachen sich auch der Autor (*Buchvaldek 1966,* 132), ferner *V. Weber* (1969) und zuletzt *W. Coblenz — V. Weber (1976)* aus, die die letzte Gesamtcharakteristik lieferten.

3. Typengliederung. Grundlegende Gattungen (nach dem Stand der Funde zum J. 1982):

A Amphoren	76 Stück	30,5%	
B Becher	39 Stück	15,7%	60,3%
Bh Henkelbecher	111 Stück	44,6%	
D Eiförmige Gefässe	3 Stück	1,2%	
G Mörser- und Röhrenbecher	8 Stück	3,2%	
H Schüsseln	11 Stück	4,4%	
Q besondere Form	1 Stück	0,4%	
Zusammen	249 Stück	100,0%	

Zur Keramik gehören auch Tonlöffel (TL) in der Zahl von 17 Stück (4× in Gräbern).

In der Typengliederung (*Abb. 39—40*), die vorläufig ist, wird teilweise an die Nomenklatur Mitteldeutschlands angeknüpft (Amphoren, Becher), obwohl in Details deutliche Unterschiede bestehen. Der Höhenmedian beträgt bei den Amphoren 196,5 mm, bei einem Drittel der Amphoren 100 mm, vielleicht geht es dabei um Stücke aus Kindergräbern. Bei einem Viertel der Amphoren finden sich an der Wölbung 4 Henkel in paariger Anordnung! Im tschechischen Text sind die Zahlen der einzelnen Amphorentypen angegeben (S. 76). Bei den Bechern (B) dominieren am Hals einfache Schnurabdrücke, die Wände haben grundsätzlich zweierlei Profilierungen: eine S-förmige (B3), oder es sitzt am Körper in scharfem Winkel ein zylindrischer Hals auf (B5). Fast eine Hälfte davon hat an der Schulterpartie kein Motiv. Die Henkelbecher (Bh) haben gleichfalls die angeführte zweierlei Profilierung, grösstenteils einfache Schnurabdrücke am Hals, manchmal auch einen fussartigen Boden. Der tschechische Text (S. 76) führt die Vertretung der einzelnen Motive an, die sich in Details von jener des Saalegebietes unterscheidet; die unverzierten Stücke bilden beinahe 20%. — Die übrigen keramischen Gattungen sind nicht zahlreich, entsprechen aber prozentuell den Verhältnissen in Mitteldeutschland.

Nichtkeramische Funde. Überraschend ist die grosse Zahl von Hammeräxten in den Gräbern, man kann dabei 4 Typen unterscheiden: a) A — Hammeraxt (AHA), bisher aus Einzelfunden (rund 10 Stück); b) facettierte Hammeraxt (FHA 2), sehr selten, aber aus 2 Gräbern belegt (Niederkaina, *Schmidt-Weber 1972*; Trado, *Weber 1969*, Abb. 5, mit Elementen der Zobtenhammeraxt); c) Zobtenhammeraxt („schlesische HA"), belegt aus 2 Gräbern; d) weniger typische Hammeräxte (XHA, KHA — Variante der K-Hammeraxt der Einzelgrabkultur), belegt 5× in Gräbern.

Das übrige Inventar ist bisher schwach vertreten: PS — Feuersteinpfeilspitze (in 5 Gräbern!), Beile (BL), Feuersteinbeile (FeBL), Spaltindustrie (SpI). Von den Verzierungen sind in den Gräbern in Niederkaina 1× Bernsteinperlen und 2× kupferne Spiralröllchen (Cu) belegt.

4. — 5. Gräber und Gräberfelder, Bestattungsritus. Zweimal ist ein Grabhügel belegt, es wurden auch Spuren von steinernen und hölzernen Grabkonstruktionen festgestellt (wichtig ist ein Kreisgraben mit Pfahlspuren — Niederkaina, Grab 17). Bisher ist die N—S—Orientierung der Grabgruben vorherrschend, über die Lage der Verstorbenen kann nichts Bestimmtes gesagt werden (Männer mit dem Haupt gegen Süden??; die Knochenüberreste sind gewöhnlich bereits verwest). Das keramische Inventar bestand oft aus 3—4 Gefässen, damit wäre die hohe Gesamtzahl der becherartigen Formen gegenüber den Amphoren erklärt. Der Plan des Gräberfeldes in Niederkaina (bisher 19 Gräber gemeldet) wurde bislang nicht veröffentlicht. Die Informationen über *Siedlungen* sind minimal.

6. Fundgruppen (Abb. 39—40). Man kann die FGr I in Erwägung ziehen (ohne Grabkomplexe; A — Hammeraxt (AHA), Becher — z.B. *Coblenz 1952*: Abb. 17:2, 41:2, 44:8, 50:1; der Fund einer Amphore A1 kann aus statistischer Sicht nicht erwartet werden). Die meisten Funde gehören der FGr III an, in deren Inhalt aber analoge Elemente zur FGr II in Mitteldeutschland oder in Böhmen vorkommen (Amphoren A5, A7, A10; an den Bechern Ziermotive a, b; FHA 2 u.a.). Funde der FGr III gibt es aber auch im benachbarten Elbe-Gebiet (*Coblenz-Weber 1976*, Abb.1) oder in Nordostböhmen (*Filip 1947*, 26), gegebenenfalls in der nördlichen und östlichen Nachbarschaft (*Abb. 30*).

7. — 8. Beziehungen zwischen den Fundgruppen, Schlussfolgerungen. Die Entstehung der FGr III lässt sich einstweilen nicht eindeutig erklären, der Autor bevorzugt die Hypothese, wonach Grundlage für sie die FGr I und teilweise das Wirken der FGr II und der Subgruppe IIIc aus Mitteldeutschland war. Auch darf man die Elemente der Kugelamphoren nicht unterschätzen (vgl. einige Formen und die Verzierung in den Gräbern 55, 45 in Niederkaina, im Grab C in Burk; *Coblenz 1952*), desgleichen auch nicht gewisse Analogien zu Schlesien (Zobtenhammeraxt, Zickzacklinie der Schnurabdrücke) und zur unteren Oder (KHA??).

Für die Festsetzung der äusseren relativen Chronologie gibt es wenig Anhaltspunkte (siehe oben über die Kugelamphoren). Die bisher begründete späte Stellung der SchK in der Oberlausitz beruhte im wesentlichen auf einer Überbewertung der Verzierungen aus Kupfer. Ihr Untergang lässt sich schwer erklären und datieren, ihre längere Dauer war möglich (in der Oberlausitz ist erst die entwickelte Únětицer Kultur nachgewiesen), ist aber nicht nachweisbar.

C. Die Schnurkeramik in Böhmen. Da im Teil über die mitteldeutsche SchK verschiedene Fragen methodologischen Charakters bereits behandelt wurden und der Autor in seiner in deutscher Sprache abgefassten Monographie über die SchK in Böhmen (*1967*) auf eine Menge konkreter Beispiele in der Analyse verwies, beschränkt sich dieser Abschnitt auf die wichtigsten Informationen. Die Abkürzungen für das Inventar bleiben gleich; sofern auf konkrete Funde (Gräber) hingewiesen wird, steht zwecks Verkürzung hinter dem Namen des Fundortes die sog. Haptnummer aus der Fundliste der zitierten Monographie.

1. Quellen und grundlegende Quellenliteratur. Die böhmische SchK hat bisher keine Kataloge (vgl. den ersten Teil *Buchvaldek 1982*). Sie wird vorderhand durch die erwähnte übersichtliche Fundliste und die Literaturhinweise ersetzt. Ständig wertvoll ist der von *A. Stocký* veröffentliche Fonds (*1926*, französische Ausgabe *1929*), die Form eines Katalogs hat die Publikation der Gräberfelder in Vikletice (*Buchvaldek-Koutecký 1970*). Zur Drucklegung vorbereitet sind neue Gräberfelder (Čachovice, Kr. Kadaň: etwa 60 Gräber, Ausgrabung *Z. Smrž*; Poláky, Kr. Kadaň: 18 Gräber, Ausgrabung *Z. Smrž*; Břešťany, Kr. Bílina: 34 Gräber, Ausgrabung *T. Velínský*), von denen die ersten zwei weder in den statistischen Tabellen, noch sonstwie verwertet sind. Die Gesamtzahl der Gräber beträgt ohne Unterscheidung ihrer Qualität 750—800 etwa aus 300 Fundorten. Die kontinuierlich besiedelte Fläche macht schätzungsweise etwa 5 000 km² aus, es geht also um ungefähr 6 Fundorte/100 km², was der Zahl in Mitteldeutschland nahekommt (6,3 FO/100 km²; *Abb. 3*). Nach neuen Ausgrabungen nach dem J. 1967 stieg die Zahl guter Grabkomplexe auf mehr als 200. Der keramische Bestand repräsentiert mehr als 2000 Gefässe, von den 550 Hammeräxten stammen 100 Stück aus Gräbern, aus Gräbern sind auch 30 Keulenköpfe (DK) belegt, das übrige Inventar ist zahlenmässig schwächer, da darin nur Grabfunde einbezogen sind.

Die Gräber und Gräberfelder sind im alten neolithischen und später im intensiv bestellten Gebiet mit zwei Abweichungen verbreitet: sie sind nicht in SW- und Ostböhmen vorhanden (*Abb. 41*). Die Fundstellen gehen kaum irgendwo über eine Seehöhe von 300 m hinaus, in grösserer Höhe liegen sie z.B. an der Verbindungslinie zweier Bereiche (Chráštany, 400 m, *Vávra 1981*). Die Gräberfelder liegen in der Regel auf Anhöhen in der Nähe von Wasserläufen. Die Gräber waren wahrscheinlich ursprünglich von Grabhügeln überdeckt.

2. Grundriss der Forschung. Wir wollen hier nur auf die neue Literatur nach dem J. 1965 verweisen (für die ältere Zeit siehe *Buchvaldek 1967*, S. 9—17). Bei der Terrainausgrabung kam es zur Blosslegung einiger grosser Gräberfelder (siehe oben) sowie auch

einzelner Gräber (siehe das Verzeichnis der Fundorte in Böhmen, dort bei neuen Entdeckungen Literatur). *E. Neustupný (1965)* trug zur relativen chronologischen Einstufung der SchK bei, unterzog die Hypothesen vom Nomadentum der SchK einer scharfen Kritik (*1969*) und sprach sich (ohne entsprechende Belege) für eine autochthone Entstehung der SchK auch in Böhmen (*1981*) aus; er versuchte auch neue methodologische Betrachtungsweisen (*1973*). *S. Vencl* befasste sich tieferschürfend mit der Spaltindustrie (*1971* und in: *Buchvaldek-Koutecký 1970*, S. 236—252) und mit der geschliffenen Steinindustrie (*ibidem*, S.230—235). Sachlich gehalten ist die Rezension der Arbeit des Autors aus dem J. 1967 durch *E. Sangmeister (1970)*. *A. E. Lanting* (1982) versuchte eine eingehendere typen-chronologische Teilung der SchK in Böhmen (und in Mitteldeutschland). Um die anthropologische Erforschung der Population der SchK in Böhmen machte sich besonders *J. Chochol (1967, 1970* neben weiteren Fachleuten, vgl. auch *I. Schwidetzky 1978*) verdient. Das Studium der SchK bedarf noch vieler praktischer (Kataloge, spezielle technische Analysen) und theoretischer Aufgaben (besonders schwierig ist das Problem der Beziehung der SchK zur Úněticer Kultur u.a.).

3. Typengliederung. Sie ist ähnlich wie bei der mitteldeutschen SchK bearbeitet, allerdings mit dem Unterschied, dass der Autor bei den Bechern versuchte, direkt einzelne Typen und Varianten aufgrund der Form und Verzierung zu bestimmen. Obgleich der keramische Bestand eine grosse Zahl spezifisch böhmischer Gattungen (Krüge u.a.) beinhaltet, wird hier auch Wert auf Amphoren und Becher gelegt. Übersicht über die Typen und Varianten der Keramik siehe *Abb. 44—46*. Die Amphoren A16—A24 haben grösstenteils lokalen Charakter (die A25 sind unverzierte Amphoren). Die Tabelle (*Abb. 43*) ist aus methodischen Gründen aus drei Komplexen zusammengestellt, die letzte Kolonne bringt die Gesamtdaten (die Daten beweisen z.B., dass bei älteren Ausgrabungen oft die unverzierten Gefässe, besonders die Gattung D, übersehen wurden. Die Amphoren und Becher machen etwa 60% des gesamten keramischen Inhalts aus. Unter die Becher wurden auch die Henkelbecher E7, E8 eingereiht, da es sich bei ihnen nicht um einen wirklichen Henkel handelt, vertreten sie aufgrund einer Analyse des Inventars vollauf die Becher in den Gräbern; die Bezeichnung E wurde aus Gründen ihrer Spezifität belassen (doppelkonischer Körper, oft von den gängigen Bechern abweichende Verzierung).

In der technischen Bearbeitung der Keramik können zwei grundlegende Gruppen unterschieden werden: die eine ähnelt der Keramik in Mitteldeutschland, in Böhmen ist sie vorwiegend an die FGr I—II gebunden; die zweite hat eine braune, graue bis dunkelgraue Färbung der Oberfläche, die manchmal sogar geglättet ist; die Ausbrennung ist oft hart, der Rohstoff hat eine gröbere Magerung (FGr III).

Die nichtkeramischen Funde ähneln rahmenmässig den Funden in Mitteldeutschland. Neben den Hammeräxten vom A-Typus (AHA) (etwa 20 typische Stück) — 2 Stück stammen aus akeramischen Gräbern —, facettierten Hammeräxten (FHA; cca. 300 Stück, 45 Stück aus Gräbern), sind für Böhmen Hammeräxte des böhmischen Typs spezifisch (BHA, cca. 200 Stück, 24 Stück aus Gräbern). Aus Gräbern stammen auch 36 atypische Hammeräxte (XHA). Aus Gräbern stammen ferner cca. 30 Keulenköpfe, 300 Stück Spaltindustrie (vorherrschend sind Klingen, einige sind Sichelmesser), ein wahrscheinliches Depot ist der Fund aus Boreč (*Vencl 1967*). Die Beile sind grösstenteils aus kristallinem Schiefer gefertigt, facettierte- und Feuersteinbeile kommen ausnahmsweise vor. Sandsteinschleifsteine (SSt) wurden sowohl in Männer-, als auch in Frauengräber mitgegeben. Beinerne Werkzeuge sind selten. Muschelbroschen (VM), Muschelscheibchen (DM), durchbohrte Tierzähne und ihre Nachahmungen aus Knochen (DZ) und kupferne Verzierungen (Cu) stammen aus Frauengräbern. Beinerne Nadeln (KN) sind selten (7 Stück aus Männerngräbern), ebenso wie Gürtelplatten (GP), die in Böhmen in der grössten Zahl von ganz Europa vorkommen (10 Stück aus 6 Gräbern) — siehe den neuen Fund aus Plotiště n.L., *Vokolek 1981*.

Die übrigen Funde bestehen aus wenigen Zierstücken aus Bernstein und Knochen. Zum Inventar gehörte auch Tierfleisch (Grösstenteils von Haustieren), selten Ockerfarbstoff und Harze.

4. Gräber und Gräberfelder, Bestattungsritus. Bekannt sind bloss einfache Erdgräber (Flachgräber) mit rechteckiger, seltener mit ovaler und ausnahmsweise mit rhomboider Grabgrube. Steinerne Konstruktionen sind selten (Steinkisten, Steinpackungsgräber, Steinrahmengräber), sie sind etwa aus 20 Gräbern ohne gehörige Dokumentation bekannt (*Buchvaldek 1967*, 67). Man wird aber mehr mit Holzkonstruktionen rechnen müssen, deren Überreste erst unlängst festgestellt wurden. Ein indirekter Beweis für ihr Vorkommen sind verschiedene färbige Tonlinsen, die offenbar Spuren der Tondichtung zwischen den Balken — der Dachkonstruktion — sind. Eine ganz neue Erkenntnis ist die Feststellung von Kreisgräben um das Grab (Čachovice, Radovesice; in beiden Fällen kann das Inventar zur FGr II gerechnet werden; unpubliziert).

Die Art der Lagerung und Orientierung der Bestattungen entspricht den Verhältnissen im Saalegebiet. Zu den Haltungstypen A—D (D ist am wenigsten vertreten) muss man den Typus E und K rechnen (letztgenannter Haltungstypus nach *A. Häusler; Abb. 16*). Gräber mit zwei, ausnahmsweise auch mehr Bestattungen gibt es rund 10% von allen Gräbern; vorherrschend sind Gräber mit Bestattungen eines Erwachsenen mit einem Kind, oder zweier Kinder. In Vikletice wurden einige Gräber mit Bestattungen in antipodischer Lage ausgegraben.

Bei den Beigaben weichen die Arten und Zahlen etwas von jenen in Mitteldeutschland ab. Eine Übereinstimmung besteht bei der FGr II, d.h. bei Gräbern mit einem in beiden Bereichen verwandten Inventar. Bei der spezifisch böhmischen SchK (FGr III) haben die Männer oft eine Amphore und einen Becher, eine Hammeraxt, einen Keulekopf, ein Beil. Die Frauen haben durchschnittlich 3 Gefässe; eiförmige Töpfe, Töpfchen N, P finden sich ausschliesslich in Frauengräbern, umgekehrt fehlen in ihnen Becher! Bei dieser Fundgruppe wird also die rituelle Unterscheidung nach dem Geschlecht der Verstorbenen auch durch bestimmte keramische Gattungen unterstrichen (bei der FGr II wird dies bei den Frauen durch bloss zwei Dosen J hervorgehoben). Ein abgeschlossenes Gräberfeld kann eigenständige rituelle Vorschriften gehabt haben. — Auch in Böhmen ist eine Schädeltrepanation belegt (Kněževes, 261/1).

Das Problem der Grösse der Gräberfelder und ihrer Dauer wurde bei den mitteldeutschen Funden eingehend erörtert. Nach Vikletice hatte eine Gräberfeld der FGr III 20—40 Gräber, die in der West-Ost-Längsachse in einer Länge von 100—200 m verteilt sind, wobei zwischen den Gräbern beträchtliche Entfernungen (10—20 m) liegen. Diese Tatsache ist u.a. auch Grund dafür, Grabhügel hier anzunehmen. Die Gräber der FGr II (I) sind manchmal isoliert (oder es geht um eine kleine Gruppe von 2—3 Gräbern), zugleich kommen sie auf jedem grösseren Gräberfeld in der Nähe von Gräbern der FGr III vor. Die Beziehung zwischen den Gräbern der beiden FGr auf ein und demselben Gräberfeld wurde bislang nicht zufriedenstellend gelöst, hier besteht die Gefahr, die

Terrainsituation aufgrund einer hypothetischen Konzeption der Entwicklung der SchK zu interpretieren. Auf grösseren Gräberfeldern kann man auch eine unregelmässige Kumulierung von Männer-, Frauen- und Kindergräbern beobachten. (*Abb. 47*).

Unter dem Gesichtspunkt der sozialen Stellung der Bestatteten kann man nur ganz allgemein eine gewisse Differenzierung in Erwägung ziehen, so ist z.B. das Grab 110/63 eines Mannes mit einem Kind in Vikletice (20 Gefässe, 1 Hammeraxt, ein Keulenkopf) ausserordentlich reich; es möchte sich um den Häuptling einer grösseren Gemeinschaft (eines Stammes?) gehandelt haben, während Männer mit Hammeräxten Oberhäupter grösserer Familien gewesen sein konnten.

5. Siedlungen. Die böhmische SchK hat vorderhand keine direkten Beweise für Siedlungen. Diese negativen Informationen haben jedoch einen gewissen positiven Wert: es ist keine einzige Kulturgrube bekannt, die riesigen Bestattungsareale nehmen oft für die Landwirtschaft geeignete Flächen ein. Die Schnurkeramiker waren wahrscheinlich Bauern und Haustierzüchter und bauten offenbar Behausungen über dem Erboden. Die erwähnten Informationen und Annahmen deuten aber auf eine solche Lebensweise hin, die sich von den vorherigen äneolithischen Kulturen unterschied. Die Grösse und Zahl der vorausgesetzten Gräberfelder (*Buchvaldek 1974*) führt dazu, eine bewegliche Lebensweise in Erwägung zu ziehen, wo Kommunitäten, beispielsweise mit 50 Mitgliedern, auf einem Ort (in einer Siedlung) 20—40 Jahre lang verblieben.

6. Fundgruppen. Gegenüber Mitteldeutschland ist die Grundlage für Festlegung von Fundgruppen etwas einfacher, bei der Beobachtung der räumlichen Beziehungen beschränken wir uns im wesentlichen auf zwei durch die Zahl der Fundorte ziemlich ausgeglichene: *Mittelböhmen* (Abtrennung des östlichen Teiles — der breitere Kolín-Raum ist diskutabel) und *NW—Böhmen.*Die Übersicht über den Inhalt der FGr I— III zeigt die Haupttypen in Kursivschrift gedruckt. Subgruppen sind nicht angeführt, obwohl es für sie Andeutungen gibt. Die geringere Ausdehnung Böhmens bedingte offenbar eine grössere kulturelle Homogenität als im Saalegebiet. — Die Beispiele der Gräber (tschechisch „Příklady hrobových komplexů") beinhalten ihre Auswahl.

Fundgruppe I („gemeineuropäischer Horizont", *Abb. 48*). Keramik : *Amphoren A1a A2*; A3a, A3b, Variante A4 nahestehend A1a (Řeporyje, 21/5). *Becher B1a-d, B1* (unverziert), (B3a-b?, G6?). *Hammeräxte AHA, FHA 1*(?). — Erdgräber, aus den einigen wenigen Gräbern ist die West-Ost-Richtung, auch Ost-West-Richtung bekannt. Haltungstyp A, C, D. Das Kindergrab mit einer Amphore und einem Becher aus Prag-Vinohrady (4/4; A2, B1d) ist einer der wenigen repräsentativen Komplexe mit zwei Gefässen. Verbreitung: auf dem ganzen Territorium, grösser ist die Konzentration vom Hammeräxten AHA in Nordwestböhmen (*Abb. 50*).

Fundgruppe II (*Abb. 48*). Zur Analyse wurden 85 Gräber verwendet. Keramik : *Amphoren A3c, A4, A5, A6, A8*; A9a[1], Teil der Amphoren A7, A13, A15, A12a, grösstenteils unverzierte Amphoren A25b-c, i, k. *Becher B3a-b* (Mehrzahl), *B3r, s, t,* Mehrzahl B3 (unverziert), *B7r, s, t, B8a-b, B8q,r,s,z*[2], *B8* (unverziert); B7f, (B3f ?), Teil der Henkelbecher E1—E2, Zylinderbecher G5, G6, Teil der Schüsseln H2, H3a, H3b, H4, Mehrzahl *der Dosen J.* Die meisten *facettierten Hammeräxte FHA 2,* Teil der Beile BL, Schleifsteine SSt, Mehrzahl der Komplets von Zeirgegenständen aus *Muscheln DM* und *Zähnen DZ, Knochennadeln KN,* Teil der Broschen VM, Kupferschmuck Cu, Knochenperlen. In den Rahmen der FGr reihen wir auch *die Gürtelplatte GP* ein. — Erdgräber, belegt ist auch eine Steinkiste (Budeničky, 28/1) und jüngst ein Kreisgraben. Haltungstyp vorwiegend A, C, weniger B, E. In den Gräbern befanden sich durchschnittlich 1, 5 Gefässe, Hammeräxte in jedem zweiten Männergrab; Dosen J und Schmuck DM, DZ ähnlich in jedem zweiten Frauengrab. Ein Problem bilden die Beiltypen, Vertretung der Becher mit dreifachen Schnurlinien (Motiv f, g). Verbreitung: nach den führenden Inventartypen ist die Frequenz in NW-Böhmen 1,5—3× höher als in Mittelböhmen (*Abb. 50—52*).

Fundgruppe III (*Abb. 49*). Im allgemeinen werden in diese FGr jene keramischen Gattungen und Typen einbezogen, die bisher nicht erwähnt wurden. Es geht um 70—80% des keramischen Fonds aus einigen hundert Gräbern und aus Einzelfunden. *Amphoren A16—A24, unverzierte A25f, g;* Grossteil *der Amphoren A13—A14,* Teil A7, die meisten unverzierten *Amphoren A25a, d, e, h. Becher B3f, i, B4f, B5a, b, e*[1-2]*, f, g, h*[1-3]*; B6f, g, B15a, b,e*[2]*, f, g, h*[2]*, E7—E8*; wenig B3a, b, e[1-3], B8f, g. Alle *Krugtypen C* und *eiförmige Gefässe D. Henkelbecher E3—E6* (event. Teil E1—E2), Grossteil *der Steilhalskrüge F* und *Zylinderbecher G* (ausser G6). *Schüsseln H1—H2, H3b, H4, H5, Töpfchen N, P. Hammeräxte vom böhmischen Typ* (BHA), Minderheit FHA 2—3, alle *Keulenköpfe DK,* die meisten Beile und Dechsel BL1—2, Teil der Schleifsteine SSt. Minderheit des Schmuckes DM, DZ, Teil der Broschen VM, Mehrheit *des Kupferschmukkes Cu.* — Erdgräber, selten mit Steinkonstruktionen (Kolín). Es überwiegt der Haltungstyp C, vertreten sind auch die übrigen mit Ausnahme von K und D. In der Orientierung der Bestattungen gibt es mehrere Abweichungen, und zwar nach SW und NO. In den Gräbern befanden sich durchschnittlich 2, 5 Gefässe, eine Hammeraxt entfällt auf 5—7 Männergräber. Verbreitung: die Funde sind in beiden Hauptgebieten im allgemeinen ausgeglichen, grösser ist die Konzentration der Amphoren A16—A18 (mit glatten Leisten) in Mittelböhmen, umgekehrt vom Typ A19 im Ohřegebiet (*Abb. 53—56*). Anstelle von zahlreichen Beispielen werden im tschechischen Text die wichtigsten Gräberfelder angeführt (bei neuen Ausgrabungen wird auch die diesbezügliche Literatur oder der Leiter der Ausgrabung erwähnt).

7. Beziehungen zwischen den Fundgruppen. Der Vorgang bei der Analyse ist analog wie jener bei der mitteldeutschen SchK. Die einzige verwertbare *Stratigraphie* (Brandýsek, *Kytlicová 1960,* Gräber 75 und 78) beweist die Reihenfolge FGr II (ältere) — FGr III (jüngere), ist aber isoliert.

Facettierte Hammeraxt als chronologisches Kriterium. In Böhmen sind die FHA 2(3) einen nicht grossen, aber sicheren Bestandteil der FGr III, zeitlich parallel mit ihnen sind die Hammeräxte vom böhmischen Typ BHA, was in Vikletice auch im Rahmen einer Gruppe von Gräbern mit der FGr III belegt ist. Das warnt vor einer Überbewertung der typo-chronologischen Analyse.

Kontakte der FGr mit anderen Kulturen. Sie haben grösstenteils typologischen Charakter, die meisten Zusammenhänge bestehen zwischen der FGr III und der Glockenbecherkultur (vgl. *Buchvaldek 1978,* S.49sq.), weniger zwischen der FGr III und der Řivnáč-Kultur, event. der Kultur der Kugelamphoren. Gewisse typologische Bindungen bestehen auch zur südöstlichen Nachbarschaft (älteste Nagyréver Kultur, vgl. *Buchvaldek 1981*) oder zur Protoúněticer Stufe.

Besser lassen sich *die Beziehungen zu den Nachbargruppen der SchK* festsetzen: die FGr I—II hängt eng mit den mitteldeutschen FGr I, IIc, die FGr III mit der SchK in Mähren zusammen.

Radiokarbondaten. Die ersten 4 Daten ermöglichte das Laboratorium in Groningen. Drei Daten (FGr III): 4015—3860 BP, ein Datum (FGr II): 3940 BP. Die Daten sind vorderhand als Orientierungsdaten anzusehen.

Chorologie und Typologie. Die Unterschiede in der Verbreitung, bzw. in der Zahl der Fundgruppen in den beiden Hauptgebie-

ten wurden bereits bei den Charakteristiken der FGr I—III angeführt und können teilweise von den Karten abgelesen werden. Der Autor ist der Ansicht, dass die typologische Entwicklung der Keramik im wesentlichen im Rahmen einer jeden FGr abgeschlossen war, einige Typen waren durchgängig (z.B. B3a-b, A7). Gegenüber Mitteldeutschland hat die böhmische FGr III eine ziemlich abweichende Entwicklungstendenz: zur nüchternen Verzierung (bei den Amphoren reichliche Verwendung glatter und gekerbter Leisten, Vergrössserung der Abmessungen; bei den Bechern endet die Entwicklung des Ornaments mit dreifachen Schnurabdrücken) bis zum Fehlen der Verzierung, andererseits zu einer Vermehrung der keramischen Gattungen. Wichtigstes Problem ist die Entstehung der FGr III. Ihre typologischen Beziehungen zur FGr II sind geringer als zur FGr I (metopenartige Verzierung an den Amphoren), zur Řivnáčkultur gleichfalls gering. Die meisten Beziehungen bestehen zur SchK in Mähren. Direkte Beweise für ein Übergreifen der Schnurkeramiker aus Mähren gibt es fast nicht (Mlékosrby bei Nový Bydžov, 97/1), allerdings archäologisch gesehen. — Als bedeutsam sind jene Gräber anzusehen, in denen gemeinsam Elemente der FGr II und III vertreten sind. Der Autor wertet sie als Beweis für wechselseitige Kontakte, nicht als typologische „Übergangsgräber" (Vikletice, Gräber 5/63, 176/63, 41/64, 62/64, 16/65; Stehelčeves, 27/1; Bohušovice, 191/1; Praha-Bubeneč, 8/22). Wenn dies der Fall war, konnten die Gräber mit der FGr II auf den Gräberfeldern mit der FGr III in deren Rahmen gehören. Die FGr III konnte verhältnismässig bald entstanden sein, wenn wir dazu ihre typologischen Beziehungen zur FGr I in Erinnerung bringen.

8. Schlussfolgerungen. Die erste Entwicklungsetappe der SchK war mit der Verbreitung der FGr I aus Mitteldeutschland verknüpft, und zwar im Laufe der Řivnáč-Kultur, als in dieser bereits die Elemente der Kugelamphorenkultur absorbiert waren (der Autor akzeptiert die relativ-chronologische Konzeption von *E. Pleslová-Štiková, 1976*). Nach dieser kurzen Etappe traf eine zweite Welle von Ankömmlingen vom Nordwesten her ein (event. aus dem Maingebiet ?), aus dem Milieu der mitteldeutschen Subgruppe IIc, die in Böhmen die FGr II (2. Etappe) produzierten und auch noch andere kleinere Gruppen mitrissen, die bald untergingen (ihre archäologische Reflexion kann z.B. in A4, A9a[1], A15 erblickt werden). Zentrum der Entwicklung war damals NW-Böhmen, damals ging die Řivnáč-Kultur unter, und es entstand in Mittelböhmen die formal am meisten von der mährischen SchK beeinflusste FGr III. Die Schnurkeramiker, die die FGr III produzierten, hatten wahrscheinlich eine heterogene Herkunft, waren Erben der Schöpfer der FGr I—II, aber dazu gehörten auch die Schnurkeramiker aus Mähren und die ehemaligen Schöpfer der Řivnáč-Kultur (hauptsächlich Frauen?, vgl. das Fehlen von Bechern in der Frauengräbern der FGr III).

Im Laufe der Entwicklung der FGr III, die allmählich in Böhmen vorherrschte (3. Etappe), drang vom Südosten das Volk mit der Glockenbecherkultur nach Böhmen vor. Die archäologischen Kontakte mit der frühen Únětícer Kultur sind nicht zahlreich, mehr Andeutungen für Beziehungen vermittelt die Anthropologie.

D. Die Schnurkeramik in Mähren. Diese Gruppe nimmt eine Schlüsselstellung für das Studium der Beziehungen der mitteleuropäischen SchK zum Südosten (Karpatenbecken) ein. Sie teilt das Geschick einer sehr unbekannten Gruppe (vgl. *Müller-Karpe 1974,* 231), da die diesbezüblichen Funde in weniger zugänglichen Zeitschriften publiziert sind. Auch in der Zeit nach dem Zweiten Weltkrieg kam es hier nicht zu grösseren Entdeckungen wie in Böhmen. Der Katalog der Funde und deren Analyse wird von *L. Šebela* vorbereitet, der in deutscher Sprache wenigstens die grundlegenden Informationen veröffentlichte (*1981a*). Von diesem Autor wurden einige Angaben übernommen und Unterlagenkarten angefertigt. Die Analyse geht jedoch von den publizierten Objekten aus, die Statistik der wichtigsten keramischen Gattungen unterscheidet sich demnach von den Angaben bei L. Šebela.

1. Quellen und grundlegende Quellenliteratur. Die Gesamtzahl der Gräber verschiedener Qualität beträgt etwa 220—240 aus 95 Fundorten (einschliesslich eines Fundortes in der Slowakei-Skalica, Nr. 95, *Abb. 58*). Die zusammenhängend besiedelte Fläche hat eine Ausdehnung von etwa 3 200 km^2, es handelt sich also um 3 Fundorte/100 km^2. Den keramischen Bestand bilden fast 500 Stück Gefässe, von den mehr als 100 Hammeräxten stammen 30 Stück aus Gräbern, das übrige Inventar ist nach den Grabfunden nicht so zahlreich.

Die Gräber und Gräberfelder haben eine besondere Verbreitung: sie liegen im alten neolithischen Gebiet mit einer wichtigen Abweichung, sie sind nicht aus SW—Mähren, d.h. westlich vom Unterlauf des Flusses Svratka, bekannt. Östlich vom Fluss Morava gibt es einige Fundorte mit der epischnurkeremischen Kultur Chłopice-Veselé (diese wird hier nicht gesondert behandelt, vgl. *Budinský-Krička 1965* und *Šebela 1981a,* Fussnote 3). Die Gräber liegen selten höher als in 300 m Seehöhe, in einigen Gebieten haben sich Hügelgräberfelder erhalten (*Šebela 1981a,* Abb. 1).

2. Grundriss der Forschung. Das Studium der SchK war mit *I. L. Červinka* verknüpft (*1908* u.a. Arbeiten), hervorragende Wahrnehmungen veröffentlichte *J. Böhm* (*1928,* Analyse der Dřevohosticer Krüge), die Forschung bis zum Zweiten Weltkrieg wurde von *F. Kalousek* zusammengefasst und einer neuen Analyse unterzogen (*1945* — Manuskript), der aber nur eine Teilproblematik publizierte (*1947*). Die mährischen Funde streifte später auch der Autor (*1966,* siehe auch *1978* und *1981a*). Den schon lange vermuteten Beziehungen zum Südosten widmete *J. Ondráček* eine spezielle Studien (*1965;* s. auch 1966), wobei er neue ungarische Studien mehr verwerten konnte (*I. Bóna, N. Kalicz*). Diese Beziehungen betonte auch *J. Vladár* (*1966*). Zur anthropologischen Problematik äusserte sich u.a. eingehender *T. Dacík* (*1982* samt einer Bibliographie).

3. Typengliederung. Sie erfolgt nur zur Orientierung, da sie von einer kleineren, dem Autor zugänglichen Basis ausgeht (cca. 120 Gräber und nicht viele Einzelfunde aus 83 Fundorten). Obwohl die böhmische lokale Fundgruppe (FGr III) mit der mährischen verwandt ist, gibt es zwischen ihnen auch Unterschiede, so dass die Symbole nur verwandte Arten und Typen des Grabinventars ausdrücken. Bei Hinweisen auf Grabkomplexe wird gewöhnlich die ursprüngliche Literatur angeführt.

Der Autor ist der Ansicht, dass der verwertete Komplex von 375 Gefässen alle grundlegenden keramischen Arten und Typen repräsentiert (siehe *Abb. 59—60*). Die *Abb. 59* umfasst 353 der Gattung nach bestimmbare Gefässe. Die Zahl der Amphoren (fast 80% unverziert!) ist niedrig, erhöht sich auch nicht durch die Beiziehung der amphorenartigen Krüge A/C, die die Amphoren oft in den Gräbern vertraten. Ähnlich liegen die Dinge bei den Bechern B (grösstenteils mit S-förmiger Profilierung und einfachen Schnurabdrücken), die später von den Steilhalskrügen F vertreten wurden. Gross ist die Frequenz der krugartigen Formen C, N, der eiförmigen Gefässe D und der Schüsseln H. Die Amphoren und Becher erreichen zusammen nicht einmal 30% aller Gefässe! Sofern bei den Typen Abmessungen angeführt sind, dann in folgender Reihenfolge: Minimal-, Maximalhöhe, Median. Der Steilhalskrug F1 („Letonicer Typ") ähnelt zwar dem böhmischen Typ E6, hat aber eine andere Genesis, und zwar aus F2, aus dem sog. „Nagyréver Krug vom

balkanischen Typ" (*Buchvaldek 1978,* Abb. 8:1, 4), der in der Somogyvár-Vinkovci-Kultur und in anderen zeitlich parallelen Kulturen üblich ist (paradox ist, dass er fast nicht in der Nagyréver-Kultur vorkommt). Der Steilhalskrug F3 (= „Nagyréver Krug vom Typ Ökörhalom B", siehe *Buchvaldek 1978,* Abb. 8:2,3) aus zwei bis drei Gräbern (Hoštice-Heroltice, Tvarožná) ermöglicht eine teilweise Synchronisierung mit der älteren Nagyréver Kultur in Ungarn.

Die Hammeräxte können in 3—4 ausgeprägtere Typen eingeteilt werden, ein Problem bilden die mehr als 200 Stück OHA, denn sie müssen im Hinblick auf ihre einfache Form nicht immer der SchK angehören. *L. Šebela* gelang es, in den Sammlungen einige Stück Hammeräxte vom A-Typ (AHA) auszusortieren, von den 70 Stück facettierten HA stammen 6—7 Stück aus Gräbern. Von den 40 Stück HA vom schlesischen Typ (SHA — „Zobtenhammeraxt") stammen etwa 8—9 Stück aus Gräbern (einschliesslich der MHA — Bezuchov-Variante). Abgesehen von Beilen aus heimischen Rohstoffen sind einige Feuersteinbeile aus Gräbern bekannt. Gängig ist die Spaltindustrie, bekannt sind einige Knochenmeissel, Feuersteinpfeilspitzen sind ausnahmsweise vorkommend, ebenso wie Verzierungen aus durchbohrten Zähnen DZ und aus Muscheln (DM, VM). Umgekehrt sind Eberhauer belegt, verhältnismässig häufig ist Kupferschmuck.

4. Gräber und Bestattungsritus. Bekannt sind einfache Erdgräber, die Verstorbenen sind ähnlich wie in Böhmen gebettet, aber häufiger ist die Orientierung SSW (SW) — NNO (NO), es gibt verschwindend wenige Angaben über die Totenhaltung. In den Gräbern befinden sich durchschnittlich 3 Gefässe (in Letonice, *Chleborád 1934,* 23 sqq., befanden sich 21 Gefässe!), man kann aber nicht sagen, dass irgendeine keramische Gattung für Frauen oder Männer spezifisch wäre (bei den Männern ist aber der Becher B häufiger). Lehrreich sind die Hügelgräberfelder in Ostmähren, wo z.B. 12 Grabhügel in einer Länge von etwa 150 m verteilt sind.

5. Siedlungen. Positive Belege gibt es keine, das Fehlen von Kulturgruben deutet auf eine spezifische Wirtschaftsweise hin.

6. Fundgruppen (Abb. 61). Die Fundgruppe I ist ziemlich hypothetisch (AHA, Becher B1a), aber aufgrund der statistischen Verhältnisse in Böhmen kann keine grössere Zahl von Funden erwartet werden. *Die Fundgruppe II* ist gleichfalls schwach vertreten (es geht eher um Funde in der Tradition der FGr I, II, wie wir sie aus Böhmen kennen; vgl. *Šebela 1976* mit allzu schematischen Zeichnungen), zu ihr gehören wahrscheinlich auch einige akeramische Gräber mit facettierten Hammeräxten (siehe „Příklady . . ." im tschechischen Text). — *Die Fundgruppe III* beinhaltet rund 80% aller Funde, vom Standpunkt der Keramik handelt es sich um lokale mährische Gattungen und Typen, belegt sind aber auch facettierte Hammeräxte neben anderen Typen. Der Autor erwägt die Möglichkeit, eine *Subgruppe IIIa* (mit einem Krug vom „Dřevohosticer Typ" mit Andeutungen von Kontakten mit der Jevišovice-Kultur — etwas älter?) und *IIIb* (Gräber vom Typ Krumvíř-Mouchnice, *Abb. 61*) abzutrennen; in der letztgenannten Gruppe besteht ein markanter Zusammenhang mit der südöstlichen Nachbarschaft, mit den Kulturen Kosihy-Čaka/Makó (vgl. *Medunová-Benešová 1981, Ruttkay 1983*), Somogyvár (*Ecsedy 1978* u.a.), bzw. mit der Csepel-Gruppe der Glockenbecherkultur (*Kalicz-Schreiber 1976*). Die kartographischen Feststellungen (*Abb. 62—64*) verweisen auf ein kleineres Übergewicht der FGr I—II in den nördlichen Regionen, bei der FGr III ist es umgekehrt.

7. Schlussfolgerungen. Die Anfänge der SchK in Mähren sind mit der FGr I verknüpft, die sich zusammen mit ihren Gestaltern aus Böhmen (teilweise aus Südpolen?) hierher verbreitete. Bald folgte ihr eine sehr schwache zweite Welle mit der FGr II, wobei einige Funde eher an die FGr I anknüpfen. Die lokale SchK in Mähren entstand durch Übernahme neuer Formen aus der südöstlichen Nachbarschaft. Bei der FGr IIIa sind Zusammenhänge mit der Jevišovice-Kultur (Verzierung) und vielleicht durch deren Vermittlung mit der jüngeren Vučedol-Kultur (insbesondere Laibacher Moor) nachweisbar. Die FGr IIIb entstand durch Übernahme progressiver Formen aus der Kultur Kosihy-Čaka/Makó und anderen verwandten Kulturen. Das Verhältnis zur Glockenbecherkultur, die in Niederösterreich die Kulturen Mödling-Zöbing und Kosihy-Čaka/Makó überlagerte und nach Norden vordrang, ist nicht ausreichend klar. Der Kontakt der SchK mit der Protoúněticer Kultur ist durch nicht viele Indizien und hypothetisch durch die Anthropologie belegt (leider fehlen für sicherere anthropologische Schlussfolgerungen Analysen aus der südöstlichen Nachbarschaft).

III. Zusammenfassende Schlussfolgerungen. Da der Autor als zweiten Teil der hier unterbreiteten Arbeit eine Analyse der SchK in Südwestdeutschland, in Österreich, in Schlesien und in Kleinpolen vorbereitet, beschliesst er die vorherigen Kapitel nicht mit einer grossen komparativen Analyse. Er wiederholt nicht die partiellen Schlussfolgerungen, sondern unterbreitet eine Gesamthypothese für die Entwicklung, die eine der Interpretationsmöglichkeiten ist. Diese Hypothese enthält nicht das Problem der Entstehung und Herkunft der SchK, die nach Ansicht des Autors an die FGr I gebunden ist („gemeineuropäischer Horizont"; diesbezüglich bereitet der Autor eine spezielle Studie vor, *Buchvaldek, v přípr.*).

Es muss neuerlich auf einige Tatsachen und methodische Einstellungen hingewiesen werden, auf die sich die Gesamthypothese stützt oder die sie berücksichtigt: es geht vor allem um eine gewisse Ungleichmässigkeit der Quellenbasis (Mähren!), auch wenn die studierten Gruppen über verhältnismässig zahlreiche Funde verfügen und in dieser Hinsicht vergleichbar sind. Unter dem Aspekt des Begriffs der archäologischen Kultur wird wiederum die Voraussetzung ihrer Struktur erwähnt, die eine gewisse Zeit hindurch entstehen musste; wichtig ist auch die daran anknüpfende Voraussetzung von der Kontinuität einiger Elemente dieser Kultur, wenn in ihr Veränderungen im Rahmen ein und derselben Bevölkerung verliefen. Als konservativstes Element wird der Bestattungsritus angesehen, die Schaffung von Keramik war offenbar mit kleineren Gemeinschaften verbunden, wenngleich sie auch einer bestimmten Tradition unterlag, über deren Bedeutung nichts bekannt ist. Die Voraussetzung der Bewegungen der Kommunitäten nimmt ihren Ausgang vom Studium der Gräberfelder (nicht nur jener der SchK), das den Bestand von Siedlungen für einige wenige Jahrzehnte zulässt.

1. Die primäre Verbreitung der SchK in den studierten Gebieten stand in Verbindung mit der FGr I, deren Träger vom Norden zunächst in das untere Saalegebiet (in der Zeit der Bernburger und der Kugelamphorenkultur) eindrangen. Ein Teil von ihnen rückte dann nach Böhmen vor (in der Zeit der Řivnáč-Kultur), während die menschenleere Oberlausitz von einer selbständigen Strömung gleichfalls vom Norden her besetzt worden sein konnte. Dasselbe kann von Mähren gesagt werden, aber seine spätere Angliederung an Böhmen spricht doch eher zugunsten dieses Gebietes als Ausgangsgebiet. Die Infiltration nach Mähren (in der Zeit der Jevišovice-Kultur) war nicht so erforderlich stark, dass sich die Schnurkeramiker südwestlich vom Fluss Svratka, südlich vom Fluss

Dyje (Thaya) und südöstlich vom Fluss Morava (March) hätten festsetzen können.

2. Die anthropologischen Analysen deuten darauf hin, dass für diesen primären Zustrom teilweise eine neue Population (mit paläoeuropiden, cromagnoiden Merkmalen) charakteristisch war.

3. Wahrscheinlich begann ein Teil der Schnurkeramiker mit der FGr I alsbald lokale Keramik zu produzieren (FGr III), besonders in der Oberlausitz, in Mähren und auch in Böhmen. Ihre Produktion war aber typologisch (teilweise auch technologisch) durch verschiedene Faktoren bedingt: durch eigene schöpferische Bestrebungen, durch die Übernahme von der heimischen Besiedlung oder aus der Nachbarschaft. Wahrscheinlich wurden von Ankömmlingen sehr bald vom heimischen Milieu auch Elemente der Grabkonstruktionen übernommen (Mitteldeutschland — Steinkisten u.a.). Grösstes Problem ist die Bestimmung des Geschickes der „heimischen" Bevölkerung, von der es keine Beweise über ihren Exodus gibt.

4. In Mitteldeutschland entwickelte der grössere Teil der Ankömmlinge seine Kultur in eigenen Traditionen (FGr II), wobei es zu den ersten Differenzierungsprozessen kam, die sich nicht nur in der Keramik, sondern auch teilweise in einer Lokalisierung der Entwicklung niederschlugen (Subgruppen der FGr II, besonders FGr IId, e). Eine offenbar grössere Stärkung für die Schnurkeramiker bedeutete eine neue Infiltration verwandter Stämme vom Westen (Nordwesten) her, deren archäologisches Merkmal der Fischgrätenbecher ist. Ihre Verbindung hatte wahrscheinlich vor allem die Entstehung der Subgruppe IIc zur Folge. Ein Teil der Schöpfer dieser Subgruppe wanderte — vielleicht wegen der allgemeinen immer stärker werdenden Bevölkerungsdichte in Mitteldeutschland — nach Böhmen ab, wo er die schnurkeramische Besiedlung vermehrte, während ein weiterer kleinerer Teil von ihnen bis nach Mähren gelangte (dort lässt sich allerdings in einigen Fällen schwerlich unterscheiden, ob die spärlichen Funde der FGr II eine Fortsetzung der FGr I darstellen oder die Folge eines neuen Eingreifens vom Nordwesten aus Böhmen sind). Im Zusammenhang damit ist die Herkunft und Entstehung der facettierten Hammeraxt nicht ausreichend gelöst, obwohl keine Zweifel bestehen, dass Mitteldeutschland das Hauptgebiet ihrer Produktion war.

5. Ebenso wie sich eine ganz neue keramische Produktion entwickelte (FGr III in allen Gebieten mit verschiedenen Subgruppen), verfiel nach und nach die Produktion der traditionellen Keramik der FGr II. Die Schöpfer der FGr II beteiligten sich an den neuen Formen und an der Verzierung der FGr III teilweise oder übernahmen sie (Mitteldeutschland, Böhmen), produzierten aber in den peripheren Regionen (Thüringen) noch lange die „ältere" Keramik.

6. Nur in einigen Fällen kann man die Inspirationsquellen für die FGr III (spezifisch lokale Keramik) näher bestimmen, so war dies z.B. für die FGr IIIa (nördliche Mansfelder Subgruppe) das vorherige Milieu der Bernburger Kultur (unter Beteiligung der Bernburger Leute?), die FGr IIId in Mitteldeutschland entwickelte sich umgekehrt aus der vorherigen FGr IId (Sequenz verschiedener Typen der Amphore „Schraplau"), für die mährische FGr III war die „fremde" Nachbarkultur Kosihy-Čaka/Makó, bzw. Somogyvár, entscheidend, für die böhmische FGr III das Wirken (teilweise die Infiltration) der „Schwester SchK" mit der Fgr III aus Mähren. Andernorts versuchte der Autor — *Buchvaldek 1978* — aufzuzeigen, dass die Übernahme progressiven keramischen Schaffens dort intensiv war, wo die Geberseite weder ökonomisch, noch sonstwie die Empfängerseite bedrohte.

7. Ständig problematisch ist die Beziehung der SchK zur Glockenbecherkultur, und zwar in allen wichtigen Gebieten (mit Ausnahme der Oberlausitz). Die Glockenbecherleute drangen zunächst aus Niederösterreich nach Südmähren vor (in diesen beiden Gebieten entstand gewissermassen ihr Zentrum), dann später nach Norden und weiter ins Oberweichselgebiet (nach Schlesien) und nach Böhmen. Dazu kam es offensichtlich in der Zeit der Entwickelten FGr III, bzw. an ihrem Ende.

8. Die nicht allzu zahlreichen Indizien deuten (abgesehen von anthropologischen Analysen) darauf hin, dass die SchK die älteste Únětice Kultur (Protoúnětice Phase) noch erleben und sich an ihrer Entwicklung beteiligen konnte. Diese Frage erfordert noch neue Analysen.

Die Gesamthypothese (vgl. *Abb. 65*), die in ihrem Wesen nicht neu ist, will durch ihre auf eine eingehendere typologische, kartographische und statistische Analyse gestützte grössere Konkretheit auch auf den problematischen Charakter einiger traditioneller Betrachtungsweisen der Entwicklung der archäologischen Kultur hinweisen (angestrengte Suche nach streng voneinander getrennten Entwicklungsstufen, Generalisierung der Entwicklung eines Gebietes in grösseren Räumen, Unterschätzung der Ungleichmässigkeit der Quellenbasis, Überschätzung der allgemeinen Erkenntnisse hinsichtlich der Landwirtschaft bei der SchK und Unterschätzung archäologischer Tatsachen über die Lebensweise u.a.). Andererseits erweist die Hypothese die Richtigkeit einiger älterer, wenngleich theoretisch wenig untermauerter partieller Wahrnehmungen und Ansichten bezüglich der Herkunft und Entwicklung der Kultur. Die oft auch in der Ethnographie geschulte ältere Forschergeneration stand aber einer historischen Interpretation recht nahe.

Deutsch von A. Hubala

Seznamy nalezišť

Seznam č. 1 (mapa A a část mapy B *obr. 4—7*). Naleziště šňůrové keramiky ve středním Německu podle čísel (*část a*) a podle abecedy (*část b*). Šňůrová keramika v Horní Lužici a v části Braniborska (část mapy B) má zvláštní číslování, viz seznam č. 2. Nálezy šňůrové keramiky nebo kultury jednotlivých hrobů (trojúhelníky) severně od ředy Bode a řeky Sály mají očíslována naleziště podle *H. Behrense 1969*, 97 an.

Část a): seznam podle čísel (snahou bylo očíslovat naleziště v postupných pásech od západu k východu, a to podle okresů, uvnitř okresů byla řazena a číslována naleziště převážně podle abecedy).

Kr. Wernigerode
1 Derenburg
Kr. Halberstadt
2 Aspenstedt
3 Dardesheim
4 Deersheim
5 Emersleben
6 Halberstadt
7 Harlsleben
8 Hessen
9 Huy-Neinstedt
10 Mahndorf
11 Osterwieck
12 Rodersdorf
13 Schwanebeck
14 Wehrstedt
Kr. Oschersleben
15 Gröningen
16 Kloster Gröningen
17 Wulferstedt
Kr. Wanzleben
18 Hadmersleben
Kr. Stassfurt
19 Bleckendorf
20 Egeln
21 Förderstedt
22 Gross Börnecke
23 Güsten
24 Hecklingen
25 Leopoldshall
26 Löbnitz
27 Löderburg
28 Neundorf
29 Osmarsleben
30 Rathmannsdorf
31 Schneidlingen
32 Stassfurt
33 Tarthun
34 Unseburg
35 Warmsdorf
36 Westeregeln
Kr. Schönebeck
37 Brumby
38 Calbe
39 Glöthe
40 Kleinmühlingen
41 Schwarz
Kr. Zerbst
42 Zerbst
Kr. Rosslau
43 Klieken
44 Rietzmeck
Kr. Quedlinburg
45 Ditfurt
46 Quedlinburg
47 Thale
48 Weddersleben
49 Westerhausen
Kr. Aschersleben
50 Aschersleben
51 Cochstedt
52 Ermsleben
53 Friedrichsaue
54 Gatersleben
55 Hausneindorf
56 Heteborn
57 Hoym
58 Königsaue
59 Meisdorf
60 Nachterstedt
61 Radisleben
62 Reinstedt
63 Schadeleben
64 Sinsleben
65 Westdorf
66 Winningen
Kr. Hettstedt
67 Adendorf
68 Arnstedt
69 Burgörner
70 Friedeburg
71 Gerbstedt
72 Helmsdorf
73 Hettstedt
74 Lochwitz
75 Oberwiederstedt
76 Pfeifhausen
77 Quenstedt
78 Thaldorf
79 Welbsleben
80 Zabenstedt
Kr. Bernburg
81 Aderstedt
82 Alsleben
83 Baalberge
84 Bebitz
85 Belleben
86 Bernburg
87 Borgesdorf
88 Cörmigk
89 Gerlebogk
90 Grimschleben
91 Grosswirschleben
92 Ilbersdorf
93 Kleinpoley
94 Könnern
95 Latdorf
96 Nienburg
97 Sieglitz
98 Strenznaundorf
99 Trebnitz
100 Weddegast
Kr. Köthen
101 Bobbe
102 Cosa
103 Dohndorf
104 Drosa
105 Edderitz
106 Elsnigk
107 Gröbzig
108 Grossbadegast
109 Grossweissandt
110 Hohsdorf
111 Kleinbadegast
112 Kleinpaschleben
113 Kleinweissandt
114 Kleinzerbst
115 Klietzen
116 Köthen
117 Libehna
118 Micheln
119 Osternienburg
120 Piethen
121 Radegast
122 Schortewitz
123 Trebbichau
124 Wieskau
125 Wulfen
126 Zehbitz
127 Zehringen
128 Ziebigk
Kr. Dessau
129 Dessau
130 Kochstedt
131 Mosigkau
Kr. Bitterfeld
132 Bitterfeld
133 Greppin
134 Holzweissig
135 Löbersdorf
136 Mühlbeck
137 Rieda
138 Salzfurtkapelle
139 Sandersdorf
140 Schlaitz
141 Zörbig

142 Zscherne
Kr. Gräfenhainichen
143 Grossmöhlau
144 Mescheide
145 Oranienbaum
Kr. Wittenberg
146 Dorna
Kr. Nordhausen
147 Auleben
148 Nohra
149 Nordhausen
150 Uthleben
Kr. Sondershausen
151 Allmenhäusen
152 Bliederstedt
153 Ebeleben
154 Feldengel
155 Freienbessingen
156 Greusen
157 Grossenehrich
158 Hachelbich
159 Hohenebra
160 Jecha
161 Niederbösa
162 Niederspier
163 Niedertopfstedt
164 Numburg
165 Oberbösa
Kr. Sangerhausen
166 Allstedt
167 Allstedt-Staatsforst
168 Berga
169 Brücken
170 Edersleben
171 Einsdorf
172 Emseloh
173 Hohlstedt
174 Meuserlengefeld
175 Mittelhausen
176 Niederröblingen
177 Nienstedt
178 Oberröblingen
179 Riestedt
180 Riethnordhausen
181 Rossla
182 Sangerhausen
183 Sittendorf
184 Thürungen
185 Winkel
Kr. Artern
186 Artern
187 Bad Frankenhausen
188 Bilzingsleben
189 Bottendorf
190 Esperstedt
191 Gehofen
192 Heldrungen
193 Heygendorf
194 Kachstedt
195 Kalbsrieth
196 Oldisleben
197 Rossleben
198 Sachsenburg
199 Schaafsdorf
200 Schönewerda
201 Steinthaleben
202 Voigstedt
Kr. Eisleben
203 Aseleben
204 Augsdorf
205 Bösenburg
206 Burgsdorf
207 Dederstedt
208 Eisleben
209 Erdeborn
210 Hedersleben
211 Helbra
212 Helfta
213 Neehausen
214 Oberrissdorf
215 Polleben
216 Röblingen am See
217 Seeburg
218 Siersleben
219 Stedten
220 Unterrissdorf
221 Volkmaritz
222 Volkstedt
223 Wansleben am See
224 Wormsleben
Kr. Querfurt
225 Alberstedt
226 Asendorf
227 Bergfarnstedt
228 Dornstedt
229 Gatterstädt
230 Grossosterhausen
231 Kuckenburg
232 Lodersleben
233 Niedereichstädt
234 Niederschmon
235 Oberesperstedt
236 Oberfarnstädt
237 Obhausen
238 Querfurt
239 Rothenschirmbach
240 Schafsee
241 Schraplau
242 Sittichenbach
243 Unteresperstedt
244 Ziegelroda
Saalkr. (+ Stadtkr. Halle/Saale)
245 Angersdorf
246 Beidersee
247 Bennstedt
248 Brachwitz
249 Dalena
250 Dieskau
251 Dölbau
252 Dollnitz
253 Domnitz
254 Gimritz
255 Gorsleben
256 Gütz
257 Gutenberg
258 Halle (+ Trotha)
259 Halle-Ammendorf
260 Halle-Ammendorf / Bessen
261 Halle-Ammendorf / Osendorf
262 Halle-Ammendorf / Radewell
263 Halle-Bölberg
264 Halle-Bruckdorf
265 Halle-Diemitz
266 Halle-Dölau (+ Dölauer Heide)
267 Halle-Kröllwitz
268 Hale-Giebichenstein
269 Halle-Lettin
270 Halle-Mötzlich
271 Halle-Neustadt
272 Halle-Nietleben / Granau
273 Halle-Reideburg
274 Hohen
275 Hohenthurm
276 Krimpe
277 Krosigk
278 Landsberg
279 Lettewitz
280 Lieskau
281 Morl
282 Nauendorf
283 Naundorf (b. Beesenstedt)
284 Naundorf (b. Dölbau)
285 Neutz
286 Niemberg
287 Osmünde
288 Ostrau
289 Peissen
290 Petersberg
291 Raunitz
292 Reinsdorf
293 Rothenburg
294 Salzmünde
295 Schiepzig
296 Sietzsch
297
298 Steuden
299 Teicha
300 Trebitz
301 Wallwitz
302 Wettin
303 Zappendorf
304 Zscherben
305 Zwebendorf
Kr. Merseburg
306 Atzendorf
307 Bad Dürrenberg
308 Balditz
309 Bedra
310 Benndorf
311 Blösien
312 Braunsdorf
313 Bündorf

314 Daspig
315 Dölkau
316 Ermlitz
317 Frankleben
318 Friedensdorf
319 Geusa
320 Goddula
321 Göhlitzsch
322 Göhren
323 Grosskayna
324 Gröst
325 Günthersdorf
326 Kämmeritz
327 Keuschberg
328 Knapendorf
329 Körbisdorf
330 Kötzschen
331 Korbetha
332 Krumpa
333 Leiha
334 Leuna
335 Lützkendorf
336 Masslau
337 Merseburg
338 Milzau
339 Möckerling
340 Möritzsch
341 Mücheln
342 Nempitz
343 Neumark
344 Oberbeuna
345 Oberkriegstedt
346 Oberwünsch
347 Porbitz-Popitz
348 Pritschöna
349 Reipisch
350 Rossbach
351 Rössen
352 Runstedt
353 Schaftstädt
354 Schkopau
355 Schotterey
356 St. Micheln
357 Stöbnitz
358 Tollwitz
359 Trebnitz
360 Wallendorf
361 Wernsdorf
362 Zöschen
363 Zorbau
364 Zützschdorf
Kr. Weissenfels
365 Burgwerben
366 Gostau
367 Gröbitz
368 Kleinkorbetha
369 Kriechau
370 Langendorf
371 Leissling
372 Lösau
373 Lützen
374 Markröhlitz
375 Meuchen
376 Plotha
377 Poserna
378 Reichardtwerben
379 Rippach
380 Schkortleben
381 Tagewerben
382 Uichteritz
383 Weissenfels
384 Wiedebach (Kösslitz)
Kr. Delitzsch
385 Benndorf
385a Delitzsch
386 Hayna
387 Paupitzsch
388 Storkwitz
389 Zschernitz
Kr. Leipzig
390 Altranstädt
391 Altscherbitz
392 Breitenfeld
393 Cröbern
394 Dölzig
395 Eythra b. Zwenkau
396 Gaschwitz
397 Göltzschen
398 Gottscheina
399 Grossdalzig
400 Grosslehna
401 Grossmiltitz
402 Gundorf
403 Hänichen
404 Harth b. Zwenkau
405 Knautmanndorf
406 Leipzig
407 Leipzig-Connewitz
408 Leipzig-Grosszschocher
409 Leipzig-Lindenau
410 Leipzig-Sellerhausen
411 Leipzig-Stünz
412 Liebertwolkwitz
413 Magdeborn
414 Markkleberg-Ost
415 Markkleberg-West
416 Markranstädt
417 Miltitz
418 Papitz
419 Plaussig
420 Quesitz
421 Räpitz
421a Rückmarsdorf
422 Schkeuditz
422a Werben
423 Zehmen (b. Grossdeuben)
424 Zwenkau
Kr. Eilenburg
425 Bad Düben
426 Doberschütz
Kr. Wurzen
427 Deuben
Kr. Torgau
428 Beilrode
429 Langenreichenbach
430 Zwenthau
Kr. Herzberg
431 Rehfeld
432 Schlieben
433 Uebigau
Kr. Bad Liebenwerda
434 Prieschka
Kr. Oschatz
435 Casabra
436 Bornitz
437 Gaunitz
438 Hohenwussen
439 Kreina
440 Leuben
441 Reppen
442 Strocken
443 Wermsdorfer Wald
Kr. Riesa
444 Dösitz
445 Glaubitz
446 Gohlis
447 Gröba
448 Langenberg
449 Nünchritz
450 Paussnitz
451 Plotitz
452 Sageritz
453 Stauchitz
454 Wülknitz
455 Zeithain
Kr. Grossenhain
456 Kmehlen
457 Kleinthiemig
458 Lenz
459 Stauda
Kr. Mühlhausen
460 Grossengottern
461 Grossgrabe
462 Heroldishausen
463 Niederorla
464 Oesterkörner
Kr. Langensalza
465 Gräfentonna
Kr. Gotha
466 Brüheim
467 Friemar
468 Fröttstädt
469 Gotha
470 Gotha-Siebleben
471 Grabsleben
472 Günthersleben
473 Hörselgau
474 Molschleben
475 Pferdingsleben
476 Remstädt
477 Seebergen
478 Schwabhausen
479 Sonneborn
480 Tüttleben
481 Uelleben
482 Wandersleben
483 Wangenheim
484 Warza

485 Wechmar
486 Westhausen
Kr. Arnstadt
487 Rudisleben
Kr. Sömmerda
488 Altenbeichlingen
489 Backleben
490 Battgendorf
491 Beichlingen
492 Buttstädt
493 Ellersleben
494 Essleben
495 Frohndorf
496 Frömmstedt
497 Gangloffsömmern
498 Grossbrembach
499 Grossneuhausen
500 Hardisleben
501 Kölleda
502 Lützensömmern
503 Orbersleben
504 Ostramondra
505 Rastenberg
506 Schillingstedt
507 Schönstedt
508 Sömmerda
509 Stödten (b. Kölleda)
510 Vogelsberg
511 Weissensee
512 Günstedt
513 Kleinneuhausen
514 Orlishausen
Kr. Nebra
515 Allerstedt
516 Balgstädt
517 Branderoda
518 Burgscheidungen
519 Dorndorf
520 Freyburg
521 Gleina
522 Golzen
523 Karsdorf
524 Kirscheidungen
525 Klein Wangen
526 Memleben
527 Nissmitz
528 Reinsdorf
529 Tröbsdorf
530 Weischütz
531 Wendelstein
532
533 Wohlmirstedt
534 Zeuchfeld
535 Zscheiplitz
Kr. Erfurt
536 Alperstedt
537 Andisleben
538 Büsleben
539 Eckstedt
540 Erfurt
541 Erfurt-Bischleben
542 Erfurt-Gispersleben
543 Erfurt-Ilversgehofen
544 Ermstedt
545 Grossfahner
546 Hassleben
547 Kranichborn
548 Kühnhausen
549 Mittelhausen
550 Neudietendorf
551 Nöda
552 Schlossvippach
553 Schwansee
554 Schwerborn
555 Stotternheim
556 Udestedt
557 Vieselbach
558 Walschleben
Kr. Weimar
559 Buttelstedt
560 Frankendorf
561 Gaberndorf
562 Haindorf
563 Hohlstedt
564 Hopfgarten
565 Neumark
566 Niederzimmern
567 Nohra
568 Süssenborn
569 Taubach
570 Vippachedelhausen
571 Weimar
572 Wohlsborn
Kr. Apolda
573 Apolda
574 Auerstedt
575 Goldbach
576 Grossromstedt
577 Kleinromstedt
578 Kösnitz
579 Liebstedt
580 Pfiffelbach
581 Reisdorf
582 Sonnendorf
583 Stobra
584 Sulzbach
585 Utenbach
586 Wersdorf
587 Willerstädt
588 Wormstedt
Kr. Naumburg
589 Beuditz
590 Burgholzhausen
591 Casekirchen
592 Cauerwitz
593 Crauschwitz
594 Crölpa
595 Eckartsberga
596 Eulau
597 Gernstedt
598 Grochlitz
599 Grossjena
600 Kleinjena
601 Löbschütz
602 Naumburg
603 Obermöllern
604 Pödelist
605 Pohlitz
606 Priessnitz
607 Scheiplitz
608 Schulpforte
609 Seena
610 Seiselitz
611 Sieglitz
612 Spielberg
613 Taugwitz
Kr. Jena
614 Dornburg
615 Grosseutersdorf
616 Hainichen
617 Jena-Lobeda
618 Kahla
619 Löbschütz
620 Nerkewitz
621 Orlamünde
622 Wilsdorf
Kr. Rudolstadt
623 Rudolstadt
Kr. Pössneck
624 Krölpa
Kr. Saalfeld
625 Kleinkamsdorf
Kr. Hohenmölsen
626 Deuben
627 Döbris
628 Granschütz
629 Hohenmölsen
630 Jaucha
631 Kistritz
632 Kössuln
633 Köttichau
634 Krauschwitz
635 Muschwitz
636 Obernessa
637 Oberwerschen
638 Pretzsch
639 Schelkau
640 Stössen
641 Taucha
642 Teuchern
643 Trebnitz
644 Zembschen
645 Zorbau
Kr. Zeitz
646 Bornitz
647 Döschwitz
648 Draschwitz
649 Gaumnitz
650 Groitzschen
651 Grosspörthen
652 Heuckewalde
653 Kayna
654 Kaetzschau
655 Krimmlitz
656 Luckenau
657 Lützkewitz
658 Mumsdorf
659 Nissma
660 Pitzschendorf

661 Profen
662 Reuden
663 Spora
664 Streckau
665 Theissen
666 Trebnitz
667 Waldau
668 Weidau
669 Wuitz
670 Zangenberg
671 Zeitz
672 Zeitzer Forst
Kr. Eisenberg
673 Etzdorf
674 Graitschen
675 Hainchen
676 Hartmannsdorf
677 Nautschütz
678 Nickelsdorf
679 Schkölen
680 Seifartsdorf
681 Thiersneck
Kr. Gera
682 Burkersdorf
683 Caaschwitz
684 Collis
685 Cretzschwitz
686 Gera
687 Gleina
688 Langenberg
689 Pohlitz
690 Röpsen
691 Roschütz
692 Söllmnitz
693 Wünschendorf
Kr. Borna
694 Altengroitzsch
695 Carsdorf
696 Elstertrebnitz
697 Grossstorkowitz
698 Groitzsch
699 Hohendorf
700 Kömmlitz
701 Methewitz
702 Pegau
703 Schnaudertrebnitz
704 Trautzschen
705 Wiederau
706 Zauschwitz
Kr. Altenburg
707 Altenburg
708 Brossen
709 Dölzig
710 Fichtenhainichen
711 Kreutzen
712 Kriebitzsch
713 Leina (Lohma)
714 Lohma
715 Lucka
716 Luckaer Forst
717 Meuselwitz
718 Mockern
719 Molbitz
720 Monstab
721 Oberlödla
722 Schelditz
723 Unterlödla
724 Waltersdorf
725 Wintersdorf
726 Zipsendorf
Kr. Schmölln
727 Braunshain
728 Hartroda
729 Prehna
730 Röthenitz
Kr. Grimma
731 Colditz
732 Denkwitz
733 Erdmainshain
734 Grimma
735 Klinga
736 Kössern
Kr. Rochlitz
737 Biesern
738 Stöbning
739 Zetteritz
Kr. Karl-Marx-Stadt
740 Burgstädt
Kr. Döbeln
741 Döbeln
742 Zschaitz
Kr. Meissen
743 Dörschnitz
744 Kötitz
745 Naundorf
746 Nieschütz
747 Roitzsch
748 Seebschütz
749 Weinböhla
750 Ziegenhain-Leippen
751 Zöthain
Kr. Dresden
752 Cunnersdorf
753 Dresden-Dobritz
754 Dresden-Kaditz
755 Dresden-Leuben
756 Dresden-Loschwitz
757 Dresden-Mockritz
758 Dresden-Stetzsch
759 Dresden-Striesen
760 Dresden-Heide
761 Dresden-Wilschdorf
762 Grünberg
763 Radebeul-Serkowitz
Kr. Pirna
764 Bonnewitz

Část b): seznam podle abecedy. Po názvu naleziště (obec, osada) s předsunutým číslem na mapě následuje v závorce okres. Čísla v závorce odkazují na základní pramennou literaturu. Na konci je uvedena kvantita nálezů bez ohledu na více poloh v rámci obce, osady (A = 1 — 2 hroby nebo ojedinělé nálezy keramiky, B = 3 — 9 hrobů nebo ojedinělých nálezů, C = 10 a více hrobů nebo ojedinělých nálezů).

67 Adendorf (Hettstedt). (4).A.
81 Aderstedt (Bernburg). (2).A.
225 Alberstedt (Querfurt). (4).A.
515 Allesterdt (Nebra) (4).A.
151 Allmenhausen (Sondershausen). (8).A.
166 Allstedt (Sangerhausen). (4).C.
167 Allstedt-Staatsforst (Sangerhausen). (4).B.
536 Alperstedt (Erfurt). (15).A.
82 Alsleben (Bernburg). (2).A.
488 Altenbeichlingen (Sömmerda). (33), (49).A.
707 Altenburg (Altenburg). (1).C.
694 Altengroitzsch (Borna). (35).A.
390 Altranstädt (Leipzig). (8).A.
391 Altscherbitz (Leipzig). (8).A.
537 Andisleben (Erfurt). (16).A.
245 Angersdorf (Saalkr.). (5).A.
573 Apolda (Apolda). (1).A.
68 Arnstedt (Hettstedt). (3).A.
186 Artern (Artern). (4).C.
50 Aschersleben (Aschersleben). (3).C.
203 Aseleben (Eisleben). (4).A.
226 Asendorf (Querfurt). (4).A.
2 Aspenstedt (Halberstadt). (3).A.
306 Atzendorf (Merseburg). (5).A.
574 Auerstedt (Apolda). (8).A.
204 Augsdorf (Eisleben). (4).B.
147 Auleben (Nordhausen). (8), (15).C.
83 Baalberge (Bernburg). (2).A.
489 Backleben (Sömmerda). (8).B.
425 Bad Düben (Eilenburg). (8).A.
307 Bad Dürrenberg (Merseburg). (5).B.
187 Bad Frankenhausen (Artern). (4).B.
308 Balditz (Merseburg). (5).A.
516 Balgstädt (Nebra). (4).B.
490 Battgendorf (Sömmerda) (8).A.
84 Bebitz (Bernburg). (8).A.
309 Bedra (Merseburg). (5).C.
491 Beichlingen (Sömmerda). (8).A.
246 Beidersee (Saalkr.). (5).A.
428 Beilrode (Torgau). (8).A.
85 Belleben (Bernburg). (2).A.
385 Benndorf (Delitzsch). (8).A.
310 Benndorf (Merseburg). (5).B.
247 Bennstedt (Saalkr.). (5).A.
168 Berga (Sangerhausen). (4).A.
227 Bergfarnstedt (Querfurt). (4).B.
86 Bernburg (Bernburg). (2), (26).B.
589 Beuditz (Naumburg). (1).A.
737 Biesern (Rochlitz). (7).A.
188 Bilzingsleben (Artern). (4).C.
132 Bitterfeld (Bitterfeld). (8), (18).A.

19 Bleckendorf (Stassfurt). (3).A.
152 Bliederstedt (Sondershausen). (8).A.
311 Blösien (Merseburg). (5).A.
101 Bobbe (Köthen). (2).A.
764 Bonnewitz (Pirna). (7).A.
87 Borgesdorf (Bernburg). (2).A.
436 Bornitz (Oschatz). (7).A.
646 Bornitz (Zeitz). (1), (8).B.
205 Bösenburg (Eisleben). (4).B.
189 Bottendorf (Artern). (4).C.
248 Brachwitz (Saalkr.). (5).A.
517 Branderoda (Nebra). (4).A.
312 Braunsdorf (Merseburg). (5).C.
727 Braunshain (Schmölln). (1).C.
392 Breitenfeld (Leipzig). (7).A.
708 Brossen (Altenburg). (64).A.
169 Brücken (Sangerhausen). (4).B.
466 Brüheim (Gotha). (8), 48).A.
37 Brumby (Schönebeck). (2).A.
313 Bündorf (Merseburg). (5).B.
590 Burgholzhausen (Naumburg). (8).B.
69 Burgörner (Hettstedt). (4).B.
518 Burgscheidungen (Nebra). (4).B.
206 Burgsdorf (Eisleben). (4).B.
740 Burgstädt (Karl-Marx-Stadt). (7).A.
365 Burgwerben (Weissenfels). (5).A.
682 Burkersdorf (Gera). (8).A.
538 Büssleben (Erfurt). (8).A.
559 Buttelstedt (Weimar). (1).A.
492 Buttstädt (Sömmerda). (1), (8).A.
683 Caaschwitz (Gera). (1).B.
38 Calbe (Schönebeck). (2).A.
695 Carsdorf (Borna). (7).A.
435 Casabra (Oschatz). (7).A.
591 Casekirchen (Naumburg). (1).A.
592 Cauerwitz (Naumburg). (1).A.
51 Cochstedt (Aschersleben). (3).B.
731 Colditz (Grimma). (7).A.
684 Collis (Gera). (1).A.
88 Cörmigk (Bernburg). (2).B.
102 Cosa (Köthen). (2).A.
593 Crauschwitz (Naumburg). (1).B.
685 Cretzschwitz (Gera). (15), (16).B.
393 Cröbern (Leipzig). (7).C.
594 Crölpa (Naumburg). (1).A.
752 Cunnersdorf (Dresden). (7).A.
249 Dalena (Saalkr.). (5).A.
3 Dardesheim (Halberstadt). (3).A.
314 Daspig (Merseburg). (5).A.
207 Dederstedt (Eisleben). (4).C.
4 Deersheim (Halberstadt). (18).A.
385a Delitzsch (Delitzsch). (8).A.
733 Denkwitz (Grimma). (8).A.
1 Derenburg (Wernigerode). (17).A.
129 Dessau (Dessau). (2).B.
427 Deuben (Grimma). (7).C.
626 Deuben (Hohenmölsen). (1).C.
250 Dieskau (Saalkr.). (5).A.
45 Ditfurt (Quedlinburg). (3).B.
741 Döbeln (Döbeln). (7).B.
426 Doberschütz (Eilenburg). (43).A.
627 Döbris (Hohenmölsen). (1), (61).B.
103 Dohndorf (Köthen). (2).A.
251 Dölbau (Saalkr.). (5).A.
315 Dölkau (Merseburg). (5).A.
252 Dollnitz (Saalkr.). (5).A.
709 Dolzig (Altenburg). (1).A.
394 Dölzig (Leipzig). (7).A.
253 Domnitz (Saalkr.). (5).B.
146 Dorna (Wittenberg). (8).A.
614 Dornburg (Jena). (1), (56).B.
519 Dorndorf (Nebra). (4).C.
228 Dornstedt (Querfurt). (4).A.
743 Dorschnitz (Meissen). (35).A.
647 Doschwitz (Zeitz). (8).A.
444 Dösitz (Riesa). (8).A.
648 Draschwitz (Zeitz). (8).A.
753 Dresden-Dobritz (Dresden). (7).A.
760 Dresden-Heide (Dresden). (7).B.
754 Dresden-Kaditz (Dresden). (7).A.
755 Dresden-Leuben (Dresden). (7).A.
756 Dresden-Loschwitz (Dresden). (7), (8).A.
757 Dresden-Mockritz (Dresden). (7).A.
758 Dresden-Stetzsch (Dresden). (7).A.
759 Dresden-Striesen (Dresden). (7).A.
761 Dresden-Wilschdorf (Dresden). (35).A.
104 Drosa (Köthen). (2).C.
153 Ebeleben (Sondershausen). (8).A.
595 Eckartsberga (Naumburg). (4).A.
539 Eckstedt (Erfurt) (1).B.
105 Edderitz (Köthen). (2).A.
170 Edersleben (Sangerhausen). (4).B.
20 Egeln (Stassfurt). (3).C.
171 Einsdorf (Sangerhausen). (4).B.
208 Eisleben (Eisleben). (4).B.
493 Ellersleben (Sömmerda). (1).A.
696 Elstertrebnitz (Borna). (8).A.
106 Elsnigk (Köthen). (2).A.
5 Emersleben (Halberstadt). (3).A.
172 Emseloh (Sangerhausen). (4).A.
209 Erdeborn (Eisleben). (4).A.
733 Erdmainshain (Grimma). (7).A.
540 Erfurt (Erfurt). (1), (8), (15), (52).C.
541 Erfurt-Bischleben (Erfurt). (1).A.
542 Erfurt-Gispersleben (Erfurt). (1), (8), (53).B.
543 Erfurt-Ilversgehofen (Erfurt). (1).B.
316 Ermlitz (Merseburg). (5).A.
52 Ermsleben (Aschersleben). (3).A.
544 Ernstedt (Erfurt). (8), (16).A.
190 Esperstedt (Artern). (4).A.
494 Essleben (Sömmerda). (1).A.
673 Etzdorf (Eisenberg). (1), (14).B.
596 Eulau (Naumburg). (8).A.
395 Eythra bei Zwenkau (Leipzig). (3).A.
154 Feldengel (Sondershausen). (15).A.
710 Fichtenhainichen (Altenburg). (1).B.
21 Förderstedt (Stassfurt). (8).A.
560 Frankendorf (Weimar). (1.A.
317 Frankleben (Merseburg). (5).C.
155 Freienbessingen (Sondershausen). (28).A.
520 Freyburg (Nebra). (4).C.
70 Friedeburg (Hettstedt). (4).B.
318 Friedensdorf (Merseburg). (5).A.
53 Friedrichsaue (Aschersleben). (3).B.
467 Friemar (Gotha). (48).A.
495 Frohndorf (Sömmerda). (8).A.
496 Frömstedt (Sömmerda). (8).A.
468 Fröttstädt (Gotha). (8), (48).B.
561 Gabendorf (Weimar). (15).A.
497 Gangloffsömmern (Sömmerda). (15).A.
396 Gaschwitz (Leipzig). (7).A.
54 Gatersleben (Aschersleben). (3).B.
229 Gatterstädt (Querfurt). (4).A.
649 Gaumnitz (Zeitz). (1).A.
437 Gaunitz (Oschatz). (8).B.
191 Gehofen (Artern). (4), (12).A.
686 Gera (Gera). (1).A.
71 Gerbstedt (Hettstedt). (4).B.
89 Gerlebogk (Bernburg). (2).A.
597 Gernstedt (Naumburg). (4), (8).A.
519 Geusa (Merseburg). (5).A.
254 Gimritz (Saalkr.). (5).A.
445 Glaubitz (Riesa). (7), (46).B.
687 Gleina (Gera). (1).B.
521 Gleina (Nebra). (4).A.
39 Glöthe (Schönebeck). (2).A.
320 Goddula (Merseburg). (5).B.
447 Gohlis (Riesa). (46).A.
321 Göhlitzsch (Merseburg). (5).A.
322 Göhren (Merseburg). (5).A.
575 Goldbach (Apolda). (1).B.
397 Göltzschen (Leipzig). (34).A.
522 Golzen (Nebra). (4).A.
255 Gorsleben (Saalkr.). (5).B.
366 Gostau (Weissenfels). (5).A.
469 Gotha (Gotha). (1), (48).B.
470 Gotha-Siebleben (Gotha). (48).A.
398 Gottscheina (Leipzig). (35).A.
471 Grabsleben (Gotha). (48).A.
465 Gräfentonna (Langensalza). (1).B.
674 Graitschen (Eisenberg). (1).A.
628 Granschütz (Hohenmölsen). (8).A.
133 Greppin (Bitterfeld). (8).B.
156 Greussen (Sondershausen). (15).C.
734 Grimma (Grimma). (7).A.
90 Grimschleben (Bernburg). (2).A.
448 Gröba (Reisa). (7).A.
367 Gröbitz (Weissenfels). (1).A.
107 Gröbzig (Köthen). (2).A.
598 Grochlitz (Naumburg). (8).A.
698 Groitzsch (Borna). (7).A.
650 Groitzschen (Zeitz). (1).B.
15 Gröningen (Oschersleben). (3).B.
108 Grossbadegast (Köthen). (2).A.
22 Gross Börnecke (Stassfurt). (3).B.
498 Grossbrembach (Sömmerda). (1), (15), (16), (50).B.
399 Grossdalzig (Leipzig). (7).A.
157 Grossenehrich (Sonderhausen). (8), (15), (16).B.
460 Grossengottern (Mühlhausen). (15).A.
615 Grosseutersdorf (Jena). (1), (8).A.
545 Grossfahner (Erfurt). (54).A.

461 Grossgrabe (Mühlhausen). (15).A.
599 Grossjena (Naumburg). (4).B.
323 Grosskayna (Merseburg). (5).B.
400 Grosslehna (Leipzig). (8).A.
401 Grossmiltitz (Leipzig). (7).B.
143 Grossmöhlau (Gräfenhainichen). (8).A.
499 Grossneuhausen (Sömmerda). (1), (15).A.
230 Grossosterhausen (Querfurt). (4).A.
651 Grosspörthen (Zeitz). (1).A.
576 Grossromstedt (Apolda). (1).C.
697 Grossstorkowitz (Borna). (7).A.
109 Grossweissandt (Köthen). (24).A.
91 Grosswirschleben (Bernburg). (8).A.
324 Gröst (Merseburg). (8).A.
762 Grünberg (Dresden). (42).A.
402 Gundorf (Leipzig). (7).A.
512 Günstedt (Sömmerda). (16).A.
325 Günthersdorf (Merseburg). (5).C.
472 Günthersleben (Gotha). (48).A.
23 Güsten (Stassfurt). (2), (8).C.
257 Gutenberg (Saalkr.). (5).A.
256 Gütz (Saalkr.). (5).A.
158 Hachelbich (Sonderhausen). (15).A.
18 Hadmersleben (Wanzleben). (3).B.
675 Hainchen (Eisenberg). (8).A.
562 Haindorf (Weimar). (1), (15).B.
616 Hainichen (Jena). (8).A.
6 Halberstadt (Halberstadt). (3).C.
258 Halle/Saale (Halle/Saale). (5).C.
259 Halle-Ammendorf (Halle/Saale). (5).B.
260 Halle-Ammendorf/Beesen (Halle/Saale). (5).B.
261 Halle-Ammendorf/Osendorf (Halle/Saale). (5).A.
262 Halle/Ammendorf/Radewell (Halle/Saale). (5).B.
263 Halle-Böllberg (Halle/Saale). (5).A.
264 Halle-Bruckdorf (Halle-Saale). (5).B.
265 Halle-Diemitz (Halle/Saale). (5).B.
266 Halle-Dölau, Dölauer Heide (Halle/Saale). (5).C.
267 Halle-Kröllwitz (Halle/Saale). (5).C.
268 Halle-Giebichenstein (Halle/Saale). (5).B.
269 Halle-Lettin (Halle/Saale). (5).A.
270 Halle-Mötzlich (Halle/Saale). (5).B.
271 Halle-Neustadt (Halle-Neustadt). (5).B.
272 Halle-Nietleben/Granau (Halle/Saale). (5).B.
273 Halle-Reideburg (Halle/Saale). (5).A.
403 Hänichen (Leipzig). (7).A.
500 Hardisleben (Sömmerda). (1).C.
7 Harsleben (Halberstadt). (3).A.
404 Harth bei Zwenkau (Leipzig). (7), (36), (37), (38).B.
676 Hartmannsdorf (Eisenberg). (1).A.
728 Hartroda (Schmölln). (1).B.
546 Hassleben (Erfurt). (8), (50).A.
55 Hausneindorf (Aschersleben). (3).C.
386 Hayna (Delitzsch). (8).A.
24 Hecklingen (Stassfurt). (2), (8), (19).B.
210 Hedersleben (Eisleben). (4).A.
211 Helbra (Eisleben). (4).A.
192 Heldrugen (Artern). (4).A.
212 Helfta (Eisleben). (4).C.
72 Helmsdorf (Hettstedt). (4).C.
462 Heroldishausen (Mühlhausen). (47).B.
8 Hessen (Halberstadt). (3).A.
56 Heteborn (Aschersleben). (3).B.
73 Hettstedt (Hettstedt). (4).A.
652 Heuckewalde (Zeitz). (1).A.
193 Heygendorf (Artern). (4).A.
274 Hohen (Saalkr.). (5).A.
699 Hohendorf (Borna). (8).A.
159 Hohenebra (Sondershausen). (8).A.
629 Hohenmölsen (Hohenmölsen). (1), (8).B.
275 Hohenthurm (Saalkr.). (5).B.
438 Hohenwussen (Oschatz). (8), (42).A.
173 Hohlstedt (Sangerhausen). (4).C.
563 Hohlstedt (Weimar). (1).A.
110 Hohsdorf (Köthen). (2).A.
134 Holzweissig (Bitterfeld). (8).A.
564 Hopfgarten (Weimar). (1).A.
473 Hörselgau (Gotha). (1), (48).C.
57 Hoym (Aschersleben). (3).A.
9 Huy-Neinstedt (Halberstadt). (3).A.
92 Ilbersdorf (Bernburg). (2).A.
630 Jaucha (Hohenmölsen). (8).A.
160 Jecha (Sondershausen). (8).A.
617 Jena-Lobeda (Jena). (57).A.
194 Kachstedt (Artern). (4).A.
618 Kahla (Jena). (1).A.
195 Kalbsrieth (Artern). (4).C.
326 Kämmeritz (Merseburg). (5).B.
523 Karsdorf (Nebra). (4).B.
653 Kayna (Zeitz). (64).B.
327 Keuschberg (Merseburg). (5).B.
524 Kirscheidungen (Nebra). (4).B.
631 Kistritz (Hohenmölsen). (1).B.
111 Kleinbadegast (Köthen). (2).B.
600 Kleinjena (Naumburg). (4).A.
625 Kleinkamsdorf (Saalefeld). (8).A.
368 Kleinkorbetha (Weissenfels). (5).A.
40 Kleinmühlingen (Schönebeck). (2).A.
513 Kleinneuhausen (Sömmerda). (16).B.
112 Kleinpaschleben (Köthen). (2), (8).B.
93 Kleinpoley (Bernburg). (2).A.
577 Kleinromstedt (Apolda). (1).B.
457 Kleinthiemig (Grossenhain). (7).A.
525 Klein Wangen (Nebra). (4).A.
113 Kleinweissandt (Köthen). (2).A.
114 Kleinzerbst (Köthen). (2).B.
43 Klieken (Rosslau). (8).A.
115 Klietzen (Köthen). (2).A.
735 Klinga (Grimma). (7).A.
16 Kloster Gröningen (Oschersleben). (3).A.
456 Kmehlen (Grossenhain). (8).A.
328 Knapendorf (Merseburg). (5).A.
405 Knautmanndorf (Leipzig). (7).B.
130 Kochstedt (Dessau). (2).A.
501 Kölleda (Sömmerda). (8).B.
700 Kömmlitz (Borna). (43).A.
58 Königsaue (Aschersleben). (3).A.
94 Könnern (Bernburg). (2).A.
331 Korbetha (Merseburg). (5).A.
329 Körbisdorf (Merseburg). (5).B.
578 Kösnitz (Apolda). (1).A.
736 Kössern (Grimma). (35).A.
632 Kössuln (Hohenmölsen). (1).A.
116 Köthen (Köthen). (2).B.
744 Kötitz (Meissen). (7).A.
633 Köttichau (Hohenmölsen). (1), (62).B.
330 Kötzschen (Merseburg). (5).B.
547 Kranichborn (Erfurt). (8).A.
634 Krauschwitz (Hohenmölsen). (63).A.
439 Kreina (Oschatz). (44).A.
654 Kretzschau (Zeitz). (8).A.
711 Kreutzen (Altenburg). (65).B.
712 Kriebitzsch (Altenburg). (1).A.
369 Kriechau (Weissenfels). (5).A.
655 Krimmlitz (Borna). (43).A.
276 Krimpe (Saalkr.). (5).A.
624 Krölpa (Pössneck). (8).A.
277 Krosigk (Saalkr.). (5).B.
332 Krumpa (Merseburg). (5).B.
231 Kuckenburg (Querfurt). (4).B.
548 Kühnhausen (Erfurt). (8), (15), (16).B.
278 Landsberg (Saalkr.). (5).B.
688 Langenberg (Gera). (1).A.
448 Langenberg (Riesa). (7).B.
370 Langendorf (Weissenfels). (51).A.
429 Langenreichenbach (Torgau). (8).A.
95 Latdorf (Bernburg). (2), (23).B.
333 Leiha (Merseburg). (5).A.
713 Leina-Forst (Altenburg). (1), (10), (13), (66).C.
406 Leipzig (Leipzig). (7).B.
407 Leipzig-Connewitz (Leipzig). (7).A.
408 Leipzig-Grosszschocher (Leeipzig). (7).A.
409 Leipzig-Lindenau (Leipzig). (7).B.
410 Leipzig-Sellerhausen (Leipzig). (8).A.
411 Leipzig-Stünz (Leipzig). (7).B.
371 Leissling (Weissenfels). (5).A.
458 Lenz (Grossenhain). (35).A.
25 Leopoldshall (Stassfurt). (2).B.
279 Lettewitz (Saalkr.). (5).A.
440 Leuben (Oschatz). (43).A.
334 Leuna (Merseburg). (5).B.
117 Libehna (Köthen). (2).A.
412 Liebertwolkwitz (Leipzig). (7).A.
579 Liebstedt (Apolda). (1).A.

280 Lieskau (Saalkr.). (5).A.
135 Löbersdorf (Bitterfeld). (49).A.
26 Löbnitz (Stassfurt). (2).A.
619 Löbschütz (Jena). (1).A.
601 Löbschütz (Naumburg). (1).A.
74 Lochwitz (Hettstedt). (4).A.
27 Löderburg (Stassfurt). (2).A.
232 Lodersleben (Querfurt). (4).A.
714 Lohma (Altenburg). (44).A.
372 Lösau (Weissenfels). (5).B.
715 Lucka (Altenburg). (1).B.
716 Luckaer Forst (Altenburg). (1), (8), (9), (10), (11).C.
656 Luckenau (Zeitz). (1).A.
373 Lützen (Weissenfels). (5).B.
502 Lützensömmern (Sömmerda). (15), (16).B.
335 Lützkendorf (Merseburg). (5).A.
657 Lützkewitz (Zeitz). (1).A.
413 Magdeborn (Leipzig). (8).A.
10 Mahndorf (Halberstadt). (3).A.
414 Markkleeberg-Ost (Leipzig). (7).A.
415 Markkleeberg-West (Leipzig). (39).A.
416 Markranstädt (Leipzig). (42).A.
374 Markröhlitz (Weissenfels). (5).B.
336 Masslau (Merseburg). (5).C.
59 Meisdorf (Aschersleben). (3).A.
527 Memleben (Nebra). (4).A.
337 Merseburg (Merseburg). (5).C.
144 Mescheide (Gräfenhainichen). (25), (26).A.
701 Methewitz (Borna). (7).A.
375 Meuchen (Weissenfels). (5).A.
717 Meuselwitz (Altenburg). (1).B.
174 Meuserlengefeld (Sangerhausen). (4).A.
118 Micheln (Köthen). (2).B.
417 Miltitz (Leipzig). (8).A.
338 Milzau (Merseburg). (5).A.
549 Mittelhausen (Erfurt). (1).B.
175 Mittelhausen (Sangerhausen). (4).C.
339 Möckerling (Merseburg). (5).B.
718 Mockern (Altenburg). (1).B.
719 Molbitz (Altenburg). (1).A.
474 Molschleben (Gotha). (48).A.
720 Monstab (Altenburg). (1).B.
340 Möritzsch (Merseburg). (5).A.
281 Morl (Saalkr.). (5).B.
131 Mosigkau (Dessau). (2).A.
341 Mücheln (Merseburg). (5).B.
136 Mühlbeck (Bitterfeld). (8).A.
658 Mumsdorf (Zeitz). (1).A.
635 Muschwitz (Hohenmölsen). (8).B.
60 Nachterstedt (Aschersleben). (3).B.
282 Nauendorf (Saalkr.). (5).B.
602 Naumburg (Naumburg). (4).C.
283 Naundorf (b. Beesenstedt, Saalkr.). (5).A.
284 Naundorf (b. Dölbau, Saalkr.). (5).A.
745 Naundorf (Meissen). (7).A.
677 Nautschütz (Eisenberg). (1).B.
213 Neehausen (Eisleben). (4).B.
342 Nempitz (Merseburg). (5).A.
620 Nerkewitz (Jena). (1).B.
550 Neudietendorf (Erfurt). (1).B.
343 Neumark (Merseburg). (5).C.
565 Neumark (Weimar). (3).A.
28 Neundorf (Stassfurt). (2).B.
285 Neutz (Saalkr.). (5).A.
678 Nickelsdorf (Eisenberg). (1).B.
161 Niederbösa (Sondershausen). (29).A.
463 Niederorla (Mühlhausen). (8).B.
233 Niederreichstädt (Querfurt). (4).A.
. 176 Niederröblingen (Sangerhausen). (4).A.
234 Niederschmon (Querfurt). (4).A.
162 Niederspier (Sondershausen). (8).A.
163 Niedertopfstedt (Sondershausen). (8), (30).A.
566 Niederzimmern (Weimar). (1), (12).B.
286 Niemberg (Saalkr.). (5).A.
96 Nienburg (Bernburg). (2).B.
746 Nieschütz (Meissen). (8).A.
177 Nienstedt (Sangerhausen). (4).A.
659 Nissma (Zeitz). (8).A.
527 Nissmitz (Nebra). (4).A.
551 Nöda (Erfurt). (15).A.
148 Nohra (Nordhausen). (27).A.
567 Nohra (Weimar). (1), (12).A.
Nordhausen (Nordhausen). (8), (26).B.
164 Numburg (Sondershausen). (8).A.
449 Nüchritz (Riesa). (7), (46).B.
344 Oberbeuna (Merseburg). (5).A.
165 Oberbösa (Sondershausen). (15).A.
235 Obersperstedt (Querfurt). (4).A.
236 Oberfarnstädt (Querfurt). (4).A.
345 Oberkriegsstedt (Merseburg). (5).A.
721 Oberlödla (Altenburg). (1).A.
603 Obermöllern (Naumburg). (4).A.
636 Obernessa (Hohenmölsen). (1), (8).B.
214 Oberrissdorf (Eisleben). (4).B.
178 Oberröblingen (Sangerhausen). (4).A.
637 Oberwerschen (Hohenmölsen). (20).A.
75 Oberwiederstedt (Hettstedt). (3).B.
346 Oberwünsch (Merseburg). (5).A.
237 Obhausen (Querfurt). (4).B.
464 Oesterkörner (Mühlhausen). (8).A.
503 Olbersleben (Sömmerda). (1).B.
196 Oldisleben (Artern). (4).B.
145 Oranienbaum (Gräfenhainichen). (2).A.
621 Orlamünde (Jena). (58), (59).B,
514 Orlishausen (Sömmerda). (16).C.
29 Osmarsleben (Stassfurt). (2).B.
287 Osmünde (Saalkr.). (5).A.
119 Osternienburg (Köthen). (2).A.
11 Osterwieck (Halberstadt). (3).A.
504 Ostramondra (Sömmerda). (1).B.
288 Ostrau (Saalkr.). (5).B.
418 Papitz (Leipzig). (8).A.
387 Paupitsch (Delitzsch). (8).B.
450 Paussnitz (Riesa). (8), (44).B.
702 Pegau (Borna). (7).B.
289 Peissen (Saalkr.). (5).B.
290 Petersberg (Saalkr.). (5).B.
76 Pfeifhausen (Hettstedt). (4).A.
475 Pferdingsleben (Gotha). (48).A.
580 Pfiffelbach (Apolda). (1).A.
120 Piethen (Köthen). (2).A.
660 Pitzschendorf (Zeitz). (1).B.
419 Plaussig (Leipzig). (35).A.
376 Plotha (Weissenfels). (8).A.
451 Plotitz (Riesa). (35).A.
604 Pödelist (Naumburg). (4).A.
689 Pohlitz (Gera). (1).A.
605 Pohlitz (Naumburg). (4).A.
215 Polleben (Eisleben). (4).B.
347 Porbitz-Popitz (Merseburg). (5).A.
377 Poserna (Weissenfels). (5), (31).B.
729 Prehna (Schmölln). (1).A.
638 Pretzsch (Hohenmölsen). (1).A.
434 Prieschka (Bad Liebenwerda). (8).A.
606 Priessnitz (Naumburg). (1).B.
348 Pritschöna (Merseburg). (5).A.
661 Profen (Zeitz). (8).B.
46 Quedlinburg (Quedlinburg). (3).C.
77 Quenstedt (Hettstedt). (22).C.
238 Querfurt (Querfurt). (4).C.
420 Quesitz (Leipzig). (7).A.
763 Radebeul-Serkowitz (Dresden). (7). A.
121 Radegast (Köthen). (2).B.
61 Radisleben (Aschersleben). (3).A.
421 Räpitz (Leipzig). (40).A.
505 Rastenberg (Sömmerda). (1), (8).A.
30 Rathmannsdorf (Stassfurt). (2).A.
291 Raunitz (Saalkr.). (5).A.
431 Rehfeld (Herzberg). (8).A.
378 Reichardtswerben (Weissenfels). (5).B.
292 Reinsdorf (Saalkr.). (5).A.
62 Reinstedt (Aschersleben). (3).A.
349 Reipisch (Merseburg). (5).A.
476 Remstädt (Gotha). (48), (54).A.
528 Reinsdorf (Nebra). (4).A.
581 Reisdorf (Apolda). (1).A.
441 Reppen (Oschatz). (7).A.
662 Reuden (Zeitz). (8).A.
137 Rieda (Bitterfeld). (8).A.
179 Riesstedt (Sangerhausen). (4).B.
180 Riethnordhausen (Sangerhausen). (4).B.
44 Rietzmeck (Rosslau). (21).A.
379 Rippach (Weissenfels). (5).A.
216 Röblingen am See (Eisleben). (4).A.
12 Rodersdorf (Halberstadt). (3).A.
747 Roitzsch (Meissen). (7).A.
690 Röpsen (Gera). (1).A.
691 Roschütz (Gera). (1).B.
350 Rossbach (Merseburg). (5).A.
351 Rössen (Merseburg). (5).B.
181 Rossla (Sangerhausen). (4).B.
197 Rossleben (Artern). (4).C.

293 Rothenburg (Saalkr.). (5).A.
730 Röthenitz (Schmölln). (1), (8).B.
239 Rothenschirmbach (Querfurt). (4).A.
421a Rückmarsdorf (Leipzig). (20), (35).A.
487 Rudisleben (Arnstadt). (8).A.
623 Rudolstadt (Rudolstadt). (1).A.
352 Runstedt (Merseburg). (5).C.
198 Sachsenburg (Artern). (4).B.
452 Sageritz (Riesa). (7).B.
138 Salzfurtkapelle (Bitterfeld). (8).A.
294 Salzmünde (Saalkr.). (5).B.
139 Sandersdorf (Bitterfeld). (8), (33).A.
182 Sangerhausen (Sangerhausen). (4).B.
199 Schaafsdorf (Artern). (4).A.
63 Schadeleben (Aschersleben). (3).A.
240 Schafsee (Querfurt). (4).B.
353 Schafstädt (Merseburg). (5).C.
607 Scheiplitz (Naumburg). (1).A.
722 Schelditz (Altenburg). (1).A.
639 Schelkau (Hohenmölsen). (8).A.
295 Schiepzig (Saalkr.). (5).B.
506 Schillingstedt (Sömmerda). (8).A.
422 Schkeuditz (Leipzig). (8).A.
679 Schkölen (Eisenberg). (1), (51).C.
354 Schkopau (Merseburg). (5).B.
380 Schkortleben (Weissenfels). (5).A.
140 Schlaitz (Bitterfeld). (8).A.
432 Schleiben (Herzberg). (8).A.
552 Schlossvippach (Erfurt). (1).A.
703 Schnaudertrebnitz (Borna). (7).A.
31 Schneidlingsen (Stassfurt). (3).A.
200 Schönewerda (Artern). (4).A.
507 Schönstedt (Sömmerda). (8).B.
122 Schortewitz (Köthen). (2).A.
355 Schotterey (Merseburg). (5).A.
241 Schraplau (Querfurt). (4).C.
608 Schulpforte (Naumburg). (4).A.
478 Schwabhausen (Gotha). (48).A.
13 Schwanebeck (Halberstadt). (3).A.
553 Schwansee (Erfurt). (1).A.
41 Schwarz (Schönebeck). (2).A.
554 Schwerborn (Erfurt). (1), (55).B.
477 Seebergen (Gotha). (1), (48).B.
748 Seebschütz (Meissen). (7).B.
217 Seeburg (Eisleben). (4).A.
609 Seena (Naumburg). (4).A.
680 Seifartsdorf (Eisenberg). (1).B.
610 Seiselitz (Naumburg). (8).A.
97 Sieglitz (Bernburg). (8).A.
611 Sieglitz (Naumburg). (1).A.
218 Sierleben (Eisleben). (4).A.
296 Sietzsch (Saalkr.). (5).A.
64 Sinsleben (Aschersleben). (3).A.
183 Sittendorf (Sangerhausen). (4).A.
242 Sittichenbach (Querfurt). (4).A.
692 Söllmnitz (Gera). (1).B.
508 Sömmerda (Sömmerda). (8).A.
479 Sonneborn (Gotha). (1).A.
582 Sonnendorf (Apolda). (1).A.
612 Spielberg (Naumburg). (4).A.
663 Spora (Zeitz). (8).A.
32 Stassfurt (Stassfurt). (3).B.
453 Stauchitz (Riesa). (7).B.
459 Stauda (Grossenhain). (7).A.
219 Stedten (Eisleben). (4).C.
201 Steinthaleben (Artern). (4).C.
298 Steuden (Saalkr.). (5).A.
356 St. Micheln (Merseburg). (5).A.
738 Stöbning (Rochlitz). (8).A.
357 Stöbnitz (Merseburg). (5).A.
583 Stobra (Apolda). (1).A.
509 Stödten (Sömmerda). (8).A.
388 Storkwitz (Delitzsch). (8).A.
640 Stössen (Hohenmölsen). (1).C.
555 Stotternheim (Erfurt). (1), (15).B.
664 Streckau (Zeitz). (1).B.
98 Strenznaundorf (Bernburg). (8).A.
442 Strocken (Oschatz). (7).A.
584 Sulzbach (Apolda). (1).A.
568 Süssenborn (Weimar). (1).A.
381 Tagewerben (Weissenfels). (5).B.
33 Tarthun (Stassfurt). (3).A.
569 Taubach (Weimar). (1).A.
641 Taucha (Hohenmölsen). (8).B.
613 Taugwitz (Naumburg). (4).A.
299 Teicha (Saalkr.). (5).A.
642 Teuchern (Hohenmölsen). (8), (63).B.
47 Thale (Quedlinburg). (3).B.
78 Thalsdorf (Hettstedt). (4).A.
665 Theissen (Zeitz). (1).A.
681 Thiersneck (Eisenberg). (1).A.
184 Thürungen (Sangerhausen). (4).A.
358 Tollwitz (Merseburg). (5).A.
704 Trautzschen (Borna). (7), (35).B.
123 Trebbichau (Köthen). (2).A.
300 Trebitz (Saalkr.). (5).B.
99 Trebnitz (Bernburg). (2).A.
643 Trebnitz (Hohenmölsen). (8), (64).B.
359 Trebnitz (Merseburg). (5).A.
666 Trebnitz (Zeitz). (1).B.
529 Tröbsdorf (Nebra). (4).B.
480 Tüttleben (Gotha). (48).A.
556 Udestedt (Erfurt). (1).B.
433 Uebigau (Herzberg). (8).A.
481 Uelleben (Gotha). (48).A.
382 Uichteritz (Weissenfels). (5).A.
34 Unseburg (Stassfurt). (3).A.
243 Unteresperstedt (Querfurt). (4).C.
723 Unterlödla (Altenburg). (1).A.
220 Unterrissdorf (Eisleben). (4).B.
150 Uthleben (Nordhausen). (8).A.
585 Utenbach (Apolda). (1).A.
557 Vieselbach (Erfurt). (1).B.
570 Vippachedelhausen (Weimar). (1), (16).B.
510 Vogelsberg (Sömmerda). (1).A.
202 Voigtstedt (Artern). (4).C.
221 Volkmaritz (Eisleben). (4).A.
222 Volkstedt (Eisleben). (4).B.
667 Waldau (Zeitz). (8).A.
360 Wallendorf (Merseburg). (5).B.
301 Wallwitz (Saalkr.). (5).A.
558 Walschleben (Erfurt). (1).A.
724 Waltersdorf (Altenburg). (1).A.
482 Wandersleben (Gotha). (48).A.
483 Wangenheim (Gotha). (1).A.
223 Wansleben am See (Eisleben). (4).B.
35 Warmsdorf (Stassfurt). (2), (20).A.
484 Warza (Gotha). (1).A.
485 Wechmar (Gotha). (1), (8), (48).C.
100 Weddegast (Berburg). (2).A.
48 Weddersleben (Quedlinburg). (3).A.
14 Wehrstedt (Halberstadt). (3).A.
668 Weidau (Zeitz) (1).B.
571 Weimar (Weimar). (1), (15).C.
749 Weinböhla (Meissen). (7).B.
383 Weissenfels (Weissenfels). (5).C.
511 Weissensee (Sömmerda). (15), (51).A.
530 Weischütz (Nebra). (4).C.
79 Welbsleben (Hettstedt). (3).A.
531 Wendelstein (Nebra). (4).A.
422a Werben (Leipzig) (41).A.
443 Wermsdorfer Wald. (Oschatz). (45). (43).A.
361 Wernsdorf (Merseburg). (5).A.
586 Wersdorf (Apolda). (8).A.
65 Westdorf (Aschersleben). (3).A.
486 Westhausen (Gotha). (48).A.
36 Westeregeln (Stassfurt). (3).B.
49 Westerhausen (Quedlinburg). (3).B.
302 Wettin (Saalkr.). (5).B.
384 Wiedebach (Weissenfels). (5).C.
705 Wiederau (Borna). (7), (43).B.
124 Wieskau (Köthen). (2).A.
587 Willerstädt (Apolda). (1).A.
622 Wilsdorf (Jena). (8), (60).B.
185 Winkel (Sangerhausen). (4).A.
66 Winningen (Aschersleben). (3).A.
725 Wintersdorf (Altenburg). (1).B.
533 Wohlmirstedt (Nebra). (4).A.
572 Wohlsborn (Weimar). (1).B.
224 Wormsleben (Eisleben). (4).A.
588 Wormstedt (Apolda). (1).A.
669 Wuitz (Zeitz). (1).A.
125 Wulfen (Köthen). (2).C.
17 Wulferstedt (Oschersleben). (3).A.
454 Wülknitz (Riesa). (7).A.
693 Wünschendorf (Gera). (8).A.
80 Zabenstedt (Hettstedt). (4).A.
670 Zangenberg (Zeitz). (1).B.
303 Zappendorf (Saalkr.). (5).A.
706 Zauschwitz (Borna). (7).A.
126 Zehbitz (Köthen). (2).B.
423 Zehmen (Leipzig). (42).A.
127 Zehringen (Köthen). (2).A.
455 Zeithain (Riesa). (8), (42).A.
671 Zeitz (Zeitz). (1).A.
672 Zeitzer Forst (Zeitz). (1), (8).B.
644 Zembschen (Hohenmölsen). (8).A.
42 Zerbst (Zerbst). (2).B.
739 Zetteritz (Rochlitz). (8).A.
534 Zeuchfeld (Nebra). (4).A.
128 Ziebigk (Köthen). (2).A.
244 Ziegelroda (Querfurt). (4).C.

750 Ziegenhain-Leippen (Meissen). (7), (8).A.
726 Zipsendorf (Altenburg). (1).A.
645 Zorbau (Hohenmölsen). (8), (64).B.
363 Zorbau (Merseburg). (5).A.
141 Zörbig (Bitterfeld). (8), (64).C.
362 Zöschen (Merseburg). (5).A.
751 Zöthain (Meissen). (7).A.
742 Zschaitz (Döbeln). (7).A.
535 Zschleiplitz (Nebra). (4).A.
304 Zscherben (Saalkr.). (5).A.
142 Zscherne (Bitterfeld). (8).A.
389 Zschernitz (Delitzsch). (32).A.
364 Zützschdorf (Merseburg). (5).A.
305 Zwebendorf (Saalkr.). (5).B.
424 Zwenkau (Leipzig). (35).A.
430 Zwenthau (Torgau). (8), (43).A.

Literatura k seznamu č. 1 (zkráceně, kurzívou viz Literatura, s. 156) (1) *Loewe, G. 1959),* (2) *Lucas, H. 1965),* (3) *Matthias, W. 1968,* (4) *Matthias, W. 1974,* (5) *Matthias, W. 1982,* (6) *Coblenz, W. 1952,* (7) *Coblenz, W. 1954,* (8) *Behrens, H. 1973,* (9) *Loewe, G. 1957,* (10) *Höckner, H. 1955,* (11) *Höckner, H. 1957,* (12) *Kahlke, H.—D. 1955,* (13) *Weber, V. 1964,* (14) *Donat, P. 1961,* (15) *Feustel, R. et al. 1966,* (16) *Bach, H. et al. 1975,* (17) Nitzschke, W. — Stahlhofen, H. 1981: Jahr, Halle 63, 195—207, (18) *Matthias, W.—Schultze-Motel, J. 1971* (19) Matthias, W. 1966: Auf 11, 25—28, (20) *Matthias, W. 1969b,* (21) Weber, V. 1966: AuF 11, 16—21, (22) *Behrens, H.—Schröter, E. 1980,* (23) Matthias, W.—Schultze-Motel, J. 1967: Jahr.Halle 51, 119—158, (24) *Bär, E. 1969,* (25) Schmidt, J.1894: MPM Halle, 26—34, (26) *Fischer, U. 1969,* (27) *Schmidt, B.—Thielbeer, E. 1955,* (28) Möbes, G. 1966: AuF 11, 239—241, (29) Feustel, R.—Ulrich, H. 1964/65: Alt-Thüringen VII, 105—202, (30) *Timpel, W. 1960,* (31) *Götze, A. 1909,* (32) Schmidt, L. 1962: AuF 7, 75—77, (33) Archiv K. W. Struve, Schleswig, (34) Moschkau, R. 1956: AFB 5, 120—122, (35) Kaufmann, H.—Quietzch, H.—Spehr, E. und R. 1967: AFB 16/17, 495—660, (36) *Hanitzsch, H. 1957,* (37) Mildenberger, G. 1952: AFB 2, 7—24, (38) Mildenberger, G. 1953: AFB 3, 16—30, (39) Tackenberg, K. 1937: Sachsens Vorzeit 1, 25—39, (40) Moschkau, R. 1960: AuF 5, 70—74, (41) *Baumann, W. et al. 1983,* (42) Quietzsch, H. 1971: AFB 19, 359—420, (43) Jacob, H.—Quietzsch, H. 1979: AFB 23, 289—400, (44) Quietzsch, H. 1979: AFB 23, 225—288, (45) Weber, V. 1970: AuF 15, 57—60, (46) Mirtschin, A. 1954: AFB 4, 151—162, (47) *Sellmann, K. 1904,* (48) Müller, D. W. 1980: Alt-Thüringen 17, 19—180, (49) *Fischer, Ch. 1959,* (50) *Lappe, U. 1975,* (51) *Behrens, H. 1971,* (52) Lippmann E. 1982: AuF 27, 223—225, (53) *Gall, W. 1974,* (54) Kaufmann, H.—Kaufmann, H. 1961: Alt-Thüringen V, 76—132, (55) *Behm-Blancke, G. et al. 1967,* (56) *Peschel, K. et al. 1963,* (57) *Peschel, K. 1966,* (58) Schrickel, W. 1955/56: Alt-Thüringen II, 78—91, (59) Mania, D. 1961: Alt-Thüringen V. 167—188, (60) Timpel, W. 1966: Alt-Thüringen VIII, 171—183, (61) Matthias, W. 1953: Jahr.Halle 37, 154—160, (62) *Billig, G. 1962,* (63) Nitzschke, W.—Stahlhofen, H. 1981: Jahr.Halle 63, 195—207, (64) Matthias, W. — Schultze-Motel, J. 1969: Jahr.Halle 53, 309—344, (65) Weise, H.—P. 1972: AuF 17, 58—67, (66) Weber, V. 1963: AuF 8, 75—79.

Seznam č. 2 (část mapy B, *obr. 6—7*). Naleziště šňůrové keramiky v Horní Lužnici (*část a*) a v jižní části Braniborska (*část b* podle *Wetzel 1969,* 109). Protože jde o menší počet nalezišť, byly pořízeny jen seznamy podle abecedy; tomu je podřízeno i číslování nalezišť. V závorce je uveden okres, čísla odkazují na základní pramennou literaturu, uvedenou po seznamech, A = 1—2 hroby nebo ojedinělé nálezy, B = 3—9 hrobů (ojedinělých nálezů), C = 10 a více hrobů nebo ojedinělých nálezů keramiky.

Část a): Horní Lužice

1 Alt-Liebel (Niesky).(1).A.
2 Auritz (Bautzen).(1), (5).B.
3 Bautzen (Bautzen).(1).A.
4 Bautzen-Strehla (Bautzen).(1),(4),(5).B.
5 Bautzen-Rattwitz, Seidau (Bautzen).(1).A.
6 Berge (Bautzen).(3).A.
7 Brandhofen-Spohla (Hoyerswerda).(1).A.
8 Burk (Bautzen).(1),(6).B.
9 Caminau (Bautzen).(1).A.
10 Caseritz (Kamenz).(1).A.
11 Commerau (Bautzen).(1).A.
12 Doberschau (Bautzen).(1).A.
13 Dörgenhausen (Hoyerswerda).(1),(4).A.
14 Ebendörfel (Bautzen).(1).A.
15 Eutrich (Bautzen).(1).B.
16 Gaussig (Bautzen).(1),(7).A.
17 Gleina (Bautzen).(1).A.
18 Göda (Bautzen).(1).A.
19 Golenz (Bautzen).(1).A.
20 Grossärchen (Hoyerswerda).(1),(4).A.
21 Grossdöbschütz (Bautzen).(1).A.
22 Grossdubrau (Bautzen).(1),(8).B.
23 Grünewald (Senftenberg).(1),(4).A.
24 Hainitz (Bautzen).(1).A.
25 Hierschfelde (Zittau).(1).A.
26 Jänkendorf (Niesky).(1),(4).A.
27 Jenkwitz (Bautzen).(1).A.
28 Jessnitz (Bautzen).(1).B.
29 Kleinförstchen (Bautzen).(1).A.
30 Kleinrauscha (Niesky).(1),(4).A.
31 Kleinneida (Hoyerswerda).(1).B.
32 Kleinwelka (Bautzen).(9).A.
33 Kodersdorf (Niesky).(1),(4).A.
34 Königswartha (Bautzen).(8).A.
35 Kubschütz (Bautzen).(1).A.
36 Laussnitz (Kamenz).(10).A.
37 Lehn (Bautzen).(1).A.
38 Litten (Bautzen).(1),(11).C.
39 Loga (Bautzen).(1).A.
40 Lubachau (Bautzen).(1).A.
41 Milkwitz (Bautzen).(3).A.
Nadelwitz viz Niederkaina
42 Nardt (Hoyerswerda).(1).A.
43 Nedeschütz (Bautzen).(1),(12).A.
44 Neschwitz (Bautzen).(1).B.
45 Niederkaina (Bautzen).(1),(13),(14), (15).C.
46 Obergurig (Bautzen).(1).C.
47 Oberkaina (Bautzen).(1).C.
48 Oberuhna (Bautzen).(1).C.
49 Ostro (Kamenz).(1).A.
50 Prautitz (Kamenz).(1).B.
51 Preuschwitz (Bautzen).(1),(3).B.
52 Purschwitz (Bautzen).(1).A.
53 Quatitz (Bautzen).(1).B.
54 Quoos (Bautzen).(1).A.
55 Räckelwitz (Kamenz).(1).A.
56 Radibor (Bautzen).(1),(16).A.
57 Salzenforst (Bautzen).(1).B.
58 Saritzsch (Bautzen).(1).A.
59 Skaska (Kamenz).(3).B.
60 Sdier (Bautzen).(1).A.
61 Schmochtitz (Bautzen).(1).A.
62 Schmorkau (Kamenz).(1).A.
63 Schwarzkollm (Hoyerswerda).(1).A.
64 Sollschwitz (Hoyerswerda).(1),(4).B.
65 Stiebitz (Bautzen).(1).B.
66 Strassgräbchen (Kamenz).(1).B.
67 Trado (Kamenz).(1),(2),(19).B.
68 Wartha (Hoyerswerda).(1).A.
69 Wiednitz (Hoyerswerda).(1),(4).A.
70 Zescha (Bautzen).(1).A.
71 Zockau (Bautzen).(1).A.
72 Zodel (Niesky).(1).A.
73 Zscharnitz (Bautzen).(9).A.

Část b): jižní část Braniborska a její sousedství:

75 Bühlow (Spremberg).(18).A.
76 Dietersdorf (Jütebog).(18).A.
77 Freiwalde (Lübben).(18).A.
78 Karche-Zaako (Luckau).(18).A.
79 Kirchhain (Finsterwalde).(18).A.
80 Luckenwalde (Luckenwalde).(18).A.
81 Neuendorf (Zossen). (18).A.
82 Päplitz (Zossen).(18).A.
83 Pritzen (Calau).(19).A.
84 Rosenthal (Luckau).(18).A.

85 Saalhausen (Senftenberg).(19).A.
86 Schiebsdorf (Luckau).(18).A.
87 Schlieben (Herzberg).(18).A.
88 Sorno (Finsterwalde).(18).A.
89 Guben (Guben).(18).A.
90 Strega (Gubin, Polsko!).(20).A.

Literatura k seznamu č. 2 (zkráceně, kurzívou viz Literatura s. 156)
(1) *Coblenz, W. 1952,* (2) *Weber, V. 1969,* (3) Jacob, H.—Quietzsch, H. 1979: AFB 23, 289—400, (4) Oberlausitzer Jahrbuch (Jahreshefte der Gesellschaft für Anthropologie und Urgeschichte der Oberlausitz) III, 1933, 310, (5) Frenzel, W. 1929: Bilderhandbuch zur Vorgeschichte der Oberlausitz. Bautzen (?), (6) Grünberg, W. 1939: Sachsens Vorzeit 3, 21—21, (7) Mildenberger, G. 1951, AFB 1, 16—30, (8) *Oberhofer, L. 1957,* (9) Kaufmann H. et al. 1967: AFB 16/17, 495—660, (10) *Spehr, R. 1964,* (11) Frenzel, W.—Radig, W.—Reche, O. 1934: Grundriss der Vorgeschichte Sachsens. Leipzig, (12) Frenzel, W. 1929: Die unterirdische Lausitz. Bautzen, (13) *Schmidt, E.—Coblenz, W. 1956,* (14) *Schmidt, E.—Weber, V. 1972,* (15) Weber, V. 1968: AuF 13, 62—65, (16) Oberlausitzer Jahrbuch II, 1905, 6, (17) Quietzsch, H. 1971: AFB 19, 359—420, (18) Wetzel, G. 1969: Becherkulturen, 101—113, (19) Písemná informace G. Wetzela z r. 1982, (20) Sprockhoff, E. 1926: Die Kulturen der jüngeren Steinzeit in der Mark Brandenburg. Berlin.

Seznam č. 3 (mapa C, *obr. 41—42).* Naleziště šňůrové keramiky v Čechách (hroby a náhodné nálezy keramiky) podle čísel (*část a)* a podle abecedy (*část b).* Okresy a názvy obcí (osad) jsou uvedeny podle správního rozdělení z r. 1955 (srov. Administrativní lexikon obcí Republiky Československé 1955), které bylo v r. 1960 změněno.
Část a): seznam podle čísel (odpovídá zhruba seznamu — Konkordanzliste Nr. 1 in: *Buchvaldek 1967,* 157 sqq, s doplňky), která jsou řazena zhruba od severozápadu k jihovýchodu (mapa *obr. 41*) podle okresů. Výjimkou jsou novější nálezy od č. 266—307, příslušné okresy viz *část b.*

o. Ústí n. Labem
1 Ústí n. Labem
2 Chabařovice
3 Střekov
4 Trmice
5 Stadice
o. Teplice
6 Nechvalice
7 Malhostice
8 Hradiště
9 Bžany
o. Duchcov
10 Duchcov
11 Ledvice
12 Libkovice
o. Bílina
13 Hostomice
14 Světec
15 Chotějovice
16 Chudeřice
17 Březánky
18 Jenišův Újezd
19 České Zlatníky
20 Bílina
21 Kučlín
22 Razice
23 Lužice
24 Řisuty
25 Hnojnice
o. Most
26 Střimice
27 Most
28 Obrnice
29 Patokryje
30 Komořany
31 Souš
32 Skyřice
33 Vtelno
34 Sedlec
35 Židovice
36 Polerady
o. Chomutov
37 Strupčice
38 Všehrdy
39 Stranná
o. Kadaň
40 Tušimice
41 Kadaň
42 Vinaře
o. Cheb
43 Střížov
o. Podbořany
44 Nové Třebčice
45 Cárka
46 Vrbice
47 Malá Černoc
o. Rakovník
48 Milostín
o. Žatec
49 Velká Černoc
50 Měcholupy
51 Žabokliky
52 Vikletice
53 Libočany
54 Žatec
55 Veletice
56 Dobříčany
57 Staňkovice
58 Tvršice
59 Selibice
60 Rybňany
61 Strkovice
62 Postopoprty
o. Louny
63 Břvany
64 Lenešice
65 Dobroměřice
66 Březno
67 Lipenec
68 Hřivice
69 Jimlín
70 Louny
71 Citoliby
72 Brloh
73 Černčice
74 Blšany
75 Veltěže
76 Toužetín
77 Počedělice
78 Stradonice
79 Peruc
80 Černochov
o. Lovosice
81 Křesín
82 Poplze
83 Libochovice
84 Radovesice
85 Úpohlavy
86 Lukohořany
87 Chodovlice
88 Třebenice
89 Malé Žernoseky
90 Jenčice
91 Čížkovice
92 Sulejovice
93 Lovosice
94 Prosmyky
o. Litoměřice
95 Velké Žernoseky
96 Litoměřice
97 Křešice
98 Polepy
99 Mlékojedy
100 Nové Kopisty
101 Terezín
102 Bohušovice
103 Brňany
104 Počaply
o. Roudnice
105 Vrbice
106 Brozany
107 Doksany
108 Hrobce
109 Vědomice
110 Břežany
111 Dušníky
112 Budyně
113 Roudníček
114 Roudnice

115 Roud.-Bezděkov
116 Roud.-Hracholusky
117 Krabčice
118 Kleneč
119 Račiněves
120 Straškov
121 Vražkov
122 Černouček
123 Bechlín
124 Horní Počaply
125 Horní Beřkovice
o. Mělník
126 Křivenice
127 Vysoká Libeň
128 Mělník
129 Hořín
130 Neratovice
131 Libiš
132 Chlumín
133 Vrbno
134 Cítov
135 Lužec
o. Kralupy nad Vltavou
136 Vepřek
137 Mlčechvosty
138 Zlončice
139 Kralupy n. Vlt.
140 Minice
141 Holubice
142 Zeměchy
143 Nelahozeves
144 Chržín
145 Velvary
146 Hospozín
147 Kmetiněves
o. Slaný
148 Budeničky
149 Páleč
150 Zlonice
151 Šlapanice
152 Břešťany
153 Lotouš
154 Písek
155 Přelíc
156 Kvíc
157 Kvíček
158 Slaný
159 Zvoleněves
160 Želenice
161 Knovíz
162 Pchery
163 Brandýsek
164 Holousy
165 Třebusice
o. Kladno
166 Stehelčeves
167 Makotřasy
o. Praha, Praha-západ,
Praha-jih
(nal. na Z od Vltavy)
168 Tursko
169 Velké Číčovice
170 Malé Číčovice
171 Kamýk
172 Černý Vůl
173 Roztoky u Prahy
174 Suchdol
175 Lysolaje
176 Horoměřice
177 Tuchoměřice
178 Kněževes
179 Praha-Liboc,
Šárka
180 Praha-Bubeneč,
Dejvice
181 Praha-Holešovice,
Bubny
182 Praha-Hradčany
183 Praha-Motol
184 Praha-Smíchov
185 Stodůlky
186 Chrášťany
187 Řeporyje
188 Holyně
189 Radotín
190 Lipany
o. Beroun
191 Beroun
192 Lhotka pod Plešivcem
o. Hořovice
193 Zdice
o. Praha, Praha-sever,
Praha-východ
(nal. na V od Vltavy)
194 Chodov
195 Praha-Hodkovičky
196 Praha-Michle
197 Praha-Vršovice
198 Praha-Vinohrady
199 Běchovice
200 Újezd n. Lesy
201 Xaverov
202 Svépravice
203 Praha-Hloubětín
204 Praha-Libeň
205 Praha-Kobylisy
206 Praha-Bohnice
207 Čimice
208 Letňany
209 Ďáblice
210 Dolní Chabry
211 Čakovice
212 Vinoř
213 Přemýšlení
214 Řež
215 Vodochody
216 Panenské Břežany
217 Veliká Ves
218 Kojetice
219 Předboj
220 Zlonín
221 Bašť
222 Veleň
o. Brandýs nad Labem
223 Přezletice
224 Čakovičky
225 Lobkovice
226 Přívory
227 Nedomice
228 Ovčáry
229 Kostelec n. Labem
230 Brázdim
231 Dřevčice
232 Brandýs n. L.
233 Vrábí
234 Zápy
235 Toušeň
236 Čelákovice
237 Záluží
o. Mladá Boleslav
238 Zdětín
239 Horky nad Jizerou
o. Český Brod
240 Přerov n. Lab.
241 Úvaly
242 Velenka
243 Třebestovice
244 Klučov
245 Český Brod-Chouranice
246 Skramníky
247 Bylany
248 Chrášťany
o. Poděbrady
249 Pečky
250 Klipec
251 Pňov
o. Kolín
252 Radim
253 Velim
254 Nová Ves
255 Ohrada
256 Kolín
257 Kouřim
258 Červené Pečky
259 Starý Kolín
260 Libenice
o. Kutná Hora
261 Malešov
o. Čáslav
262 Čáslav
o. Nový Bydžov
263 Mlékosrby
o. Mnichovo Hradiště
264 Sovenice
o. Turnov
265 Svijanský Újezd
Doplňky:
266 Žalany
267 Poláky
268 Buškovice
269 Rochov
270 Hněvice
271 Nová Ves
272 Libušín
273 Hořelice
274 Černošice-Kazín
275 Dobříň
276 Dětenice
277 Žabovřesky n. Ohří

278 Čachovice
279 Široké Třebčice
280 Veliká Ves
281 Konobrže
282 Kamenná Voda
283 Velebudice
284 Vršany
285 Mělník-Kelské Vinice
286 Pátek
287 Mochov
288 Břešťany
289 Letky
290 Vrchnice
291 Dřemčice
292 Prosetice
293 Liptice
294 Praha-Jinonice
295 Radovesice
296 Vrbčany
297 Podlešín
298 Malnice
299 Rvenice
300 Slavětín
301 Kopisty
302 Litvínov
303 Obora
304 Liběšice
305 Zahořany
306 Řehlovice
307 Plotiště n. Lab.

Část b): seznam podle abecedy. Po názvu naleziště (obec, osada) s předsunutým číslem na mapě (*obr. 41*) následuje v závorce okres. U novějších nálezů je uvedena základní literatura nebo autor výzkumu, v ostatních případech odkazujeme na Fundliste in: *Buchvaldek 1967,* 128 sqq. Kvantitu nálezů lze odečíst z mapy *obr. 42:2.*

221 Bašť (Praha-sever).
123 Bechlín (Roudnice).
199 Běchovice (Praha-sever), (*Vencl-Zadák 1982).*
191 Beroun (Beroun).
20 Bílina (Bílina), (srov. *Hanáková et al. 1977*; výzk. *Z. Muška* 1983).
74 Blšany (Louny).
102 Bohušovice (Litoměřice).
232 Brandýs n Lab. (Brandýs n. Lab.).
163 Brandýsek (Slaný).
230 Brázdim (Brandýs n. Lab.).
72 Brloh (Louny).
103 Brňany (Litoměřice).
106 Brozany (Roudnice).
288 Břešťany (Bílina), (výzk. *T. Velímský*).
152 Břešťany (Slaný).
66 Březno (Louny), (výzk. *I. Pleinerová*).
17 Březánky (Bílina).
110 Březany (Roudnice).
63 Břvany (Louny).
148 Budeničky (Slaný).
112 Budyně n. Ohří (Roudnice).
268 Buškovice (Podbořany).
247 Bylany (Český Brod).
9 Bžany (Teplice).
45 Cárka (Podbořany), (*Buchvaldek 1971b).*
71 Citoliby (Louny).
134 Cítov (Mělník).
278 Čachovice (Kadaň), (výzk. *Z. Smrž*).
211 Čakovice (Praha-sever), (*Kovářík 1980).*
224 Čakovičky (Brandýs n. Lab.).
262 Čáslav (Čáslav).
236 Čelákovice (Brandýs n. Lab.).
73 Černčice (Louny).
80 Černochov (Louny).
274 Černošice-Kazín (Praha-jih), (*Buchvaldek 1978,* obr. 5:2).
122 Černouček (Roudnice).
172 Černý Vůl (Praha-západ).
258 Červené Pečky (Kolín).
19 České Zlatníky (Bílina), (*Kouteckỳ-Muška 1979*).
245 Český Brod-Chouranice (Český Brod), (*Buchvaldek 1978,* obr. 6:8).
207 Čimice (Praha-sever), (*Havel 1981*).
91 Čížkovice (Lovosice).
209 Ďáblice (Praha-sever), (*Vencl 1982*).
276 Dětenice (Jičín)
65 Dobroměřice (Louny), (*Smrž-Neustupný 1979*).
56 Dobříčany (Žatec).
275 Dobříň (Roudnice)
107 Doksany (Roudnice).
210 Dolní Chabry (Praha-sever).
291 Dřemčice (Lovosice), (*Waldhauser 1973*).
231 Dřevčice (Brandýs n. Lab.).
10 Duchcov (Duchcov).
111 Dušníky (Roudnice).
270 Hněvice (Roudnice).
25 Hnojnice (Bílina).
164 Holousy (Slaný).
141 Holubice (Kralupy n. Vlt.)
188 Holyně (Praha-jih).
239 Horky n. Jiz. (Mladá Boleslav).
125 Horní Běřkovice (Roudnice).
124 Horní Počaply (Roudnice).
176 Horoměřice (Praha-západ).
273 Hořelice (Praha-západ).
129 Hořín (Mělník).
146 Hospozín (Kralupy n. Vlt.).
13 Hostomice (Bílina), (*Budinský 1968, 1970*).
8 Hradiště (Teplice).
108 Hrobce (Roudnice).
68 Hřivice (Louny), (*Moucha 1981*).
2 Chabařovice (Ústí n. Lab.).
132 Chlumín (Mělník).
194 Chodov (Praha-východ).
87 Chodovlice (Lovosice).
15 Chotějovice (Bílina).
248 Chrášťany (Český Brod).
186 Chrášťany (Praha-západ, (*Vávra 1981*).
144 Chržín (Kralupy n. Vlt.).
16 Chudeřice (Bílina).
90 Jenčice (Lovosice).
18 Jenišův Újezd (Bílina).
69 Jimlín (Louny).
41 Kadaň (Kadaň)
171 Kamýk (Praha-západ).
282 Kamenná Voda (Most).
118 Kleneč (Roudnice)
250 Klipec (Poděbrady).
244 Klučov (Český Brod)., (výzk. *J. Kudrnáč*).
147 Kmetiněves (Kralupy n. Vlt.).
178 Kněževes (Praha-západ).
161 Knovíz (Slaný).
218 Kojetice (Praha-sever).
256 Kolín (Kolín), (*Buchvaldek 1982*).
30 Komořany (Most).
281 Konobrže (Most), (*Kouteckỳ-Muška 1979*).
301 Kopisty (Most), (*Preidel 1934*).
229 Kostelec n. Lab. (Brandýs n. Lab.).
257 Kouřim (Kolín).
117 Krabčice (Roudnice).
139 Kralupy n. Vlt. (Kralupy n. Vlt.).
81 Křesín (Lovosice).
97 Křešice (Litoměřice).

126 Křivenice (Mělník).
21 Kučlín (Bílina).
156 Kvíc (Slaný).
157 Kvíček (Slaný).
11 Ledvice (Duchcov).
64 Lenešice (Louny).
289 Letky (Praha-západ), (výzk. *Z. Skružný*).
208 Letňany (Praha-sever).
192 Lhotka pod Plešivcem (Beroun).
260 Libenice (Kolín), (*Buchvaldek 1982*).
304 Liběšice (Bílina), (*Hanáková et al. 1977*).
131 Libiš (Mělník).
12 Libkovice (Duchcov).
53 Libočany (Žatec).
83 Libochovice (Lovosice).
272 Libušín (Slaný).
190 Lipany (Praha-jih).
67 Lipenec (Louny).
293 Liptice (Duchcov).
96 Litoměřice (Litoměřice).
302 Litvínov (Litvínov).
225 Lobkovice (Brandýs n. Lab.).
153 Lotouš (Slaný).
70 Louny (Louny).
93 Lovosice (Lovosice).
86 Lukohořany (Lovosice).
135 Lužec (Mělník).
23 Lužice (Bílina).
175 Lysolaje (Praha-západ).
167 Makotřasy (Kladno).
47 Malá Černoc (Podbořany).
170 Malé Číčovice (Praha-západ).
261 Malešov (Kutná Hora), (*Buchvaldek 1982*).
89 Malé Žernoseky (Lovosice).
7 Malhostice (Teplice).
298 Malnice (Louny).
50 Měcholupy (Žatec).
128 Mělník (Mělník), (*Sklenář 1968*).
285 Mělník-Kelské Vinice (Mělník), (*Sklenář 1968*).
48 Milostín (Rakovník).
140 Minice (Kralupy n. Vlt.).
137 Mlčechvosty (Kralupy n. Vlt.).
99 Mlékojedy (Litoměřice).
263 Mlékosrby (Nový Bydžov).
287 Mochov (Český Brod), (*Buchvaldek-Vencl 1975*).
27 Most (Most).
6 Nechvalice (Teplice).
227 Nedomice (Brandýs n. Lab.).
143 Nelahozeves (Kralupy n. Vlt.).
130 Neratovice (Mělník).
254 Nová Ves (Kolín), (*Buchvaldek 1982*).
271 Nová Ves (Kralupy n. Vlt.).
100 Nové Kopisty (Litoměřice).
44 Nové Třebčice (Podbořany).
303 Obora (Louny).
28 Obrnice (Most), (*Koutecký-Muška 1979*).
255 Ohrada (Kolín), (*Buchvaldek 1982*).
228 Ovčáry (Brandýs n. Lab.).
149 Páleč (Slaný).
216 Panenské Břežany (Praha-Sever).
286 Pátek (Poděbrady).
29 Patokryje (Most), (*Koutecký-Muška 1979; Hanáková et al. 1977*).
249 Pečky (Poděbrady).
79 Peruc (Louny).
162 Pchery (Slaný).
154 Písek (Slaný).
307 Plotiště n. Lab. (Hradec Králové), (*Vokolek 1981*).
251 Pňov (Poděbrady).
104 Počaply (Litoměřice).
77 Počedělice (Louny).
297 Podlešín (Slaný).
267 Poláky (Kadaň), (*Koutecký 1968*; výzk. *Z. Smrž*).
98 Polepy (Litoměřice), (*Vacek-sep.*).
36 Polerady (Most).
82 Poplze (Lovosice).
62 Postoloprty (Žatec), (*Beneš 1976*).
206 Praha-Bohnice (Praha), (výzk. *M. Fridrichová*).
180 Praha-Bubeneč, Dejvice (Praha).
203 Praha-Hloubětín (Praha).
195 Praha-Hodkovičky (Praha).
181 Praha-Holešovice, Bubny (Praha).
182 Praha-Hradčany (Praha).
294 Praha-Jinonice (Praha), (výzk. *Havel-Kovářík* r. 1983).
205 Praha-Kobylisy (Praha).
204 Praha-Libeň (Praha).
179 Praha-Liboc, Šárka (Praha).
196 Praha-Michle (Praha).
183 Praha-Motol (Praha).
184 Praha-Smíchov (Praha).
198 Praha-Vinohrady (Praha).
197 Praha-Vršovice (Praha).
292 Prosetice (Teplice), (*J. Waldhauser*).
94 Prosmyky (Lovosice).
219 Předboj (Praha-sever), (*Vencl 1972*).
155 Přelíc (Slaný).
213 Přemyšlení (Praha-sever).
240 Přerov n. Lab. (Český Brod).
223 Přezletice (Brandýs n. Lab.).
226 Přívory (Brandýs n. Lab.).
119 Račiněves (Roudnice).
252 Radim (Kolín), (*Buchvaldek 1982*).
189 Radotín (Praha-jih).
295 Radovesice (Bílina), (výzk. *P. Budinský, J. Muška*).
84 Radovesice (Lovosice).
22 Razice (Bílina), (*Koutecký-Muška 1979*).
269 Rochov u Brozan (Lovosice).
114 Roudnice (Roudnice).
115 Roudnice-Bezděkov).
116 Roudnice-Hracholusky.
113 Roudníček (Roudnice).
173 Roztoky u Prahy (Praha-západ).
299 Rvenice (Žatec), (muz. Mainz).
60 Rybňany (Žatec).
306 Řehlovice (Ústí n. Lab.).
187 Řeporyje (Praha-západ), (Řep.-Malá Ohrada, výzk. *Havel-Kovářík*).
214 Řež (Praha-sever).
24 Řisuty (Bílina).
34 Sedlec (Most).
59 Selibice (Žatec).
246 Skramníky (Český Brod).
32 Skyřice (Most).
158 Slaný (Slaný).
300 Slavětín (Louny).
31 Souš (Most).
264 Sovenice (Mnichovo Hradiště).
5 Stadice (Ústí n. Lab.).
57 Staňkovice (Žatec).
259 Starý Kolín (Kolín).
166 Stehelčeves (Kladno).
185 Stodůlky (Praha-západ).
78 Stradonice (Louny), (*Beneš-Koutecký 1970*).
39 Stranná (Chomutov).

120 Straškov (Roudnice).
61 Strkovice (Žatec).
37 Strupčice (Chomutov).
3 Střekov (Ústí n. Lab.).
26 Střimice (Most).
43 Střížov (Cheb).
174 Suchdol (Praha-západ).
92 Sulejovice (Lovosice), (*Vacek sep.*).
202 Svépravice (Praha-sever).
14 Světec (Bílina).
265 Svijanský Újezd (Turnov).
279 Široké Třebčice (Podbořany), (*Lehečková-Bubeník 1976*).
151 Šlapanice (Slaný).
101 Terezín (Litoměřice), (*Vacek sep.*).
235 Toušeň (Brandýs n. Lab.).
76 Toužetín (Louny).
4 Trmice (Ústí n. Lab.), (výzk. *M. Cvrková*).
88 Třebenice (Lovosice).
243 Třebestovice (Český Brod).
165 Třebusice (Slaný).
177 Tuchoměřice (Praha-západ).
168 Tursko (Praha-západ).
40 Tušimice (Kadaň).
58 Tvršice (Žatec).
200 Újezd nad Lesy-Blatov (Praha-sever).
85 Úpohlavy (Lovosice).
1 Ústí nad Lab. (Ústí n. Lab.).
241 Úvaly (Český Brod).
109 Vědomice (Roudnice).
283 Velebudice (Most), (*Kruta 1966*).
222 Veleň (Praha-sever).
242 Velenka (Český Brod).
55 Veletice (Žatec).
280 Veliká Ves (Podbořany), (*Smrž-Neustupný 1979*).
217 Veliká Ves (Praha-sever).
253 Velim (Kolín), (*Buchvaldek 1982*).
49 Velká Černoc (Žatec).
169 Velké Číčovice (Praha-západ).
95 Velké Žernoseky (Litoměřice).
75 Veltěže (Louny).
145 Velvary (Kralupy n. Vlt.).
136 Vepřek (Kralupy n. Vlt.).
52 Vikletice (Žatec).
42 Vinaře (Kadaň).
212 Vinoř (Praha-sever).
215 Vodochody (Praha-sever).
233 Vrábí (Brandýs n. Lab.).
121 Vražkov (Roudnice).
296 Vrbčany (Kolín), (*Buchvaldek 1982*).
46 Vrbice (Podbořany).
105 Vrbice (Roudnice).
133 Vrbno (Mělník)
290 Vrchnice (Kadaň).
284 Vršany (Most).
38 Všehrdy (Chomutov).
33 Vtelno (Most).
127 Vysoká Libeň (Mělník).
201 Xaverov (Praha-sever).
305 Zahořany (Kadaň).
237 Záluží (Brandýs n. Lab.).
234 Zápy (Brandýs n. Lab.).
238 Zdětín (Mladá Boleslav).
193 Zdice (Hořovice).
142 Zeměchy (Kralupy n. Vlt.).
138 Zlončice (Kralupy n. Vlt.).
150 Zlonice (Slaný).
220 Zlonín (Praha-sever).
159 Zvoleněves (Slaný).
51 Žabokliky (Žatec).
277 Žabovřesky n. Ohří (Lovosice).
266 Žalany (Teplice).
54 Žatec (Žatec).
160 Želenice (Slaný).
35 Židovice (Most).

Seznam č. 4 (mapa D, *obr. 58*). Naleziště šňůrové keramiky na Moravě (hroby a náhodné nálezy keramiky) jsou uvedena podle čísel (v podstatě jde o seznam *L. Šebely, 1981;* tamtéž odkazy na literaturu, zde jen malé doplňky). Okresy v závorce jsou podle správního rozdělení z r. 1955 (viz seznam č. 3). Pro menší počet nalezišť není předložen druhý seznam podle abecedy. Od č. 96 jde výhradně o lokality se šňůrovou keramikou typu Chlopice-Veselé (mapa *obr. 58*, tam i odlišeno symbolem).

1 Bílovice (Prostějov).
2 Blažovice (Slavkov).
3 Brno (Brno-město).
4 Dvorska (Brno-okolí).
5 Chrlice (Brno-okolí).
6 Brno-Starý Lískovec (Brno-město), (*Čižmářová 1984*).
7 Bučovice (Bučovice).
8 Vícemilice (Bučovice).
9 Dětkovice (Prostějov).
10 Dětkovice (Vyškov).
11 Drahlov (Olomouc-okolí).
12 Držovice (Prostějov).
13 Dub n. Mor. (Olomouc-okolí).
14 Hoštice-Heroltice (Vyškov).
15 Hrušky (Slavkov).
16 Chomoutov (Olomouc-okolí).
17 Jiříkovice (Brno-okolí).
18 Kobylí (Hustopeče).
19 Kojetín (Kojetín).
20 Kostelec na Hané (Prostějov).
21 Kožušany-Tážaly (Olomouc-okolí).
22 Kroměříž (Kroměříž).
23 Krumvíř (Hustopeče).
24 Křepice (Hustopeče).
25 Křenovice (Kojetín).
26 Kyjov (Kyjov).
27 Nětčice (Kyjov).
28 Louka (Veselí n. Mor.).
29 Lovčice (Kyjov).
30 Lutín (Olomouc-okolí).
31 Marefy (Bučovice).
32 Měnín (Židlochovice).
33 Mistřín (Kyjov).
34 Mostkovice (Prostějov).
35 Slížany (Kroměříž).
36 Morkůvky (Hustopeče).
37 Mouchnice (Bučovice).
38 Náklo (Litovel).
39 Němčice n. Han. (Kojetín).
40 Nítkovice (Kroměříž).
41 Olomouc (Olomouc).
42 Hradisko (Kroměříž).
43 Prostějov (Prostějov).
44 Prušánky (Hodonín).
45 Pustiměř (Vyškov).
46 Rousínov (Vyškov).
47 Sivice (Slavkov).
48 Slavkov (u Brna) (Slavkov).
49 Slatinky (Prostějov).
50 Smržice (Prostějov).
51 Strážnice (Veselí n. Mor.).
52 Šaratice (Slavkov).
53 Šlapanice (Brno-okolí).
54 Těšetice (Olomouc-okolí).
55 Tovačov (Kojetín).
56 Tvarožná (Brno-okolí).
57 Uhřice (Kyjov).
58 Určice (Prostějov).
59 Seloutky (Prostějov).
60 Vážany (Vyškov).
61 Vážany n. Litavou (dříve Linhartské Vážany) (Slavkov).
62 Velatice (Brno-okolí).
63 Velké Bílovice (Břeclav), (*Měřínský-Stuchlík 1980*).
64 Vyškov (Vyškov).
65 Dědice (Vyškov).
66 Dobrochov (Prostějov), (šňůr. ker.?).
67 Letonice (Bučovice).
68 Podolí-Žuráň (Brno-okolí).

69 Dřevohostice (Holešov).
70 Kostelec u Holešova (Holešov).
71 Lipník n. Bečvou (Hranice).
72 Nemětice (Valašské Meziříčí).
73 Pavlovice u Přerova (Přerov).
74 Prusinovice (Holešov).
75 Radotín (Hranice).
76 Stará Ves u Přerova (Přerov).
77 Týn n. Bečvou (Hranice).
78 Blatec (Olomouc-okolí).
79 Brno-Obřany (Brno-město).
80 Charváty (Olomouc-okolí).
81 Chořelice (Litovel).
82 Količín (Holešov).
83 Kralice na Hané (Prostějov).
84 Mezice (Litovel).
85 Míkovice (Uherské Hradiště).
86 Moravičany (Zábřeh).
87 Mokrá-Pekárna (Brno-okolí).
88 Opatovice u Rajhradu (Židlochovice).
89 Polešovice (Uherské Hradiště).
90 Račice-Pístovice (Vyškov).
91 Věteřov (Kyjov).
92 Oplocany (Kojetín).
93 Čelechovice na Hané (Prostějov).
94 Sudoměřice (Hodonín).
95 Skalica (Skalica).

*ŠK typu Chl*opice-Veselé:

96 Uherský Ostroh (Veselí n. Mor.).
97 Uherské Hradiště (Uh.Hradiště).
98 Sady (Uh. Hradiště).
99 Hulín (Kroměříž).
100 Předmostí (Přerov).
101 Domaželice (Přerov).
102 Holešov (Holešov).
(viz i 94 a 51).

Literatura

Åberg, N. 1918: Das nordische Kulturgebiet in Mitterleuropa während der jüngeren Steinzeit. Uppsala — Leipzig.

Agde, H. 1936: Die ältere sächsisch-thüringische Kultur, Mannus 28, 361—369.

Bach, H. et al. 1975: Beiträge zur Kultur und Anthropologie der mitteldeuschen Schnurkeramiker II, Alt-Thüringen XIII, 43—107.

Bándi, G. 1981: Über die Entstehung der frühbronzezeitlichen Zivilisation von Transdanubien, Symposium Budapest-Velem, 21—27.

Bakker, J. A. — van der Waals, J. D. 1973: Denekamp-Angelslo. Cremations, Collared Flasks and Corded Ware Sherd in Dutch Final TRB Contexts, in: Megalithic Graves and Ritual, Moesgård, 17—50.

Bär, E. 1969: Ein bemerkenswertes Grab der schnurkeramischen Kultur von Gross-Weissandt, Kr. Köthen, AuF 14, 17—18.

Baumann, W. et al. 1983: Stratigraphische Befunde zur Schnurkeramik in einem Grabhügel bei Werben, Kr. Leipzig, AuF 28, 1—10.

Becker, C. J. 1947: Mosefundne lerkar fra yngre stenalder, Aarbøger.

Becker, C. J. 1957: Nogle keramikfund fra det jyske enkeltgravsomraade, SMYA — FFT 58, 4—22.

Behm—Blancke, G. 1955: Die schnurkeramischen Totenhütte Thüringens, ihre Beziehungen zum Grabbau verwandter Kulturen und zum neolithischen Wohnbau, Alt-Thüringen I (1953/54), 63—83.

Behm-Blancke, G. et al. 1967: Zum Problem der schnurkeramischen Leichenverbrennung in Thüringen, Alt-Thüringen 9, 229—258.

Behrens, H. 1952: Ein neolithisches Bechergrab aus Mitteldeutschland mit beinerner Hammerkopfnadel und Kupfergeräten, Jahr. Halle 36, 53—69.

Behrens, H. 1962: Einzelgrabkultur im Saalegebiet ?, Jahr. Halle 46, 183—190.

Behrens, H. 1969: Die Einzelgrabkultur im nördlichen Mitteldeutschland und in der Altmark, Becherkulturen, 71—100.

Behrens, H. 1970: Zur Terminologie der Facettenäxte, AuF 15, 233—236.

Behrens, H. 1971a: Die Fischgrätenverzierung in der mitteldeutschen Schnurkeramik, Jahr. Halle 55, 79—104.

Behrens, H. 1971b: Die schnurkeramischen Becherkulturen im Gebiet der DDR, in: Schlette, F (ed.), Evolution und Revolution im Alten Orient und in Europa, Berlin 1971, 77—94.

Behrens, H. 1973: Die Jungsteinzeit im Mittelelbe-Saale-Gebiet. Berlin.

Behrens, H. 1981: Der Walternienburger und der Bernburger Keramikstil und die Walternienburg-Bernburger Kultur, Jahr. Halle 63,11—16.

Behrens, H. — Schröter, E. 1980: Siedlungen und Gräber der Trichterbecherkultur und Schnurkeramik bei Halle (Saale). Berlin

Beneš, A. 1976: Několik eneolitických a únětických hrobů ze severozápadních Čech, AR XXVIII, 121—144.

Beneš, A. — Koutecký, D. 1970: Bylanské pohřebiště a další nálezy ve Stradonicích a Přezeticích, AR XXII, 513—540.

Benešová, A. 1959: Hrob lidu s keramikou šňůrovou z Mouchnic na Moravě, AR XI, 149—154.

Billig, G. 1962: Der Siebenhügel bei Köttichau, Kr. Hohenmölsen, Jahr. Halle 46, 77—136.

Böhm, J. 1928: Příspěvky k moravské prehistorii I, ČVSM Olomouc XL, 52—64.

Borkovskyj, I. 1933: Problémy středoevropské šňůrové kultury, Pam. arch. XXXIX, 3—14.

Borkovskyj, I. 1934: Origin of the Culture with Corded Ware in Central Europe, in: Proceedings Congress, London, 211—213.

Borkovský, I. 1942: Ein wichtiger schnurkeramischer Grabfund aus Mähren, Altböhmen und Altmähren II, 57—68.

Borkovský, I. 1950: Schönfeldská keramika v Čechách a na Moravě, Slavia Antiqua II, 123—144.

Budinský, P. 1968: Kostrové hroby s keramikou šnúrovou a slovanský hrob z Hostomíc, AR XX, 294—299.

Budinský, P. 1970: Eneolitické nálezy a slovanské kostrové hroby z Hostomíc, AR XXII, 129—135.

Budinský-Krička, V. 1965: Gräberfeld der späten schnurkeramischen Kultur in Veselé, S1A XIII, 51—106.

Buchtela, K. — Niederle, L. — Matiegka, J. 1910: Rukověť české archeologie. Praha.

Buchvaldek, M. 1953: Česko-saská skupina se šňůrovou keramikou (diplomní práce, rukopis). Praha.

Buchvaldek, M. 1957: Starší šňůrová keramika v Čechách, AR IX, 362—401.

Buchvaldek, M. 1964: K nagyrévským vlivům v Čechách, Sborník AÚ Brno III, 80—82.

Buchvaldek, M. 1966: Die Schnurkeramik in Mitteleuropa. Zur Herausstellung der Fundgruppen und der Frage ihrer gegenseitigen Beziehungen, Pam. arch. LVII, 126—171.

Buchvaldek, M. 1967: Die Schnurkeramik in Böhmen. Praha.

Buchvaldek, M. 1971a: Ke starší šňůrové keramice na Moravě, SPFFBU E XX, 89—92.

Buchvaldek, M. 1971b: Bemerkungen zur neuen Schnurkeramikforschung, Pam. arch. LXII, 551—562.

Buchvaldek, M. 1973a: Zur Bedeutung der Bestattungsbräuche der mitteleuropäischen Schnurkeramik, ZbFFUK (Musaica) XXIV, 51—62.

Buchvaldek, M. 1973b: K využití kartografické metody v archeologii, Historická geografie 10, 17—26.

Buchvaldek, M. 1974: Erwägungen zur Bevölkerungsdichte im jüngeren Äneolithikum, ZbFFUK (Musaica) XXV, 17—22.

Buchvaldek, M. 1975: Die Schnurkeramik und Anfänge der Bronzezeit, AAC XV, 191—203.

Buchvaldeek, M. 1978: Otázka kontinuity v českomoravském mladším eneolitu, Praehistorica VII, 35—64.

Buchvaldek, M. 1980: Zur Schnurkeramik in Hessen und Böhmen, Fundberichte aus Hessen 19/20, 265—272.

Buchvaldek, M. 1981a: Zu den Beziehungen zwischen der mitteldeutschen und böhmischen Schnurkeramik, AFB, Beiheft 16, 157—167.

Buchvaldek, M. 1981b: Das Karpatenbecken und die Schnurkeramik in Böhmen und Mähren, Symposium Budapest-Velem, 41—48.

Buchvaldek, M. 1982: Katalog šňůrové keramiky v Čechách I. Kolínsko a Kutnohorsko, Praehistorica X, 9—30.

Buchvaldek, M., v přípr.: Zum gemeineuropäischen Horizont der Schnurkeramik (PZ 1986).

Buchvaldek, M. — Koutecký, D. 1970: Vikletice, ein schnurkeramisches Gräberfeld (Praehistorica III) Praha.

Buchvaldek, M. — Koutecký, D. 1972: Interpretation des schnurkeramischen Gräberfeldes von Vikletice, Pam. arch. LXIII, 142—179.

Buchvaldek, M. — Vencl, S. 1975: Eneolitický etážovitý džbánek z Mochova, okr. Praha-východ, AR XXVII, 121—125.

Clason, A. T. 1971: Die Jagd-und Haustiere der mitteldeutsch. Schnurkeramik, Jahr. Halle 55, 105.

Coblenz, W. 1952: Schnurkeramische Gräber auf dem Schafberg Niederkaina bei Bautzen. Mit einem Überblick über die Oberlausitzer Schnurkeramik, AFB 2, 41—106.

Coblenz, W. 1954: Materialien zur Schnurkeramik Sachsens I, AFB 4, 55—142.

Coblenz, W. — Weber, V. 1976: Zur Oberlasitze Gruppe der Schnurkeramik, Jahr. Halle 60, 253—261.

Červinka, I. L. 1908: Moravské starožitnosti II. O pokoleních skrčených koster na Moravě. Kojetín 1908.

Čižmářová, J. 1984: Hroby s keramikou šňůrovou z Brna — Starého Lískovce, AR XXXVI, 208—215.

Čižmářová, J. — Šmíd, M. 1976: Příspěvek k poznání kultury šňůrové na Prostějovsku, AR XXVIII, 530—536.

Dacik, T. 1982: K antropologii šňůrové keramiky na Moravě, AR XXXIV, 64—69.

Dimitrijević, S. 1982: Die frühe Vinkovci-Kultur und ihre Beziehungen zum Vučedoler Substrat, Opuscula Archaeologica 7,7—36.

Dobrovský, J. 1786: Über die Begräbnissart der alten Slaven, Abh. d. böhm. Ges. d. Wissenschaften, 333—359.

Donat, P. 1961: Drei schnurkeramische Grabhügel von Etzdorf, Kr. Eisenberg, Alt-Thüringen V, 133—166.

Donat, P. 1969: Zur Südgrenze der Mansfelder Gruppe der Schnurkeramik, in: K.—H. Otto, J. Brachmann (ed.), Siedlung, Burg und Stadt, Berlin, 473—483.

Dostál, B. 1969: Hrob se šňůrovou keramikou z Chrlic—Jezer, SPFFBU E 14, 273—275.

Ecsedy, I. 1978: Die Siedlung der Somogyvár-Vinkovci Kultur bei Szava und einige Fragen der Frühbronzezeit in Südpanonien, A Janus Pannonius Múzeum Évkönyve XXIII, 97—136.

Feustel, R. et al. 1966: Beiträge zur Kultur und Anthropologie der mitteldeutschen Schnurkeramiker, Alt-Thüringen VIII, 20—170.

Filip, J. 1948: Pravěké Československo. Praha.

Filip, J. 1952: Indoevropská otázka a lid se šňůrovou keramikou, AR IV, 38—96.

Fischer, Ch. 1959: Die Keramik der Mansfelder Gruppe, Jahr. Halle 43, 136—187.

Fischer, U. 1951: Kulturbeziehungen des Schönfelder Kreises im Elbegebiet, Archaeologia Geographica 2, 65—75.

Fischer, U. 1953: Über Nachbestattungen im Neolithikum von Sachsen-Thüringen, RGM Mainz (Festschrift) III, 161—181.

Fischer, U. 1956: Die Gräber der Steinzeit im Saalegebiet. Berlin.

Fischer, U. 1958: Mitteldeutschland und Schnurkeramik, Jahr. Halle 41/42, 254—298.

Fischer, U. 1969: Strichbündelamphoren in der Saaleschnurkeramik, Becherkulturen, 39—69.

Frauendorf, E. 1955: Neue siedlungsarchäologische Erkenntnisse mit der Phospatmethode, Alt-Thüringen I, 89—98.

Frauendorf, E. 1957: Phospatuntersuchungen an Hügelgräbern im Luckauer Forst, Kr. Altenburg, AFB 6, 182—196.

Gall, W. 1974: Schnurkeramische Gräber im Neubaugebiet von Erfurt-Gispersleben, AuF 19, 238—240.

Glob, P. V. 1945: Studier over den jyske Enkeltgravskultur, Aarboger (1944), 5—283.

Gottwald, A. 1931: Můj archeologický výzkum. Prostějov.

Götze, A. 1891: Die Gefässformen und Ornamente der neolithischen schnurverzierten Keramik im Flussgebiete der Saale. Jena.

Götze, A. 1909: Neolithische Gräber bei Poserna, Kr. Weissenfels, PZ 1, 188—195.

Grössler, H. 1900: Vorgeschichtliche Gräber und Funde im Amtbez. Burgscheidungen, Kr. Querfurt (I), MPM Halle II, 70—104.

Hájek, L. 1932: Příspěvek k chronologickému zařazení a vývoji šňůrové keramiky, Pam. arch. XXXVIII, 40—42.

Hájek, L. 1962: Die Glockenbecherkultur in Böhmen und Mähren, Inventaria Archaeologica H. 2 (CS 11—20). Bonn.

Hanáková et al. 1977: Antropologické nálezy ze severozápadních Čech, převzaté ze starších fondů krajského muzea v Teplicích, SNM (PV) XXXIII, 159—266.

Hanitzsch, H. 1957: Ein dritter steinzeitlicher Grabhügel in der Harth, Kr. Leipzig, AFB 6, 197—210.

Häusler, A. 1975: Die schnurkeram. Becherkulturen, in: K. J. Narr (Hrsgb.), Handbuch der Urgeschichte, 2, Bern-München, 483—497.

Havel, J. 1978: Pohřební ritus kultury zvoncovitých pohárů v Čechách a na Moravě, Praehistorica VII, 91—117.

Havel, J. 1981: Hrob kultury se šňůrovou keramikou v Praze 8-Čimicích, Praehistorica VIII, 67—71.

Hein, M. 1981: Anmerkungen zur älteren Saaleschnurkeramik, Jahr. Halle, 51—56.

Herfert, P. 1961: Die Steinäxte des Mittel- und Spätneolithikums im Elbe-Saalegebiet und ihre kulturelle Zuweisung (diplomní práce, rukopis; citováno podle Lanting 1982). Halle (Saale).

Höckner, H. 1955: Ausgrabung von schnurkeramischen Hügelgräbern im Kreise Alternburg, Bez. Leipzig, Alt-Thüringen I, 99—152.

Höckner, H. 1957: Ausgrabungen von schnurkeramischen Grabhügeln und Siedelplätzen im Luckaer Forst, Kr. Altenburg, AFB 6, 58—181.

Höfer, P. 1905: Der Pohlsberg bei Latdorf, Kr. Bernburg, Jahr. Halle 4, 63—101.

Chleborád, M. 1934: Pravěké hroby durynských skrčků na Bučovsku a v okolí. Sep. 3—27 (in: Ročenka spořitelny města Bučovic za rok 1934).

Chochol, J. 1967: Zur Anthropologie der böhmischen Schnurkeramiker, in: M. Buchvaldek, Die Schnurkeramik in Böhmen, Praha, 207—216.

Chochol, J. 1970: Die anthropologische Analyse der auf dem schnurkeramischen Gräberfelde von Vikletice geborgenen Menschenreste, in: M. Buchvaldek — D. Koutecký, Vikletice, ein schnurkeramisches Gräberfeld, Praha, 257—283.

Jíra, J. A. 1910: O keramice nordické a durynské, Pravěk VI, 162—206.

Kahlke, H. D. 1955: Schnurkeramische „Kettenhöcker" aus Thüringen, Alt-Thüringen I (1953/54), 153—181.

Kalicz, N. 1982: Die terminologischen und chronologischen Probleme der Kupfer-und Bronzenzeit in Ungarn, in: A. Aspes (red.) Il passaggio dal neolitico all'età del bronzo nell'europa centrale e nella regione Alpina, Verona, 117—137.

Kalicz-Schreiber, R. 1976: Die Probleme der Glockenbecherkultur in Ungarn, in: Glockenbechersymposion Oberried 1974, 183—215.

Kalicz-Schreiber, R. 1982: Die terminologischen und chronologischen Probleme der Frühbronzezeit in Mittelungarn, in: A. Aspes (red.) Il passaggio dal neolitico all'ata del bronzo nell'europa centrale e nella regione Alpina, Verona, 139—152.

Kalousek, F. 1945: Moravská šňůrová kultura (nepublikovaná disertační práce). Brno.

Kalousek, F. 1947: K otázce původu kultury se šňůrovou keramikou, Ročenka 1947 pedagogické fakulty Masarykovy university v Brně, 192—222.

Kilian, L. 1955: Haffküstenkultur und Ursprung der Balten. Bonn.

Klopfleisch, F. 1883: Charakteristik und Zeitfolge der Keramik Mitteldeutschlands, VAPS, 1/2, 1—106.

Korošec, P. et J. 1969: Fundgut der Pfahlbausiedlungen bei Ig am Laibacher Moor. Ljubljana.

Koutecký, D. 1968: Šňůrové pohřebiště v Polákách, AR XX, 289—293.

Koutecký, D. — Muška, J. 1979: Šňůrové hroby z okolí Mostu, AR XXXI, 3—23.

Kovářík, J. 1980: Hroby se šňůrovou keramikou a únětické pohřebiště v Praze-Čakovicích, Archaeologica Pragensia 1, 55—99.

Krüger, G. 1925: Steinzeitliche Grabfunde bei Peissen, Saalkreis, Jahr. Halle 11, 13—19.

Kruta, V. 1966: Hrob kultury se šňůrovou keramikou z Mostu-Podžatecké, AR XVIII, 584—586.

Krzak, Z. 1980: Geneza i chronologia kultury ceramiki sznurowej w Europie. Wrocław — Warszawa — Kraków — Gdańsk.

Kytlicová, O. 1960: Eneolitické pohřebiště v Brandýsku, Pam. arch. LI, 442—474.

Lanting, A. E. 1980: Die typochronologische Wertung der Grabfunde, in: N. Bantelmann, A. E. Lanting, J. D. van der Waals, Wiesbaden „Hebenkies", das Grabmal auf dem Weg nach der Platte, Fundberichte aus Hessen 19/20, 208—220.

Lanting, A. E. 1982: Die Typochronologie der saalisch-böhmischen Schnurkeramik — einige Erwägungen, Jahr. Halle 65, 83—100.

Lappe, U. 1975: Die Schönfelder Südgruppe in Thüringen und ihre Stellung zur Schnurkeramik, Alt-Thüringen XIII, 108—131.

Lehečková, E. — Bubeník, J. 1976: Hroby kultury šňůrové keramiky ze Širokých Třebčic, okr. Chomutov, AR XXVIII, 361—367.

Loewe, G. 1957: Schnurkeramische Hügelgräber im Luckaer Forst, Kr. Altenburg, AFB 6, 19—57.

Loewe, G. 1959: Kataloge zur mitteldeutschen Schnurkeramik, Teil I:

Thüringen. Halle/Saale.
Lucas, H. 1965: Kataloge zur mitteldeutschen Schnurkeramik, Teil II: Saalemündungsgebiet. Berlin.
Ludikovský, K. — Ondráček, J. 1971: Hrob se šňůrovou keramikou z Morkůvek, Sborník Čs. společnosti archeologické 4, 35—39.
Machnik, J. 1966: Studia nad kulturą ceramiki sznurowej w Małopolsce. Wrocław-Warszawa-Kraków.
Malmer, M. P. 1962: Jungneolithischen Studien. Lund.
Marković, Z. 1979: Vučedolsko naselje Rudina, Podravski zbornik 79 (Koprivnica), 120—138.
Matthias, W. 1951: Das schnurkeramische Doppelgrab von Peissen, Saalkreis, in neuer Sicht, Jahr. Halle 35, 28—34.
Matthias, W. 1967: Eine seltene Form schönfeldisch verzierter Keramik von Aschersleben, Jahr. Halle 51, 159—163.
Matthias, W. 1968: Kataloge zur mitteldeutschen Schnurkeramik, Teil III: Nordharzgebiet. Berlin.
Matthias, W. 1969a: Die Schnurkeramik im westlichen Mitteldeutschland, in: Becherkulturen, 9—28.
Matthias, W. 1969b: Zwei schnurkeramische Fundkomplexe mit Fazettenäxten aus Oberwerschen, Kr. Hohenmölsen, und Warmsdorf, Kr. Stassfurt, AuF 14, 18—21.
Matthias, W. 1974: Kataloge zur mitteldeutschen Schnurkeramik, Teil IV: Südharz-Unstrut-Gebiet. Berlin.
Matthias, W. 1982: Kataloge zur mitteldeutschen Schnurkeramik, Teil V: Mittleres Saalegebiet. Berlin.
Matthias, W. — Schultze-Motel, J. 1971: Kulturpflanzenabdrücke an Gefässe der Schnurkeramik und der Aunjetitzer Kultur, Jahr. Halle 55, 113—134.
Medunová-Benešová, A. 1981: Zur Frage des Vorkommens der Kosihy-Čaka-Gruppe in Mähren, S1A XXIX, 97—103.
Menghin, O. 1926: Einführung in die Urgeschichte Böhmens und Mährens. Reichenberg.
Merpert, N. Ja. 1976: Drevnejamnaja kulturno-istoričeskaja oblasť i voprosy formirovanija kultur šnurovoj keramiki, in: Vostočnaja Jevropa v epochu kamnja i bronzy, Moskva, 103—127.
Měřínský, Z. — Stuchlík, S. 1980: Hrob kultury se šňůrovou keramikou ve Velkých Bílovicích (okr. Břeclav), PV 1977 (1980), 28—29.
Mildenberger, G. 1953: Studien zum mitteldeutschen Neolithikum. Dresden.
Möller, A. 1912: Der Derfflinger Hügel bei Kalbsrieth. Jena.
Moucha, V. 1958: Příspěvek k časovému zařazení eneolitických pasových zápon, AR X, 62—78.
Moucha, V. 1960: K nejstarší únětické keramice v Čechách, AUC, Philos. et Historica 3 (1959), 87—95.
Moucha, V. 1981: Eneolitický měděný sluneční symbol, Praehistorica VIII, 81—84.
Mozsolics, A. 1961: Ein Beitrag zur Chronologie der ungarischen Frühbronzezeit, in: Kommission für das Aneolithikum und die ältere Bronzezeit — Nitra 1958, 177—183.
Müller, D. W 1980: Überlegungen zum Problem der schnurkeramischen Siedlungen (an westthüringischen Beispielen), Fundberichte aus Hessen 19/20, 251—264.
Müller-Karpe, H. 1974: Handbuch der Vorgeschichte, Band III/1, Kupferzeit. München.
Neumann, G. 1954: Ausgrabungen im Lande Sachsen, AFB 4 (1952), 163—166.
Neustupný, E. 1965: Hrob z Tušimic a některé problémy kultur se šňůrovou keramikou, Pam. arch. LVI, 392—456.
Neustupný, E. 1966: K mladšímu eneolitu v Karpatské kotlině, S1A XIV, 77—96.
Neustupný, E. 1968: Absolute Chronology of the Neolithic and Aeneolithic Periods in Central and South-Eastern Europe, S1A XVI, 19—60.
Neustupný, E. 1969a: Absolute Chronology of the Neolithic and Aeneolithic Periods in Central and South-East Europe II, AR XXI, 783—810.
Neustupný, E. 1969b: Economy of the Corded Ware Cultures, AR XXI, 43—68.
Neustupný, E. 1973: Jednoduchá metoda archeologické analýzy, Pam. arch. LXIV, 169—234.
Neustupný, E. 1981: Das Äneolithikum Mitteleuropas, Jahr. Halle 63, 177—187.
Neustupný, E. et J. 1960: Nástin pravěkých dějin Československa, SNM—A, XIV, 95—221.
Neustupný, J. 1946a: Pravěké dějiny Lužice. Praha (srov. i německé a ruské vydání).
Neustupný, J. 1946b: Pravěk lidstva. Praha.
Neustupný, J. et al. 1960: Pravěk Československa. Praha.
Novotný, B. 1955: Slavónska kultúra v Československu, S1A III, 5—69.
Nowothnig, W. 1936: Beiträge zur Herkunftsfrage der Schnurkeramik, Mannus 28, 423—445.
Oberhofer, L. 1957: Neue schnurkeramische Funde aus der Bautzener Gegend, AuF 2, 25—27.
Ondráček, J. 1965: Jihovýchodní prvky v moravské šňůrové keramice, AR XVII, 770—782.
Ondráček, J. 1966: Šňůrový hrob z Hoštic-Heroltic na Vyškovsku, AR XVIII, 639—656.
Ondráček, J. 1973: Hrob se šňůrovou keramikou z Kyjova-Netčic (okres Hodonín), PV 1972, 22—23.
Palliardi, J. 1914: Die relative Chronologie der jüngeren Steinzeit in Mähren, Wiener prähistorische Zeitschrift I, 256—277.
Pape, W. 1978: Bemerkungen zur relativen Chronologie des Endneolithikums am Beispiel Südwestdeutschlands und der Schweiz. Tübingen.
Pape, W. 1981: Bemerkungen zur relativen Chronologie der Schnurkeramik, Jahr. Halle 64, 23—50.
Peschel, K. et al. 1963: Ein Grabhügel mit Schnurkeramik von Dornburg, Landkr. Jena, PZ XLI, 83—171.
Peschel, K. 1966: Grabfunde der Schnurkeramik von Jena-Lobeda, AuF 11, 235—239.
Píč, J. L. 1899: Starožitnosti země České I. Čechy předhistorické, sv. I. Praha.
Pleiner, R. — Rybová, A. (ed.) 1978: Pravěké dějiny Čech. Praha.
Pleslová-Štiková, E. 1976: Die Beziehungen des mitteleuropäischen mittleren und jüngeren Äneolithikums zur Schnurkeramik und zur Glockenbecherkultur, in: Glockenbechersymposion Oberried 1974, 167—181.
Poulík, J. 1939: Nálezy kultury durynských skrčků na Šlapansku, Šlapanský zpravodaj VI/4, 4—5.
Preidel, H. 1953: Die vor-und frühgeschichtlichen Siedlungsräume in Böhmen und Mähren. München.
Ruttkay, E. 1978: Jungsteinzeit, in: J.—W. Neugebauer, Herzogenburg-Kalkofen, ein ur-und frühgeschichtlicher Fundplatz im unteren Traisental, FÖMatA1, 25—27(sep.).
Ruttkay, E. 1983: Neue Funde der Kosihy-Čaka/Makó-Gruppe in Niederösterreich. Beitrag zum Übergang vom Endneolithikum zur Frühbronzezeit, Fundberichte aus Österreich 21 (1982), 143—156.
Saal, W. 1954: Schnurkeramische Gräberfunde aus Braunsbedra, Kr. Merseburg, Jahr. Halle 38, 81—91.
Saal, W. 1983: Die schnurkeramische Doppelbestattung von Bedra, Ortsteil von Braunsbedra, Kr. Merseburg, AuF 28, 163—165.
Sangmeister, E. 1951: Die Jungsteinzeit im nordmainischen Hessen, III. Die Glockenbecherkultur und die Becherkulturen. Melsungen.
Sangmeister, E. 1970: recenze práce M. Buchvaldek, Die Schnurkeramik in Böhmen, Praha 1967, Germania 48, 157—164.
Sangmeister, E. 1981: Schnurkeramik in Südwestdeutschland, Jahr. Halle 64, 117—141.
Sangmeister, E. — Gerhardt, K. 1965: Schnurkeramik und Schnurkeramiker in Südwestdeutschland. Freiburg i. Br.
Sellmann 1904: Die Hockergräber von Heroldishausen, Kr. Langensalza, Jahr. Halle 3, 23—29.
Schlenther, U. 1962: Der Janushügel bei Reichardtswerben, Kr. Weissenfels, Jahr. Halle 46, 57—76.
Schlette, F. 1969: Das Siedlungswesen der Becherkulturen, in: Becherkulturen, 155—168.
Schliz, A. 1906: Der schnurkeramische Kulturkreis und seine Stellung zu den anderen neolithischen Kulturformen in Südwestdeutschland, Zeitschrift für Ethnologie, 312—345.

Schmidt, B. — Thielbeer, E. 1955: Ein Friedhof der frühen Bronzezeit bei Nohra, Kr. Nordhausen, Jahr. Halle 39, 93—114.
Schmidt, E. — Coblenz, W. 1956: Neue Schwerkeramische und Aunjetitzer Gräber von Schafberg bei Niederkaina, AFB 5, 123—140.
Schmidt, E. — Weber, V. 1972: Ein weiteres Grab der Schnurkeramik vom Schafberg bei Niederkaina, Kr. Bautzen, AuF 17, 67—71.
Schulz, W. 1934: Ein wichtiger schnurkeramischer Grabfund aus Mitteldeutschland, Altschlesien 5, 37—42.
Schwidetzky, I. 1978: Anthropologie der Schnurkeramik — und Streitaxtkulturen, in: Die Anfänge des Neolithikums vom Orient bis Nordeuropa, Teil VIIIb, Anthropologie, 2. Teil, 241—264 (sep.).
Sklenář, K. 1968: Hrob se šňůrovou keramikou v Mělníku-Podolí, AR XX, 348—351.
Smrž, Z. — Neustupný, E. 1979: Tři hroby se šňůrovou keramikou ze severozápadních Čech, AR XXXI, 397—403.
Spehr, R. 1964: Ein Grabfund der Schnurkeramik von Laussnitz, Kr. Kamenz, AuF 9, 76—79.
Stocký, A. 1926: Pravěk země České. Díl I. Věk kamenný. Praha.
Stocký, A. 1929: La Bohême préhistorique I. L'âge de la pierre. Prague.
Strahm, Ch. 1971: Die Gliederung der schnurkeramischen Kultur in der Schweiz. Bern.
Struve, K. W 1955: Die Einzelgrabkultur in Schleswig-Holstein und ihre kontinentalen Beziehungen. Neumünster.
Šebela, L. 1976: Starší šňůrová keramika na Moravě, SPFFBU E 20—21, 219—229.
Šebela, L. 1978: Kostrový šňůrový hrob z Kyjova-Nětčic (okr. Hodonín), PV 1976, 24—25.
Šebela, L. 1981a: Ein Forschungsüberblick zur mährischen Schnurkeramik, Jahr. Halle 64, 177—188.
Šebela, L. 1981b: Die mährische Schnurkeramik und die Frühbronzezeit, SIA XXIX, 181—189.
Tasić, N. 1968: Die Vinkovci-Gruppe, eine neue Kultur der Frühbronzezeit in Syrmien und Slawonien, Archaeologia Iugoslavica IX, 19—29.
Tichý, R. 1964: Hrob se šňůrovou keramikou z Maref, o. Vyškov, Sborník Archeolog. ústavu ČSAV Brno III, 48—49.
Timpel, W. 1960: Neolithisches Holzkistengrab mit Tonverstrich von Niedertopfstedt, Kr. Sondershausen, AuF 5, 224—229.
Trňáčková, Z. 1971: Nové eneolitické hroby na Olomoucku, AR XXIII, 129—139.
Vacek, J. 1930?: O mladší době kamenné v Čechách a nálezy z této doby v Českém museu v Litoměřicích (separát).
Vávra, M. 1981: Dva hroby se šňůrovou keramikou z Chrášťan, okr. Praha-západ, Praehistorica VIII, 73—79.
Vencl, S. 1964: K otázce patinace postpaleolitických silexových industrií, SGV — Antropozoikum A, 2, 113—130.
Vencl, S. 1967: Depot čepelí z Borče, o. Litoměřice, AR XIX, 180—185.
Vencl, S. 1971: Současný stav poznání postmesolitických štípaných industrií v Československu, in: Z badań nad krzemieniarstwem neolitycznym i eneolitycznym, Kraków-Nowa Huta 1971, 74—99.
Vencl, S. 1972: Několik eneolitických nálezů ze středních Čech, AR XXIV, 489—513.
Vencl, S. 1982: Mladoeneolitický hrob z Prahy-Ďáblic, AR XXXIV, 294—297.
Vencl, S. — Zadák, J. 1982: Pohřebiště kultury se šňůrovou keramikou v Praze 9—Běchovicích, AR XXXIV, 160—167.
Vladár J. 1966: Zur Problematik der Kosihy-Čaka-Gruppe in der Slowakei, SIA XIV, 245—336.
Vokolek, V. 1981: Eneolitický hrob z Plotišť n. L. a pohřebiště zvoncovitých pohárů z Předměřic nad Labem, AR XXXIII, 481—485.
Waldhauser, J. 1973: Některé archeologické přírůstky teplického muzea z let 1972—1973, Zprávy-studie Oblastního vlastiv. muzea v Teplicích (spol. vědy) 9/73, 25—33.
Weber, V. 1964: Zwei weitere schnurkeramische Grabhügel aus dem Forst Leina, Kr. Altenburg, AFB 13, 193—222.
Weber, V. 1969: Zur Schnurkeramik im östlichen Mitteldeutschland und in der Oberlausitz, in: Becherkulturen, 29—37.
Wetzel, G. 1969, Oderschnurkeramik und Einzelgrabkultur in Brandenburg, Becherkulturen, 101—113.
Wetzel, G. 1979: Die Schönfelder Kultur. Berlin.

Zkratky

d.	délka	o.	okres
EK	Einzelgrabkultur (kultura jednotlivých hrobů)	OŠ	otisky šňůry
		stř.	střední
jv.	jihovýchodní	sv.	severovýchodní
jz.	jihozápadní	sz.	severozápadní
k.	kultura	ŠK	šňůrová keramika (kultura se šňůrovou keramikou)
ks	kus, kusy		
NS	nálezová skupina (podskupina)	V.v.	výška

Bibliografické zkratky

AAC	— Acta Archaeologica Carpathica
AFB	— Arbeits und Forschungsberichte zur sächsischen Bodendenkmalpflege
AR	— Archeologické rozhledy
AUC	— Acta Universitatis Carolinae
AuF	— Ausgrabungen und Funde
Becherkulturen	— H. Behrens-F. Schlette (ed.), Die neolithischen Becherkulturen im Gebiet der DDR und ihre europäischen Beziehungen. Berlin 1969.
BKat.	— M. Buchvaldek, Katalog šňůrové keramiky v Čechách I. Kolínsko a Kutnohorsko. Praehistorica X, 1982, 9—30.
ČVSM Olomouc	— Časopis vlasteneckého spolku musejního v Olomouci
Inv.Arch.Cs.	— M. Buchvaldek, Die Schnurkeramik in Böhmen. Inventaria Archaeologica CS 1—10. Bonn 1961.
Jahr. Halle	— Jahresschrift für mitteldeutsche Vorgeschichte
Kat.	— Kataloge zur mitteldeutschen Schnurkeramik *(Kat. I = Loewe 1959, Kat. II = Lucas 1965, Kat. III = Matthias 1968, Kat. IV = Matthias 1974, Kat. V = Matthias 1982)*
MPM Halle	— Mittheilungen aus dem Provinzial-Museum der Provinz Sachsen zu Halle a. d. Saale
Pam. arch.	— Památky archeologické
Praehistorica	— Praehistorica. Acta Instituti Praehistorici Universitatis Carolinae Pragensis
PV	— Přehled výzkumů
PZ	— Praehistorische Zeitschrift
SlA	— Slovenská archeológia
SMYA — FFT	— Suomen muinaismuistoyhdistyksen aikakauskirja — Finska fornminnesföreningens tidskrift
SNM—A	—Sborník Národního musea v Praze, řada A-Historia
SNM (PV)	— Sborník Národního musea v Praze (přírodní vědy)
SPFFBU E	— Sborník prací filosofické fakulty brněnské university, řada archeologicko-klasická
Symposium Budapest-Velem	— Die Frühbronzezeit im Karpatenbecken und in den Nachbargebieten. Internationales Symposium 1977 Budapest — Velem, Mitteilungen des Archäologischen Instituts der Ungarischen Akademie der Wissenschaften, Beiheft 2. Budapest 1981
VAPS	— Vorgeschichtliche Alterthümer der Provinz Sachsen und angrenzender Gebiete
ZbFFUK (Musaica)	— Zborník filozofickej fakulty Univerzity Komenského, série Musaica

PRAEHISTORICA XII
ACTA INSTITUTI PRAEHISTORICI UNIVERSITATIS CAROLINAE PRAGENSIS

Doc. PhDr. Miroslav Buchvaldek, CSc.
KULTURA SE ŠŇŮROVOU KERAMIKOU VE STŘEDNÍ EVROPĚ
I. Skupiny mezi Harcem a Bílými Karpaty

Recenzovali: PhDr. Emilie Pleslová, CSc., PhDr. Ivan Pavlů, CSc.

Prorektor-editor: Prof. RNDr. Václav Prosser, CSc.

Vydala Univerzita Karlova, Praha 1985
Návrh vazby a přebalu a grafické úpravy Jaroslav Příbramský
AA 25,69 VA 26,15 Náklad 1 000 výtisků Vydání 1
60-007-85 Tem. sk. 02/61 Váz. 50,— Kčs
Vytiskla Severografia, n.p., Ústí nad Labem

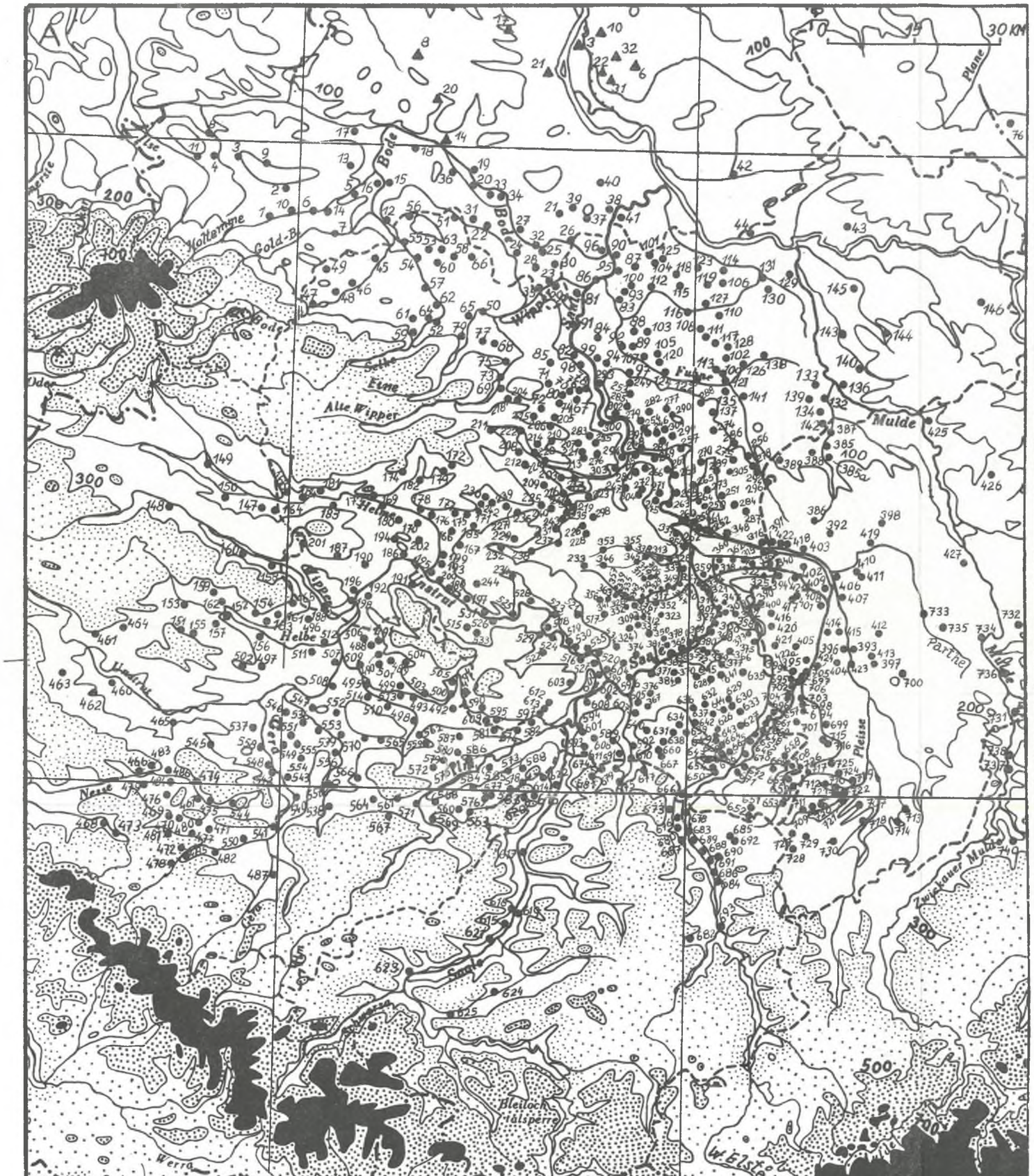

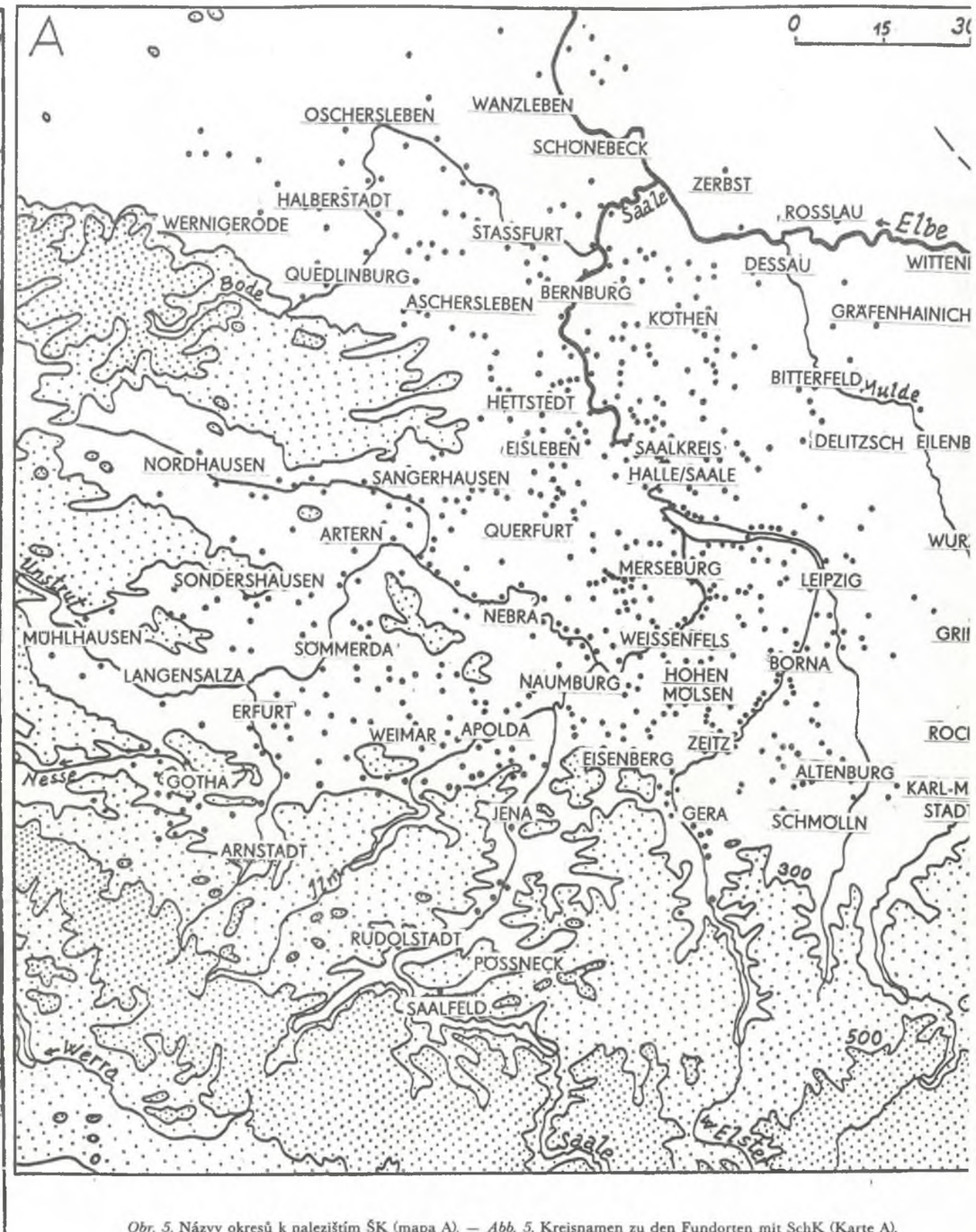

Obr. 5. Názvy okresů k nalezištím ŠK (mapa A). — *Abb. 5.* Kreisnamen zu den Fundorten mit SchK (Karte A).

Obr. 4. Naleziště (podle kat. obcí) ŠK ve stř. Německu (mapa A — západní část, *seznam č. 1).* Číslování nalezišť v sev. sousedství (troj
úhelníky) podle *Behrense 1969,* obr. 10 na str. 85. — *Abb. 4.* Die schnurkeramischen Fundorte in Mitteldeutschland (Karte A- westli
cher Teil); s. *„Seznam č. 1."* auf S. 140. Nummerierung der FO in der nördl. Nachbarschaft (Dreiecke) nach *Behrens 1969,* Abb. 10, S
85.

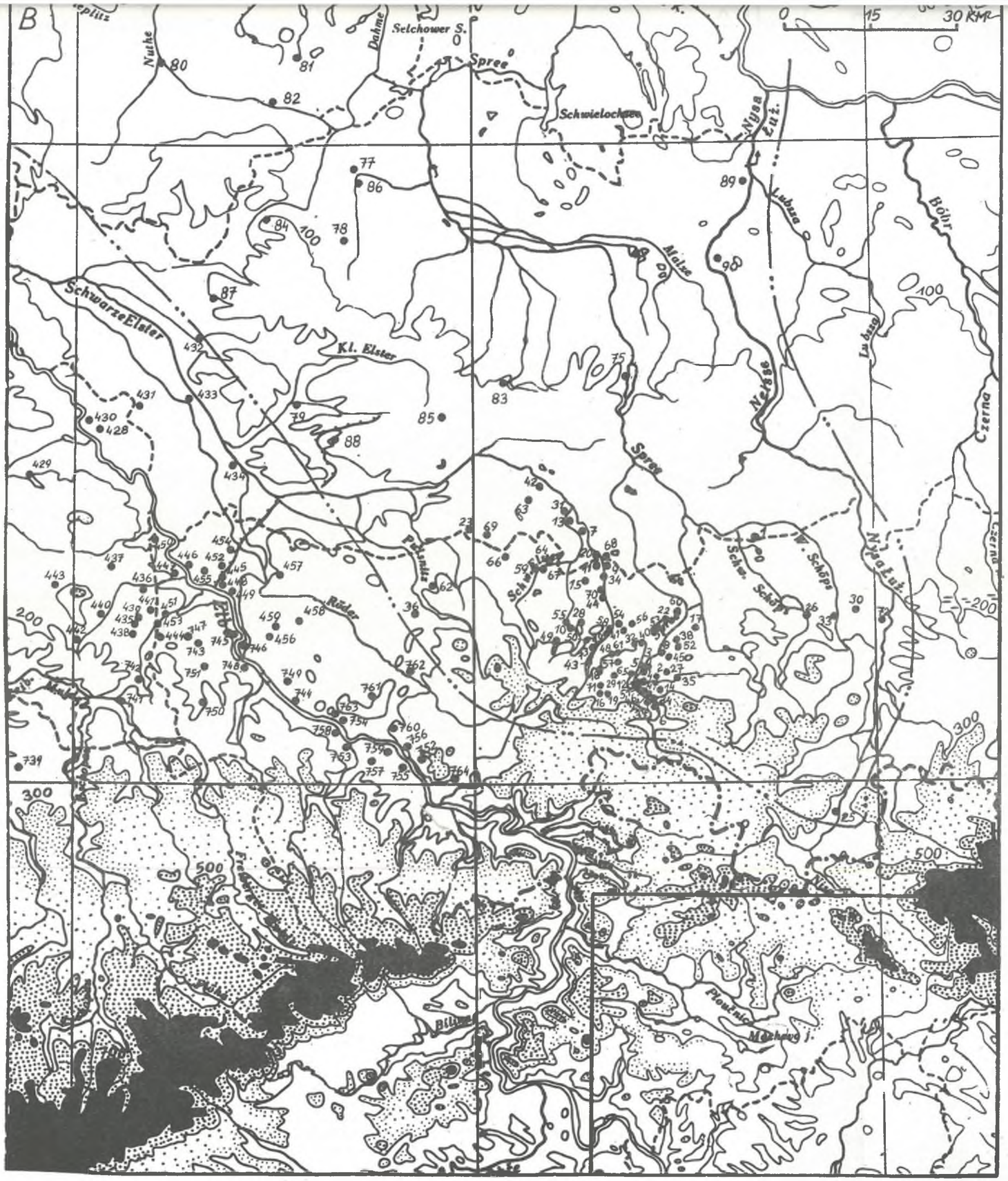

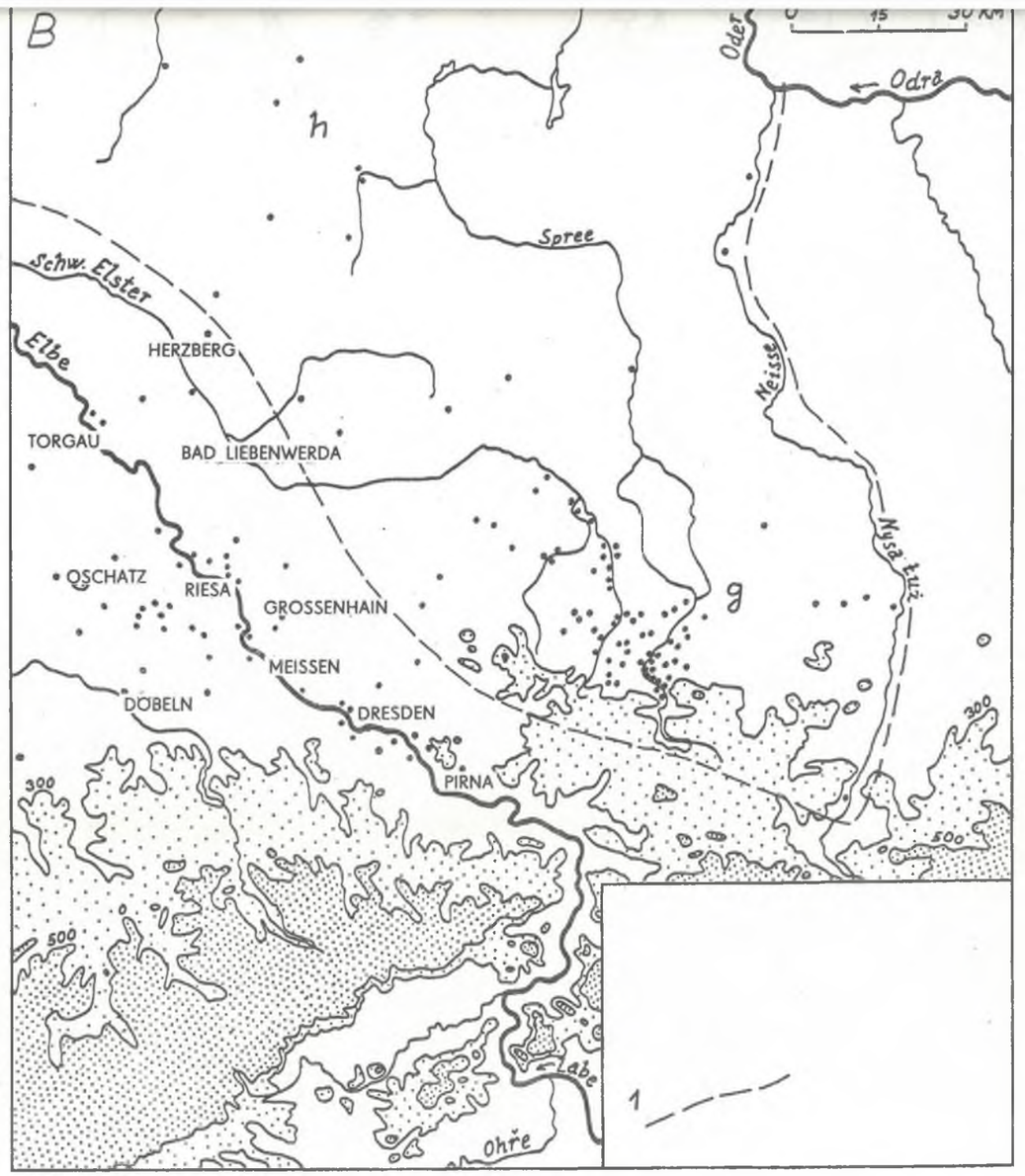

Obr. 7. Názvy okresů k nalezištím středoněmecké ŠK (mapa B). 1 hranice mezi středoněmeckou a hornolužickou (g) (včetně jihobraniborské — h) ŠK. *Abb. 7.* Kreisnamen zu den FO mit mitteldeutscher SchK (Karte B). 1 Grenzen zwischen der mitteldeutschen und der Oberlausitzer SchK (g) (einschl. der südbrandenburgischen SchK — h).

Obr. 6. Naleziště ŠK ve stř. Německu (mapa B — vých. část, *seznam č. 1*), v Horní Lužici a v již. části Braniborska (v této podle *Wetzela 1969*, 109 sqq., *seznam č. 2*). — *Abb. 6.* Die schnurkeramischen Fundorte in Mitteldeutschland (Karte B — östl. Teil, s. *„Seznam č. 1"* auf S. 140), in der Oberlausitz und im südl. Teil Brandenburgs (hier FO nach *Wetzel 1969*, S. 109 sqq.; s. *„Seznam č. 2"* auf S. 149).